

بنیاد شهید و امور ایثارگران
دفتر مطالعات و پژوهش‌ها

دوفصلنامه شاهدان‌دیشہ

دوره پنجم، شماره ۱، (پیاپی ۹)، بهار و تابستان ۱۴۰۳

دوفصلنامه شاهداندیشه

دفتر مطالعات و پژوهش‌ها

دوره پنجم، شماره ۱، (پیاپی ۹)، بهار و تابستان ۱۴۰۳

صاحب امتیاز: بنیاد شهید و امور ایثارگران

مدیر مسئول: رحیم نریمانی

سردبیر: حامد قوام

هیأت تحریریه:

عباس اسدی
محمود جمعه‌پور
علی رجب‌زاده طهماسبی
محمد سلطانی فر
رحمان سعیدی
ستار عودی
احمد علی قانع
علی اصغر کیا
امیدعلی مسعودی
محدثه ولی‌زاده

دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی
دانشیار برنامه‌ریزی اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی
دانشیار دانشکده تولید رادیو و تلویزیون دانشگاه صداوسیما
دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران
دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی
دانشیار بنیاد دائرةالمعارف اسلامی دانشگاه معارف اسلامی
دانشیار دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد دانشگاه امام صادق (ع)
استاد دانشکده علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی
دانشیار دانشکده فرهنگ و ارتباطات دانشگاه سوره
استادیار دانشکده فناوری‌های نوین پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

مدیر اجرایی: سیدمحمدامین موسوی

مدیر فنی: عبدالرضا گنجی‌پور

ویراستار: یعقوب احمدلو

صفحه‌آرا: شادی ستارپور

طراح جلد: حامد خلیلی

چاپخانه: کوثر

تلفن: ۰۲۱-۸۸۳۰۸۰۸۶

سامانه ارسال مقالات:

<http://www.shahedeandisheh.ir>

بهای تک‌شماره: ۸۰۰۰۰۰ ریال

فصلنامه شاهد اندیشه بر اساس مجوز انتشار به شماره ثبت ۸۵۴۶۵، معاونت امور مطبوعات و اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی از بهار ۱۴۰۰ به دو فصلنامه تغییر وضعیت شد.

خیابان طالقانی، بنیاد شهید و امور ایثارگران، دفتر مطالعات و پژوهش‌ها

سخن مدیرمسئول

در تاریخ کشور عزیزمان ایران اسلامی وقایع زیادی به ثبت رسیده است که همه بیانگر فرهنگ غنی و ارزشمند مردم این مرزوبوم است. اما در ارزش‌های فرهنگی، بارزترین و مؤثرترین پارامتر روحیه مقاومت، ایستادگی، ایثار و شهادت‌طلبی است که همیشه تاریخ به‌عنوان قدرت بازدارندگی برای استعمارگران در تنظیم معادلات جهانی، طمع‌ورزی و تهاجم موردتوجه بوده است. بنابراین، شناخت علمی مؤلفه‌ها، تقویت، ترویج و تعمیق این ارزش‌های والای فرهنگی به‌صورت اصولی و به‌طور مستقیم در اقتدار، عزتمندی و استقلال کشور تأثیر دارد و این نشریه علمی درصدد است با تبیین مفاهیم علمی به‌عنوان درگاهی برای جمع‌آوری و انتشار اندیشه‌ها و پژوهش‌های علمی در این راستا ایفای نقش نماید و فرهنگ غنی ایثار و شهادت را به یاد شهیدان و امام شهیدان بسط و گسترش دهد. ان‌شاءالله

در بارهٔ مجله

شاهد اندیشه مجله‌ای است که تحقیقات نظری و تجربی در حوزهٔ ایثار اجتماعی در جامعه با استفاده از یافته‌های علمی و تخصصی را منتشر و می‌کوشد آخرین یافته‌های پژوهشگران در این رشته را معرفی کرده و تحقیقات تجربی در حوزه‌های مربوط را منتشر کند. این مجله علاقه‌مند است دیدگاه نقادانه در این قلمرو را بسط و گسترش دهد و هدف مجله بسترسازی علمی برای استفاده حداکثری از مقوله ایثار و شهادت در توسعه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور.

محورهای موضوعی دوفصلنامه «شاهداندیشه» بدین قرار است:

- ♣ بررسی نظریه‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی در زمینهٔ ایثار اجتماعی؛
  - ♣ کاربرد نظریه‌های جامعه‌شناسی دین در تحلیل روحیه شهادت‌طلبی و ایثارگری؛
  - ♣ بررسی بین‌نسلی نگرش به ایثار، شهادت و دفاع مقدس؛
  - ♣ بررسی میزان اثربخشی قوانین حمایتی برای ایثارگران و خانواده‌هایشان؛
  - ♣ بررسی آسیب‌های روان‌شناختی مرتبط با جانبازان، ایثارگران و خانواده‌هایشان؛
  - ♣ نقش روحیه ایثارگری در توسعه کشور؛
  - ♣ شناسایی عوامل آسیب‌زا در جهت ترویج روحیهٔ ایثار و شهادت در جامعه؛
  - ♣ بررسی برنامه‌های توانبخشی ایثارگران در مقابله با آسیب‌های اجتماعی؛
  - ♣ بررسی تأثیر اردوهای راهیان نور در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه؛
  - ♣ نقش ورزش در سلامت روحی و روانی ایثارگران و جانبازان؛
  - ♣ نقش دانشگاه شاهد - ایثارگران - فرزندان شهدا و ایثارگران در توسعه کسب‌وکارهای دانش‌بنیان؛
  - ♣ نقش ایثارگران در توسعهٔ کارآفرینی؛
  - ♣ نقش روحیه ایثارگری در محرومیت‌زدایی (در قالب اقداماتی چون اردوهای جهادی)؛
  - ♣ واکاوی انگیزه‌های ایثار و شهادت‌طلبی در شهدا و رزمندگان مدافع حرم؛
- * منظور از دفاع مقدس: (دفاع هشت سال مقدس، دفاع از حرم، دفاع از امنیت، دفاع عالمان دینی از دین و اعتقادات و ...)**

❖ نکات ضروری در تهیه و ارسال مقاله

- مقاله ارسال شده نباید پیش از این، در هیچ‌یک از نشریه‌های داخلی یا خارجی چاپ شده باشد.
- مسئولیت حفظ حقوق دیگر مؤلفان، برعهده نویسنده مسئول است و تنها با او تماس گرفته یا مکاتبه خواهد شد. مجله، مسئولیتی در قبال دعاوی بین نویسندگان و نیز نویسندگان و سایر مراجع ندارد.
- در مقاله‌های برگرفته از پایان‌نامه‌ها یا طرح‌های پژوهشی دانشگاه‌ها و سازمان‌ها، ذکر تاریخ انجام پژوهش، نام استادان راهنما و مشاور، دانشگاه یا سازمان مربوط و منابع مالی و اعتباری طرح پژوهشی ضروری است.
- مقاله‌های دریافت شده پس از پذیرش اولیه در هیأت تحریریه، برای ارزیابی، دست‌کم به دو نفر از داوران صاحب‌نظر و کارشناس در زمینه موضوع مقاله، بدون نام نویسنده، ارسال خواهند شد. پذیرش نهایی براساس نظر داوران و منوط به موافقت هیأت تحریریه است.
- نویسنده موظف است تمام موارد پیشنهادشده از سوی کارشناسان را اصلاح کند. اعمال اصلاحات پیشنهادی از سوی نویسنده، به منزله پذیرش مقاله نیست و پس از آن، مقاله، بار دیگر مورد بررسی و ارزیابی قرار خواهد گرفت.
- مقاله‌های پذیرش شده براساس نوبت و با توجه به موضوع مجله، به چاپ خواهند رسید اما آن دسته از مقاله‌های پژوهشی که دارای جنبه‌هایی از ابتکار، نوآوری و به‌روز بودن منابع هستند، بر سایر مقالات مقدم شمرده می‌شوند.
- مسئولیت علمی مقاله بر عهده نویسنده یا نویسندگان آن است و دیدگاه‌های نویسندگان مقالات، لزوماً دیدگاه مجله نیست.
- مقاله، باید در قالب Word، با قلم Blotus و شماره ۱۲ از طریق سامانه اینترنتی فصلنامه به آدرس WWW.Shahedeandisheh.ir ارسال شود.
- دوفصلنامه شاهد اندیشه در پذیرش، رد، تلخیص و ویرایش مقالات آزاد است.
- استفاده از مطالب دوفصلنامه شاهد اندیشه در صورت ذکر مأخذ مانعی ندارد.

فهرست مقالات

- ❖ خوانش توصیفی - انتقادی مطالعات ایرانی ایثار و فداکاری (مورد کاوش: پژوهش‌های داخلی ۱۴۰۱-۱۳۷۹) ۹
ابراهیم اخلاصی
- ❖ تبیین ساختار وجودی برّ (نیکی گسترده) و نقش آن در مدیریت ارتباطات و آسیب‌های جامعه
وحید محمدی، حسن خجسته باقرزاده، محمدمهدی لیبی ۲۵
- ❖ بازتاب هویت جهادی در رمان‌های دفاع مقدس با توجه به نظریه گفتمان لاکلا و موفه (با تکیه بر دو اثر سفر
به گرای ۲۷۰ درجه و در شعله‌های آب)
فائزه حاتمی نیا، محمدرضا یوسفی ۵۵
- ❖ مقایسه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان باختگان عادی از لحاظ رشد پس از سانحه، مقابله مذهبی
و تعهد مذهبی
کریم سواری ۷۷
- ❖ مسئولیت‌های حقوقی حامیان تروریسم تکفیری در قبال شهدای مدافع حرم و سایر قربانیان در قوانین
داخلی و بین‌المللی
محمدرضا موسوی فرد، فرشید بهادر، زهرا شمسی‌زاد، سعید سعادت‌مند ۱۰۱
- ❖ بررسی ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصایای شهدا
حکیمه انصاری ۱۲۷
- ❖ نقش فرهنگ ایثار و شهادت در تقویت روحیه جهادی و تعالی اجتماعی
محدثه ولی‌زاده، محمدمهدی خانی، عطیه توکلی، پویان پدram، مریم دالائی مقدم ۱۵۳
- ❖ بررسی نقش حوزه و روحانیت در دفاع مقدس
سیدحمیدرضا موسوی ۱۷۱
- ❖ تأثیر فرهنگ‌سازمانی بر جذب زنان در مراتب مدیریتی: مورد مطالعه بنیاد شهید و امور ایثارگران استان
گیلان
یاسمن رمضان مقدم واجاری، زهرا نظریان، عمار باباپور ۱۹۵
- ❖ تجلی نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام و استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی حاصل از آن
مهدی میرزایی، هدی محمودی‌پناه، الهام خاکی، شهناز یاور، فرشاد مؤمنی ۲۱۹

خوانش توصیفی - انتقادی مطالعات ایرانی ایثار و فداکاری (مورد کاوش: پژوهش‌های داخلی ۱۴۰۱-۱۳۷۹)

ابراهیم اخلاسی^۱

چکیده

مطالعه فرهنگ ایثار و شهادت از دستور کارهای پژوهشی مهم در دوره بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است. پراکندگی یافته‌های مطالعات ایثار به گونه‌ای است که صرفاً انجام فراتحلیل مطالعات پیشین می‌تواند چشم‌انداز روشن را بر پژوهشگران ایثار هویدا سازد و دستور کارهای پژوهشی مناسب را در پرتو توصیف و نقد آورده‌های پژوهشی در دسترس آن‌ها قرار دهد. هدف مطالعه شناسایی محورهای مطالعاتی مرتبط با فرهنگ ایثار، شهادت و فداکاری و همچنین، ایضاح نقدهای وارد بر مطالعات ایثار است. ۳ پرسش اصلی مطالعه بدین شرح است: در پژوهش‌های ناظر بر فرهنگ ایثار، شهادت و فداکاری (۱۳۷۹-۱۴۰۱) محورهای مطالعاتی مورد توجه محققان کدام بوده‌اند؟ مهم‌ترین نقدهای وارد بر مطالعات ایثار کدام‌اند؟ صورت‌بندی دستور کارهای پژوهشی قابل‌ارائه در حوزه مطالعات ایثار چگونه خواهند بود؟ فراتحلیل ۶۰ مقاله علمی پژوهشی منتخب نشان می‌دهد تبیین فرهنگ ایثار و شهادت (۳۲/۴ درصد)، توصیف فرهنگ ایثار و شهادت (۲۴/۳ درصد)، مفهوم‌پردازی ایثار و شهادت (۱۸/۹ درصد، سیاست‌گذاری فرهنگ ایثار و شهادت (۱۳/۵ درصد، آسیب‌شناسی فرهنگ ایثار و شهادت (۸/۱ درصد) و کنکاش روش‌شناختی در مطالعات ایثار و شهادت (۲/۷ درصد)، محورهای شش‌گانه مطالعاتی را تشکیل می‌دهند. «شناسایی عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار و شهادت» در کانون علائق پژوهشگران بوده است؛ به‌طور متقابل، «آسیب‌شناسی فرهنگ ایثار و شهادت» و «کنکاش روش‌شناختی در مطالعات فرهنگ ایثار و شهادت» از کمترین اقبال در میان پژوهشگران ایثار برخوردار بوده‌اند. «غلبه رویکرد ساختاری کارکردی و بی‌توجهی حداکثری پژوهش‌گران به رویکردهای تفسیری» و «اکتفای پژوهشگران به معنای متعین ایثار و کنارگذاری نمود پدیداری آن در اکنون جامعه ایرانی» دو نقد اساسی وارد بر مطالعات داخلی ایثار - مزید بر دیگر نقدهای وارد بر آن‌ها - محسوب می‌شود. «ساخت معرفت پسینی ناظر بر ایثار و فداکاری زمینه‌مند در میدان اجتماعی» و «طراحی پژوهش‌های مبتنی بر نمونه‌گیری کیفی چندلایه» دو دستور کار پژوهشی قابل‌ارائه برای مجموعه مطالعات آتی حوزه ایثار و فداکاری هستند.

واژگان کلیدی

ایثار، فداکاری، شهادت، فراتحلیل، مرور نظام‌مند، نقد مطالعاتی.

مقدمه و بیان مسئله

انسان بودن و سلامت عقل داشتن فقط در عشق نهفته است. عشق بارور همواره دلالت بر علائم توجه، مسئولیت، احترام و شناخت می‌کند. عشق‌ورزی به معنای علاقه فعالانه به رشد و خوشبختی دیگری، اکتفا نکردن به ناظر بودن محض و توجه به داشتن مسئولیت در مقابل دیگری است (فروم، ۱۳۸۵: ۵۳). تضعیف خودخواهی و سوق دادن عواطف انسان به سوی دیگران سبب رشد بسیاری از فضایل در آدمی می‌شود. ایثار از جمله این فضایل است که ذیل آن، انسان برخلاف اقتضای خودخواهی، قدم از دایره تنگ خویش فراتر نهاده، گامی به سوی غیر برمی‌دارد و با مقدم داشتن دیگران بر خود، از من مجازی خارج و خود راستین در وی تقویت می‌شود (گلی زواره، ۱۳۸۲: ۳۱). مزید بر موارد پیش گفته، ایثار در حکم رفتار عامدانه و داوطلبانه معطوف به خیر و نفع برای دیگری نیز قلمداد شده است. هم‌چنین، ایثار یا دیگرگزینی به مثابه نهادی اخلاقی و متعالی در زندگی بشر همواره جزء جدایی‌ناپذیر روابط اجتماعی بشر بوده است (اسحاقی آستانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳۲۰).

اهمیت ایثار و فداکاری و مناسبات اجتماعی ناظر آن در ایران به گونه‌ای است که موجد انجام پژوهش‌های بسیار گردیده است؛ با این وجود، پراکندگی مطالعات انجام شده در این خصوص به همراه نتایج گوناگون و بعضاً متناقض دریافت یک فهم قابل قبول از مناسبات ایثارگری در جامعه را دچار سختی و آسیب نموده است. ترکیب و مقایسه نتایج تحقیقات گذشته ذیل رویکردهایی نظیر فراتحلیل و مرور نظام‌مند مطالعات پیشین امکان لازم در این باره را فراهم می‌آورد. امکان‌پذیری استخدام فراتحلیل در گرو فراوانی مطالعات ناظر بر ایثار و فداکاری است که ذیل آن بتوان ضمن باز ترکیب نتایج مطالعات با یکدیگر به ارائه نوعی خوانش توصیفی-انتقادی از وضع موجود مطالعات و ارائه بینش‌ها و چشم‌اندازهای جدید در قالب معرفی دستور کارهای جدید مبادرت نمود. با عنایت به توضیحات مطروحه فوق، پرسش‌های ۳ گانه مطالعه مطابق با شرح ذیل صورت‌بندی می‌گردد:

- وجوه توصیفی پژوهش‌های ۱۴۰۱-۱۳۷۹ با موضوع مناسبات ایثار و فداکاری حسب متغیرهای جمعیت‌شناختی و روش‌شناختی کدام‌اند؟
- مهم‌ترین رئوس نقدهای محتوایی و روش‌شناختی وارد بر پژوهش‌های ۱۴۰۱-۱۳۷۹ با موضوع مناسبات ایثار و فداکاری کدام‌اند؟
- مهم‌ترین دستور کارهای پژوهشی قابل ارائه در خصوص مناسبات ایثار و فداکاری کدام‌اند؟

چارچوب مفهومی

چارچوب مفهومی پژوهش، متشکل از شبکه‌ای منطقی و توصیفی، از مفاهیم است که در تناسب با اهداف پژوهش، ادبیات نظری، پیشینه تجربی و موضوع مطالعه، برخوردار از حداکثر ربط وثیق با مسئله پژوهش ارزیابی شده‌اند. در پژوهش حاضر، با توجه به کیفی بودن مطالعه، استفاده قیاسی از

چشم‌اندازهای نظری و نظریه‌آزمایی مدخلیت ندارد. آنچه در این میان برخوردار از ضرورت است، اشاره به تعداد محدودی از نظریه‌ها و مفاهیم مهم مرتبط با موضوع مطالعه، صرفاً از جهت ایجاد حساسیت نظری است. حسب تأملات نویسندگان مقاله، مفاهیم ارزش و مددکاری اجتماعی برخوردار از بیشترین ربط وثیق با موضوع مورد مطالعه در این پژوهش هستند که در ادامه بدان‌ها پرداخته خواهد شد.

ارزش: آن دسته از باورهای پایدار که فرد با تکیه بر آن شیوه رفتاری مشخصی را بر دیگر شیوه‌های رفتاری ترجیح می‌دهد، ارزش نام دارد (رفیعی‌پور، ۱۳۷۸: ۱۱۱). ارزش‌های اجتماعی، مزید بر آن که در شکل‌گیری رفتار اعضای جامعه ایفای نقش می‌کنند، در ساماندهی مناسبات، هنجارها و تحولات اجتماعی نیز می‌توانند مؤثر به اثر واقع شوند؛ به‌علاوه، ارزش‌ها می‌توانند در حکم حفاظت از هنجارهای اجتماعی ظاهر شوند، چرا که ارزش‌های اجتماعی محتوای هنجارهای جامعه انسانی را از آن خود نموده و در شکل‌گیری قواعد، قوانین و مقررات مدنی نقش تعیین‌کننده‌ای از خود بر جای می‌گذارند. بر این مبنا، مشروط به تلقی کنشگران اجتماعی از ایثار و فداکاری به‌مثابه ارزش اجتماعی فراگیر و منزلت‌آفرین، تکوین و تثبیت هنجارهای ناظر بر آن در قالب یک طیف گسترده - از هنجارها و رسومات عرفی و فرهنگی گرفته تا هنجارهای حقوقی و قانونی - امری دور از انتظار نخواهد بود.

مددکاری اجتماعی: مفهوم اخیر در معنای خاص و سازمان‌یافته آن مدلول شرایط ایجادشده پس از انقلاب صنعتی است؛ وضعیت‌های جدید و بی‌سابقه، مشتمل بر مهاجرت‌های گسترده و توسعه بی‌رویه شهرنشینی، نیازهای جدید و گسترده، حوادث و سوانح ناشی از صنعت، سستی روابط اجتماعی و سستی پایه‌های اخلاقی و اعتقادات معنوی از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر در بسط و گسترش مددکاری اجتماعی سازمان‌یافته و حرفه‌ای محسوب می‌شوند (زاهدی اصل، ۱۳۹۰: ۵-۷). به‌طورکلی، مددکاری اجتماعی درصدد است از طریق کمک به افراد، خانواده‌ها، گروه‌ها و جوامع علاوه بر ایجاد زمینه لازم در جهت ارتقاء رفاه فردی و اجتماعی، افراد را در توسعه مهارت‌های خود و توانایی استفاده از منابع خود و جامعه برای حل مشکلات موردحمایت قرار دهد. در مددکاری اجتماعی، کاهش آسیب‌ها و مسائل مندرج در ساحت فردی و همچنین، مسائل اجتماعی گسترده‌تر مانند فقر، بیکاری و خشونت‌های خانگی، همگی قابل‌بررسی و درنهایت، انجام مداخله هستند. بدین ترتیب، رویکردهای مددکارانه، پیرامون مناسبات ایثارگانه و فداکارانه، می‌توانند ذیل پرداختن یک شهروند به مسائل و مضیقه‌های فرد دیگر و تلاش وی در جهت رتق و فتق مضیقه‌های تجربه‌شده و یا از طریق کنشگری ذیل تلاش به‌منظور انجام اصلاحات در ترتیبات ساختاری‌ای باشد که به وجهی متنافر و غیرهمسو با کنش‌ورزی‌های ایثارگانه و فداکارانه، سهولت و فراوانی کنش‌های نوع‌دوستانه در جامعه را دچار ضیق نموده و موانع متعددی را پیش روی این سنخ کنش‌ها قرار می‌دهند. مزید بر توضیحات پیش‌گفته فوق، از منظر تعالیم اسلامی، افزون بر واژه تعاون که قصد دوسویه، متقابل و معوض را به ذهن متبادر می‌کند، در قرآن کریم از مددکاری و کمک یک‌سویه نیز سخن بسیار رفته است که با واژگانی نظیر صدقه، احسان و انفاق بیان شده‌اند (فرهادی، ۱۳۸۸: ۴۷۱). در مجموع، تعلیمات اسلامی،

به‌طور کلی و آیات قرآن به‌طور خاص، مکرراً ارزش تعاون و کارهای جمعی را تأیید می‌کنند. تعاون در کارهای نیک یک دستور الهی است که در قرآن کریم صادر شده است. پیامبر اسلام (ص) تعاون بین مسلمانان را به‌عنوان بنیاد جامعه اسلامی و رمز کار آن، در همه امور روحانی، امور اقتصادی یا فعالیت‌های اجتماعی تأکید می‌کند (قحف، ۱۳۶۱:۲۶؛ به نقل از فرهادی، ۱۳۸۸:۴۷۰).

روش پژوهش

این پژوهش مبتنی بر اقتضائات روش مرور نظام‌مند^۱ انجام شده است. روش مرور نظام‌مند ناظر بر ترکیب قطعات گسسته و تلاش در راستای فراهم‌آوردن چشم‌انداز کلی موضوع ایثار و فداکاری است؛ این مهم از طریق جستجوی منابع با استفاده از کلیدواژه‌های مرتبط با مقولات ایثار و فداکاری در پایگاه‌های داده‌ای معتبر صورت گرفته است. جامعه آماری مطالعه شامل کلیه پژوهش‌های داخلی در مقطع زمانی ۱۳۷۹-۱۴۰۱ است. به‌موجب پروتکل مطالعه، نویسنده مقاله با استفاده از روش تمام‌شماری، مقالات بازگذاری شده در پایگاه‌های داده علمی کشور شامل پرتال جامع علوم انسانی^۲، پایگاه مجلات تخصصی نور^۳، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۴ و بانک اطلاعات نشریات کشور^۵ را گردآوری نموده است. تلاش برای جستجوی مقالات تا رسیدن به مرحله تکرار ادامه پیدا کرد. بر این اساس، در نهایی‌ترین تحلیل ممکن، تعداد ۶۰ مقاله علمی پژوهشی داخلی در بازه زمانی ۱۳۷۹-۱۴۰۱ مبنای بررسی قرار گرفتند.

یافته‌های پژوهش

حسب مرور انجام‌شده و با توجه به طبقه‌بندی پژوهش‌های موردبررسی، چند سنخ مطالعاتی در خصوص موضوع ایثار و فداکاری کشف گردید:

تعداد زیادی از پژوهش‌های مرتبط با مسئله موردبررسی در مطالعه حاضر، ذیل عنوان مفهوم «نوع‌دوستی» قابل جمع هستند. در همین راستا، گلچین و دیگران (۱۳۹۵) به رفتارهای نوع‌دوستانه و دگرخواهانه در نسبت با متغیرهای دینداری، اعتماد اجتماعی، احساس انومی، شهرگرایی، فردگرایی، خوشایندی یا ناخوشایندی تجربیات پیشین، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همدلی با نوع‌دوستی و رفتارهای دگرخواهانه پرداخته‌اند. وجود رابطه معکوس معنادار بین میزان احساس انومی شهروندان، شهرگرایی و فردگرایی از یک سو و میزان گرایش به رفتارهای نوع‌دوستانه از یافته‌های قابل ذکر در پژوهش یاد شده است. به‌علاوه، افزایش میزان دینداری، اعتماد اجتماعی، خوشایندی تجربه‌های گذشته افراد از یاری‌رسانی،

1. Systematic Review

2. <http://ensani.ir/fa>

3. <https://www.noormags.ir>

4. <https://www.sid.ir/fa/journal>

5. <http://www.magiran.com>

مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همدلی شهروندان قرین با گرایش بیشتر به انجام رفتارهای نوع‌دوستانه در افراد خواهد بود. سروش (۱۳۹۱) نیمی از نوجوانان شهر شیراز را در سطح متوسط از احساس مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی، رفتارهای دیگرخواهانه و اعتماد اجتماعی ارزیابی نموده است؛ یافته‌های استنباطی پژوهش مذکور، وجود رابطه مثبت معنادار میان متغیرهای مسئولیت‌پذیری فردی، اعتماد اجتماعی، اعتماد به گروه‌ها و دیگرخواهی را نشان می‌دهد. احمدی (۱۳۸۸) عدم تأثیرگذاری معنادار تفاوت‌ها و نقش‌های جنسیتی بر رفتار نوع‌دوستانه را نشان داد. به‌موجب مطالعه کلانتری و دیگران (۱۳۸۶)، ۷۵/۳ درصد از شهروندان در مواجهه با حالات اضطراری «نوع‌دوست» و ۲۴/۷ درصد از شهروندان بی‌تفاوت‌اند. مزید بر آن، شهروندان نوع‌دوست، در مقایسه با شهروندان بی‌تفاوت، از همدلی و مسئولیت‌پذیری بیشتر و تحلیل هزینه و پاداش مادی کمتر برخوردار هستند. امینی (۱۳۸۵) رابطه مثبت معنادار میان سرمایه اجتماعی و دگردوستی و همچنین، رابطه مستقیم معنادار میان متغیر سن و کنش‌های دگردوستانه را نشان می‌دهد. از یافته‌های قابل توجه در پژوهش مذکور، میزان بالاتر کنش‌های دگردوستانه در میان افراد برخوردار از دینداری معیشت‌اندیش، در مقایسه با واجدان دینداری معرفت‌اندیش است. میزان بالاتر دگردوستی در میان افراد شاغل، در قیاس با افراد بیکار از دیگر یافته‌های پژوهش اخیر است. شارع‌پور (۱۳۷۹) به‌دنبال ذکر این دیدگاه که نوع‌دوستی از رواج خودمحوری در جامعه جلوگیری می‌کند، وجود تفاوت در کنش‌های نوع‌دوستانه را حسب فرهنگ‌ها و افراد مختلف نشان می‌دهد. به‌عنوان نمونه، نوع‌دوستی ناب در بین فرهنگ‌های جمع‌گرا بیشتر از فرهنگ‌های فردگراست. در همین راستا، آمریکایی‌ها کمک‌کردن را از نوع مبادله اقتصادی می‌نگرند، در حالی که مردم برخی از فرهنگ‌ها، آن را جزء لاینفک نقش اجتماعی و روابط اجتماعی خود قلمداد می‌کنند؛ بدین‌سان، در فرهنگ آمریکایی، ارزیابی «هزینه و پاداش» در استقبال یا امتناع از کنش‌های نوع‌دوستانه افراد مؤثر به اثر واقع می‌شود؛ این در حالی است که در افراد متعلق به فرهنگ‌های جمع‌گرا کمک‌رسانی به دیگران، بخشی از نقش اجتماعی و مسئولیت افراد را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۱. وجه توصیفی ناظر بر نوع دوستی در پژوهش‌های مرور شده

محور پژوهش	بازه زمانی انجام پژوهش	فراوانی	درصد
نوع دوستی	۱۳۸۴-۱۳۷۹	۱	۱۴/۳
	۱۳۹۰-۱۳۸۵	۴	۵۷/۱
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۲	۲۸/۶
جمع کل		۷	۱۰۰

در پاره‌ای دیگر از پژوهش‌ها، فرهنگ ایثار و شهادت در نسبت با مناسبات، مؤلفه‌ها و متغیرهای مرتبط با آن و نیز از منظر مفهوم‌شناسانه و سیاست‌گذاری به‌طور مستقیم مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. نتایج برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های مندرج در سنخ اخیر، به‌ترتیب، از جدیدترین به قدیمی‌ترین، مطابق با شرح ذیل ایضاح می‌شود.

ابعاد نگرشی مشتمل بر اخلاص، گذشت، عدالت‌خواهی، تقوا و پرهیزکاری؛ مؤلفه‌های رفتاری شامل مقاومت، سخت‌کوشی، زمان‌شناسی، جوانمردی، بخشش، مهرورزی، محبت؛ هزینه‌های اجتماعی شامل همبستگی اجتماعی، واقع‌گرایی محصولات فرهنگی، مهندسی فرهنگ ارتباط با امور اقتصادی، همگی در حکم عوامل مهم مؤثر بر فرهنگ ایثار اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی (قجری، ۱۴۰۱)؛ اکتفای فقها به استحباب ایثار مثبت به‌منزله امری فی‌نفسه و مطلق و حصر وجوب شرعی ایثار به مواضع خاص و محدود در قالب ایثار مالی، جانی و آبرویی (عزیزاللهی و دیگران، ۱۴۰۱)؛ برنامه‌های مدون، تخصیص واحدهای درسی مستقل ناظر بر ایثار و شهادت، معرفی چهره‌های برتر ایثارگر، تخصیص بودجه مشخص برای مباحث و فعالیت‌های مرتبط با ایثار و شهادت در مدارس ذیل تشکیل سازمان مختص ایثار و شهادت به‌عنوان مجموعه عوامل مؤثر بر تعمیق، ترویج و تحفیظ فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش از نظر کارشناسان و فرهنگیان شاغل در آموزش و پرورش (میرزایی و عامری‌پور، ۱۴۰۱)؛ تأثیر مثبت و معنادار فرهنگ ایثار اجتماعی بر تقویت و ارتقاء سرمایه اجتماعی (حفیظی، ۱۴۰۱)؛ تأثیرپذیری فرهنگ ایثار و شهادت از عوامل فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی (نصیری و بختیاری، ۱۴۰۱)؛ تدوین و اعتباریابی پرسش‌نامه سنجش مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه پرستاری (میرزایی و سلیمانی، ۱۴۰۱)؛ تفاوت کارکرد ایثار در معنای قرآنی آن با الزامات کارکردی و هنجاری متعارف در پارادایم نظم اجتماعی از حیث امکان‌ناپذیری قرار دادن ایثار در مناسبات مبادله‌ای، متأثر از معنای قرآنی ایثار، مبنی بر برتری‌دادن دیگری بر خود (یونسی و دیگران، ۱۴۰۱)؛ دگرگونی هویتی، تغییرات ارزشی، عملکرد رسانه‌ای و نهادی، به‌منزله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر نگرش دانشجویان نسبت به فرهنگ ایثار و

شهادت (تاج‌بخش، ۱۴۰۱)؛ مدخلیت سایر نهادهای اجتماعی، مزید بر آموزش و پرورش در خصوص ترویج فرهنگ ایثار و شهادت؛ تفاوت نوع راهبردهای ترویج ایثار و شهادت از منظر گروه‌های مختلف اجتماعی (افشین، ۱۴۰۱)؛ رسانه‌ها، سینما، تئاتر، شعر و ادبیات، تألیف و نشر، مسجد، نهاد آموزش و پرورش و پرداختن به امور ایثارگران، در حکم مهم‌ترین زمینه‌ها و مدخل‌های معطوف به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت (قدمی کارمزدی، ۱۴۰۰)؛ عدم تفاوت معنادار بین نوع نگرش به فرهنگ ایثار و شهادت، حسب متغیرهای جنسیت و میزان تحصیلات؛ تفاوت معنادار میان نگرش به فرهنگ ایثار و شهادت بر پایه متغیرهای محل سکونت، شغل، گرایش به ارزش‌های اخلاقی (رحمانی، ۱۴۰۰)؛ مؤلفه‌های وطن‌دوستی و میهن‌پرستی در قالب اشعار افتخارآمیز و پیروزمندانه ملی و میهنی به‌عنوان پربسامدترین بن‌مایه‌های ناظر بر فرهنگ ایثار و فداکاری در کتب فارسی دوره ابتدایی (میرزایی، ۱۴۰۰)؛ خدشه‌پذیری نظریه خودگرایی روان‌شناختی در خصوص ایثار به‌واسطه تلقی از ایثار به‌منزله مدلول خوددوستی و تفسیر خودخواهانه از ایثار؛ ایثار مرادف با من ملکوتی انسان و مبتنی بر انگیزه وصول به کمالات متعالی، مطابق با تلقی قرآنی از آن (عروتی موفق، ۱۴۰۰)؛ وجود رابطه مثبت معنادار میان محتوای رسانه‌ای ارائه‌شده از سوی فعالان زن حوزه فرهنگ ایثار و شهادت و میزان استقبال کاربران از مطالب و محتوای تولیدی (رسالت، ۱۴۰۰)؛ تفاوت معنادار میان فراوانی مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی و رشته‌های تجربی و ریاضی؛ توجه نامتعادل به مؤلفه‌های مفهومی ایثار در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم؛ تفاوت معنادار میزان استفاده از مفاهیم ناظر بر فرهنگ ایثار و شهادت در کتب‌های درسی دوره متوسطه دوم در رشته علوم انسانی و رشته علوم تجربی و ریاضی (محمودی، ۱۳۹۹)؛ رجوع به فرهنگ اصیل ایثار و شهادت به‌مثابه بهترین رهیافت و الگوی ارتقای قدرت نرم و امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران (حیدری و دیگران، ۱۳۹۹)؛ قابلیت کسب درجات عالی ربانی و صعود معنوی در پرتو کارکردهای ارزشی - اعتقادی ایثار برای نسل جدید انقلاب؛ ذلت‌گریزی، استقامت و پایداری، تحول‌گرایی، هدایت‌طلبی، همبستگی اجتماعی و امید به آینده به‌عنوان برخی از نتایج و کارکردهای ایثار (نجفی، ۱۳۹۹)؛ شهادت‌طلبی در کنار انجام مناسک دینی، پرداختن به نقش دانشگاه در خصوص ترویج دینداری، پاسداری از ارزش‌ها، رفتار دینی و تفکر بسیجی به‌عنوان اساسی‌ترین زمینه‌های مؤثر در راستای گسترش فرهنگ ایثار و مقاومت (نیازی کومله و موسوی، ۱۳۹۸)؛ شهادت‌طلبی، مقدم داشتن دیگران بر خود، گسترش روحیه گذشت و فداکاری در جامعه، دوستی و محبت در جامعه، بذل مال با هدف فقرزدایی در جامعه، ایجاد روحیه اتحاد و همبستگی در جامعه، ترجیح منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، عزت‌طلبی، خدمت‌گذاری به خلق و گسترش عدالت در جامعه، به‌عنوان مؤلفه‌های ده‌گانه ایثار اجتماعی در منابع اسلامی، به‌ویژه قرآن و نهج‌البلاغه (آقاحمدی، ۱۳۹۸)؛ غفلت از ظرفیت مساجد در جریان ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به‌واسطه بی‌توجهی به فضاهای کالبدی پیام‌رسانی و اقتضائات ناظر بر فضایی‌شدن فرهنگ ایثار و شهادت در مسجد (مسعودی، ۱۳۹۸)؛ «استفاده از آیات و روایات مربوط به ایثار و شهادت» و «به‌کارگیری آزادگان و خانواده‌های شهدا در امر تدریس در سطوح

مختلف دبیرستان» به ترتیب دارای بیشترین و کمترین تأثیر در نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت؛ کارآیی متوسط به بالای راهکارهای تربیتی و اجتماعی در جهت نهادینه‌سازی آن فرهنگ؛ کمترین اثر مثبت حاصل از ارائه امتیازهای قانونی به فعالان فرهنگ ایثار و شهادت از در جهت نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت (قدم‌پور و دیگران، ۱۳۹۷)؛ تأثیرگذاری معنادار مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی و سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه‌های تهران و درنهایت، آمادگی روحی و روانی افراد برای صرف‌نظر از منافع شخصی و درگیر شدن در عمل جمعی (کرد نائیج و خلیلی پالندی، ۱۳۹۷)؛ ضرورت تشکیل قرارگاه فرهنگی به‌منظور بسط و ترویج فرهنگ ایثار به‌عنوان توصیه سیاستی باهدف بسط فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه؛ ترویج علمی با جهان‌بینی غیر الهی، ترویج علمی با جهان‌بینی الهی، عدم تمرکز محتواها در عرصه دفاع مقدس، جابه‌جایی ارزش‌ها، به‌عنوان مهم‌ترین زمینه‌های عملکردی معطوف به ضعف ترویج فرهنگ دفاعی و نیز به‌منزله مهم‌ترین آسیب‌های وارده بر فرهنگ ایثار و شهادت (ایزدی و دیگران، ۱۳۹۶)؛ ارشاد، حُسن سلوک، اخوت ایمانی از طریق رشد شاخص‌های سرمایه اجتماعی، به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های جمعی مندرج در خاطرات آزادگان دفاع مقدس در خصوص فرهنگ ایثار و شهادت (کاظمی و دیگران، ۱۳۹۵)؛ چرخش معنایی مفهوم ایثار در میان متقدمان و متأخران اخلاق و عرفان؛ بخشش در عین نیاز به‌مثابه مقام ایثار نزد متقدمان؛ مقدم‌داشتن دیگری بر خود به‌منزله مقام ایثار نزد متأخران؛ ناتوانی هر دو تعریف از تفسیر شهادت و جانبازی به‌عنوان مصادیق مهم ایثار (محسنی و فرامرز قراملکی، ۱۳۹۵)؛ ضرورت ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه به‌عنوان یکی از نمادهای قدرت نرم در مواجهه با تهاجم دشمن به مرزهای عقیدتی، ایمانی و فرهنگی در قالب جنگ نرم (ملکی و حاتمی، ۱۳۹۵)؛ یک‌لایه نبودن معنای ایثار در آیات قرآن کریم، تخصیص معنایی وارده بر واژه ایثار در نظام‌های پساقرآنی، شکل‌گیری رابطه عموم و خصوص مطلق میان معنای قرآنی ایثار و معنای اعتبارشده در نظام‌های پساقرآنی (قطبی و دیگران، ۱۳۹۵)؛ احیای شورای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مدیریت بودجه مشارکت سازمان‌ها و نهادهای مردمی غیردولتی، محوریت‌یافتن برنامه‌های مرتبط با ایثار و شهادت در سازمان‌ها، در قالب دیدار و ملاقات حضوری، ساخت بنای یادبود و نماد، برگزاری اردوها و سفرهای زیارتی، برگزاری همایش، سخنرانی و مسابقه در زمره مهم‌ترین پیشنهادها سیاستی کارشناسان در خصوص چگونگی پرداختن سیاست‌گذارانه به فرهنگ ایثار و شهادت (مسعودی و دیگران، ۱۳۹۵)؛ انحراف، سست‌عنصری، ادامه‌ندادن مجاهدت، فراموشی شهید، کاهش ارزش شهید و نگاه منفی به‌عنوان مهم‌ترین آسیب‌های پیش روی فرهنگ ایثار و شهادت از نظر مقام معظم رهبری؛ مطالعه کتاب در مورد شهید، صبر، اعتقاد به جهاد، تکیه بر اسلام، افتخار به شهادت و شهید، یاد شهیدان، حفظ خون شهید، همت ورود به میدان‌های خطر و دوری از غفلت نسبت به خانواده‌های شهید، جانبازان به‌منزله مهم‌ترین راهکارهای حمایت از فرهنگ ایثار و شهادت از نظر مقام معظم رهبری (قربانی، ۱۳۹۴)؛ نام‌ها و تعاریف ایثار و شهادت، صفات عملی ایثار و شهادت و همچنین، پیامدهای فرهنگی اجتماعی ایثار و شهادت، به‌منزله مهم‌ترین محورهای شناسایی‌شده

از طریق تحلیل آنتروپی^۱ در خصوص فرهنگ ایثار و شهادت در اهداف مصوب دوره متوسطه (مقدمزاده و دیگران، ۱۳۹۴)؛ تجلیل از شهید و ایثارگر، پرداختن به صفات شهید و ایثارگر، پرداختن به نام‌ها و مفاهیم تداعی‌گر شهادت و ایثارگری و همچنین، توجه به نمادهای شهید و ایثارگری، به‌مثابه بیشترین وجوه مفهوم‌شناختی ایثار در کتب مقطع ابتدایی (افشار و سبحانی‌نژاد، ۱۳۹۳)؛ امکان‌پذیری آموزش ایثار در دوره کودکی، ذیل ظرفیت تخیلی کودکان، با عطف نظر به ظرفیت‌های مندرج در انتقال مفاهیم ذیل اسطوره و داستان (موسی‌پور، ۱۳۹۱)؛ بیشترین و کمترین انعکاس اخبار ناظر بر ایثار و شهادت به‌ترتیب، در روزنامه جمهوری اسلامی و آفتاب یزد در سال ۱۳۸۵؛ گرامیداشت شهدا به‌عنوان پربرسامترین موضوع خبری در روزنامه‌ها؛ آزادگان، ایثارگران و جانبازان به‌عنوان برخورداران از رتبه نخست در خصوص خبرسازی ایثار و شهادت در روزنامه‌ها و مطبوعات مورد بررسی (کریمی، ۱۳۸۵).

جدول ۲. توصیف‌کننده‌های اصلی برخی از پژوهش‌های ناظر بر فرهنگ ایثار و شهادت

محور پژوهش	بازه زمانی پژوهش	فراوانی	درصد
فرهنگ ایثار و شهادت	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۴	۱۰/۸
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۳	۸/۱
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۱	۲/۷
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۴	۱۰/۸
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۴	۱۰/۸
	۱۳۹۰-۱۳۸۵	۱	۲/۷
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۲	۵/۴
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۱	۲/۷
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۱۲	۳۲/۴
	۱۳۹۶-۱۳۹۱	۳	۸/۱
	۱۴۰۱-۱۳۹۷	۲	۵/۴
	جمع کل	۳۷	۱۰۰

مطابق با جدول (۳)، پژوهش‌گران رشته جامعه‌شناسی (۱۲درصد)، در مقایسه با پژوهش‌گران در دیگر رشته‌های تخصصی، بیشترین توجه را به مناسبات نوع‌دوستانه و کنش‌های ایثارگرانه در مقام انجام پژوهش، نشان داده‌اند. پژوهش‌گران الهیات و معارف اسلامی و علوم سیاسی، از جهت توجه به موضوعات ناظر بر ایثار و فداکاری، در رتبه دوم و سوم، (۶درصد) قرار دارند. کمترین میزان توجه به موضوع ایثار و فداکاری از سوی پژوهشگران رشته ادبیات فارسی (۱/۵درصد) صورت گرفته است.

جدول ۳. توزیع فراوانی رشته تخصصی در پژوهش‌های ناظر بر فرهنگ ایثار و شهادت

تخصص پژوهشگر	فراوانی	درصد	تخصص پژوهشگر	فراوانی	درصد
جامعه‌شناسی	۸	۱۲	حسابداری	۲	۳
الهیات و معارف اسلامی	۶	۹	جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری	۲	۳
علوم سیاسی	۶	۹	مدیریت بازرگانی	۲	۳
نامشخص	۵	۷/۵	روان‌شناسی صنعتی و سازمانی	۱	۱/۵
مدیریت آموزشی	۴	۶	مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی	۱	۱/۵
علوم تربیتی	۴	۶	فرهنگ و ارتباطات	۱	۱/۵
روان‌شناسی	۴	۶	مدیریت دولتی	۱	۱/۵
روان‌شناسی تربیتی	۳	۴/۵	سیاست‌گذاری فرهنگی	۱	۱/۵
علوم قرآن و حدیث	۳	۴/۵	مطالعات انقلاب اسلامی	۱	۱/۵
مدیریت دفاعی	۲	۳	برنامه‌ریزی درسی	۱	۱/۵
مهندسی سیستم‌های فرهنگی	۲	۳	دین‌پژوهی	۱	۱/۵
فلسفه اسلامی	۲	۳	تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش	۱	۱/۵
مطالعات برنامه درسی	۲	۳	ادبیات فارسی	۱	۱/۵
جمع کل (درصد)	۶۷ درصد				

بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله، در بخش یافته‌ها، وجوه توصیفی مقالات مرور شده به تفصیل مورد بررسی قرار گرفت. در بخش بحث و نتیجه‌گیری، به ارائه رئوس اساسی نقدهای وارد بر پژوهش‌های ناظر بر ایثار و فداکاری پرداخته خواهد شد و در همین امتداد، پیشنهادها و دستور کارهای مطالعاتی ذی‌ربط ارائه خواهد شد. به‌موجب مرور پژوهش‌های داخلی مرتبط با موضوع، مجموع مطالعات قبلی را می‌توان از حیث محتوایی و روش‌شناختی، حول محورهای ذیل مورد نقد و ارزیابی انتقادی قرار داد.

محور اول: ناکافی بودن متغیرهای مورد مطالعه پیرامون پدیده ایثار و فداکاری؛ علیرغم فراوانی مطالعات تجربی ناظر بر ایثار و فداکاری، اما عمده مطالعات حول چند متغیر محدود صورت گرفته‌اند. در واقع، با توجه به پیامدهای ایثار و فداکاری در ابعاد گوناگون جسمانی، روانی، اجتماعی و فرهنگی، ضرورت بررسی پدیده چندوجهی پدیده مذکور در نسبت با عوامل و متغیرهای متعدد، ذیل رویکردهای کل‌نگر و جامع آشکار می‌گردد.

محور دوم: غلبه رویکرد ساختاری کارکردی در غیبت رویکردهای تفهیمی و تفسیری: بخش عمده‌ای از فهم وجوه مکنون ایثار و فداکاری و پیامدهای آن در گرو پرداختن به دیالکتیک زمینه، کنش، آگاهی و ساختار است؛ این مهم از طریق مطالعه پدیدار شناختی تجربه‌زسته ناظر بر ایثار و مناسبات فداکارانه در پارادایم تفسیری قابل استحصال خواهد بود. شیفتگی پژوهشگران داخلی نسبت به سنت ساختاری و کارکردی و تعادل معنادار آن‌ها از مطالعه ساخت اجتماعی^۱ در حکم یکی از عمده‌ترین محورهای انتقاد به مطالعات بررسی شده است.

محور سوم: مفروض‌پنداری بلاوجه معنای ساده، متعین و تاریخی ایثار و فداکاری: در بیشتر مطالعات پیشین، معنای تاریخی و ساده ایثار و فداکاری، در قالب ایثار فردی، سنتی و غیر سازمان‌یافته مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است، به نحوی که آنان را از پرداختن به ملاحظات پیدا و پنهان ایثار و فداکاری سازمان‌یافته، رسمی و نهادینه بازداشته است. به بیان دیگر، ایثار و فداکاری غالباً به مثابه نوعی واکنش کنشگران اجتماعی در مواجهه با بحران‌ها و بلایای طبیعی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

محور چهارم: تعادل از انگاره‌های نظری گفتمان مددکاری اجتماعی: گرایش حداکثری پژوهشگران به خوانش‌های فردی، شناختی و روان‌شناسانه از پدیده ایثار و فداکاری و متعاقباً، کم‌توجهی به انگاره‌های نظری موجود در گفتمان مددکاری اجتماعی، موجب مراتب گسترده‌ای از سیطره پارادایم روان‌شناسی بر مطالعات معطوف به فرهنگ ایثار و فداکاری گردیده است؛ نقیصه مذکور به همین اعتبار، منجر به کاهش برد تبیینی این دسته از مطالعات گردیده است.

محور پنجم: توقف غالب مطالعات در سطح نگرش‌سنجی: بسیاری از مطالعات قبلی، مزید بر توقف در سطح نگرش‌سنجی، از حیث سطح سنجش متغیرهای مورد استفاده در پژوهش، نیز در رتبه نازلی قرار دارند؛ به بیان دیگر، غالب مطالعات کمی انجام‌شده در حوزه ایثار و شهادت، جنبه تبیینی^۲ ندارند و یافته‌های به‌دست‌آمده حاصل از بسیاری از مطالعات، در سطح توصیفی^۳ متوقف مانده‌اند.

محور ششم: فقر تنوریک مطالعات کمی و سطحیت آشکار در صورت‌بندی فرضیات: قطع نظر از توصیفی و نگرش‌سنجانه بودن بسیاری از مطالعات کمی، آن دسته از مطالعات تبیینی نیز که طی آن‌ها آزمون فرضیه مطمح نظر محققان قرار گرفته است، در حداکثر میزان ممکن از حیث وجود فقر تئوریک قابل نقد هستند؛ به بیان دیگر، حسب ملاحظات روش‌شناختی، نظریات مشخص و منقح، از جمله منابع اصلی تدوین و صورت‌بندی فرضیات در پژوهش‌های کمی هستند؛ این در حالی است که اولاً، بسیاری از پژوهش‌های قبلی، صرف نظر از وجود نوعی دستگاه نظری مشخص به انجام رسیده‌اند؛ محققان در اکثر مطالعات پیمایشی، به‌رغم این که ذیل عنوان مبانی نظری، به طرح مباحث نظری، به شکل مروری پرداخته‌اند، اما در اکثر موارد،

1. Social Construction

2. Explanative

3. Descriptive

کمترین انگیزه‌ای مبنی بر انتخاب یک دستگاه نظری متعین و منقح‌شده، با هدف تنسیق و صورت‌بندی فرضیات پژوهش، مطابق با اقتضائات محتوای دستگاه نظری منتخب نداشته‌اند؛ ثانیاً، در این سنخ از مطالعات عاری از دستگاه نظری مشخص، کیفیت و ماهیت فرضیاتی که علی‌القاعده لازم است بر پایه دیگر منابع احتمالی، از جمله تجربیات زیسته و دستگاه بینشی محققان صورت‌بندی شده باشند، به‌گونه‌ای است که می‌توان آن‌ها را نوعی تحصیل حاصل قلمداد نمود؛ به‌وجهی که حتی مفروض به عدم انجام فلان پژوهش مفروض، نتایج حاصله از قبل کاملاً محرز و آشکار می‌بوده است؛ درواقع، ادعا و بلکه نقد وارد بر پژوهش‌های کمی از منظر ملاحظات فرضیه‌ای، ناظر بر سطحی بودن فرضیات مورد آزمون و تحصیل حاصل بودن آن‌هاست.

محور هفتم: عملکرد جزیره‌ای پژوهشگران ذیل بی‌توجهی به رویکردهای فرامطالعه‌ای: مرور پژوهش‌های قبلی به‌روشنی عملکرد موردی، ناهمگون و جزیره‌گون پژوهشگران حوزه شهادت، ایثار و فداکاری را نشان می‌دهد؛ به‌بیان دقیق‌تر، به‌رغم ادعای پرتکرار در بیشتر مقالات، مبنی بر متمایز بودن فلان مقاله مفروض از دیگر مقالات و پژوهش‌های قبل از آن، اما واقعیت یقینی این است که «صرف ادعا باعث اثبات نمی‌شود». طرح ادعای نوآورانه بودن یک مقاله مفروض، درگرو مرور نظام‌مند پژوهش‌های قبل از آن، از نقطه‌نظر تئوریک، روش‌شناختی و هم‌چنین، فراتحلیل یافته‌های پیشین مرتبط با موضوع ایثار و شهادت و فداکاری، نقد و بررسی روش‌مند پژوهش‌های پیشین، از حیث احصاء نقاط ضعف و قوت آن‌ها و درنهایت، تعریف دستورکار پژوهشی جدید در ربط وثیق با این سنخ یافته‌های فرانظریه‌ای، فراروشی و فراتحلیلی خواهد بود. مواردی همچون نگرش‌سنجی بودن بسیاری از مطالعات، درجه نازل متغیرهای مورد استفاده از حیث سطح سنجش، توصیفی بودن بسیاری از پژوهش‌های پیشین، بُرد تبیینی بسیار اندک پژوهش‌ها و دیگر موارد مشابه، از انجام بسیاری از پژوهش، صرف نظر از التفات خاطر به نقاط ضعف و قوت مطالعات قبلی پرده‌برداری می‌نماید؛ تکراری بودن بسیاری از پژوهش‌ها و خاصیت تکرارشونده نقاط ضعف و کاستی‌ها در بیشتر مطالعات مرور شده از همین زاویه اخیر قابل تبیین و بررسی می‌گردد.

محور هشتم: فقر روش‌شناسی کیفی و میان‌رشته‌ای در مطالعات ناظر بر فرهنگ ایثار و فداکاری: از کارکردهای اصلی مطالعات کیفی، ساخت معرفت، مبتنی بر دانش کنشگران و ذینفعان اجتماعی است. تقریباً، در هیچ‌یک از پژوهش‌های مرور شده، به‌واسطه فقدان رویکرد مطالعاتی بین‌رشته‌ای و در حاشیه‌بودن الزامات موردنظر در انگاره‌های کیفی، معرفت جدید از سوی پژوهشگران بر ساخته نشده است. این دست‌آورد مهم، علی‌القاعده درگرو پرداختن به مطالعه ایثار و فداکاری ذیل رویکردهای میان‌رشته‌ای متحقق می‌گردد. پژوهش میان‌رشته‌ای می‌تواند به بحث و مناظره‌ای منجر شود که با به چالش کشیدن هویت‌ها و ایده‌های پذیرفته‌شده پیشین، درک جدید و انتقادی را در برابر ما قرار دهد. به‌علاوه، فعالیت میان‌رشته‌ای این فرصت را برای دانش‌پژوهان رشته‌های علمی مختلف پدید می‌آورد که شناخت بهتری از فعالیت‌های علمی یکدیگر به دست آورند (رولاند، ۱۳۸۷: ۴). از حیث نظری، در بیشتر مطالعات مرور شده، تعاریف و مبادی مفروض

پیرامون فرهنگ ایثار و فداکاری، از سنخ مقولات پیشینی، تجویزی و هنجاری از پیش تعریف شده هستند، به گونه‌ای که نتایج مطالعات نیز در ناخواسته‌ترین وجه ممکن به تأیید و تصدیق آن‌ها منتهی می‌شوند؛ این در حالی است که ضرورت انجام مطالعات ناظر بر ایثار و فداکاری، اولاً، لازم است از متن جامعه و مناسبات گوناگون مندرج در ذیل آن منتج گردد؛ ثانیاً، برآمده از تجربه‌زیسته کنشگران و ذینفعان اجتماعی و سنخ‌های مختلف نخبگان جامعه بوده باشند تا بتوان به اعتبار و استناد آن‌ها، به دریافت درست و روشنی از وضعیت امروری جامعه، پیرامون وضعیت ایثار و فداکاری نائل گردید و در صورت لزوم، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های متناسب و متناظر با یافته‌های کیفی را در مقام برنامه‌ریزی اجتماعی و فرهنگی سامان داد. اکنون، با امان نظر به نقدهای محتوایی و روش‌شناختی وارد بر مطالعات پیشین، دستور کارهای پژوهشی زیر قابل پیشنهاد هستند.

دستور کار پژوهشی اول: ساخت معرفت‌پسینی ناظر بر ایثار و فداکاری زمینه‌مند در میدان اجتماعی: تکوین معرفت جدید، به‌منزله یکی از رسالت‌های مهم پژوهش کیفی، از طریق رجوع به تجربه‌زیسته آن دسته از کنشگرانی که واجد تجربه ایثار و فداکاری هستند و نیز از طریق احصاء و مقوله‌بندی دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات نخبگان علوم انسانی پیرامون وجوه مختلف ایثار و فداکاری امکان‌پذیر می‌شود.

دستور کار پژوهشی دوم: در پژوهش‌های آتی، محققان ذیل استفاده از شیوه نمونه‌گیری کیفی چندلایه^۱ مزید بر نمونه‌گیری نظری و نمونه‌گیری هدفمند می‌توانند مفهوم ایثار و فداکاری را از حصر گروهی خاص و محدود از آگاهی‌دهندگان خارج نمایند و بدین‌سان، بسترهای نظری و مفهومی لازم را در خصوص برساخت اجتماعی ایثار در میان اقشار مختلف جامعه در متن زندگی روزمره و حسب موقعیت‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، شغلی و خانوادگی کنشگران اجتماعی فراهم آورند؛ کاملاً روشن است در صورت اخیر، تجلی مناسبات ایثارگرانه و فداکارانه ماهیت «کنشی» خواهد داشت و از وضعیت «واکنشی» فعلی معطوف به موقعیت‌های اضطراری و بحرانی، نظیر سیل، زلزله و دیگر موارد مشابه خارج خواهد شد؛ پیش‌بینی می‌شود در صورت تحقق امر اخیر، بتوان نموده‌های ایثار و فداکاری را در متن زندگی روزمره به گونه‌ای بسیار رؤیت‌پذیر شده‌تر ملاحظه نمود.

منابع و مأخذ

- احمدی، سیروس (۱۳۸۸). تفاوت‌های جنسیتی در رفتارهای نوع‌دوستانه. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۰(۳)، ۲۳-۳۶.
<https://www.sid.ir/paper/155008/fa>
- اسحاقی آستانی، محمد، زنگی‌آبادی، محمدرضا، سلطانی‌نژاد، نیما و خادمی‌پور، رحیمه (۱۳۹۷). ارزیابی نقش تعدیل‌گر باورهای دینی در اعتلای فرهنگ ایثار باوجود بی‌عدالتی‌های اجتماعی؛ مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۳۸(۳)، ۳۱۹-۳۳۶.
- افشار، عبدالله، سبحانی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۳). بررسی مفاهیم ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره جدید، ۲۲(۲۴)، ۱۳۳-۱۷۱.
- افشین، جواد (۱۴۰۱). مطالعه نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف بر فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن، مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۴(۷)، ۲۱-۶۰.
- آقامحمدی، جواد (۱۳۹۸). واکاوی مؤلفه‌های ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآنی و تعیین جایگاه آن‌ها در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران، نامه فرهنگ و ارتباطات، ۳(۲)، ۴۵-۷۶.
- امینی، سعیده (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر اخلاق با تأکید بر دگردوستی (در بین شهروندان تهرانی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم اجتماعی.
- ایزدی، مصطفی، مرادی‌پری، هادی، حاتمی، حمیدرضا و سهرابی، حسین. (۱۳۹۶). ترویج فرهنگ دفاع مقدس، آسیب‌شناسی، ارائه مدل و راهکارها. سیاست دفاعی، ۲۵(۹۹)، ۱۱۹-۱۵۲.
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۴۰۱). بررسی عوامل مؤثر بر نگرش دانشجویان به فرهنگ ایثار و شهادت، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱۲(۳)، ۵۳۷-۵۶۰.
 doi: 10.22034/ciu.2022.1312
- حیدری، جعفر، مسعودنیا، حسین، دوازده‌امامی، سیدغلامرضا و رهبرقاسمی، محمودرضا (۱۳۹۹). تجزیه و تحلیل فرهنگ ایثار بر قدرت نرم و امنیت نرم جمهوری اسلامی ایران، دوفصلنامه نامه فرهنگ/ارتباطات، ۴(۲)، ۱۰۹-۱۴۰.
- رحمانی، فریبا (۱۴۰۰). تحلیل برنامه‌های ایثار و شهادت از دیدگاه گروه‌های ایثارگر بنیاد شهید و امور ایثارگران استان ایلام، آفاق علوم انسانی، ۵(۴۹)، ۱-۱۸.
- رسالت، شهلا (۱۴۰۰). بررسی نقش و جایگاه فعالان زن حوزه رسانه در ترویج فرهنگ ایثار، شاهد اندیشه، ۱(۳)، ۴۳-۶۱.
 رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی، تهران: انتشارات کتاب فردا.
- زاهدی اصل، محمد (۱۳۹۰). مبانی مددکاری اجتماعی، چاپ ششم، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- سروش، مریم (۱۳۹۱). احساس مسئولیت فردی و اجتماعی. دیگرخواهی و اعتماد اجتماعی مطالعه نوجوانان شیراز، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۳(۲)، ۱۷۹-۱۹۲.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۷۹). نوع‌دوستی: مکانیسمی برای تقدم مصالح جمعی بر منافع فردی در بررسی علل و عوامل تقدم مصالح جمعی بر منافع فردی، مجموعه مقالات، تهران، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران.
- عروتی موفق، اکبر (۱۴۰۰). بررسی جایگاه ایثار در نظریه خودگرایی روان‌شناختی و ارزیابی آن با آموزه‌های اخلاقی قرآن، پژوهشنامه اخلاق، ۱۴(۵۲)، ۲۷-۴۶.
- عزیزاللهی، حجت، محمد حسین‌زاده، عبدالرضا و نیک‌طبع‌اطاعتی (۱۴۰۱). تبیین ماهیت ایثار و حکم مراتب آن از منظر فقه الاخلاق، تأملات/اخلاقی، ۳(۳)، ۱۱۷-۱۳۳.

Dor:20.1001.1.26764180.2022.3.2.6.0

- فرهادی، مرتضی (۱۳۸۸). *انسان‌شناسی یاریگری*، چاپ اول، تهران: انتشارات ثالث.
- فروم، اریک (۱۳۸۵). *جامعه سالم*، ترجمهٔ اکبر تبریزی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات بهجت.
- قجری، سمیه (۱۴۰۱). شناخت عوامل مؤثر بر ایجاد فرهنگ ایثار اجتماعی در دانشگاه آزاد اسلامی، *شاهد اندیشه*، دوره جدید، ۱(۵)، ۲۱۹-۲۴۲.
- قدمپور، عزت‌الله، گراوند، هوشنگ و سبزیان، سعیده (۱۳۹۷). شناسایی راهکارهای مؤثر نهاده‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت در مدارس از نظر دانش‌آموزان پایه سوم دوره متوسط دوم استان همدان، *پاسداری فرهنگی/انقلاب اسلامی*، ۱۸(۱)، ۱۰۷-۱۳۶.
- قدیمی کارمزدی، فخری (۱۴۰۰). جایگاه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت از منظر قرآن و روایات، *شاهد اندیشه*، دوره جدید، ۱(۳)، ۸۵-۱۰۴.
- قدیری اصلی، باقر (۱۳۷۶). *سیر اندیشه اقتصادی*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- قربانی، سعید (۱۳۹۴). آسیب‌های پیش روی فرهنگ ایثار و شهادت و راهکارهای صیانت از آن‌ها از منظر مقام معظم رهبری، *مهندسی فرهنگی*، ۱۰(۸۵)، ۳۰-۴۹.
- قطبی، ثریا، دادوی مقدم، فریده و عزیززی، بیتا (۱۳۹۵). تحلیل عناصر معنایی واژه اخلاقی‌ایثار در قرآن کریم، *پژوهش‌های اخلاقی*، ۶(۴)، ۱۴۷-۱۶۱.
- کاظمی، افسانه، غفاری هنجین، زاهد و کشاورزشکری، عباس (۱۳۹۵). بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به‌مثابه سرمایه اجتماعی، *پاسداری فرهنگی/انقلاب اسلامی*، ۶(۱۴)، ۱۳۹-۱۴۷.
- کرد نایب، اسدالله و خلیلی پالندی، فرشته (۱۳۹۷). تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با میانجی‌گری باورهای دینی، *مدیریت اسلامی*، ۲۶(۳)، ۳۷-۵۸.
- کریمی، یوسف (۱۳۸۵). *روان‌شناسی اجتماعی*. تهران، انتشارات ارسباران.
- کلاتتری، صمد، ادیبی، مهدی و ربانی، رسول و احمدی، سیروس (۱۳۸۶). بررسی بی‌تفاوتی و نوع‌دوستی در جامعه شهری ایران و عوامل مؤثر بر آن. *دوماهنامه علمی-پژوهشی دانشگاه شاهد*، دوره جدید، ۱۴(۲۲)، ۲۷-۳۷. Doi: 20.1001.1.23452188.1386.5.1.3.7
- گلچین، مسعود؛ حسینی، محمدرضا؛ امامعلی‌زاده، حسین و عناصری، علی مراد (۱۳۹۵). تحلیل تجربی رابطه عوامل اجتماعی با گرایش به رفتارهای نوع‌دوستانه (مورد مطالعه: شهر همدان). *فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۶(۱۹)، ۸۵-۱۱۲.
- گلی زواره قمشه‌ای، غلامرضا (۱۳۸۲). *معرفی کتاب ایثار*، فرهنگ کوثر، شماره ۷۰-۷۱، صص. ۳۱-۳۳
- محسنی، محسن، احد فرامرز قراملکی، احد (۱۳۹۵). تحلیل تطبیقی تاریخی مفهوم ایثار نزد دانشمندان مسلمان تا قرن هفتم، *پژوهشنامه اخلاق*، ۹(۳۳)، ۴۷-۶۴
- محمودی، سیروس (۱۳۹۹). مؤلفه‌های ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره متوسط دوم، *مطالعات ملی*، ۲۱(۴)، ۶۷-۸۴
- مسعودی، حمید (۱۳۹۸). فضایی شدن فرهنگ ایثار و شهادت در مساجد استان خراسان رضوی، *شاهد اندیشه*، ۱(۲)، ۱۱-۳۷.
- مسعودی، حمید، اسکافی، مریم، صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۹۵). سیاست پژوهی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در سازمان‌های دولتی استان خراسان رضوی، *مطالعات ملی*، ۱۷(۲)، ۸۹-۱۰۷.
- مقدم‌زاده، علی، نجفی، حسن، سبحانی نژاد، مهدی (۱۳۹۴). بررسی جایگاه الگوی مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و ارزیابی میزان تحقق آن در اهداف مصوب دوره متوسطه آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، *پاسداری فرهنگی/انقلاب اسلامی*، ۱۲(۱)، ۱-۲۲.

- ملکی، سعید، حاتمى، داوود (۱۳۹۵). راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در کشور به‌عنوان ابزاری برای مقابله با جنگ نرم دشمن، *مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر*، (۱)، ۷۳-۹۴.
- موسى‌پور، نعمت‌الله (۱۳۹۱). ترویج فرهنگ «ایثار و شهادت» به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی. *تحقیقات فرهنگی ایران*، (۳)، ۱۰۳-۱۲۶.
- میرزایی، خداداد، سلیمانی، نادر (۱۴۰۱). تحلیل عامل اکتشافی، تأییدی و همسانی درونی پرسشنامه محقق ساخته فرهنگ ایثار و شهادت در پرستاران بیمارستان‌های اصفهان، *شاهد/اندیشه*، (۱)۳، ۱۵۳-۱۸۱.
- میرزایی، مهدی و عامری‌پور، عباس (۱۴۰۱). راهکارهای نهادینه‌سازی (تعمیق، ترویج و تحفیظ) فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش، *شاهد/اندیشه*، (۱)۳، ۳۲۱-۳۴۷.
- میرزایی، مهدی (۱۴۰۰). تحلیل محتوای اشعار کتب درسی فارسی دوره ابتدایی با توجه به مؤلفه‌های ادبیات مقاومت، *ایثار و پایداری*، (۳)۲، ۹۴-۱۰۵.
- نجفی، رضا (۱۳۹۹). تحلیل کارکردهای ارزشی-اعتقادی ایثار در میان رویش‌های نسل انقلاب با تأکید بر آموزه‌های قرآنی و روایات، *مطالعات انقلاب اسلامی*، (۶۲)۱۷، ۷-۲۸.
- نصیری، بهاره، بختیاری، آمنه (۱۴۰۱). تبیین جامعه‌شناختی فرهنگ ایثار و شهادت، شاهد اندیشه دوره جدید، (۵)۱، ۳۳-۶۸.
- نیازی کومله، اعظم، موسوی سید محمد مهدی (۱۳۹۸). شناسایی متغیرهای مؤثر بر تدین و انقلابی‌گری در گسترش و تعمیق فرهنگ ایثار و مقاومت: کاربست روش میک مک در آینده‌پژوهی، *شاهد/اندیشه*، (۲)۱، ۳۹-۵۷.
- یونسی، حمیدرضا، فیضی، زهرا، خسروی مراد، لیلا (۱۴۰۱). مفهوم قرآنی ایثار و کارکرد آن در نظم اجتماعی سنتی و مدرن، *پژوهشنامه قرآن و حدیث*، (۳۱)۱۵، ۳۲۵-۳۴۹.
- کاشانی، ابوطالب (۱۳۹۱). *دیوان، تصحیح پرتو بیضانی*، چاپ دوم، تهران: انتشارات سنایی.
- کمانه، ریحانه (۱۳۹۹). عقل و عشق از دیدگاه مولانا و حافظ، *مطالعات ادبیات تطبیقی*، دوره ۱۴، شماره ۵۶: ۵۵۱-۵۸۰.
- مستقیمی، مهدیه‌السادات، قربان نیا، تهمینه (۱۳۹۴). تحلیل عرفانی مسئله لقاءالله و پیامدهای تصدیق و تکذیب آن از دیدگاه تفسیر بیان‌السعادة، *فصلنامه تخصصی تفسیر، علوم قرآن و احادیث*، (۲۴)۷، ۱۴۱-۱۶۶.
- مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۸۶). *کلیات شمس*، تصحیح: بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران: هرمس.
- مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۹۰). *مثنوی معنوی*، تصحیح: رینولد نیکلسون، تهران: هرمس.
- نسفی، عزیزالدین (۱۳۷۲). *انسان الکامل*، ترجمه سید ضیاء‌الدین دهشیری، تهران: طهوری.
- نصرآبادی، میرزا محمدطاهر (۱۳۱۷). *تذکره نصرآبادی*، تصحیح وحید دستگردی، تهران: چاپخانه ارمغان.
- هجویری، ابوالحسن علی بن عثمان (۱۳۹۶). *کشف‌المحجوب*، به تصحیح دکتر محمود عابدی، چاپ هشتم، تهران: سروش.

تبیین ساختار وجودی برّ (نیکی گسترده) و نقش آن در مدیریت ارتباطات و آسیب‌های جامعه

وحید محمدی^۱، حسن خجسته باقرزاده^۲، محمدمهدی لیبی^۳

چکیده

هر جامعه‌ای به اقتضای خود دارای مسائل و مشکلاتی است و به حداقل رساندن موانع زیست سالم و پر نشاط اجتماعی نیازمند قوه مدیریتی متقن و قوی است. غالباً دولت‌ها متولی اصلی رفع کدورت‌ها و غسل‌های اجتماعی به شمار می‌روند منتهی کسانی به توان رصد منظومه‌ای این مسائل مجهز هستند که دغدغه اجتماعی و ارتباطات انسانی را منوط به تحقق رضایت الهی می‌دانند و خود را در این مختصات جانمایی می‌کنند. دلیل سفارش دین اسلام به مراعات و توجه مؤمنین و افراد جامعه به یکدیگر، هم در زمینه امور مادی و هم معنوی، این است که مؤمنین نسبت به هم هوشیار باشند و از دایره خودخواهی بیرون آیند. خمس و زکات و انفاق و صدقه و ... بروز همین اعتقاد نسبت به اهتمام به دیگرخواهی است. این مقاله با بررسی آیات و روایات و تحلیل عقلی و با محوریت سور مبارکه انسان و مطففین، سعی در تبیین مفهوم «برّ» دارد. منتسبان به این صفت نیز با کلمه «أبرار» بیان شده است. در واقع روش تحقیق مقاله حاضر به صورت تحلیل محتوای آیات قرآن و به صورت ایجاد سؤال بوده است؛ یعنی سؤال، محرک ورود ما به قرآن و رجوع ما به خداست. سؤال کلی ما در این پژوهش عبارت است از اینکه «بهینه‌ترین حالت مواجهه با آسیب‌های اجتماعی جامعه چگونه است؟» که می‌تواند با رجوع به عرف علمی و نیز عرف جامعه و مجموعه تجربیاتی که از این مفهوم در جامعه دیده شده است، آن را تفصیل و سؤالات متعددی را به دست آورد. این روند به شکل‌گیری ساختار وجودی برّ منتهی شد و در انتها به تأثیر مدل رفتاری چنین افرادی (أبرار) بر رفع آسیب‌ها و اختلالات جامعه منجر شد که با رهیابی آن در مصادیق روایات، طراحی دقیق‌تری از روحیه و عملکرد ابرار شکل گرفت.

واژگان کلیدی

آسیب اجتماعی، انفاق، نیکی گسترده (برّ)، نیکوکاران وسیع الحال (أبرار).

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۳

۱. دکترای مدیریت رسانه، دانشکده علوم ارتباطات و رسانه، دانشگاه تهران مرکز، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

v.mohammadi94@chmail.ir

۲. استاد دانشکده تولید، دانشگاه صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران.

Khojastehhasan@Yahoo.Com

۳. استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

labibi_mehdi@yahoo.com

مقدمه

دنیا بستر تراحماتی است که گاه انسان‌ها را در محدودیت‌ها و محرومیت‌ها و اسارت‌ها قرار می‌دهد و فرصت‌های رشد را از افراد سلب می‌کند. البته همین دنیا محل بالندگی و شکوفایی قوای وجودی انسان‌ها و جامعه نیز است؛ و جامعه مجموعه‌ای از افراد است که در نسبت با هم سیر دارند بنابراین توجه و اهتمام به موقعیت‌ها و کمبودهای همدیگر باعث سرعت در این سیر و قوت در اداره جامعه خواهد شد. یکی از ابعادی که در چهارچوب دنیا تعلق گرفته است گره خوردن زندگی افراد به هم است که در تاروپود آن فرصت‌هایی برای رشد و ارتقا در آن قرار گرفته است. انسان‌های زرنگ این قواعد را شناخته و خود را هم‌راستا و منطبق با آن کرده‌اند. حُسن و نیکویی، در رفتار معمولی آن‌ها می‌درخشد و با همه افراد، با نگاه به فرصت‌های تعالی برخورد می‌کنند، گاهی این موارد نیازمند از خودگذشتگی در ابعاد مختلف است. زندگی انسان سراسر فراز و نشیبی است که او را در این وادی به استحکام و استقامت می‌کشاند. منتهی کسانی این گزاره را در نسبت با موفقیت خویش نمی‌پندارند چراکه زندگی و دنیا را محل اطمینان می‌دانند و به آن دلگرم هستند، بنابراین تمام توان خود را برای آبادی آن به کار می‌گیرند. در مقابل، کسانی هستند که به دلیل مقصد حقیقی باشکوهی که بدان اعتقاد دارند، خود را وقف در آستان حق می‌کنند. واژه «پر» یکی از مفاهیم این صراط مستقیم است که در نسبت با مقصد آدمی و میزان کوشش برای تحقق آن، معنا پیدا می‌کند. «پر» در توانایی ترجیح خواسته‌های دیگران بر خود و توان به توفیق رساندن آن‌ها در تمام عرصه‌ها رنگ پیدا می‌کند. این مفهوم با از خود گذشتن در نسبت با دیگران پررنگ می‌شود چراکه انسان وجود خود را با نیتی الهی در جریان جامعه برای مقصدی مقدس می‌گذارد، از خودگذشتنی که به پاس آن هم مشکلات مؤمنین به‌مرور کاهش می‌یابد و هم‌افق نگاه و سطح تعاملات افراد جامعه باهم افزایش می‌یابد.

پیشینه پژوهش

هر جامعه‌ای دارای آسیب‌ها و اختلالات متعددی است که بسته به میزان توانایی افراد و مدیران آن جامعه در استفاده بهینه از منابع و امکانات می‌تواند از بروز آن پیشگیری و یا در درمان آن توفیق داشته باشد. از این‌رو مطالعات مختلفی درباره مشکلات و آسیب‌های جامعه و از سوی دیگر درباره افراد موفق که سعی در آسیب‌زدایی اجتماعی از ساحت جامعه دارند صورت گرفته است.

- مواردی از تحقیقات ناظر به آسیب‌های اجتماعی و وضعیت شناسی موجود جامعه از منظر روانشناسی و جامعه‌شناسی است. نظیر کار تحقیقاتی «بررسی روان‌شناسی و آسیب‌های اجتماعی در جامعه» توسط یاسر مرادی در سال ۱۴۰۲ که منظر روانشناسی به آسیب اجتماعی دارد.

- بخش دیگری از تحقیقات ناظر به مسئله شناسی حاکمیت در مواجهه با آسیب‌های اجتماعی پرداخته‌اند. کار پژوهشی آقای داود خاتمی با عنوان «نقش حکومت‌ها و دولت‌ها در پیشگیری و کاهش بحران‌های اجتماعی و اقتصادی» در سال ۱۴۰۲ در همین راستا تعریف می‌شود. همچنین پژوهش آقای محمدرضا آقایی با عنوان آسیب‌شناسی جامعه دینی و نقش حکومت در آسیب‌زایی آن از منظر نهج‌البلاغه نیز در سال ۱۳۸۰ از همین زاویه وارد موضوع شده است.
  - بخشی از تحقیقات متوجه ایثار و گذشت از خود، از منظر اخلاقی و گاه تأثیر گذشت بر افزایش سرمایه اجتماعی می‌پردازد. خانم سهیلی در سال ۱۴۰۲ و در مقاله ایثار اجتماعی در آموزه‌های قرآن و معارف اسلامی در سه لاسه ایثار را معرفی می‌کند و به طرح فضایل اخلاقی در سطوح جامعه و حاکمیت اشاره دارد.
- آنچه به‌عنوان نقطه عطف در ساخت مقاله حاضر بناست انجام گیرد تصویرسازی از میدان مغناطیسی شخصیت‌هایی است که شعاع بزرگ‌منشی و سخاوت آن‌ها، آسیب‌ها و اختلالات جامعه را در خود هضم می‌کند. این تحقیق درصدد رونمایی از ویژگی‌های چنین شخصیت‌های عظیمی است که در جامعه حضور دارند و اتفاقاً نقش پررنگی در رفع گسست‌های اجتماعی ایفا می‌کنند.

مبانی نظری پژوهش

۳-۱. طبقه‌بندی مشکلات جامعه

هر موضوعی در جامعه وقتی در ساحات مختلف ورود پیدا می‌کند و ابعاد می‌گیرد در قالب تعاملات و روابط قابل طرح است و زمانی که همین روابط دچار اختلال می‌شوند و روند حرکتی و ساماندهی آن‌ها با اصطکاک مواجه می‌شود در قالب آسیب‌ها بررسی می‌شود.

شکل ۱. طبقه‌بندی نظام مسائل جامعه

وقتی تفصیل این دو قضیه در قالب جزئیات مرور می‌شود جدولی مشابه زیر ساماندهی می‌گردد که در آن مجموعه کنش‌ها و واکنش‌های اجتماعی قابل‌پیگیری است.

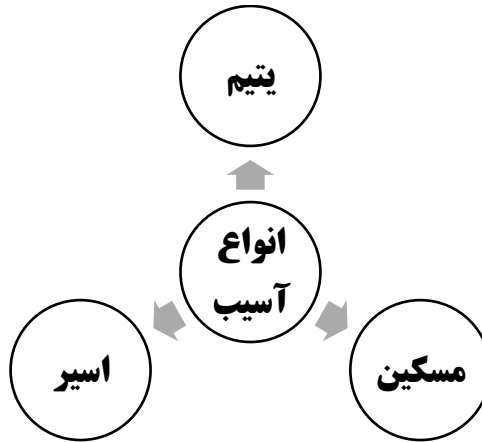
جدول ۱. طبقه‌بندی مسائل جامعه (نگارنده)

تعاملات و روابط	آسیب‌های جامعه
<ul style="list-style-type: none"> • روش مواجهه با یک پدیده و رخداد • جریانی از فعالیت‌های منطبق با روحیه و عرف افراد • معادله حاکم بر روابط افراد • نحوه آرایش امکانات • دادوستد و تعاملات • مقیاس‌پذیری و کمیت‌سازی فعالیت‌ها • بهینه‌سازی و صرفه‌سازی فعالیت‌ها • معادلات حاکم بر تعاملات افراد • فن‌ها و کنش‌های رفتاری و ... 	<ul style="list-style-type: none"> • اعتیاد و بیکاری و خشونت • بی‌اعتمادی اجتماعی و فقر اقتصادی • فساد و تبعیض اجتماعی • بی‌عدالتی در انواع ساحات سیاسی و اقتصادی و اجتماعی • سست شدن و به‌روز نشدن در مبنای انقلاب اسلامی • مسائل اجتماعی نوپدید نظیر فضای سایبر • مشکلات اجتماعی محیط بر جامعه نظیر اختلال در تشکیل خانواده • سیاست‌های اقتصادی مخرب و ناکارآمد • مسائل آموزش و پرورش و ...

سوره مبارکه انسان، مشکلات جامعه را در سه بخش تبیین کرده است که در قالب سه مفهوم **مسکین**، **یتیم** و **اسیر** به معرفی آن‌ها می‌پردازد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا (۱) إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (۲) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (۳) إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا (۴) إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا (۵) عَنِينًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا (۶) يُوفُونَ بِالْقَدْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا (۷) وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا (۸)^۱

۱. به نام خداوند بخشنده بخشایشگر. آیا زمانی طولانی بر انسان گذشت که چیز قابل‌ذکری نبود (۱) ما انسان را از نطفه مختلطی آفریدیم و او را می‌آزماییم؛ (بدین جهت) او را شنوا و بینا قرار دادیم؛ (۲) ما راه را به او نشان دادیم، خواه شاکر باشد (و پذیرا گردد) یا ناسپاس؛ (۳) ما برای کافران، زنجیرها و غل‌ها و شعله‌های سوزان آتش آماده کرده‌ایم؛ (۴) به‌یقین ابرار (و نیکان) از جامی می‌نوشند که با عطر خوشی آمیخته است، (۵) از چشمه‌ای که بندگان خاص خدا از آن می‌نوشند و از هر جا

شکل ۲. انواع آسیب در جامعه (نگارنده)

در تشریح عملیاتی مفاهیم فوق باید گفت که یتیم یعنی کسی که سرپرست ندارد. مسکین کسی است که توان عمل ندارد. فقدان سرپرستی در یتیم موجب می‌شود که مراحل بلوغ مشکل ایجاد شود و یتیم به بلوغ عقلی، عاطفی و غیره نرسد؛ بنابراین هر کس در مرحله‌ای از بلوغ به دلیل نداشتن سرپرست گرفتار شود یتیم است. فقدان سرپرست با قبول نکردن سرپرستی کسی متفاوت است. یتیم دچار فقدان سرپرست است و اختلال در بلوغ دارد. مسکین کسی است که توان تأمین رزق ندارد و در واقع اختلال در رزق دارد. این اختلال روزانه و ماهانه و سالانه است ولی اختلال در بلوغ یک اختلال دوره‌ای است و رزق مربوط به حال فرد است. ممکن است که کسی هم یتیم و هم مسکین باشد که برآیند هر دو عدم رشد است و رشد به معنای برخورداری از هدایت است. در حقیقت خارج نشدن از ظلمات به دو دلیل است، یا شخص در تأمین رزق یا در تأمین مرحله رشد مشکل دارد. پس اکرام یتیم، اصلاح مراحل بلوغ فرد است؛ و برای مسکین باید فراهم‌سازی رزق کرد؛ یعنی جریانی تولید کرد که رزق مسکین تأمین شود. اکرام و اطعام دو شأن مادی و معنوی دارد و تقریباً یا به تحقیق تمام نارسایی‌های جامعه حاصل این دو آسیب است و هر کسی که نقصی در هدایت و رشد دارد ناشی از یک یا هر دوی این آسیب‌هاست. در روایات آمده است که هر کس امام ندارد، یتیم است و به همین منوال هر که از رزق امامش بی‌بهره است مسکین است. در تعریفی دیگر می‌توان چنین بیان کرد که سطح فکری محدود افراد به‌نجوی که کارایی و توان اندیشه و کارآفرینی را نداشته باشند از مصادیق مادی مسکین هستند. اگر کسی طبق سوره فجر اکرام یتیم و اطعام مسکین نکرد، همان اتفاقی که برای امام حسین (علیه‌السلام)

بخواهند آن را جاری می‌سازند! (۶) آن‌ها به نذر خود وفا می‌کنند و از روزی که شر و عذابش گسترده است می‌ترسند، (۷) و غذای (خود) را باینکه به آن علاقه (و نیاز) دارند، به «مسکین» و «یتیم» و «اسیر» می‌دهند! (۸)

افتاد دوباره اتفاق می‌افتد. این همان چرخه معیوبی است که استکبار در آن جاری می‌شود و روزبه‌روز جلوتر می‌رود، در چنین شرایطی شخص مؤمن ذبح می‌شود و نفس‌های مطمئنه دیگر را ذبح می‌کنند. اسیر نیز در حقیقت، قلبش در بند دیگران است، نوع خاصی از اسارت که در تمام تعلقات و خواسته‌ها و طلب‌ها از طریق اراده کسانی دیگر رقم می‌خورد و هرچند خود به رضایت به این مسیر قدم گذاشته باشد اما در ادامه برای بقا یا تظاهر دنیوی به اجرای منویات مالکان خویش روی می‌آورد و این اعم از شیاطین انس و جن می‌تواند باشد که افسار وجود آدمی را به هر سو می‌کشاند. در یک نگاه تطبیقی به سیر می‌رسد اسارت محل استضعاف یتیم و مسکین را توأمان دارد و به همین دلیل مستعد تبدیل به سعیر است که تمام وجودش را بی‌آنکه بداند یا نداند سراسر گداختگی نفسانیت پر کند و این تنها با اطعام اکرام می‌تواند از اسارت نجات یابد.

جدول ۲. ابعاد آسیب‌های اجتماعی (نگارنده)

انواع آسیب	توضیحات
مسکین	آن دسته از افرادی هستند که قفل و زمین‌گیر شده‌اند و توان زندگی کردن را ندارند و بیشتر ناظر به مسائل اقتصادی است.
یتیم	به معنای عدم وجود سرپرست و راهبر است و در واقع علم و عقل لازم را برای درک امور و انجام تکلیف ندارد.
اسیر	بخشی از افراد که به دلایلی نظیر نیازمندی‌های اولیه و یا حتی طمع و در گرو افرادی هستند که ملزم به رعایت خواسته آنان هستند و بدین‌گونه اسیر در شعله تعلقات آنان شده‌اند.

نکته جالب‌توجه این است که در چند آیه قبل در تشریح کافران، آنان را با سه صفت **سلاسل** و **اغلال** و **سعیر** یاد می‌کند، با کمی تأمل در این امر مشخص می‌شود که سلاسل به معنای گردنبندی است که اجازه تحرک و چرخاندن گردن و بالا و پایین آوردن سر را می‌گیرد بنابراین به وجهی از محدودیت کفر اشاره می‌کند که مانع از دیدن و توجه کردن می‌کند و این ناظر به عدم وجود تفکر و تعقل است.

در وصف دیگری با اشاره به اغلال، آن را به زنجیری که به دست می‌زنند و مانع انجام کار توسط فرد می‌شود، معنا کرده‌اند و در حقیقت اشاره به قفل بودن قوه اجرایی انسان دارد؛ و در توصیف آخر کفر را با واژه سعیر که به معنای شدت حرارت و التهاب است معرفی می‌کند و به نظر می‌رسد وجهی از محدودیت است و به دلیل اینکه دائماً با هدفی که به خاطرش خلق شده، فاصله می‌گیرد و این را درون

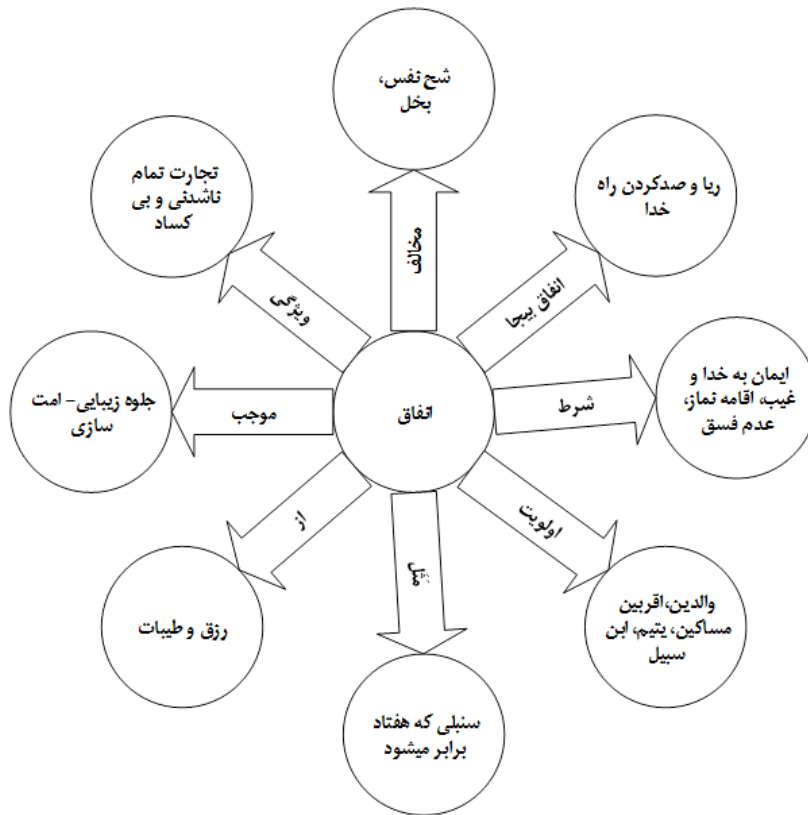

خود وجدان می‌کند، دائماً خود را در حال عذاب می‌بیند. در حقیقت سعیر، درجه‌ای از ضلالت است که بدون توجه به سمع و بصر خود و عدم ایمان به خدا و عدم پذیرش اوامر رسول و محرومیت از رحمت خدا و مستحق لعن خدا شدن به چنان شدت و التهایی از گمراهی رسیده که تمام نعمات خود را کور کرده است و با قبول دعوت شیطان و تبعیت امر او و حرام‌خواری و دعای عملی فساد انگیزی در قشر ضعیف جامعه و یتیمان، وارد حزب شیطان شده و همین دلایل، گور آتشی در وجودش به راه انداخته که امکان و توان استغفار و طاعت اوامر خدا را از خودش سلب نموده است و همواره وجودش در عذاب است. بنابراین اگر ما جزء کافرانی باشیم که دچار سلاسل و غُل و سعیر باشیم اما حرکت کنیم و سراغ اهلس برویم و طعام بخواهیم ناممان را مسکین، یتیم و اسیر می‌گذارند و دیگر به ما «کافر سلاسی»، «کافر اغلالی» یا «کافر سعیری» نمی‌گویند، آنگاه می‌توانیم «یطعمون الطعام» شویم و اینجاست که وجود ابرار چنان خود را می‌نمایند که در حقیقت بسان چشمه‌ای از انحراف اعتقادات دیگران جلوگیری می‌کنند و آن‌ها را به وجهی از توان می‌رسانند که جامعه را از آسیب‌های متعدد اعتقادی و اجتماعی نجات می‌دهند.

۳-۲. انفاق

انفاق در لغت به معنای خارج کردن مال از ملک است یعنی بخشیدن از وجود خود است و نفاق نیز از این‌روی، به معنای خروج کفر از ایمان است. در حقیقت با توجه مشکلات موجود که در سطور قبل ذکر شد و جامع آسیب‌های جامعه است، انفاق‌های مؤمنین باید این خلأها را پر کند. به نظر می‌رسد تمام انفاق‌هایی که دستورات دین، ما را تبع اجرای آن می‌داند بر وجه اجتماعی آن نظر دارد چراکه با انفاق، بخشی از شکاف‌های جامعه توسط این انفاق‌ها پوشیده می‌شود و این ناظر به این بخش از آیه «لن تنالوا البر حتی تنفقوا» است که ابرار شدن را درگرو انفاق می‌داند و اما بخش اخلاقی آن را می‌توان در ادامه آیه ملاحظه کرد که اشاره به «مما تحبون» دارد، پس به نظر مهم می‌آید که حتی انفاق با چه رویکردی صورت گیرد. ۵۰ آیه از آیات قرآن کریم درباب انفاق است که درباره موضوعات مختلف و شرایط آن بیان شده است اما آن بحثی که در اینجا بدان اشاره می‌شود در ارتباط با موارد انفاق و اثرات آن است و البته در ادامه به «أنفقوا مما تحبون» که در واقع انفاق آنچه حُب آن‌ها در دل است، اشاره می‌شود.

پس از دسته‌بندی و عنوان‌بندی آیات مربوط به انفاق، می‌توان نمودار آن را به‌صورت زیر ترسیم کرد که در آن به حقیقت انفاق، آثار آن در خود فرد منفق و آثار آن در جامعه، موارد مصرف انفاق در جامعه، جلوگیری از مشکلات جامعه و... اشاره شده است.

شکل ۳. ابعاد متفاوت در انفاق (نگارنده)

طبق نمودار فوق گویاست که انفاق کنندگان انسان‌های باهوشی هستند و به واسطه حقیقت‌بینی، رفتارهایشان را طبق آن حقایق تنظیم می‌کنند و به واسطه دادن و بخشیدن مالی، مشمول قاعده تضاعف می‌شوند:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (سوره بقره، ۲۶۱)^۱

۱. مثل (انفاق) کسانی که اموالشان را در راه خدا انفاق می‌کنند مثل دانه‌ای است که هفت خوشه برویاند، در هر خوشه‌ای یکصد دانه باشد (پس انفاق هر چیزی هفتصد برابر پاداش دارد) و خداوند برای هر که بخواهد (و حکمتش اقتضا کند) چند برابر می‌کند و خداوند (از نظر وجود و توان و رحمت) دارای وسعت است و داناست.

همچنین با توجه به آیه ذیل محسنین چنان در دایره محبت خدا قرار می‌گیرند که همواره موجب تابش حُسن در جامعه می‌شوند و جلوه جامعه را طبق قاعده تضاعف به میزان چندین برابر زیباتر جلوه می‌دهند. وَ اتَّقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (سوره بقره، ۱۹۵)^۱

بنابر آیه فوق، کسانی که خود را از این امر محروم سازند، به‌مثابه این است که خود را به دست خود از یک نعمت بزرگ دریغ کرده و به هلاکت انداخته‌اند؛ بنابراین در انفاق و معامله با خدا، نه‌تنها بخشیدن و انفاق، به معنای از دست دادن نیست بلکه در یک تبدیل عظیم با وسعتی چند برابر سودش به خود انسان برمی‌گردد. منتهی طبق ظواهر رفتار کردن موجب می‌شود که انسان چنان به آن یک دانه دل ببندد و نتواند آن را برای چند صباحی از خود جدا کند تا طبق نعمت خدا در زمینی که برای رشد دادن است نکارد، خودبه‌خود جزو محروم‌ترین‌های عالم به حساب می‌آید.

نکته جالب دیگری که با توجه در آیه زیر به دست می‌آید این است که در دشمن درصدد ایجاد خلل از طرق مختلف است و اتفاقاً وجود مشکلات در جامعه دینی را ناشی از غیر کارآمدی سیستم دینی می‌داند منتهی خدا، علاوه بر پاسخ قاطع آن‌ها، به تبیین دشمنی و فسادطلبی‌شان و عدم فهم از ولایت خدا و غره شدن به نظام خود می‌داند.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (سوره مائده، ۶۴)^۲

توجه به آیه فوق ابعاد مسئله را چنان وسعت می‌دهد که نه‌تنها انفاق را در وجه اخلاقی و اجتماعی برای جامعه ضروری فرض می‌کند، بلکه آن را موجب قوت حاکمیتی می‌داند و اتفاقاً این منظر را یکی از مهم‌ترین بخش‌ها در توجه به ابعاد احکام تشریح اسلام برمی‌شمارد.

از نظر گذاردن آیه زیر در این فرصت بسیار مغتنم است چرا که جامع سخنان فوق است و حقیقت نیل به

۱. و در راه خدا انفاق کنید و (به‌واسطه ترک انفاق در راه جهاد، یا صرف آن در غیر راه خدا) خود را به دست خود به هلاکت نیفکنید و نیکی کنید که بی‌تردید خداوند نیکوکاران را دوست دارد.

۲. و یهود گفتند: دست خدا در بند است (هم در مرحله تشریح و از این‌روست که احکام دین چه در تورات و غیر آن قابل نسخ نیست و هم در انفاق به مردم و گرنه چرا مؤمنان همه فقیرند و خود از مردم وام می‌خواهد) دست‌های خودشان در بند باد و به سزای گفتارشان از رحمت خدا دور باشند! بلکه هر دو دست (قدرت) او همواره باز است و قدرت کامله او همیشه محفوظ است (احکام و شرایع را نسخ می‌کند و نسبت به دوستان و دشمنان، در دنیا و در آخرت) هر گونه اراده نماید انفاق می‌کند؛ و حتماً آنچه به سوی تو از جانب پروردگارت نازل شده بر سرکشی و کفر بسیاری از آنان خواهد افزود؛ و ما میان آنان (یهود و نصاری و فرقه‌های آن‌ها یا یکدیگر) تا روز قیامت دشمنی و کینه افکنده‌ایم؛ هر بار آتشی را برای جنگ (با مسلمانان) افروختند خداوند آن را خاموش نمود؛ و آن‌ها در روی زمین راه فساد می‌پویند و خداوند مفسدان را دوست ندارد.

چنین نقشی راه، در جامعه تصویر می‌کند تا بتواند هم در مقام اخلاقی خود را از منیت و نفسانیت نجات دهد، هم در وجه اجتماعی موجب رشد و یاری دیگران باشد و هم در بستر حاکمیتی مفید استحکام حکومت دینی باشد و تمامی این گزاره‌ها در گرو صیوریت و شدن و رسیدن افراد به اوج از خودگذشتگی است که در فرهنگ قرآنی از آن با عنوان «برّ» یاد می‌شود و صاحبان چنین صفتی را ابرار می‌نامد.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (سوره آل عمران، ۹۲).^۱

در آیه فوق به نهایت انفاق که رسیدن به برّ و فراوانی نیکی است، اشاره شده است. به نظر می‌رسد انفاق سهم تمام اعضای جامعه باشد که برای هم‌کیشان خود ابراز می‌دارند ولی برّ صفتی است که به واسطه «انفاق مما تحبون» دارای ویژگی‌های خاصی شده است.

۳-۳. برّ (نیکی گسترده)

ایثار در عرف به معنای گذشت از خود و ترجیح دیگری بر خود است. با بررسی واژگانی و فرهنگ قرآنی، با معنای جامعی از «برّ» پرداخته می‌شود که در واقع به‌عنوان ستون‌های جامعه در توجه اجتماعی و توجه به کمبودهای اجتماع و گذشت از منافع خود در قبال جامعه محسوب می‌شوند.

۳-۴. معناشناسی لغوی

به معنی حُسن عمل در برابر دیگری است و به اعتبار افراد متفاوت است. مثلاً برّ عید به مولی یعنی طاعت و امتثال امر، برّ نسبت به زیر دستان یعنی احسان و لطف به آن‌ها، برّ پدر به فرزند در تربیت و تأمین احتیاجات اوست و برّ فرزند به پدر خضوع و خدمت اوست. برّ، نوعی توسعه دادن و گستره در فعل خیر است. نقطه مقابل - بحر - یعنی خشکی است، در واژه بحر تصور گستردگی و وسعت می‌رود و - برّ - یعنی خشکی از آن مشتق شده است. فزونی و وسعت در خیر و نیکی است و گاهی این صفت به خدای تعالی نسبت یافته است. برّ (به فتح اول) خشکی، از این معنی توسعه به نظر آمده لذا، توسعه در خیر برّ (به کسر اول) گفته شده است؛ و معنای اصلی کلمه خشکی است و چون خشکی توأم با وسعت است بدان سبب به نیکی وسیع برّ (به کسر اول) و به بسیار نیکی کننده برّ (به فتح اول) گفته‌اند (قریشی، ۱۳۷۸).

❖ بنابراین برّ در لغت به معنای نوعی توسعه و فراخی بال و به دور از اضطراب و التهاب است.

❖ ابرار کسانی هستند که با آرامش واصل از جانب خدا، موجب تسکین جامعه از التهاب مشکلات هستند.

۱. هرگز به نیکی (کامل) نمی‌رسید تا از آنچه خود دوست دارید انفاق نمایید؛ و هر چه انفاق نمایید حتماً خداوند بدان داناست.

۳-۵. معناشناسی ابرار در قرآن

زندگی انسان در خشکی شکل گرفته است. زمین به عنوان بستری که آب را در خود جاری ساخته و رویش را ممکن ساخته، امکانات حیات را برایش مهیا کرده است. برّ در مقابل بحر به محل زندگی در خشکی گفته می‌شود که لوازم حیات در آن مهیا باشد. لذا در این کلمه حیات نهفته است و برای توسعه زندگی باید برّ دارای توسعه کمی و کیفی باشد.

وَ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَٰهًا فَلَمَّا نَجَّكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا (سوره اِسراء، ۶۷)^۱

بر اساس آیات شریفه قرآن که تجربه بشری نیز آن را تأیید می‌کند، انسان قادر به زندگی در آب نیست و تنها می‌تواند در مدت کمی در آن به صورت سیروسفر زندگی کند. زندگی در خشکی می‌تواند توأم با فساد یا صلاح باشد. این اختیاری است که خداوند به انسان داده است که صلاح خود را اختیار و از درون به جوشش و فوران معنوی دست یابد. طبق آیه فوق برّ عامل نجات انسان است و در صورت اختلال در آن، زندگی او مختل می‌شود.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَ أَنتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (سوره بقره، ۴۴)^۲

• برّ، ناظر به وجه عملیاتی است و با جاری گشتن در وجود آدمی، به مثابه امر به معروف و رفتار معروف در جان جامعه نیز جاری می‌شود.

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ الْكِتَابِ وَ النَّبِيِّينَ وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ السَّائِلِينَ وَ فِي الرِّقَابِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْمِنُونَ بَعْضُهُمْ إِذَا عَاهَدُوا وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (سوره بقره، ۱۷۷)^۳

۱. و چون در دریا شما را سختی و آسیبی رسد (که سبب ترس از غرق شود) همه آن‌هایی که (به پرستش) می‌خوانید (از فکرتان) محو می‌شود، جز او (که فقط توجه به او می‌ماند)؛ و چون شما را نجات داده به خشکی رساند، روی می‌گردانید و انسان همواره بسیار ناسپاس است.

۲. آیا مردم را به نیکی فرمان می‌دهید و خود را فراموش می‌کنید در حالی که شما کتاب (آسمانی) را تلاوت می‌کنید؟! آیا نمی‌اندیشید؟!

۳. تنها اینکه روی‌های خود را (برای عبادت) به سوی مشرق و مغرب بگردانید نیکی نیست و لکن نیکی حقیقی (ایمان و رفتار) کسی است که به خداوند و روز آخرت و فرشتگان و کتاب (آسمانی) و پیامبران ایمان آورد (به مبدأ و معاد و اصول اعتقادی میان آن دو ایمان آورد) و مال خود را باآنکه آن را دوست (و بدان نیاز) دارد روی محبت خدا به خویشان و یتیمان و فقیران و در راه ماندگان و سائلان و در (راه آزادی) بردگان بدهد و نماز را برپا دارد و زکات بپردازد و (وفای) وفاداران به پیمان خویش آنگاه که پیمان ببندند و به‌ویژه (استقامت) شکیبایان در

- عمل به برّ تنها در انجام ظواهر اعمال عبادی نیست و وجوه و لایه‌های برّ در وجود انسان عبارت‌اند از:
- اعتقادی: ایمان به خدا و معاد و ملائکه و کتاب و پیامبران و ...؛
  - اعمالی: انفاق مال با وجود دوست داشتن آن و اقامه نماز و ایاتی زکات؛
  - صفاتی: وفای به عهد و صابر به هنگام بلا و اینها همان صادق‌اند و متقی‌اند؛
  - صدق و تقوا در تطابق همه وجوه انسانی است.

در آیه فوق برّ را در قالب کسانی که متصف به این صفت هستند معرفی می‌کند، درواقع اگر این انسان‌ها نباشند سبب زندگی معنوی به‌کلی قطع می‌شود. نقش ابرار در زندگی، یادآور اهمیت همه ارزش‌های توحیدی و الهی است. درواقع این افراد همانند قبله عمل می‌کنند و توجه افراد و جوامع را به رب‌العالمین معطوف می‌دارند. بدین ترتیب برّ به معنای برخوردها و تعاملات شایسته‌ای است که به‌صورت فعل، عمل و عکس‌العمل‌های آشکار و نهان بروز می‌یابد. مبنای شایستگی این تعاملات، خواست و رضایت خداوند است که بر پایه خروج از خودپسندی شکل می‌گیرد و در آن توسعه کمی و کیفی زندگی معنوی، تزکیه و ابتغای وجه خداوند در نظر گرفته شده است.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (سوره بقره، ۲۲۴)^۱

• عمل برّ و تقوا و اصلاح بین مردم نیازی به سوگند ندارد.

• برّ وعده دادنی نیست که برای انجام آن سوگند یاد شود بلکه امری عملی است و به هنگام جاری شدن در مؤمنین جامعه اثرات خود را خواهد گذارد.

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْآهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجُّ وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (سوره بقره، ۱۸۹)^۲

• رعایت میقات و اصول است که عین وارد شدن بر خانه از در آن است و غیر این راه یعنی از پشت‌بام

سختی مالی و ضرر جسمی و هنگام جهاد است. آن‌ها هستند که راست گفته‌اند و آن‌ها هستند که پرهیز کارند. (و بالجمله نیکی در سه بعد اعتقادی و عملی و اخلاقی است.)

^۱ . و خداوند را در معرض سوگندهای خود قرار ندهید و نیکی کنید و تقوا داشته باشید و میان مردم اصلاح کنید و خداوند شنوای داناست.

^۲ . از تو درباره ماه‌های نو (و حکمت تغییر شکل آن‌ها از هلال تا بدر) می‌پرسند، بگو: آن‌ها وسیله تعیین اوقات تقویم طبیعی برای کارهای دنیوی (برای وقت حج) و سایر اعمال دینی دارای وقت معین) است؛ و نیکی آن نیست که به خانه‌ها از پشت آن‌ها درآید (مانند سنت جاهلیت که محرم باید به خانه خود از پشت دیوار وارد شود نه از در ورودی) و لکن نیکی (عمل) کسی است که (از گناه) می‌پرهیزد و به خانه‌ها از درهای آن‌ها درآید و از خدا پروا کنید، شاید رستگار گردید.

ورود کردن است، از پس زمینه‌های بر (ایثار) است.

- رعایت نظم و هماهنگی و پیروی از اصول منطقی و عقلی و وحی، عین تقوا است.
لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (سوره آل عمران، ۹۲)^۱
- رسیدن به بر، جز از راه انفاق از دوست‌داشتنی‌های خود میسر نیست.
- بر، با عدم انفاق دوست‌داشتنی‌ها، ظاهرگرایی احکام و مسیر غیرمنطقی (عقل و وحی) حاصل نمی‌شود.
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْآلِهَاتِ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (سوره مائده، ۲)^۲
- مؤمنین به امر تعاون و یاری همدیگر در بر و تقوی و عدم تعاون در اثم و عدوان موظف شده‌اند
- تقوا به معنی رعایت حدود و شعائر خداست و تعاون بر به معنای دوری از اجتماع با محوریت اثم و عدوان که تعدی و سلب امنیت از مردم است اشاره دارد و حمایت از تقوا و شعایر می‌کند.
رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَ كَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَ تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ - (سوره آل عمران، ۱۹۳)^۳
- اقرار ایمان و دعا و طلب برای غفران و بخشیده شدن سیئات، اعمال اولی الالباب است.
- استفاده صحیح از نعمات خداوند در دریافت رحمت خدا طریقت ابرار است.
- معیت با ابرار در همدیگر شدن با آن‌ها در جنت نهایت دعای خردمندان است.
- ابرار مقامی دارند که اولی الالباب آرزوی آن را می‌کند.

۱. هرگز به نیکی (کامل) نمی‌رسید تا از آنچه خود دوست دارید انفاق نمایید؛ و هر چه انفاق نمایید حتماً خداوند بدان داناست.

۲. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، حرمت نشانه‌های (توحید و پرستش) خدا (مانند اعمال حج و عمره و مکان‌های آن عبادات) و حرمت ماه‌های حرام (که رجب و ذی‌قعدة و ذی‌حجه و محرم است) و حرمت قربانی بی‌نشان و قربانی قلاده در گردن و حرمت قاصدان بیت‌الحرام را که فضل و خشنودیی از پروردگارش را می‌طلبند نشکنید؛ و چون از احرام درآمدید می‌توانید شکار کنید و عداوت گروهی بدین جهت که شما را از مسجدالحرام بازداشتند شما را وادار نکند که (بر حقوق آن‌ها) تجاوز کنید؛ و در هر کار خیر و تقوا یکدیگر را یاری دهید و بر گناه و تجاوز همکاری نکنید و از خدا پروا نمایید، که همانا خداوند سخت کیفر است

۳. پروردگارا، همانا ندادندهای را شنیدیم که به ایمان دعوت می‌کرد که به پروردگارتان ایمان آورید؛ ما هم ایمان آوردیم؛ پروردگارا، پس گناهانمان را بر ما ببخش و بدی‌هایمان را از ما بزدای و ما را در زمره نیکوکاران بمیران

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ
(سوره آل عمران، ۱۹۸)^۱

- آنچه نزد خداست و باقی است بهترین برای ابرار است و ابرار از متاع قلیل چشم پوشیده‌اند.
- تقوا موجب بهره‌مندی از وجه باقی خداست و بهشت بساط (مه‌داد) متقین است که ابرارند.
- تقوا از عناصر ابرار است و ابرار به اعتبار دائمی بودن انجام عمل خیر در محضر خدا هستند.

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا (سوره انسان، ۵)^۲

- عطش و نیاز ابرار، دائمی است و رفع آن نیز به صورت همیشگی از جامی (کأس) با مختصات معین صورت می‌گیرد. کافوری بودن مزاج كأس، نشان از جذب تمام شرور و ابراز کردن عطر خیرهاست.
- ابرار از چشمه‌ای که عبادالله از آن می‌خورند سیراب می‌شوند (هم‌جنس بودن نیاز و رفع نیاز ابرار و عبادالله)
- ابرار شاکرانی هستند که تمام امکانات دنیا را در مسیر عقبی به کار می‌گیرند. آن‌ها سبیل هدایت را شناخته‌اند و در آن مسیرند.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (سوره انفطار ۱۳ و ۱۴)^۳

- ابرار در نعمت و فجار در جحیم اند.
- فاجر به اعتبار انشقاق حالت کریمانه که با ظهور نشانه‌های خودخواهی است، بیان می‌شود.
- غره شدن نسبت به کرامت رب، موجب فجور می‌شود.
- علم و توجه به یوم‌الدین، حافظین موجب تواضع نسبت به رب کریمی است که مایه و باعث خلق و تسویه و عدل شده است.
- رفتار ابرار چون از جنس کرامت خداست موجب غره شدن فجار است.
- ابرار ملک خدا را درک کرده‌اند و امر خدا را در آن شناخته‌اند.

۱. لکن آنان که از پروردگارش پروا داشته‌اند، برای آن‌ها بهشت‌هایی است که از زیر (ساختمان و درختان) آن‌ها نهرها جاری است، در آنجا جاودانه‌اند، به‌عنوان نخستین پذیرایی از جانب خدا و آنچه در نزد خداست (از رضوان و نعم ابدی) برای نیکوکاران بهتر است.

۲. بی‌تردید نیکان (در آن جهان) از جامی می‌نوشند که آمیزه آن کافور (سرد و خوشبو) است.

۳. بی‌تردید نیکان (در آخرت) در نعمتی فراوانند.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنَ (سوره مطفین، ۱۸)^۱

- ابرار و فجار مقابل هم‌اند و ابرار مشهود مقربین هستند.
- کتاب ابرار و قواعد زندگی آن‌ها در علیین است که نشان‌دهنده مدل و سبک و وقار قواعد زندگی است.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (سوره مطفین، ۲۲)^۲

- خلود در نعیم هستند و در اریکه عالم از افق بلند، با وسع نظر دقت می‌کنند.
- مواجهه آنان با مسائل، موجب آفرینش بهجت است.

كِرَامٍ بَرَرَةٍ (سوره عبس، ۱۶)^۳

- دائماً به‌عنوان حاملان ذکر در حین تذکره رساندن هستند.
- این حالت را با وسعت فعل و کریمانه انجام می‌دهند (برگونه).

معناشناسی ابرار در روایات:

در ادامه برای جامعیت و درک صحیح رفتار برگونه به سراغ منبع مهم دیگر یعنی روایات رفته تا از حقیقت وجود ابرار و سیر زندگی عملی آن‌ها مطلع شویم:

أَحْمَقُ النَّاسِ مَنْ تَمَنَّعَ الْبِرَّ وَ يَطْلُبُ الشُّكْرَ وَ يَفْعَلُ الشَّرَّ وَ يَتَوَقَّعُ ثَوَابَ الْخَيْرِ ۴

- عاقل به مسلک بر است و بر داشتن، از نشانه‌های عقل و علامات شاکر بودن است.
- دنیا بهترین و ممکن‌ترین بستر برای وسعت گرفتن و اوج گرفتن است و از نادانی و بیچارگی است که فرصت سوز این عالم بود. نشانه آن این است که انسان دائماً متوقع و مترصد و دنباله‌رو خیر خوبی‌هاست و این در نهاد او نهفته است و چگونه این امر با پرداخت او به اعمال ناشایست ممکن خواهد بود؟

مَنْ أَتْبَعَ الْإِحْسَانَ بِالْإِحْسَانِ وَ اخْتَمَلَ جَنَائِبَ الْإِخْوَانِ وَ الْجِيرَانَ فَقَدْ أَكْمَلَ الْبِرَّ ۱

۱. چنین نیست (که حسابی در کار نباشد)، همانا نوشتار و کارنامه پادش نیکان در علیین است.

۲. به یقین نیکوکاران در نعمتی فراوانند.

۳. گرامیانی نیکوکار.

۴. نادان‌ترین مردم یا کم‌عقل‌ترین ایشان کسی است که منع نیکی می‌کند و طالب شکر است و بدی می‌کند و توقع پادش نیکو دارد (تصنیف

غررالاحکم و در الکلم، ص. ۴۱۹)

- نوعی از برّ در خصوص عکس‌العمل در برابر دیگران آشکار می‌شود.
  - ماهیت برّ احسان در برابر دیگران، خطاپوشی، گذشت و جبران اشتباهات است.
- الْبِرُّ عَمَلٌ مُّصْلِحٌ ۲ جَمَاعُ الْخَيْرِ فِي أَعْمَالِ الْبِرِّ ۳
- برّ عملی اصلاح‌کننده است و به مجموعه خیر و خوبی‌ها گفته می‌شود.
- با تجمیع آیات و روایات درباره برّ، سه وجه این کلمه روشن شد که تعریف آن‌ها بدین شکل است:

جدول ۳. نظام واژگانی ابرار (نگارنده)

نظام واژگان	توضیحات
برّ	صفتی است با مؤلفه‌های مشخص توجهی و ایمانی و علمی و فعلی و رفتاری
أبرار	کسانی هستند که متصف به صفت برّ هستند.
کتاب الأبرار	حقایقی که به صورت ثبت شده، تمام سکناات و حرکات ابرار در آن جلوه دارد.

همچنین با توجه به بررسی آیات فوق که از تمام جهات سعی در تبیین چیستی برّ و طریقت صاحبان متصف به آن داشت، مشخص گردید که ابرار به لحاظ مرتبه در پیشگاه خدا جزو بهترین بندگان خدا هستند به طوری که:

- ابرار محل آرزوی اولی الالباب (صاحبان عقل) هستند.
- کتابشان در علین است و افق آن‌ها عبدالله است و هم‌مشرّب مقربین هستند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با استفاده از تحلیل محتوای کیفی و با دقت نظر در آیات قرآن، مخصوصاً سوره‌های انسان و مطففین صورت گرفته است. روش پژوهش پیش‌رو بر مبنای هدف، بنیادی است که در آن مبنای تحقیق و بررسی‌ها، متن آیات قرآن بوده است. گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و کتابخانه‌ای است. بررسی‌ها به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده و در ادامه، برای تحلیل داده‌ها و دستیابی به نتایج، از روش استدلال قیاسی بهره گرفته شده است. روایات در بخش تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق، به تدقیق مسئله و شناخت آن وزانت خاصی داده است و تمامی این روندها به صورت تناظری در نسبت با

۱. کسی که در برابر احسان دیگران به آن‌ها احسان کرده و در برابر ظلم‌های برادران و همسایگان خود را به تغافل بزند برّ را کامل کرده است

(تصنیف غررالاحکم و درر الکلم، ص. ۴۲۰)

۲. نیکوئی عملی است که حال این کس را در آخرت و دنیا به صلاح آورد. (تصنیف غررالاحکم و درر الکلم، ص. ۴۴۹)

۳. همه خیر در اعمال برّ است. (تصنیف غررالاحکم و درر الکلم، ص. ۴۴۹)

مسائل اجتماعی ثبت شده است. به این نحو که مسائل اجتماعی در ابتدای امر در قالب مطالعات پیشین احصا شده است و در ادامه به مفاهیم برپایه و متناظر آن در قرآن رسیده است. امتداد این نشانه روی در قرآن و به مدد روایات، به ارائه یک راهبرد عمومی در عرصه مدیریت آسیب‌های اجتماعی منجر شده است که عینیت آن در بخش یافته‌ها و نتایج مورد بررسی قرار گرفته است.

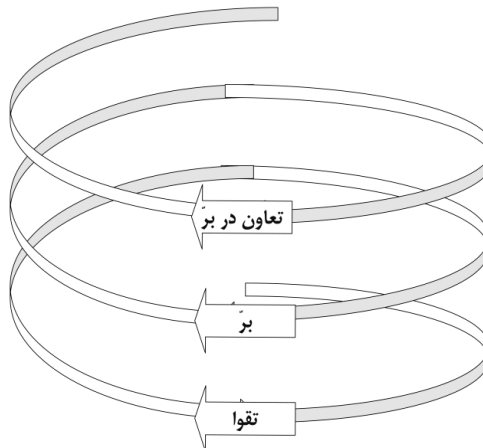
یافته‌های پژوهشی

۱-۵. ابعاد وجودی ابرار

در ادامه با استفاده از داده‌های تحلیلی فوق به جمع‌بندی مدل نیکی وسیع در قالب مفهوم ابرار پرداخته می‌شود و ذیل آن، زوایای مختلف اثرگذاری اجتماعی این افراد نیز بررسی می‌شود تا شکوه وجودی این افراد بیشتر روشن گردد. با توجه به آیات فوق، ابرار آن دسته از افرادی هستند که به درجه‌ای از بلوغ اجتماعی دست‌یافته‌اند که توانایی فعالیت در جامعه را با قابلیت قوت بخشیدن به دیگران همراه کرده‌اند و این جز به طریق حبّ و ترجیح دیگران بر خود میسر نیست و اگر غیر این باشد حتماً اختلالات متعددی را در بروزات آن شاهد خواهیم بود.

۲-۵. سیر رشد ابرار

با توجه به مطالب فوق، در بیان سیر رشد ابرار به چنین تصویری می‌توان اشاره کرد که در آن به صیوریت افراد اشاره شده است و منظور از صیوریت بیان میزان برخورداری از مراتب سطح رشد است.

شکل ۴. سیر رشد ابرار

آنچه تصویر فوق بیان می‌کند نشان از صیوریت (مراحل) و صیوریت (مراتب) شخص در جهت تقرب

است. نقطه شروع این قرب، تقوا است. تقوا در تعریف بیانگر علم به حضور خدا و در نتیجه رعایت حق خدا در این محضر است و از منظری دیگر توجه به حدود و رعایت چهارچوب‌های دین است و به میزان انحراف از مسیر حق شخص دچار بی‌تقوایی شده است.

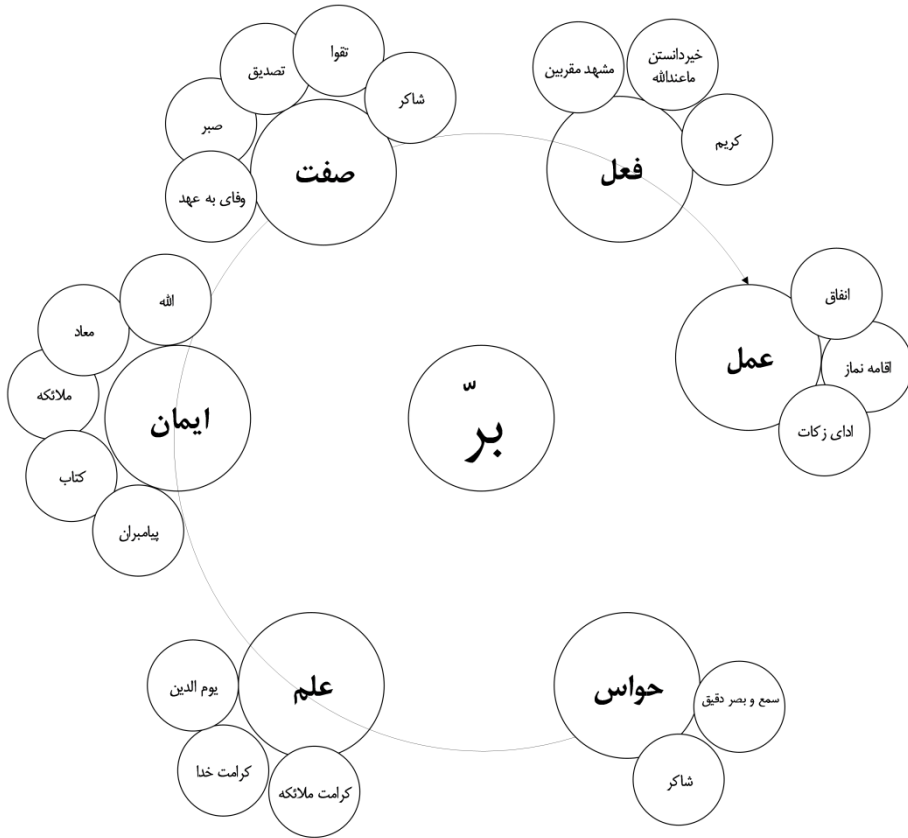
بنابر آیه «ونفس و ماسواها فالهمهافجورها و تقواها» الهام تقوا و فجور در نفس مایه تسویه است و خود انسان در فطرت خویش، این حالت را درمی‌یابد. فجر را در لغت انشقاق همراه با ظهور تعریف کرده‌اند و فجور دریدن پرده حدود خداست که در آن نفسانیت انسان بروز می‌کند و نخستین گام در مسیر هلاکت است و به میزان عدم تبعیت از اوامر خداوند فرد دچار سردرگمی و ضلالت می‌شود.

برخی از افراد در مسیر تقوی منحرف می‌شوند و برخی دیگر توفیق پیدا می‌کنند و در زمره متقین جای می‌گیرند. این افراد سعی می‌کنند آفات اخلاقی و رفتاری را از خود بزداوند و در تزکیه خود تلاش می‌کنند، یکی از این آفات بخل (شُحْ نفس) است که شخص به دنبال تملک و عدم اعطاء به دیگری هست و متقین درصدد فائق آمدن بر این صفات وجودی هستند. در این میان عده‌ای هستند که درصدد سیراب شدن دائمی از نهایت قرب هستند و در طلب توفیق بیشتر هستند و ابرار همان کسانی‌اند که منطبق رفتاری آن‌ها در برابر دیگران این است که همواره کفه ترازو را به سمت دیگری سنگین می‌کنند و این حقیقت «پر» است. او خیر را در این دیده است که منفعت را حتی در برابری و عدالت نمی‌داند بلکه خیر آن است که در منطق اخلاقی همواره به نفع دیگران رفتار کند و این منطق دین در تعلیم روابط اجتماعی انسان‌هاست.

در ادامه و با سیر رشد انسان، به تعاون در بر اشاره شده است و این حالت بیان این مرحله است که مؤمنین در نیکی اجتماعی به نصرت و یاری همدیگر پردازند و آن را به جریانی از نزول رحمت خدا بر جامعه و موجب احیای جامعه باشد. در هرزمانی که تشکیل گروه و اجتماعی از ابرار در جامعه روی دهد، نوید جاری شدن حقیقت دین در آن است و به مدد حکومت اسلامی مستقر در کشور، بستر تربیت چنین افرادی در جامعه مهیاست.

۳-۵. ساختار وجودی ابرار

برای اینکه از خودگذشتگی و ایثار، یا مفهوم قرآنی آن (پر) به‌وضوح مشخص شود، تفصیل ساختار ابرار را می‌توان در ساختار وجودی انسان مشاهده کرد، به‌گونه‌ای که در یک نگاه جامع، با توجه به ابعاد وجودی انسان از نظر افکار، تعقل، باور، توجهات، فعل، صفات و اعمال، می‌توان خصوصیات کامل ابرار را در چرخه زیر مشاهده نمود. این نمودار با توجه به ویژگی‌ها و خصلت‌های ابرار و با توجه به آیات فوق رسم شده است که در آن نظام وجودی این افراد در مراتب مختلف از حواس تا عمل نمود دارد.

شکل ۵. ساختار وجودی ابرار (نگارنده)

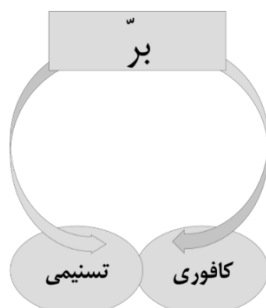
در وصف شکل فوق که در حقیقت نوع مواجهه ابرار با مسائل است این گونه باید گفت که خداوند نعمات فراوانی به انسان عطا کرده است، عده‌ای به این امر توجه دارند و امکانات و نعمات را با حواس خود می‌بینند و با فکر خود درک می‌کنند و آن‌ها را در مسیر صحیح به کار می‌گیرند، سپس با استفاده از تفکر و تعقل، پی به قواعد و حقایق عالم می‌برند و آن‌ها را به‌عنوان سنگ‌بنا و کتاب زندگی خود قرار می‌دهند. با چینی این مجموعه قواعد، به باب‌هایی از علم دست می‌یابند که حتی امکان بهره‌گیری از الهام را نیز پیدا می‌کنند. در ادامه برای نشان دادن و جاری کردن علوم در قلب باید به آن ایمان آورد و ایمان به‌عنوان پیونددهنده اصلی بین علم و عمل در وجود انسان است. با توجه به سبب‌وریت و صبر‌وریت (مراحل و مراتب) در زندگی، ویژگی‌هایی در انسان پدید می‌آید که با عمل و تکرار در وجود انسان تثبیت می‌شود و این روند، صفات فرد را شکل می‌دهد. آنچه امید و هدف را در برابر انسان

واضح می‌کند عزم و اراده‌ای است که در قسمت فعل انسان جلوه دارد و در آخرین مرحله تبدیل به رفتار می‌شود و نمود بیرونی پیدا می‌کند؛ و در ادامه دوباره وارد چرخه از حواس تا عمل می‌شود و به میزان شاکر بودن، رشد پیدا می‌کند و البته به میزان ناسپاسی دچار ضلالت می‌شود و این امر تا جایی ادامه پیدا می‌کند که فرد را به زندانی سخت (سجّین) که همان اسفل السافلین است، دچار می‌کند. در یک نگاه کلی شکل فوق، ساختار وجودی ابرار را در نگاه و تفکرات و باورها و فعل و رفتار و زندگی او بیان می‌کند. توجه به مباحث فوق، اهمیت بحث را روشن می‌کند که چه مقدار وجود افرادی در جامعه که ملّس به لباس ابرار باشند ضروری است. در جوامع همواره خلأ وجودی انسان‌های مقتدری که به واسطه علم و ایمان و عمل‌شان، استحکام و انسجام و محرک و جمع‌کننده و ایجادکننده حرکت‌های عظیم باشند وجود دارد، چراکه دنیا بهانه‌های متفاوتی را سر راه انسان‌ها گذاشته و آن‌ها را به طرق مختلفی از رشد بازمی‌دارد و کسانی باید باشند که سر این بهانه‌ها را می‌دانند و در افقی بالاتر به مدد دیگران می‌شتابند.

مشکلات در طبیعت دنیا هست و ابتلائات مفهوم ناگسستگی از آن است منتهی تعامل با این مفاهیم است که امکان صعود و سیر مضاعف در آن را فراهم می‌کند و او را متقن‌تر و باایمان‌تر از قبل می‌کند و این قاعده عالم هست. به همین دلیل می‌توان با بررسی عادات بد و عدم حرکت‌ها و مشکلات موجود در جامعه به یک فضای متعالی رسید که در آن وضوح رؤیت مسائل بیشتر و دغدغه انسان‌ها شور می‌گیرد و آگاهی در این زمینه بیشتر می‌شود تا انشاءالله این زمینه معرفتی به عمل و سعی در کاستن و ریشه کن کردن مشکلات باشد.

۴-۵. مدل کارکردی «بر» (نیکی فزون‌یافته)

در شکل زیر از منظری دیگر به دو وصف رفتاری بی‌نظیر ابرار در قالب اشاره به مسلک زندگی دائمی آن‌ها به طرق تسنیمی و کافوری اشاره شده است.

شکل ۶. منظرهای متفاوت به ابرار (نگارنده)

کافور از نظر لغوی هم‌ریشه کفر است و در توضیح آن باید اشاره کرد که کفر، به معنای پوشش و پرده‌ای که مانع از دیدن امری می‌شود، کافر را به دلیل پوشاندن حق، کافر می‌گویند و کافور به دلیل جذب و پوشاندن بوی ناخوش، به این اسم نام‌گذاری شده است. البته ویژگی استثنایی دیگری که دارد این است که علاوه بر جذب بوی نامطبوع که مورد معروف آن استفاده در جسد است، دارای بوی خوشی نیز هست، بنابراین می‌توان گفت کافور ماده‌ای است که به‌شدت بوی نامطبوع محیط را جذب می‌کند و به‌جای آن بوی خوش ساطع می‌کند. اگر در این ماده و خاصیت آن توجه شود به‌وضوح روشن است که یک میدل باشکوهی است که سیئات وجود آدمی را به حسنات بدل می‌سازد، یا حتی در مقیاس بزرگ‌تر علاوه بر پوشش نواقص و قصور و تقصیرات افراد جامعه، آن را تبدیل به نقاط پررنگ و نقش‌آفرین جامعه می‌کنند و به‌نوعی می‌شود گفت که از وجود یتیم در جامعه دُرپروری می‌کند چون که یتیم از منظری دیگر به معنای دُرّی گمشده است که به محض پیدا کردن آن تمام قابلیت‌های او شکوفا می‌شود. در توضیح واژه تسنیم باید اشاره کرد که تسنیم در اصل به معنی بالا بردن است. آن چیزی از موجود که علو و رفعت دارد مثل گداختگی آتش و یا دود و یا ارتفاع ابر از زمین. و اُبرار به‌واسطه سیراب شدن از حقیقت تسنیم که به‌مثابه چشمه‌ای جاودان است، به حالت رفعت از خودخواهی رسیده و توجه خود را به‌سوی حق و در عظمت خدا فانی کرده‌اند. بنابراین با توجه به تعاریف فوق، تسنیم به‌گونه‌ای است که توجه به یک‌چیزی چنان موجب غرق شدن شخص در آن می‌شود که همه وجود شخص روبه‌قبله او می‌شود و در نتیجه هر کاری را در معامله با خدا طبق کتاب خدا و به خاطر ترجیح دیگران به خود انجام می‌دهد؛ به همین سبب دارای وسعت صدر و دقت نظری هستند که مواجهه‌هایشان با مسائل و مردم را، بهترین موافق وصول به نعمت اُبرار شدن می‌دانند و سعی می‌کنند با منطق بر رفتار کنند تا اسیر خودخواهی نباشند که ریشه در قبض و گرفتگی دارد و نهایت آن زندان ابدی (سجن) است که البته طبق سوره مطفقین غیر این دو منطق، منطبق دیگری برای رفتار انسانی متصور نیست. انسان یا در تعاملات با مردم حالت اُبرار و علّیین است و یا حالت خودخواهی است که در تعریف دقیق منشأ تطیف آمده است که حبّ و دوست داشتن و جلب نفع برای خود که موجب مقدم شمردن و ترجیح دادن خود بر دیگری است که این برخلاف رفتار اُبرار است که در آن دقیق به دنبال سودرسانی به دیگران و ترجیح آنان بر خود است. در این حالت، عشق معبود را در مواجهه خود با دیگران و در تعامل بر‌گونه جست‌وجو می‌کنند به همین دلیل در معرفی‌شان، وجه آن‌ها را تصویر می‌کند که غالباً حالتی از نشاط و سعه روحی است.

طبق موارد فوق وجوه کارهای اُبرار در دو منظر کافوری و تسنیمی است؛ و این دو وصف، به دلیل وجود نیاز اصلی سیراب شدن دائمی از چشمه‌ای که منتسب به بندگان خاص خدا و مقربین است در بیان رویه اُبرار بیان شد. تسنیم به اعتبار تمایل به دیگران و نفع رساندن به آنان و ترجیح آنان به خود در مواجهه و تعاملات است و کافور به اعتبار رفع نواقص و مشکلات جامعه است. در حقیقت این دو

مکمل یکدیگرند به گونه‌ای که تسنیم حالتی از بعثت در درونش ایجاد شده است که به واسطه این برانگیختگی در افقی قرار گرفته است که میل دارد دیگران را به این سمت کشانده و خود را شاهد دیگران گذاشته است و کافور به واسطه جوشش درونی از رحمت خدا به دنبال پر کردن تمام خلأهای موجود در جامعه است.

در یک نگاه کاربردی، کافور اشاره به توانایی دیدن شکاف‌ها و اشکالات اساسی زندگی است که با مهارت و استعداد خود توان رفع آن‌ها را دارد و وجه تسمیه آن هم با کافور این است که کافور ماده‌ای است که علاوه بر اینکه بوی بد را جذب می‌کند موجب انبعاث بوی خوش نیز می‌شود و ابرار کافوری به دلیل توانایی که با رفع نقاط زلزله خیز و شکاف جامعه در عرصه‌های مختلف دارند، موجب استحکام و قوت جامعه می‌شوند؛ عرصه‌هایی که در آن، انسان می‌تواند خود را در نسبت با دیگری درک کند محل‌هایی هستند که می‌تواند محل رؤیت صفت بر تسنیمی است، در حقیقت به نسبت ارتباط برقرار کردن بین شعاع انسانی و ایمانی و اقوامی و ارحامی و ... دایره وجودی انسان وسعت می‌گیرد و به میزانی که بتواند توان و استعداد خود را در این عرصه‌ها شکوفا کند موفق است. ذکر این نکته لازم است که دنیا در تمام ابعادش، قصه همین موقعیت‌هایی است که دائماً برای انسان‌ها ایجاد می‌کند و آنچه موجب غفلت انسان از این سرمایه عظیم است دل‌خوش بودن به منفعت مادی و دیدن خود در آن است. در واقع نقطه شروع بر، این است که هر آنچه را برای خود می‌پسندی برای دیگران هم بپسند و هر آنچه را موجب بدی میدانی به همان نسبت برای دیگران هم بد بدان. در ادامه موقعیت‌هایی پیش می‌آید که انسان می‌تواند در نسبت با گروه‌های بزرگ‌تری این کار را انجام دهد، البته از رشد این صفت در وجود انسان نیز چنین انتظار می‌رود که بتواند عرصه‌های بزرگ‌تری را برای خدمت بیشتر ببیند و خود را برای آن تربیت کند.

جدول ۴. انواع ابرار (نگارنده)

ردیف	نوع ابرار	توضیحات
۱	کافوری	در مواجهه با مشکلات و نواقص جامعه، بدون هیچ توقع تشکر و پاداش، به شناسایی و رفع آسیب‌های جامعه می‌پردازند (کافوری)
۲	تسنیمی	در تعامل و مواجهه با دیگران، اصل، ترجیح دیگری به خود است به گونه‌ای که دائماً در رقابت با خود و دیگران جهت پیشی گرفتن از یکدیگر در انجام مشتاقانه امور است (تسنیمی)

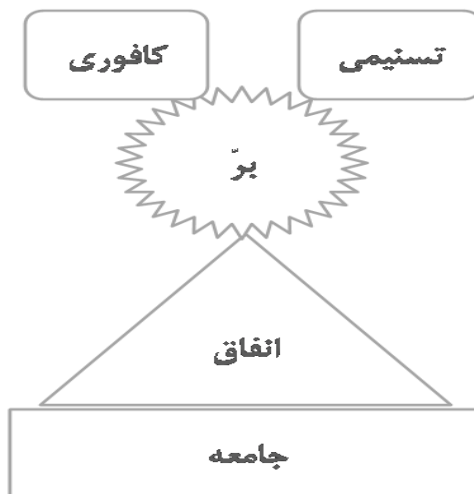
بنابراین کافور به نوعی پر کردن خلأهای اجتماعی و گسل‌های فکری و فیزیکی در جامعه است که نوعی تسطیح اجتماعی و یکسان‌سازی ناهمواری‌های جامعه قلمداد می‌شود. این محور با موضوعاتی نظیر مهندسی فرهنگی همسو می‌گردد و تسنیم به نوعی ایجاد اقتضای مناسب برای رشد و

چشم استعدادی افراد جامعه و بسترسازی فضای پرهیجان رقابتی برای گذشتن از خود و متوجه دیگران شدن است. (و این محور نیز با مؤلفه‌هایی نظیر مدیریت و سیاست‌گذاری فرهنگی قرین می‌شود) و هر دوی این محورها در یک تلاقی خلاقانه از مختصات زندگی ابرار (نیکوکاران وسیع الحال) بروز پیدا می‌کند که در ادامه آرایش شخصیتی این افراد ارائه می‌شود. ناگفته پیداست پیاده کردن چنین منطقی در زندگی، بسیار سخت است؛ و ابرار کسانی هستند که به واسطه اراده مقرب گونه و با توسل از مقربین، به چنین مقامی دست پیدا می‌کنند.

با این توصیفات روشن است که بر (نیکی گسترده)، به معنای نیکی اجتماعی از روی ایمان و تواضع است که انتظار هیچ‌گونه پاداشی ندارد و دنبال سهم‌خواهی و طلب از کسی یا نهادی ندارد و تنها طرف معامله خود را در این کار خداوند می‌داند و نقطه افق‌شان مقربین است؛ بنابراین نسبت افراد یک جامعه با ابرار را می‌توان در نسبت روابط اجتماعی آن‌ها دید و به عبارتی روشن‌تر اخلاق مؤمن را در بروز ایمان آن‌ها در رفتار با دیگران باید مشاهده کرد.

به همین دلیل، افق متعالی برای افراد یک جامعه دینی رسیدن به مقام برّ است. دو مانع اصلی جاری شدن برّ در جان شخص و جامعه، تطفیف و کفور بودن است. تطفیف اشاره به خودخواهی و لحاظ نفع شخصی در تعاملات با مردم است و کفور به معنی شاکر نبودن است و نبود شکر در عدم توجه به مشکلات و آسیب‌های موجود در جامعه واقع می‌شود. برای وصول به مقام برّ، باید این دو رویکرد را مدنظر قرار داد و برای شروع امر نیز باید از روابط بین خود و والدین و فامیل و آشنایان و همسایگان و دیگر برادران مؤمن شروع کرد. به میزان توجه فرد به روابط اجتماعی و نیکی بی‌قصد و غرض و تلاش برای رفع نواقص موجود در اطرافیان امکان ارتقاء وجودی برای او به وجود می‌آید و در صورت توفیق، عرصه‌های مهم‌تر و رفیع‌تری برای او باز خواهد شد و این همان چشیدن طعم تسنیم است.

در نمودار جامع زیر که به عبارتی فرآیند این مقاله را نیز نشان می‌دهد، می‌توان گفت که جامعه متشکل از افرادی است که در ارتباط باهم زندگی می‌کنند و خداوند گذران امور و رزق آن‌ها را در ارتباط باهم قرار داده است؛ بنابراین در نظر داشتن وجود موانع در روابط و داشتن بذل و بخشش در نسبت با دیگران، یکی از گره‌گشایترین موارد در نسبت افراد باهم و نواقص ارتباطات به وجود آمده در سطح جامعه است؛ بنابراین انفاق یکی از احکام اجتماعی دین برای پر کردن خلأهای جامعه محسوب می‌شود. در این میان برخی افراد هستند که نه در مواردی محدود و موردنیاز، بلکه در رویه زندگی‌شان به قدری این خلق‌وخوی را در خود پرورانده‌اند که به رفتار شخصیتی آن‌ها بدل گشته است. قرآن کریم این‌گونه افراد را ابرار معرفی می‌کند و در توصیف آن‌ها مکارم بسیاری را یاد می‌کند که تنها یکی از آن‌ها هم‌مشرّب مقربین درگاه اوست.

شکل ۷. مدل کارکردی «بر» (نگارنده)

طبق آیات و روایات فوق، برّ قرین تقوا است که در نسبت بسیار محکم با احکام و قواعد دین خداست و بروز و ظهور آن در روابط اجتماعی است. ذکر نکته‌ای در اینجا ضروری است که داشتن فعالیت اجتماعی خیرخواهانه در جامعه، بدون نیت تقرب و عدم رعایت حدود خدا و یا درصدد مقابله با جریان دین، یقیناً انحراف بزرگی است که در لایه‌های آن وجود دارد هرچند ظاهر آن به‌گونه‌ای تلاش برای نمایاندن حس نوع‌دوستی و انسان‌دوستی باشد. هر نوع تعاون و تأمین نیاز اجتماع به نسبت دوری از احکام دین، یا آن قوت برّ بودن را ندارد، یا با وجه نفع خود در این عرصه ورود کرده است و یا درصدد ضربه زدن به اعتقادات و حکم دینی با این عنوان است. نظیر انسان‌دوستی سازمان ملل برای دیگر کشورها که پوچی آن را می‌توان در سردمداری مخالفت‌های همیشگی آن با دین مشاهده کرد.

أبرار جاری‌کننده بسترهایی هستند که نیازها و اهدافی در آن جریان دارد حقیقی است که روابط و تعاملاتش برمدار حق است. این بستر که نه یک بستر فیزیکی بلکه در جان‌ها مستقر است تألیفی حقیقی را به وجود می‌آورد، جسم‌ها ممکن است در ظاهر با هم باشند ولی درواقع با هم منطقان أبراری خود در سراسر عالم قرین و همراه می‌باشند. این افراد کسانی هستند که به‌مثابه کوه‌های جامعه، از شکستن جامعه در ساحات مختلف جلوگیری کرده‌اند و موجب وحدت و قیام و استواری آن هستند. در یک نگاه اجمالی باید گفت آنچه انسان‌ها را به شخصیت ابرارگونه تبدیل می‌کند که به مدد آن می‌توانند به دیگران فکر کنند، مشکلات آن‌ها را ببینند، قعودشان را به‌واسطه قیام خود به قیام دعوت کنند، دارای علو و غرور نباشند، این است که به قیامت یقین دارند و روزی را باور دارند که در آن در مقابل تمام افرادی که در جامعه در مقابل آن‌ها بودند و به‌نوعی پیوند با آن‌ها داشتند روبه‌رو خواهند

شد. آن‌ها حقیقتی را کشف کرده‌اند و این کشف را در باور خود به ثبت رسانده‌اند که دوست داشتن خودشان تنها از مسیر دوست داشتن دیگران میسر می‌شود و با مشغول شدن به خود، خود را در دام کم‌فروشی و سجن و غبار گرفتگی رها نکرده‌اند و قطعاً جامعه‌ای که از وجود چنین افراد سخاوتمند و ایثارگری خالی باشد به شدت متلاطم و زلزله‌خیز خواهد بود.

۵-۵. صفات شاخص ساز ابرار

طبق روایات ذیل و روایات متعددی که در وصف ابرار آمده است نمونه‌ای از ویژگی‌های تفکر ابرار را نیز می‌توان در موارد زیر دانست:

➤ دارای افقی وسیع در پیوستگی توحیدی

تفکر ابرار، تفکر مبتنی بر وسعت نظر و بلندی همت است، زیرا آن‌ها همچون بیابان‌ها دارای وسعت افق هستند. امیرالمؤمنین علیه‌السلام وجه تسمیه ابرار را به دلیل بری که ایشان به پدران و فرزندان خود می‌کنند، می‌داند در واقع این افراد با همه مردم رابطه خویشی برقرار می‌کنند و همه را از خود می‌دانند به این صورت که اگر مؤمن باشند رابطه آن‌ها فرزندی، پدر یا برادری است و اگر غیرمؤمن باشند خویشانی هستند که لازم به هدایت‌اند.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ: إِنَّمَا سَمَى الْأَبْرَارُ أَبْرَاراً لِأَنَّهُمْ بَرُّوا الْأَبَاءَ وَالْأَبْنََاءَ وَالْإِخْوَانَ^۱

➤ قدرت تألیف

تألیف یکی از منافع بی‌بدیل تفکر ابراری است. قدرتی است که می‌تواند با محبت، بسیاری از مسائل و مشکلات را حل و به بسیاری از نیازها پاسخ دهد. به وسیله آن می‌توان راه‌های تقرب الهی را به سهولت طی کرد. این قدرت به وسیله و سبب ابرار در جامعه توسعه می‌یابد، زیرا ابرار کسانی هستند که اقتضای تألیفی که از جانب خداوند نازل می‌شود را فراهم می‌سازند.

وَ قَالَ الصَّادِقُ (ع) إِنَّ سُرْعَةَ اثْتِلَافِ قُلُوبِ الْأَبْرَارِ إِذَا اتَّقَوْا وَ إِن لَّمْ يُظْهِرُوا التَّوَدُّدَ بِأَلْسِنَتِهِمْ كَسُرْعَةِ اخْتِلَاطِ مَاءِ السَّمَاءِ بِمَاءِ الْأَنْهَارِ وَ إِن بَعْدَ اثْتِلَافِ قُلُوبِ الْفُجَّارِ إِذَا اتَّقَوْا وَ إِن أَظْهَرُوا التَّوَدُّدَ بِأَلْسِنَتِهِمْ كَبَعْدِ الْبِهَائِمِ مِنَ التَّعَاطُفِ وَ إِن طَالَ اخْتِلَافُهَا عَلَى

۱. این است و جز این نیست که ابرار را بدان دلیل ابرار نامیده‌اند که به پدران و فرزندان و برادران خود نیکی می‌کنند.

(مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۱، ص ۴۲۲)

مَذُودٌ وَاحِدٌ^۱

➤ دارای عمل فراوان و ادعای اندک

تفکر ابرار از یک سو مبتنی بر ارتباط عاشقانه و خالصانه آن‌ها با خدا و کوچک دیدن خود و کم دیدن اعمال خود در پیشگاه خداست و از سوی دیگر افرادی اجتماعی، فعال در عرصه‌های اجتماعی، با فصاحت، زیرک و دارای اعمال فراوان پاک و بی‌غلّ و غش هستند. لذا در وصف ایشان گفته شده است:

سَمِعْتَ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ إِنَّ لِلَّهِ عِبَادًا كَسَرْتُمْ قُلُوبَهُمْ خَشِيَةَ اللَّهِ فَاسْتَنْكَفُوا
عَنِ الْمَنْطِقِ وَإِنَّهُمْ لَفَصْحَاءُ بُلْغَاءِ أَلْبَاءِ نُبَلَاءِ يَسْتَبِقُونَ إِلَيْهِ بِالْأَعْمَالِ الزَّكَايَةَ لَا
يَسْتَكْثِرُونَ لَهُ الْكَثِيرَ وَلَا يَرْضُونَ لَهُ الْقَلِيلَ يَرُونَ أَنْفُسَهُمْ أَنَّهُمْ شَرَارٌ وَإِنَّهُمْ الْأَكْيَاسُ
الْأَبْرَارُ^۲

➤ مدلی از تفکر اجتماعی

ابرار به عنوان مدلی کامل در تفکر اجتماعی هستند، از این جهت که از نیاز و مقصدی حقیقی آغاز و تا نتیجه‌ای مطلوب و عملی شایسته ادامه می‌یابد به همین لحاظ نزدیک شدن دیگران به ابرار باعث تقویت تفکر آن‌ها شده و به صورت طبیعی وضعیت آنان را به سمت هدایت پیش می‌برد. در روایت زیر از این قرب به محبت یاد کرده است و حالات مختلف تعامل با ابرار را در جامعه نشان داده است.

أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ حُبُّ الْأَبْرَارِ لِلْأَبْرَارِ ثَوَابٌ لِلْأَبْرَارِ وَ حُبُّ الْفُجَّارِ لِلْأَبْرَارِ فَضِيلَةٌ لِلْأَبْرَارِ وَ
بُغْضُ الْفُجَّارِ لِلْأَبْرَارِ زَيْنٌ لِلْأَبْرَارِ وَ بُغْضُ الْأَبْرَارِ لِلْفُجَّارِ خِزْيٌ عَلَى الْفُجَّارِ^۳

۱. شتاب به هم پیوستن دل‌های نیکان، هنگامی که یکدیگر را ملاقات کنند، هرچند به زبان خویش اظهار دوستی نکنند، مانند شتاب آمیزش آب‌های آسمان به آب رودخانه‌هاست؛ و به راستی دوری دل تبهکاران از یکدیگر، هنگامی که با هم ملاقات کنند، هرچند به زبان اظهار دوستی کنند، مانند دوری چهارپایان از مهرورزی به یکدیگر است، هرچند در یک آخور علوفه خورند. (تحف العقول، النص، ص ۳۷۳)

۲. برای خدا بندگانی است که قلبهایشان از خشیت خدا شکسته شده به همین دلیل از گفتار سرباز می‌زنند درحالی که بسیار فصیح و بلیغ و دارای خرد و تیزهوشی هستند. ایشان با اعمال پاک سبقت می‌گیرند درحالی که کار زیاد خود را زیاد نمی‌شمارند و به کم هم راضی نیستند. خود را خوب نمی‌پندارند درحالی که زیرکانی نیکوکارند (الزهد، النص، ص ۵)

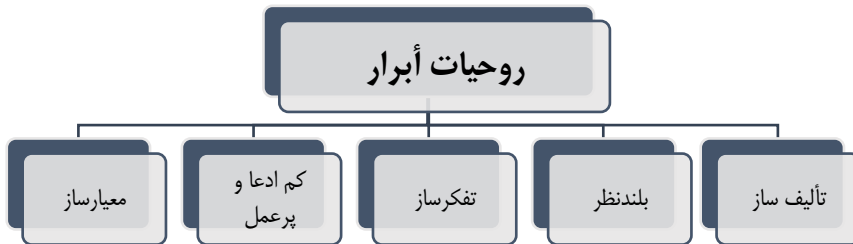
۳. دوست داشتن نیکان نیکان را برای آن‌ها ثواب است و دوست داشتن تبهکاران نیکان را برای نیکان فضیلت است و دشمنی تبهکاران با نیکان برای نیکان زینت است و دشمنی نیکان با تبهکاران برای تبهکاران خواری و رسوایی است. (المحاسن، ج ۱، ص ۲۶۵)

➤ ارائه‌دهنده معیار

خداوند برای هدایت مردم، کسانی را از جنس خودشان در بین آنان قرار داده است که معیار رفتارهای شایسته و افکار پسندیده‌اند. شناسایی رفتارها و افکار این افراد به تحقیق در تحقق تفکر اجتماعی بسیار مؤثر است.

أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ إِنِّي لَأَعْلَمُ قَوْمًا مِنْ كُلِّ سُوءٍ وَ أَيْدِهِمْ وَ هَدَاهُمْ إِلَى كُلِّ رُشْدٍ وَ بَلَغَ بِهِمْ غَايَةَ الْإِمْكَانِ قِيلَ مَنْ هُمْ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ قَالَ أَوْلِيكَ شَيْعَتَنَا الْأَبْرَارُ شَيْعَةُ عَلِيٍّ^۱

مجموعه روایات فوق، نشانگر مجموعه روحیات و اخلاقیات منتسب به ابرار است که جذابیت آنها را در ارتباطات مضاعف کرده و نوعی فضا سازی کارکردی برای جامعه ایجاد میکند. این روند در ایجاد، ایقا و ارتقای فضای حسن ظن در جامعه شتاب داده و هضم مسائل و مشکلات را تسهیل میکند. جدول ذیل برآیند این صفات را نشان میدهد.

شکل ۸. صفات شاخص ابرار (نگارنده)

وجود این شاخص‌ها در شخصیت‌شناسی ابرار باعث ایجاد سپهر معرفتی و مغناطیسی خاصی می‌شود که هر شخص به میزان تشبّه به این منطق، در این زمره قرار می‌گیرد و به میزانی که تعلقات وجودی را از خود دور کند و این را در مسیر بهترین برای هدف متعالی صرف کند، صفت «بر» را در خود نهادینه خواهد کرد.

عصاره مطالب این است که در راه اعتلای اسلام و جامعه اسلامی در دوران سخت که قوت و عزت اسلام و مؤمنین به تنگی می‌افتد، عده‌ای در راستای شرح و بسط و حل مسائل تلاش می‌کنند چراکه عزت مؤمنین به عزت اسلام و قوت اسلام به قوت مؤمنین و مسلمانان است. گاهی رفع و دفع

۱. من می‌شناسم گروهی را که خدا گناهانشان را آمرزیده و از آنان راضی است و آن‌ها را حفظ می‌کند و ترجمه می‌فرماید و از هر بدی مصون می‌دارد و تأییدشان می‌کند و به راه راست هدایتشان می‌فرماید و به آن‌ها به حد امکان رسیدگی می‌کند عرض شد. یا ابا عبدالله کیانند فرمود: اینها شیعیان نیکوکار و پیروان علی علیه السلام هستند. (فضائل الشیعه، ص ۱۴)

این سختی و تنگی‌ها، نیاز به جان و خون دارد، گاهی گذشت از خانواده و فرزند دارد، گاهی نیاز به خرج آبرو دارد، گاهی نیاز به هزینه کردن مالی دارد، گاهی نیاز به استفاده از تخصص و استعداد دارد و در این میدانی که محل تقاطع انبوه نیازها و آسیب‌ها و گسست‌ها و اختلالات جامعه اسلامی است، کسانی هستند که مشی‌شان هزینه دادن و هزینه شدن برای اعتلای اسلام و رفع محجوریت و معذوریت مؤمنین است. چنین شخصیت‌هایی نام‌شان «آبرار» است.

نتیجه‌گیری

در یک منظر اجمالی، آبرار به‌عنوان ستون‌های جامعه در تعاملات اجتماعی هستند و بی‌آنکه پیرو منافع شخصی خود باشند سعی بر ترمیم آسیب‌های موجود در جامعه بر اساس افق مقربینی خود هستند. به همین دلیل این افراد در خود به تعریف شفافی رسیده‌اند و آن هم ترجیح دادن دیگری بر خود است. آن‌ها بی‌هیچ توقعی! چنین صفتی در وجود آدمی نهادینه نمی‌شود جز آنکه فرد در مختصات دین رشد پیدا کند، بستری که در آن همواره از چشمه تسنیم و کافور سیراب می‌شود و گرنه وجود انسان در تلاطم اجتماع، یقیناً طاقت از دست خواهد داد؛ بنابراین طبق آیات و روایات، «پر» دارای افقی است که پیوستگی توحیدی را مبنای تعاملات خود در اجتماع قرار داده است. به همین دلیل بستر نزول رحمت و محل جاری کردن آن در جامعه است و این سبب نفوذ محبت او در بین جمع و موجب اجتماع حول او شده است. به همین دلیل جامعیت خیرها را در اختیار دارد. او به‌واسطه بهره‌مندی از معیار صحیح در تعاملات که به مدد فهم حقایق عالم از جمله حقایق اجتماع است و به‌واسطه توفیق شکرگزاری نعمت و استفاده صحیح از آن، محل رفع حوائج مؤمنین می‌شود که داشتن همین صفت، یکی از آرزوهای خردمندان در قرآن خوانده شده است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- ابن بابویه، محمد (۱۳۶۲). *الخصال*، قم، جامعه مدرسین.
- ابن بابویه، محمد (۱۳۶۲)، *فضائل الشیعه*، تهران، نشر بیتا.
- اخوت، احمد رضا (۱۳۹۲). *تفکر اجتماعی*، تهران، مدرسه دانشجویی قرآن و عترت دانشگاه تهران.
- اهوازی، حسین (۱۴۰۲ق). *الزهده*، قم، المطبعة العلمیه.
- برقی، احمد (۱۳۷۱ق). *المحاسن*، قم، دارالکتب الإسلامیه.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶). *تصنیف غررالحکم و درر الکلم*، قم، دفتر تبلیغات.
- تمیمی، آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). *تصنیف غررالحکم و درر الکلم*، چاپ: اول، ایران، قم.
- حسن بن علی ابن شعبه (۱۳۸۱). *تحف العقول*، ترجمه بهراد جعفری، تهران، دارالکتب الإسلامیه.
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۸). *قاموس قرآن*، تهران، دارالکتب الاسلامیه
- موسوی همدانی، سید محمد باقر (۱۳۷۴). *ترجمه تفسیر المیزان*، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- نوری، حسین (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.

بازتاب هویت جهادی در رمان‌های دفاع مقدس با توجه به نظریه گفتمان لاکلا و موفه (با تکیه بر دو اثر سفر به گرای ۲۷۰ درجه و در شعله‌های آب)

فائزه حاتمی‌نیا^۱، محمدرضا یوسفی^۲

چکیده

نظریه گفتمانی «لاکلا و موفه» در کتاب هژمونی و استراتژی سوسیالیستی از جمله نظریات جدیدی است که در تحلیل پدیده‌های اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد. پژوهش پیش‌رو با روش توصیفی-تحلیلی و با هدف چگونگی انعکاس این گفتمان در دو رمان «سفر به گرای ۲۷۰ درجه» و «در شعله‌های آب» که با محوریت جنگ و ترویج روحیه جهادی نوشته شده‌اند؛ سعی دارد به این نکته حائز اهمیت دست یابد که این آثار چه میزان به مفصل‌بندی مفاهیم، فرایند هویت‌یابی و استقرار گفتمان‌های رایج در جامعه جنگ به‌ویژه مفهوم جدید «هویت جهادی» پرداخته‌اند؟ این مفهوم حول چه دال‌هایی و با چه مفصل‌بندی شکل می‌گیرد و چه دستاوردی را به دنبال دارد؟ یافته‌ها نشان می‌دهد؛ مهم‌ترین عناصری که مؤید استقرار و هژمونیک‌شدن گفتمان و شکل‌گیری هویت جهادی شده‌اند، دال‌های فرعی چون شجاعت، ایثار، مقاومت و روحیه شهادت‌طلبی هستند که حول دال مرکزی یعنی باورها و عقاید مذهبی و ملی شکل گرفته‌اند و نتیجه و دستاورد انعکاس این هویت در رمان زنده نگه‌داشتن روحیه مقاومت و ایستادگی در برابر متجاوز، تقویت استقلال‌طلبی و محافظت از امنیت این مرزوبوم، در بین مردم جامعه دور از جنگ امروز است. همچنین در انعکاس این مورد رمان «در شعله‌های آب» نسبت به رمان «سفر به گرای ۲۷۰ درجه» موفق‌تر عمل کرده است.

واژگان کلیدی

هویت جهادی، رمان دفاع مقدس، نظریه لاکلا و موفه، سفر به گرای ۲۷۰ درجه، در شعله‌های آب.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵

hataminia59@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه قم (نویسنده مسئول)

myousefi46@yahoo.com

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه قم

مقدمه

«هویت»^۱ از نظر لغوی به معنی «هستی، وجود، ماهیت و سرشت» (معین، ۱۳۷۸: ذیل واژه هویت) و ریشه لغوی آن از واژه «هو» گرفته شده که اشاره به غایت، نهایت و کمال مطلق دارد. (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه هویت) در اصطلاح «به مجموعه نگرش‌ها، ویژگی‌ها و روحیات فرد و آنچه وی را از دیگران متمایز می‌کند، گفته می‌شود» (نجفی، ۱۳۹۲: ۲۶).

درواقع هویت‌ها، معناهای کلیدی هستند که ذهنیت افراد را شکل می‌دهد و مردم به‌واسطه آن‌ها نسبت به رویدادها و تحولات زندگی خود حساس می‌شوند؛ بنابراین هویت، مربوط به ذهنیت مشابهی است که فرد با دیگری دارد. استوارت هال معتقد است هویت مربوط به افرادی است که مشابه هم حرف می‌زنند، فکر می‌کنند و از احساسات مشابهی برخوردارند (تاجیک، ۱۳۸۳: ۳۰).

هویت، سطوح و سلسله‌مراتب مختلفی دارد؛ اما در یک دسته‌بندی کلی می‌توان دو نوع هویت را از یکدیگر متمایز کرد: اول، هویت فردی یعنی همان چیزی که فرد را به‌عنوان واسطه ویژگی‌ها و خصوصیات یگانه و منحصربه‌فرد مورد شناسایی قرار می‌دهد و درعین‌حال از دیگران متمایز می‌سازد. دوم، هویت جمعی که تعلق خاطر تعداد کثیری از افراد به امور مشترک با عنوان خاص است. چنین تعلق‌ی موجب احساس همبستگی و شکل‌گیری یک واحد جمعی می‌شود که با عنوان «ما» از ماهای دیگر جدا می‌شود (توسلی؛ قاسمی، ۱۳۸۳: ۵۳).

جاکوبسن^۲ هویت فردی را احساس تمایز شخص، احساس تداوم شخص و احساس استقلال شخص می‌داند. ریچارد جنکینز^۳ نیز هویتی را جمعی می‌داند که به‌واسطه آن‌ها افراد و جماعت‌ها در روابط اجتماعی خود از افراد و جماعت‌های دیگر متمایز می‌شوند (جنکینز، ۱۳۸۱: ۷). او همچنین تفاوت میان هویت فردی و هویت جمعی را در این می‌داند که هویت فردی بر تفاوت‌ها و هویت جمعی بر شباهت‌ها تأکید دارد و خارج از دنیای اجتماعی معنا ندارد (جنکینز، ۱۳۸۱: ۳۴). به‌طورکلی در نظام هویتی اجتماعات، لایه‌های متعددی وجود دارد که میزان تعلق به برخی از لایه‌ها بیشتر و واضح‌تر از لایه‌های دیگر است، اما نکته اینجاست که این لایه‌ها با یکدیگر در تعامل است و با انباششان بر روی هم درمجموع هویت کلی فرد را شکل می‌دهند. این هویت بیانگر تشابه (چه گروه‌هایی مانند ما هستند) و تمایز (چه گروه‌هایی مانند ما نیستند) است. در این حالت، برخی از عناصر هویت تا اندازه‌ای خصلت انتخابی پیدا کرده و فرد در برگزیدن آن‌ها مختار خواهد بود (لطف‌آبادی، ۱۳۹۲: ۵۴).

-
1. Identity
  2. Jacobson
  3. Richard Jenkins

«جهاد» در لغت به معنای مشقت و زحمت است و در اصطلاح «بذل جان و مال در راه خدا در نبرد با کافران و یایگان» و یا به عبارتی «بذل جان، مال و توان خود، در راه اعتلای اسلام و بر پا داشتن شعائر آن» است. (شاهرودی، ۱۳۸۷: ۱۳۹)؛ امری که از زمان پیامبر تاکنون یکی از ضروری‌ترین پایه‌های جامعه دینی بوده است و آیات و روایات به آن پرداخته شده است. (ن.ک بقره: ۲۱ و ۲۱۸/ حر عاملی، ۱۳۶۳: ج ۱۱، ۹)

«هویت جهادی» هویتی جمعی است و هر گاه در جامعه‌ای شکل بگیرد، آن جامعه پیروز است؛ مانند هویتی که در شرایط خاص هشت سال جنگ تحمیلی تبلور یافت. از آنجاکه ادبیات هر ملت، آینه تمام‌نمایی از آرمان‌ها و آرزوها و بازتابی مستقیم از خواسته‌ها و آرزوهای درونی یک ملت و به عبارتی «بیان حال یک جامعه» است (ولک؛ ورن، ۱۳۷۳: ۱۰۰). نویسندگان نیز (با گرایش‌های متفاوت) دست به قلم برده و پیرامون این حادثه تاریخی عظیم، آثاری ارزشمند با انعکاس و ترویج مفهوم «هویت جهادی» خلق کرده‌اند.

به دلیل اینکه رمان مؤثرترین ابزار ادبیات داستانی شناخته شده و قادر است اثری مستقیم (موافق یا مخالف موج حاکم بر جامعه) بگذارد، اغلب نویسندگان از میان تمام ژانرهای ادبی، رمان را برگزیده‌اند. رمان‌های دفاع مقدس که عمدتاً مستند و واقع‌گرا هستند، منبعی غنی برای شناخت و بررسی «هویت جهادی» به شمار می‌روند؛ چراکه مخاطب با مطالعه آن‌ها در درجه اول با اوضاع و احوال مردم جنگ‌زده، شرایط میدان جنگ و باور و عقیده یک ملت آشنا می‌شود و در درجه دوم می‌تواند گفتمان‌های موافق و مخالف اثر و باور نویسنده و صداهای موجود در جامعه را درک کند.

با توجه به این که محور اکثر رمان‌های دفاع مقدس موضوع جهاد و دفاع است، این مسئله مطرح می‌شود: با توجه به نظریه لاکلا^۱ چه عواملی، عوامل هویت‌ساز محسوب می‌شوند؟ آیا این عوامل هویت‌ساز در رمان‌های موردنظر این پژوهش منعکس شده‌اند؟ اگر شده‌اند چه دستاوردی را به مخاطب ارائه کرده‌اند؟

پیشینه پژوهش

در مورد رمان‌های دفاع مقدس و نظریه لاکلا، کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده است که هر کدام به مقوله‌ای خاص توجه کرده‌اند، از جمله می‌توان به:

تفنگ و ترازوی بلقیس سلیمانی، جنگی داشتیم داستانی داشتیم از کامران پارسی‌نژاد، رمان‌های جنگ ابراهیم حسن بیگی، جنگ از سه دیدگاه محمد حنیف، نیم‌نگاهی به هشت سال قصه جنگ از رضا رهگذر یا کندوکاوی پیرامون ادبیات جنگ و دفاع مقدس از محمد و محسن حنیف و نظریه

تحلیل گفتمان «لاکلا و موفه»^۱ و نقد آن از محمدتقی مقدمی (۱۳۹۰) اشاره کرد، اما در مورد انعکاس این نظریه در رمان‌های دفاع مقدس و علل و پیدایش آن، پژوهش درخوری صورت نگرفته است. تنها «محسن ظریفی نیا» در مقاله‌ای تحت عنوان «هویت جهادی در رمان» به بررسی این موضوع در دو اثر «نخل‌های بی‌سر» و «زمین سوخته» پرداخته است. (۱۳۹۷)

او همچنین در مقاله‌ای دیگر تحت عنوان تحلیل سبک زندگی در رمان «نخل‌های بی‌سر» و «ریشه در اعماق» (۱۴۰۰) به سبک زندگی رزمندگان و شکل‌گیری باورها و عقاید آن‌ها پرداخته است. این مقالات به‌نوعی دیدی تازه را برای بررسی و تحقیق، حول محور دفاع مقدس گشوده‌اند؛ به همین دلیل این پژوهش با الگو گرفتن از آن‌ها، سعی دارد نظریه لاکلا را بر دو رمان دفاع مقدس (سفر به گرای ۲۷۰ درجه و در شعله‌های آب) تطبیق دهد؛ با این تفاوت که این رمان‌ها با نگرشی متفاوت و با فاصله‌ای بیشتر از جنگ (دهه هفتاد) نوشته شده‌اند و انسان‌محور هستند نه ارزش‌محور. (ن.ک: سعیدی، ۱۳۸۵)

سوالات پژوهش

با توجه به اینکه محور اکثر رمان‌های دفاع مقدس جنگ و دفاع است، این مسئله مطرح می‌شود که آیا «هویت جهادی» در این آثار منعکس شده است؟ و اگر شده، چگونه؟ و همچنین با توجه به نظریه لاکلا کدام عوامل باعث شکل‌گیری این مفهوم «هویت جهادی» شده است؟ چه نتیجه‌ای برای مردم امروز دارد؟

روش پژوهش

این پژوهش، به روش تحلیلی - توصیفی - تطبیقی بر اساس نظریه روش گفتمانی «ارنستو لاکلا» با تکیه بر چهار عامل: شجاعت، مقاومت، ایثار و شهادت، بر پایه داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. برای این منظور ابتدا منابع موردنظر مطالعه و نکات مربوط به بحث فیش‌برداری شد. در نهایت بر اساس تطبیق با نظریه «لاکلا» در چهار مؤلفه ذکر شده تحلیل گردید و به توصیف عوامل شکل‌گیری آن‌ها پرداخته شد و این نتیجه به دست آمد که هویت جهادی شکل گرفته در جامعه، بر ساخته از مفصل‌بندی‌های هژمونیک هستند. مجموعه‌ای از دال‌های اصلی و فرعی که در ارتباطی تنگاتنگ و پیوسته منجر به شکل‌گیری مقوله ماهیت جهادی شده است.

خلاقیت و نوآوری پژوهش

تطبیق نظریه «لاکلا و موفه» بیشتر بر مسائل سیاسی و اجتماعی دیده شده؛ حال با توجه به اینکه رمان‌های جنگ هم به‌نوعی آیین مسائل اجتماع هستند، نگارنده سعی دارد با در نظر گرفتن این نظریه و تطبیق آن بر رمان‌ها پاسخ پرسش‌های خود را دریابد. به عبارتی مؤلفه‌های گفتمان حاصل را در رمان‌ها جستجو کند و نتیجه جدیدی به دست آورد.

به نظر می‌رسد که بتوان در تمام موارد سیاسی-اجتماعی بتوان از این نظریه استفاده نمود و با تطبیق آن به یافته‌های ارزشمندی دست یافت.

مبانی نظری پژوهش

هر اندیشه با تکیه بر مبانی فلسفی و بنیادین خود، روش متناسب با خویش را تولید و پدیده‌های اجتماعی را در قالب آن تحلیل می‌کند. (یورگنسن؛ فیلیپز، ۱۳۹۵: ۲۲) روش تحلیل گفتمانی «ارنستو لاکلا» توصیفی-تحلیلی و انتقادی است و به نظر، نزدیک‌ترین روشی است که با استفاده از آن می‌توان با بازنگری جامعه موردنظر، اهداف و هویت مشترک شخصیت‌های داستانی و علل ایجاد آن‌ها را شناسایی کرد.

معرفی «ارنستو لاکلا»:

ارنستو لاکلا نظریه‌پرداز برجسته سیاسی است که اغلب به‌عنوان یک پساماکسیست توصیف می‌شود. او و همکارش «شتال موفه» همواره به‌عنوان زوج گفتمان‌ساز، شناخته شده است. لاکلا چارچوب پژوهشی برای توسعه نوع متمایزی از تحلیل گفتمان ارائه کرد که از نظریه پساساخت‌گرایی، به‌ویژه کارهای سوسور، دریدا و ویتگنشتاین و... بهره می‌برد. هدف لاکلا، ارائه تحلیلی ابداعی از پدیده‌های ملموسی مانند گفتمان، هویت، هژمونی بود. این گرایش نظری و تحلیلی او اکنون به تحلیل گفتمان مکتب اسکس نامبردار است. (لاکلا، ۱۳۹۵: ۱۹)

این نظریه ریشه در دو سنت نظری ساختارگرا یعنی مارکسیسم و زبان‌شناسی سوسوری دارد که اولی مبانی اندیشه اجتماعی آن و دومی نظریه معنایی این دیدگاه را فراهم می‌نماید؛ از این رو این گفتمان، قابلیت فوق‌العاده‌ای در تبیین پدیده‌های سیاسی و اجتماعی دارد. (رک: کسرای، ۱۳۸۸) در این پژوهش، با بررسی گفتمان‌های موجود و درک رابطه آن‌ها، می‌توان به شکل‌گیری مفهوم «هویت جهادی» دست یافت. در واقع «گفتمان‌ها می‌کوشند نظم معانی، ساختارهای نهادی و فرایندهای مشروعیت و حقانیت یک منطبق هژمون را از راه ابزارهای زبانی و روایت‌های ذهنی و عینی خویش، از امر واقع به جایگاه اسطوره، تصور اجتماعی و پذیرش عام برسانند». (لاکلا، ۱۳۹۵: ۶۵) گفتمان‌ها با توجه به مطالبات و الزامات اجتماعی و سیاسی جامعه و کم‌وکاستی‌هایی که گفتمان حاکم به آن دچار

شده است، نظام معنایی خود را باز ساخته و آن را به‌عنوان نظامی کارآمد در بیرون رفتن از مشکلات جامعه ارائه می‌دهند. همچنین گفتمان‌ها اموری تغییرناپذیر نیستند و هویت خود را به‌واسطه نوع ارتباطی که با سایر گفتمان‌ها دارند به دست می‌آورند؛ زمانی که یک گفتمان بتواند به ثبات نسبی برسد و نظام معنایی خود را تثبیت کند به‌صورت هژمونیک درمی‌آید؛ پس هویت یک گفتمان هویتی - ارتباطی، پویا و فعال است.

روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه، توصیفی - تحلیلی و انتقادی است و متعلق به حوزه دیدگاه‌های پسامردن و پسا ساختارگرایانه است که با واردکردن مفاهیمی مانند قدرت، سیاست و ایدئولوژی در تحلیل خود می‌تواند ظرفیت نقد تحلیل‌های خویش را ارتقا دهد. گفتمان از مفاهیم زیاد و پیچیده‌ای تشکیل شده که ارتباطی شبکه‌ای و زنجیروار دارند. در ادامه سعی شده تا مفاهیم عمده و یاری رساننده این نظریه بیان گردد و از طرح و ذکر سایر مفاهیم جانبی اجتناب شود.

۱. مفصل‌بندی: تلفیقی از عناصری است که با قرار گرفتن در مجموعه جدید، هویتی تازه می‌یابند. از این‌رو، هویت هر گفتمان، بر اثر رابطه‌ای شکل می‌گیرد که از طریق عمل مفصل‌بندی میان عناصر گوناگون پدید می‌آید (تاجیک، ۱۳۸۳: ۴۶).

۲. دال و مدلول: دال، اشخاص، مفاهیم، عبارات و نمادهایی انتزاعی یا حقیقی هستند که در چارچوب‌های گفتمانی خاص، بر معنای خاص دلالت می‌کنند. معنا و مصداقی که یک دال بر آن دلالت می‌کند، مدلول نامیده می‌شود (کسرایی، ۱۳۸۸: ۳۴۳-۳۴۴).

۳. دال مرکزی: به شخص، نماد، یا مفهومی گفته می‌شود که سایر دال‌ها حول محور آن جمع و مفصل‌بندی می‌شوند. به‌مثابه عمود خیمه که اگر برداشته شود خیمه فرومی‌ریزد (خلجی، ۱۳۸۶: ۵۴).

۴. دال شناور: دالی که مدلول آن شناور و غیرثابت است.

۵. دال خالی: بیانگر فضای خالی است و به عبارتی نشان از عمر غایبی دارد.

۶. رابطه دال و مدلول: ثابت نیست و اختیاری است؛ یعنی یک دال می‌تواند در ادوار گوناگون مدلول‌های مختلفی داشته باشد.

۷. هویت: هویت، امری گفتمانی است؛ چراکه همه‌چیز درون گفتمان معنا می‌شود. هویت‌ها برساخته مفصل‌بندی‌های هژمونیک هستند و دارای ماهیتی ارتباطی دارند (ر.م. مقدمی، ۱۳۹۰: ۱۰۶).

۸. ضدیت^۱ و غیریت^۱: گفتمان‌ها در ضدیت و تفاوت با یکدیگر شکل می‌گیرند. هویت‌یابی یک گفتمان، صرفاً در تعارض با گفتمان‌های دیگر امکان‌پذیر است. هویت تمامی گفتمان‌ها منوط و

مشروط به وجود «غیر» است. از این رو گفتمان‌ها، همواره در برابر خود غیریت‌سازی می‌کنند (عضدانلو، ۱۳۷۵: ۶۲).

۹. هژمونی و تثبیت معنا: لاکلا از انعطاف‌پذیری میان دال و مدلول استفاده می‌کند و آن را با هژمونی، پیوند می‌دهد؛ یعنی اگر افکار عمومی، معنای مشخصی را برای آن هر چند به‌طور موقت بپذیرد و تثبیت نماید، آن دال هژمونیک می‌شود (ر. م. آزرمی، ۱۳۹۲).

۱۰. قدرت: لاکلا معتقد است قدرت یعنی تعریف کردن و تحمیل این تعریف در برابر همه آنچه آن را نفی می‌نماید (کیت نش، ۱۳۸۵: ۴۹).

با توجه به این ده محور و تطبیق آن با رمان‌های موردنظر این پژوهش درمی‌یابیم که: در نگاه لاکلا، زمانی که دال‌ها در یک آرایش ارتباطی خاص قرار گیرند، یک هویت جدید شکل می‌گیرد. در اینجا مؤلفه‌هایی چون: شجاعت، ایثار، مقاومت و روحیه شهادت‌طلبی، حول باورهای دینی مردم و عقاید و آداب و رسوم ملی (گفتمان‌های دینی و ملی) مردم شکل گرفته و ارتباطی ناگسستگی دارند؛ به عبارتی بین دال اصلی و فرعی یک مفصل‌بندی جدانشدنی وجود دارد که به‌موجب آن هویتی به نام «هویت جهادی» تبیین می‌گردد. شناخت چنین هویتی باعث می‌شود تا ملتی که نمی‌خواهد زیر بار ظلم و استکبار رود، به این باور برسد که با استفاده از این هویت می‌تواند از تمامیت ارضی و عقیدتی خود دفاع کند و اجازه ندهد تا استقلال و آزادی‌اش از دست برود؛ هرچند در این راه سختی‌های زیادی را متحمل گردد. انعکاس این مفهوم در رمان‌های دفاع مقدس باعث می‌شود تا مخاطب هم با شجاعت‌ها و دل‌آوری‌های رزمندگان در روزگار جنگ آشنا شود و هم روحیه هویت جهادی و مقاومت در برابر دشمن متجاوز در او تقویت و به جنبه‌ای ثابت و هژمونی در درون او تبدیل گردد. همچنین دریابد که برای شکل‌گیری و ثبات هر امر، حتماً گفتمان باید با کمک مفصل‌بندی و هژمونیک کردن آن به یک ثبات برسد؛ هرچند که این ثبات موقت باشد؛ چراکه گفتمان‌ها به واقعیت معنا می‌دهند و در نتیجه همین فرایند معنا بخش برساخته و تغییر می‌کنند؛ به عبارتی زمانی که یک گفتمان در جامعه تغییر کند، نتیجه و مدلول آن نیز تغییر خواهد کرد. در جامعه ما که یک جامعه اسلامی است، مهم‌ترین گفتمان شکل‌گرفته و تقریباً ثابت، گفتمان دینی است و در مرحله بعد گفتمان ملی. نتیجه چنین گفتمانی نیز بروز عوامل یاد شده است که منجر به تشکیل «هویت جهادی» می‌گردد. آشنایی با رمان‌ها و نگرش نویسندگان برای ورود به بحث اصلی لازم است که در ادامه به آن پرداخته شده است.

آشنایی با رمان‌ها و نگرش نویسندگان موردنظر پژوهش

الف) سفر به گرای ۲۷۰ درجه

احمد دهقان این اثر را با نگاهی واقع‌گرایانه و نگرشی انسان‌محور خلق نموده و با آن به شهرت رسیده است. (ر.م. سعیدی) او با انتخاب زبانی ساده و همچنین شخصیت‌پردازی متنوع و سبکی مناسب برای روایت ماجرای داستان، به‌خوبی توانسته مخاطب را به روزهای جنگ ببرد. شخصیت‌های داستان به‌خصوص شخصیت اصلی، قابل‌دسترس و زمینی بوده و از آن حالت اسطوره‌ای داستان‌های سال‌های اولیه جنگ فاصله گرفته‌اند.

داستان با محوریت دانش‌آموزی دبیرستانی به نام ناصر آغاز می‌شود که در حال گذراندن امتحاناتش است و مدام حال و هوای جبهه به سرش می‌زند و درنهایت با کمک دوستش (علی) عازم جبهه می‌شود. فضای جبهه دوستانه و صمیمی است و با آغاز عملیات ناصر و دوستانش راهی خط مقدم می‌شوند و با وجود کمبودهای نظامی شجاعانه می‌جنگند، ولی طی مدت کوتاهی بسیاری از رزمندگان به شهادت رسیده و ناصر مجروح به عقب برمی‌گردد و پس از درمان، به زندگی معمول خود ادامه می‌دهد. مدتی بعد با دریافت تلگرافی از سوی دوستان، بار دیگر شوق رفتن به جبهه او را فرامی‌گیرد و راهی می‌شود.

ب) در شعله‌های آب

مرتضی مردیها این اثر را با نگاهی انسان‌محور و متناسب با نیاز روز جامعه در نگاه به جنگ خلق کرده است. در کنار نثر زیبا همراه با تکنیک‌های زیباشناختی، روایت بی‌طرفانه راوی از وقایع روزهای اول جنگ، بر جذابیت رمان افزوده است. این رمان سویی‌ای عرفانی - شاعرانه دارد؛ اگرچه نویسنده نگاهی آرمانی و تبلیغی ندارد و شخصیت‌های داستانش، آدم‌هایی معمولی هستند. «هویت جهادی» که این پژوهش آن را دنبال می‌کند، کم‌وبیش در تمامی رزمندگان شکل گرفته، اما شیخ فرید، نماد کامل این هویت است.

داستان از جایی شروع می‌شود که چند رزمنده (راوی، عبود، هاشم، حیدر و شیخ فرید) همراه گردانشان، به سلمانیه اعزام می‌شوند تا چندین عملیات انجام دهند و آنجا را از وجود عراقی‌ها پاکسازی کنند، اما چیزی جز شکست نصیب نیروهای ایرانی نمی‌شود. آن‌ها از اهواز طلب نیروی کمکی می‌کنند. نیروهای ارتش ایران در ابتدا با موشک، تانک‌های دشمن را زده و موفق می‌شوند آن‌ها را کمی عقب برانند، اما هنگامی که حمله زمینی آغاز می‌شود، شکست می‌خورند. بعد از مدتی نیروهای ایرانی تدارک جنگی دیگر را می‌بینند، اما هنگامی که همه آماده جنگ و شهادت هستند فرمان توقف حمله و عقب نشینی صادر می‌شود؛ چراکه سد را باز کرده بودند تا آب سد به‌سوی دشتی که تانک‌های عراقی در آنجا بودند، سرازیر شود و تانک‌ها به گل بنشینند، اما محاسبات درست از آب در نمی‌آید و آب

به سمت نیروهای خودی جاری می‌گردد. همه تلاش می‌کنند تا راه چاره‌ای بیندیشند و سرانجام از این بحران نجات می‌یابند؛ اما در صحنه پایانی، هنگام عبور از روی پل، ناگهان با شکستن پل، ماشین به درون آب سقوط می‌کند و فرید به شهادت می‌رسد. در ذیل تطبیق این نظریه در رمان‌های فوق بیان شده است:

عوامل هویت‌ساز (دال‌های فرعی)

پس از مطالعه و بررسی نظریه لاکلا در این رمان‌ها به چهار مؤلفه (شجاعت، مقاومت، ایثار و شهادت که از آموزه‌های قرآنی استخراج شده‌اند) دست یافتیم که در واقع دال‌های فرعی این نوشتار را تشکیل می‌دادند.

۱. شجاعت

الف) شجاعت در رمان «سفر به گرای ۲۷۰ درجه»

دهقان داستانی پر از هیجان و حرکت ارائه می‌کند که بیشتر اتفاقات آن حول میدان جنگ و عملیات نظامی شکل گرفته است. او در این داستان توانسته شجاعت رزمندگان را به‌عنوان یک ویژگی برتر نیروهای ایرانی به نمایش بگذارد. یکی از بارزترین صحنه‌هایی که به این مقوله پرداخته، هنگامی است که آرپی‌جی زن‌ها با تانک‌های عراقی روبه‌رو می‌شوند:

«علی روی دو زانو می‌نشیند... می‌بینم که تانک و علی رودرروی هم هستند و تانک پر گاز می‌آید طرفش... نمی‌دانم چرا این قدر بی‌خیال است و معطل می‌کند. به چند قدمی‌اش می‌رسم که او شلیک می‌کند و موج آتش قبضه‌اش از زمین بلند می‌کند... نفسم بند می‌آید. از ته دل نعره می‌زنم: علی برو کنارررر» (دهقان، ۱۳۹۳: ۱۶۴).

در این صحنه و صحنه‌های مشابه دیگر، شجاعت رزمندگان به تصویر کشیده می‌شود. آنان با وجود جوانی و تجربه اندک، با دست خالی، دلیرانه به خطوط دشمن تا دندان مسلح یورش می‌برند؛ اگرچه آن‌ها هم به‌طور غریزی از مرگ می‌ترسند، اما ارزش و جایگاه شهادت و باورهایی چون ایمان به خدا و روز قیامت باعث شده تا شجاعانه به دل خطر بزنند. همچنین صحنه شهادت راننده نیز نشان‌دهنده شجاعت اوست. او بدون ترس از قدرت و کثرت دشمن آرپی‌جی را برداشته و با وجود جراحت، برای دفاع از کشورش، شجاعانه به سمت دشمن شلیک می‌کند و در همان لحظه خودش نیز به شهادت می‌رسد (دهقان، ۱۳۹۳: ۱۶۴).

ب) شجاعت در رمان «در شعله‌های آب»

مردیها شجاعت رزمندگان اسلام را در بسیاری از صحنه‌های داستانش به تصویر کشیده است. یک سوی داستان ابزارهای مادی و تجهیزات کامل دشمن بعثی و سوی دیگر رزمندگان دلاوری که با دست خالی می‌جنگند.

«بی‌فایده بود. تماس برقرار نمی‌شد. صدای آرپی-جی از سمت چپ نیروها که به دشمن نزدیک‌تر بودند، بلند شد. یک دو سه، حدود دویست متر با تانک‌ها فاصله داشتند» (مردیها، ۱۳۷۹: ۳۰).

او در چند جای داستان به شهامت رزمندگانی اشاره کرده که به‌صورت تک‌نفره یا گروهی برای شناسایی به خط دشمن زده‌اند. آن‌ها با آگاهی از تمامی خطرات، تنها به پیروزی در جنگ می‌اندیشند و شجاعانه گام برمی‌دارند. به‌عنوان مثال، بخش چهارم داستان (زیر چتر منور) ماجرای رفتن راوی و حیدر برای شناسایی (همان: ۲۶۳-۳۵۴) و همچنین در بخش پنجم گشت‌زنی راوی و شیخ فرید برای بررسی بهتر منطقه (همان: ۴۱۰-۴۱۸) به این مقوله اشاره دارند.

نویسنده در صحنه شهادت آهنج نیز به رفتار شجاعانه و آگاهانه او اشاره می‌کند. او با علم به این که احتمال شهادتش وجود دارد، ولی برای نجات رزمندگان اقدام به شلیک می‌کند. آخرین کلامی که از او به گوش می‌رسد این است: «اگر شلیک نکنیم می‌فهمند درست زده‌اند، باز هم می‌زنند». (همان: ۳۷۴) شهادت آهنج به‌عنوان رزمنده‌ای که با سایر رزمندگان آرمانی ذهنی ما متفاوت است می‌تواند گویای این نکته باشد که مدلول شجاعت، از دال‌های متفاوتی نشئت می‌گیرد.

نکته مهم دیگر اینکه طبق اصل ضدیت نظریه «لاکالا» برای درک بهتر یک مفهوم از قطب مخالف آن استفاده می‌کنیم؛ طبق این اصل نویسنده در این رمان از مفهوم ترس برای پررنگ کردن مفهوم شجاعت بهره برده است. به‌عنوان مثال در بخشی از داستان، سرهنگ پورمعراج می‌گوید: «روزهای اول چند تا سرباز را فرستادم دیده‌بانی. همه‌شان می‌آمدند توی سنگرهای خط مقدم. جرئت نمی‌کردند پیش‌تر بروند... یکی از سربازها به خودش تیر زده بود که به‌عنوان زخمی از میدان در برود. می‌گفت تیر خورده، ولی معلوم بود دروغ می‌گوید. آتش دهانه، شلوارش را سوزانده بود و این نشان می‌داد گلوله نزدیک نزدیک شلیک شده...» (مردیها، ۱۳۷۹: ۲۰۱).

در این مثال، خودزنی سرباز، از هراس او برای شرکت در جنگ و شهادت، به‌خوبی نقطه مقابل شجاعت را به تصویر کشیده و اصل ضدیت را نمودار ساخته است.

۲. مقاومت

الف) مقاومت در «سفر به گرای ۲۷۰ درجه»

«دهقان» بیشتر داستانش را به مقاومت رزمندگان اختصاص داده و توانسته فضای پایداری و استقامت نیروها را ترسیم کند. از آغاز عملیات تا پایان داستان، مقاومت رزمندگان، مؤلفه‌ای است که نمود شفاف‌تری می‌یابد؛ رزمندگانی با روحيات متفاوت، اما هدفی مشترک که از تمامی خواسته‌های خود دست کشیده، به مبارزه با متجاوز برخاسته‌اند. او به جنبه‌های متفاوتی از مقاومت رزمندگان اشاره کرده است.

* تحمل و استقامت در برابر سختی‌های فیزیکی و محیطی

تحمل سرمای گشنده زمستان در طول جنگ: «سوز سرد لوله می‌شود تو کمپرسی. سرما تا مغز استخوانم نفوذ می‌کند. رسول رو به باد ایستاده و رد اشک رو گونه‌هایش کشیده شده. آب بینی‌اش راه افتاده و او بی‌توجه است» (دهقان، ۱۳۹۳: ۱۰۹).

* تحمل مصائب و حفظ روحیه رزمندگان

این که رزمندگان به‌ویژه فرماندهان هنگام شهادت هم‌زمانشان باید نقطه‌ضعفی از خود نشان ندهند و تلاش کنند روحیه سایر افراد را حفظ نمایند. مثلاً در شهادت علی: «مهدی چیزی نمی‌گوید. به دسته برمی‌گردیم و آرام و ساکت هم‌پای ستون جلو می‌رویم. گمان نمی‌کنم چهره‌اش تغییری کرده باشد. مهدی همیشه آرام است و مهربان و تودار. می‌دانم در این‌طور وقت‌ها چه زجری می‌کشد و چه خودخوری می‌کند. به ستون گردان نزدیک می‌شویم. می‌دانم که نه در چهره و نه در لحن و کلام، نباید از خود ضعفی نشان دهم» (دهقان، ۱۳۹۳: ۱۶۹).

* مقاومت در برابر دشمن بعثی

ناصر و دوستانش نماد رزمندگانی هستند که تا آخرین لحظه عمر در مقابل متجاوز می‌ایستند و لحظه‌ای از آرمان‌ها و عقایدشان پا پس نمی‌کشند. بهترین صحنه‌ای که نویسنده در آن، مقاومت رزمندگان را توصیف کرده، قسمتی از عملیات است که آنان در کانالی با شرایط سخت و دشوار، تحت محاصره دشمن قرار گرفته و مجبور هستند ضمن تحمل چنین شرایطی با دست‌خالی و کمترین امکانات و تجهیزات تا فرارسیدن شب و رسیدن نیروهای تازه مقاومت کنند (دهقان، ۱۳۹۳: ۱۷۴-۱۷۵).

ب) مقاومت در «در شعله‌های آب»

«مردیها» نیز در خلق فضای پایداری و به تصویر کشیدن استقامت رزمندگان توانسته تصاویر نابی را به مخاطب ارائه نماید:

* مقاومت در برابر سختی‌های محیطی

«بچه‌ها خسته بودند. این چند شب زیرانداز درست و حسابی پیدا نمی‌شد. خوابیدن روی موزاییک و آسفالت، به‌خصوص اوایل صبح که نیش سرما هم می‌گزد، گوارا نبود. نان خشک ریز شده و پنیر تنها دیوار دفاعی در مقابل هجوم گرسنگی بود» (مردیها، ۱۳۷۹: ۲۱).

* مقاومت در برابر قدرت انتقام

هنگام اسارت تعدادی از نیروهای بعثی به دست نیروهای ایرانی، باوجود امکان مقابله به‌مثل با آن‌ها، بزرگ‌منشی رزمندگان مانع از چنین رفتاری با آنان گردید. «دست‌هایشان را محکم ببند و دورشان کن از اینجا» (همان: ۲۶). درواقع آن‌ها در مقابل وسوسه افکار خود و سخن دیگران مقاومت نمودند تا بتوانند رفتاری اسلامی از خود نشان دهند؛ چراکه در آموزه‌های دینی و سخن بزرگان بارها شنیده‌اند که باید با اسیر مدارا کرد. «به اسرا غذا داده‌ای؟... بیا مقداری از این غذا را بردار و برایشان ببر. دست‌هایشان را هم باز کن بگذار با خیال آسوده چیزی بخورند» (مردیها، ۱۳۷۹: ۸۳).

* مقاومت در خشم و هیجانات ناگهانی

در بخشی از داستان که نیروهای ایرانی در محاصره دشمن قرار گرفته‌اند؛ در حالی که تعداد زیادی به شهادت رسیده و فرمانده از آنان خواسته است که روی زمین بی‌حرکت بمانند، یکی از رزمندگان نمی‌تواند جلوی خشمش را بگیرد و فریاد می‌زند: «کشتند همه را، روی زمین بخوابیم که چی بشود؟ من الان شلیک می‌کنم». فرمانده (فرید) پاسخ می‌دهد: «عاقل باش. وقت احساساتی شدن نیست». این رفتار «فرید» نشان‌دهنده روحیه بالای مقاومت و عقلانیت او است؛ اگرچه او نیز از شهادت هم‌زمانش اندوهگین است، اما عقلانیت حکم می‌کند برای حفظ جان سایر رزمندگان بر این مصیبت صبوری کند و در برابر خشمی که او را به عملی نسنجیده سوق می‌دهد، مقاومت نماید. او به افرادی چنین فرمان می‌دهد: «اگر گوش به حرف من هستی، خودتان را حفظ کنید. مبدا که خون جلوی چشمانتان را گرفته باشند و برای انتقام خودتان را به کشتن بدهید» (مردیها، ۱۳۷۹: ۱۷۰).

۳. ایثار

الف) ایثار در «سفر به گرای ۲۷۰ درجه»

ایثار از پرشکوه‌ترین مظاهر جمال و جلال انسانیت است و تنها انسان‌های بزرگ به این قله شامخ صعود می‌کنند. ایثار در لغت به معنای «برگزیدن، دیگران را بر خویش مقدم داشتن و مانند آن است» (دهخدا، ۱۳۷۹: ذیل واژه ایثار).

سرتاسر داستان مؤلفه ایثار از شخصیت‌های مختلف داستان به چشم می‌خورد.

ایثار در جامعه: ابتدای داستان بیانگر ایثار مادری است که نماد زنان شجاع و فداکار و ایثارگر جامعه است. مادرانی که با تمام عشق و محبت و علاقه به فرزند، به خاطر باورهای دینی، به‌خصوص گفتمان عاشورایی و الگو گرفتن از حضرت زینب (س)، جگرگوشه‌شان را راهی میدان سرخ شهادت می‌کنند؛ اگرچه ممکن است اشک بریزند و احساس نگرانی کنند، اما این لازمه بُعد مادریت؛ چراکه گفتمان دینی از ابعاد عاطفی و احساسی نیز برخوردار است، اما نکته قابل تأمل این است که این عواطف و احساسات، خللی در هدف گفتمان ایجاد نمی‌سازند. رجبی نیا معتقد است برخی از اخلاق و منش‌هایی که افراد در زندگی بروز می‌دهند، فقط در مکتب الهی معنا می‌یابد و می‌توان ادعا کرد بدین شکل در مکاتب غیر الهی معنادار نیست (رجبی نیا، ۱۳۹۱: ۵۱۹).

«مادر چند لقمه بیشتر نمی‌تواند بخورد. این را از حال و روزش می‌فهمم. می‌رود سر وقت کمد و لباس‌ها را می‌ریزد بیرون. ساکم را پهلوی خودش می‌گذارد و لباس‌هایم را تو آن می‌چیند... می‌گوید: همه چی برات گذاشتم... مادر یکجا بند نمی‌شود. به هر سو می‌رود. آینه، قرآن، کاسه برنج، لیوان پر آب و شاخه‌ای تک برگ سبز را که از گلدان کنده، توی سینی می‌چیند. برمی‌خیزم. مادر اشک می‌ریزد. جلوی در اتاق سینی را بالا می‌گیرد. سر خم می‌کنم و می‌گذرم» (دهقان، ۱۳۹۳: ۳۰).

ایثار در جنگ: دهقان در توصیف مفهوم ایثار در میان رزمندگان دفاع مقدس آن‌چنان نیرومند عمل نموده است که در بخش‌هایی از داستان از رئالیسم داستانی به جنبه‌های ناتورالیستی ورود می‌کند و صحنه‌های دلخراش و تکان‌دهنده‌ای را از نحوه شهادت آنان گزارش می‌نماید که تحمل تصور آن برای مخاطب دشوار است؛ مثال روده‌ها و مغز.

ب) ایثار در «در شعله‌های آب»

در این رمان، ایثار و فداکاری در سطوح مختلف از گفتار تا کردار شخصیت‌های داستانی ترسیم شده است. به‌عنوان مثال:

* ایثار در جامعه: پدری که با دل بریدن از خانواده راهی جبهه شده و از حق خود ایثار کرده است. او عشق به امام را جایگزین عشق به فرزند نموده است. او در پاسخ به این سؤال که آیا دل‌تنگ فرزندت هستی؟ می‌گوید: «نه. دلم را یکدل کرده‌ام... دم آمدن به مادر بچه گفتم من تا آخر ایستاده‌ام. این تو

بمیری هم از آن تو بمیریها نیست؛ پس بهتر است از همین الان آماده باشی... البته جدا شدن از دختر کوچکم، رقیه سخت بود. تازه زبان باز کرده. نمی‌دانی چه قدر شیرین است. عکسش را گذاشتم توی جیبم تا هر وقت دلم هوایش را داشت، نگاهش کنم» (مردیها، ۱۳۷۹: ۳۳۳) و ادامه می‌دهد:

«اتوبوس راه نیفتاده بود که دلم برایش یک ریزه شد. عکس را نگاه کردم. بهتر که نشد هیچ، یهو دلم خواست برگردم دوباره ماچش کنم. همان جا عکس را پاره کردم از پنجره ریختم بیرون. اهواز که رسیدیم یک عکس امام، از اینها که به سینه لباس‌های کار دوخته‌اند، گرفتم و گذاشتم جایش. دست من و دامن این سید. حجت خداست» (مردیها، ۱۳۷۹: ۳۳۴).

* ایثار در جنگ: در قسمتی از داستان، سرهنگ به عنوان فرمانده ارتش تصمیم می‌گیرد که به‌جای فرستادن نیروهای زیر دستش، به منطقه پرخطر، خود وارد عمل شود: «دست آخر دیدم چاره‌ای نیست جز این که خودم کلنگ بردارم و دست به کار بشوم. از وقتی این دیدگاه درست شد گلوله‌های ما خیلی دقیق‌تر می‌خورد» (مردیها، ۱۳۷۹: ۲۰۱).

۴. روحیه شهادت‌طلبی

الف) شهادت‌طلبی در «سفر به گرای ۲۷۰ درجه»

در باورهای دینی شهادت توفیقی از سوی خداوند است که تنها بندگان خاص خدا لایق آنند. زمانی که چنین باوری در ذهن افراد شکل بگیرد، نه‌تنها از مرگ نمی‌هراسند؛ بلکه در دل آرزوی رسیدن به آن را دارند. در شرایط حساس جنگ، شهادت به اصلی‌ترین مؤلفه در این گفتمان ارتقا یافته است. فیست در کتاب «نظریه‌های شخصیت» بیان کرده اهدافی که هر فرد به دنبال آن است، از افکاری که در ذهن دارد سرچشمه می‌گیرد و ارزش نهادن به افکار باعث ترغیب هدف می‌شود. (فیست و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۲۳).

شخصیت اصلی داستان، ناصر و دیگر دوستان او در حین عملیات، شاهد به شهادت رسیدن هم‌زمانشان، آن هم به صورت بسیار دلخراش هستند. دلیلی که تحمل این شرایط را برای آنان آسان می‌کند، پیشینه ذهنی‌شان در مورد مفهوم والای شهادت است. اگر چنین نبود مسلماً گفتمان موردنظر تغییر می‌کرد و ماهیت جهادی رزمندگان دچار شکست و از هم پاشیدگی می‌شد. آن‌ها شهادت دوستانشان را مایه افتخار و سربلندی می‌دانند. شهادت علی و مهدی در «سفر به گرای ۲۷۰ درجه» از این موارد است (دهقان، ۱۳۹۳: ۱۶۴ و ۱۸۶).

ب) شهادت‌طلبی در «در شعله‌های آب»

شهادت در این اثر جنبه تراژیک ندارد؛ بلکه مرگی است که انسان آگاهانه به سوی آن گام برمی‌دارد و در این راه هر اتفاقی را با آغوش باز می‌پذیرد. جایگاه شهادت در نگاه رزمندگان به حدی والا بود که برخی آن را بر اسارت ترجیح می‌دادند. به‌عنوان مثال: زمانی که حیدر و راوی تصور می‌کنند به دست نیروهای دشمن محاصره شده‌اند و چاره‌ای جز تسلیم شدن و اسارت ندارند، حیدر شجاعانه نارنجکی در دست می‌گیرد تا با شهادت خود تعدادی از عراقی‌ها را به درک واصل کند: «نارنجکی در دست حیدر اسیر بود و ضامنش رها. تقلا می‌کرد بگیریزد... اما پنجه‌های قوی حیدر آن قدر نارنجک را محکم گرفته بود که گفتی الان میان دستش خرد می‌شود... من نمی‌خواهم تسلیم بشوم...» (مردیها، ۱۳۷۹: ۳۵۳).

شهادت آهنج نمونه‌ای دیگر از شهادت آگاهانه رزمندگان است که نویسنده به‌گونه‌ای دلخراش آن را توصیف می‌نماید: «به آهنج نگاه کردم. ترکش دیگری به سبیکش نشسته و تمامی گلویش را تا پشت خرخره جویده بود. استخوان گردن را شکسته و در دل صندوق چوبی پر از خاک فرو رفته بود. آهنج به روده‌هایش که هنوز توی دستانش آویزان بود، با تعجب و خیره نگاه می‌کرد...» (مردیها، ۱۳۷۹: ۳۷۴).

فرید هنگام رفتن به عملیات به‌گونه‌ای آماده می‌شود که گویا از شهادت خود آگاه است. این امر، اخلاص و لیاقت او را نشان می‌دهد: «فرید اما لباس نو به تن کرده بود و سر و ریشش را آراسته... هر قدمی که برمی‌داشت، هر تکانی که به اندامش می‌داد، موجی از عطر یاس تو را با خود می‌برد... خیر باشد انشالله میهمانی تشریف می‌بری؟... الله‌اعلم» (مردیها، ۱۳۷۹: ۴۸۱).

در این مؤلفه نویسنده به اهمیت حفظ جان، اشاره کرده تا مخاطب گمان نکند که هرگونه کشته شدن در جنگ، شهادت محسوب می‌شود. از این رو اگرچه در اسلام و آموزه‌های آن، جهاد و شهادت در راه خدا از ارزش والایی برخوردار است، اما همواره سفارش به حفظ جان هم به موازات آن توصیه شده است؛ چیزی که فرماندهان بارها به رزمندگان گوشزد می‌کردند؛ هنگامی که نیروها در عملیات به فرمانده می‌گویند: «اگر قرار است کشته شویم، حمله می‌کنیم. هرچه بادا باد» شیخ فرید پاسخ می‌دهد: «نه هیچ‌کس سر خود کاری نکند. اگر «رکعتان فی العشق» را با یک گوش شنیده‌اید «لاتلقوا بایدیکم» را هم با گوش دیگر بشنوید. این ترس از مردن نیست» (مردیها، ۱۳۷۹: ۱۷۴).

دال مرکزی

طبق نظریه «لاکالا» دال‌ها و مدلول‌ها در یک مفصل‌بندی خاص در کنار هم قرار می‌گیرند و در نتیجه هویتی تازه را خلق می‌کنند. هویت نیز مانند مفهوم فرهنگ و جامعه دارای خصلت زمانی و فرا نسلی است؛ یعنی از یک سو ریشه در گذشته مشترک و از سوی دیگر رو به آینده مشترک دارد. در

رمان‌های دفاع مقدس، باورهای مذهبی (گفتمان دینی) و عرق میهن‌پرستی (گفتمان ملی) و همچنین دفاع از ناموس و روحیه جوانمردی (گفتمان غیرت) دال‌های اصلی هستند؛ که البته در جامعه ما گفتمان دینی از سایر موارد پررنگ‌تر است و در اکثر موارد ترکیبی از این گفتمان‌ها در فرد شکل می‌گیرد. رفتارهایی چون شجاعت، مقاومت، ایثار و شهادت‌طلبی دال‌های فرعی هستند که حول محور دال‌های مرکزی در حال شکل‌گیری بوده و در پیوند با هم «هویت جهادی» را شکل می‌دهند.

الف) باورهای مذهبی:

«سفر به گرای ۲۷۰ درجه» مخاطب تنها با ناصر که شخصیت اصلی است تا حدودی آشنا می‌شود و می‌تواند در مورد حضور این نوجوان در جبهه و داشتن هویت جهادی او حدس‌هایی بزند. در همان ابتدای داستان، از نوع لباس پوشیدن مادر و وضع ظاهری خانه (دهقان، ۱۳۹۳: ۶) مشخص می‌شود که ناصر از طبقه متوسط جامعه و متدین است. پدر و مادرش تحصیل کرده نیستند. در چند جای داستان به نماز خواندن و دعا کردن مادر اشاره شده است. ناصر با خواهر و برادرش رابطه‌ای صمیمی و واقعی دارد؛ بنابراین این باور در ذهن مخاطب شکل می‌گیرد که ناصر هم از اعتقادات مذهبی برخوردار بوده و دال اصلی در وجودش نهادینه شده است. در مورد سایر رزمندگان هم تنها به نماز خواندن آن‌ها اشاره شده و از سایر ابعاد روحی و معنوی آن‌ها سخنی به میان نیامده است. مردیها در «در شعله‌های آب» در انعکاس هویت جهادی و علت شکل‌گیری آن موفق‌تر از دهقان عمل کرده است؛ اگرچه او هم شناسنامه‌ای از رزمندگان ارائه نکرده، اما به ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری خاصی در برخی از کاراکترها پرداخته که ارتباط بین ذهنیت و بروز رفتار و گفتار جهادی در رزمندگان را بهتر نشان می‌دهد. در سراسر داستان، باور به اعتقادات مذهبی و انجام واجبات دینی موج می‌زند؛ رزمندگان هرگز از انجام واجبات غافل نیستند حتی در سخت‌ترین شرایط: «کنار دیوار جنگل با پاهای درون چکمه به نماز ایستادیم» (مردیها، ۱۳۷۹: ۳۴).

«شیخ فریدون دو زانو رو به قبله نشسته بود و با حال خوشی قرآن می‌خواند» (مردیها، ۱۳۷۹: ۱۲۹).
 «حیدر مفتاح کوچکش را از جیب بیرون کشید و آرام در میان آن فرو رفت» (مردیها، ۱۳۷۹: ۱۵۳).
 «فرید در سجود باز هم کمال انقطاع را می‌طلبید. با صدایی آهنگین و از سوز دل» (مردیها، ۱۳۷۹: ۴۱۳).

اعتقاد به ائمه و باور عمیق به گفتمان عاشورایی: «حیدر می‌گوید: ایام، ایام شهادت امام حسین است. کسانی که بکشند انتقام او را گرفته‌اند و کسانی که شهید شوند در رکاب او شهید شده‌اند و هر دو هم با او محشور می‌شوند» (مردیها، ۱۳۷۹: ۴۳۲).

ب) وطن پرستی و میهن دوستی:

عبود می‌گوید: «نمی‌دانم اگر شما هم مثل ما خوزستانی‌ها گوشستان دم دندان این گرگ‌ها بود، باز هم همین را می‌گفتید؟... می‌ترسم همین‌طور الکی الکی خوزستان از دستمان برود. می‌ترسم پرچمان را بخوابانند... نباید برگردیم» (مردیها، ۱۳۷۹: ۵۹).

سروان نوش‌آذر هم یک وطن پرست تمام عیار است: «آره طاقت نیاوردم آنقدر بی‌اعتبار شویم که چهار تا عرب سوسمار خور هم به این آب‌و‌خاک طمع کنند. تا رمق زندگی زیر پوست ایرانی می‌جنبید، نخواهند گذاشت یک مشت گربه پلشت توی تاریکی خودشان را سمور جا بزنند» (مردیها، ۱۳۷۹: ۱۹۶).

تمامی این دال‌های اصلی و فرعی با قرار گرفتن در یک مفصل‌بندی خاص، باعث شکل‌گیری هویت جهادی شده‌اند. لاکلا معتقد است: اگر بر سر معنایی خاص برای یک دال در جامعه، اجماع حاصل شود و افکار عمومی معنای مشخصی را برای آن هر چند موقت بپذیرند و تثبیت نمایند، آن دال هژمونیک می‌شود. (ن.ک: هنری، ۱۳۹۲) بر این اساس هویت جهادی به‌عنوان دال هژمونیک در گفتمان مذهبی شناخته شده و در شخصیت شیخ فرید بروز و ظهور کامل یافته است. این شخصیت هژمونیک، حاصل ثبات گفتمان موردنظر در وجود او بوده و باعث الگوپذیری رزمندگان از او شده است. بنابراین تا زمانی که هویت جهادی در هر جامعه‌ای حاکم باشد، آن جامعه از تجاوز متخاصمان مصون می‌ماند، اما هر گاه در مفصل‌بندی این دال‌ها خللی اساسی شکل بگیرد، پایه‌های این گفتمان متزلزل می‌گردد.

ج) غیرت:

«مشکل ما غیرت است. همان چیزی که او (بنی‌صدر) از شرش آزاد است». (همان: ۱۰۳) عبود نماد یک رزمنده با غیرت است که قبل از انقلاب لات بوده: «لات بودیم، اما لات لوطی، نه لات لاشخور... اما انقلاب یکهو بی‌خبر رسید... قلابش گرفت زیر سق ما. کشیدمان بیرون. از راه میخانه به مسجد افتادیم. کی باور می‌کنند؟» (همان: ۶۹) حالا او رزمنده‌ای است که رگ غیرتش او را به مقابله با دشمن کشانده است: «من اگر یک نفر هم باشم زنجیر این تانک‌ها را با دندان می‌جوم... این بی‌غیرت‌ها باید بفهمند شیر اگر در زنجیر هم باشد، شیر است...» هاشم نیز می‌گوید: «البته اگر تنها یک مایه امید در دل من باشد، همین غیرتی است که بچه‌های انقلاب از خودشان بروز می‌دهند». (همان: ۱۴۱)

نمونه‌ای دیگر سرباز ضیایی، تک‌تیراندازی است که برای گذراندن دوره خدمت به جبهه آمده و اکنون تحول روحی یافته و غیرتش اجازه نمی‌دهد از رویارویی با دشمن پا پس بکشد: «برای این که یکی پشت آن خاک‌ریز می‌خواهد مرا بکشد، گلوله روی سر من می‌ریزد. حالا دیگر کار به روکم‌کنی

رسیده است... تا حالا چند تا از هم‌دوره‌ای‌هایم را جلوی چشمم کشته است. می‌زنیم به هم ببینیم کی می‌برد». (همان: ۴۵۲)

نتیجه‌گیری

جنگ تحمیلی یکی از مهم‌ترین وقایعی است که کشور اسلامی ما را از هر جهت تحت تأثیر قرار داده و باعث خیزشی عمومی جهت دفاع از کشور شده است. با تأمل در عرصه‌های گوناگون جنگ و به تبع آن، انعکاس جنبه‌های مختلف آن در ادبیات دفاع مقدس، درمی‌یابیم که گفتمان مذهبی و اعتقاد به ارزش‌های دینی به‌خوبی در ادبیات جنگ نمود یافته است. این پژوهش با تطبیق نظریه لاکلا بر دو اثر «سفر به گرای ۲۷۰ درجه» و «در شعله‌های آب» به این نتیجه می‌رسد که مؤلفه‌هایی چون «شجاعت، ایثار، مقاومت و روحیه شهادت‌طلبی» دال‌های فرعی هستند و ریشه در باورهای مذهبی و ملی افراد (دال مرکزی) داشته و در یک مفصل‌بندی خاص و ارتباطی محکم و ناگسستنی با هم قرار دارند و نتیجه این ارتباط زنجیروار در گفتمان جنگ ظهور هویتی جدید است که به‌عنوان یک هویت هژمونیک شناخته شده و آن «هویت جهادی» است و تا هر زمان که وجود ارتباط بین این دال‌ها و مؤلفه‌های آن، ثابت و پابرجا باشد از بین نمی‌رود.

اگرچه بازتاب مسائل دینی و شکل‌گیری مفهوم هویت جهادی در هر دو اثر فوق نمود داشته، اما رمان «در شعله‌های آب» در این مسیر موفق‌تر بوده است. نویسنده این رمان با اشاره به عقاید مذهبی رزمندگان (اقرار به توحید و معاد، ارزش نهادن به جهاد و شهادت، الگوبرداری از واقعه عاشورا، باور به حقانیت خود در برابر دشمن، پیروی از رهبری فرزانه و...) این باورها را همان دال‌های مرکزی دانسته که مؤلفه‌های فرعی موردنظر از آن نشئت گرفته و نویسنده گفتمان مذهبی را عامل اصلی ایجاد هویت جهادی معرفی نموده است. مردیها توانسته با به‌کارگیری ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها (همان اصل ضدیت و غیریت در گفتمان لاکلا) در کنار هم به‌گونه‌ای عمل کند که مخاطب به برتری گفتمان غالب (باورهای دینی) یقین حاصل کرده و بداند که نتیجه کار به دست آوردن استقلال و امنیت و سرافرازی میهن است. در اثر او شخصیت شیخ فرید، نماد کامل هویت جهادی است.

اما دهقان در رمان «سفر به گرای ۲۷۰ درجه» به‌منظور اجتناب از متهم شدن به شعارزدگی از اشاره مستقیم به ویژگی‌های دینی رزمندگان خودداری کرده و تنها عملیات شجاعانه نیروهای ایرانی را به تصویر کشیده است. در واقع بیشتر شخصیت‌های داستان او نیز با الهام گرفتن از آموزه‌های دینی توانسته‌اند به هویتی جهادی دست یابند اما این نکته‌ای است که مخاطب خود به آن می‌رسد و نویسنده در بیان علل بروز آن مطلب خاصی را عنوان نکرده است.

رمان جنگ می‌کوشد تا نسل امروز را با جایگاه مبانی اعتقادی و ارزشی آشنا کند و عامل اصلی شکل‌گیری هویت جهادی را باورهای دینی و مذهبی معرفی نماید و شکل‌گیری چنین هویتی را عامل

اصلی استقلال یک کشور بدانند که ریشه در سبک زندگی اسلامی مردم ایران دارد. چنین ملتی هرگز حاضر به تسلیم در برابر سلطه‌گری‌ها و تجاوزات کشورهای متخاصم نخواهد شد.

البته باید به این نکته نیز توجه نمود که هویت جهادی ممکن است به‌تنهایی باعث پیروزی مطلق نشود و برای رسیدن به هدف به یک دال مرکزی و عنصری اصلی‌تر نیاز باشد و آن عنصر وجود رهبری فرزانه و آگاه است که مردم به او نگاهی باورمند و اعتقادی داشته باشند و بتوانند با الهام از سخنان چنین رهبری به اهداف خود نائل آیند؛ همان‌طور که در جنگ تحمیلی حضور امام خمینی (ره) و رهبری ایشان محور اساسی در استفاده و برانگیختن هویت جهادی بود و در کنار ایشان، دال‌های فرعی بسیاری حاضر بودند که در میان رزمندگان، چراغ این ماهیت را همواره روشن نگاه می‌داشتند؛ مثل حضور فرماندهان شجاع، روحانیون و رزمندگانی که نماد هویت جهادی بودند و رفتار و گفتارشان تأثیری مستقیم بر اطرافیان‌شان می‌گذاشت.

چهار مؤلفه موردنظر (شجاعت، مقاومت، ایثار و شهادت) از آموزه‌های قرآنی استخراج شده و عامل شکل‌گیری آن‌ها نیز ریشه در باورهای دینی دارد. در دین مبین اسلام همان‌طور که اشاره شد، جهاد و زیرمجموعه‌هایش جایگاه والایی دارند؛ بنابراین هر انسان مؤمن و متعهدی باور دارد که با انجام تکالیف الهی به عزت و سرافرازی می‌رسد. همین باور، هویت جهادی را تقویت می‌کند؛ هویتی که امروز محدود به ایران نیست و در سایر کشورهای اسلامی گسترش یافته است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳). *جهانی‌شدن و هویت ملی و جهانی‌شدن*. تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی دانشگاه تهران.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۹). *گفتمان و تحلیل گفتمانی*. تهران: فرهنگ گفتمان.
- توسلی، غلامعباس؛ قاسمی، یارمحمد (۱۳۸۳). *مناسبات قومی و رابطه آن با تحول هویت جمعی*. مجله جامعه‌شناسی ایران. ۵۴-۵۳.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۶۳). *وسائل*. کتابفروشی اسلامی. ج ۱۱.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱). *هویت اجتماعی*. ترجمه تورج یاراحمدی. تهران: شیرازه.
- خلجی، عباس (۱۳۸۶). *ناسازدهای نظری و ناکامی سیاسی گفتمان اصلاح‌طلبی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)*. پایان نامه دکتری. علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران.
- دهقان، احمد (۱۳۹۳). *سفر به گرای ۲۷۰ درجه*. تهران: سوره مهر.
- رجبی نیا، داوود (۱۳۹۱). *اسلام و زیبایی‌های زندگی*. قم: موسسه امام خمینی.
- سعیدی، مهدی (۱۳۸۵). *رویکردهای عمده ادبیات داستانی جنگ*. پژوهش زبان و ادبیات فارسی. شماره هفتم. ۲۱-۳۶.
- شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۷). *فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (ع)*. قم: نشر موسسه دائره‌المعارف فقه اسلامی. ج ۳.
- ظریفی نیا، محسن (۱۳۹۷). *هویت جهادی در دو رمان دفاع مقدس*. ادبیات پایداری. شماره ۱۹. ۱۷۸-۲۰۲.
- ظریفی نیا، محسن (۱۴۰۰). *تحلیل سبک زندگی در رمان نخل‌های بی‌سر و ریشه در اعماق*. مطالعات فرهنگ - ارتباطات. ۲۲(۵۳): ۱۶۹-۲۰۰. DOI: 10.22083/JCCS.2020.183021.2785
- عضدانلو، حمید (۱۳۷۵). *درآمدی بر گفتمان یا گفتمانی بر درباره گفتمان*. مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی. شماره ۱۰۳-۱۰۴.
- فیست، جس و دیگران (۱۳۹۸). *نظریه‌های شخصیت*. ترجمه یحیی سید محمدی. چاپ هجدهم. تهران: نشر روان.
- کسرای، محمد سالار (۱۳۸۸). *نظریه گفتمان لاکلا و موفه ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی*. مجله سیاست. شماره ۱۱، ۳۳۹-۳۶۰.
- لطف‌آبادی، محسن (۱۳۹۲). *بازخوانی نظریه مفهوم هویت*. خردنامه. شماره ۱۰. ۵۳-۶۵.
- لاکلا، ارنستو و دیگران (۱۳۹۵). *تحلیل گفتمان سیاسی (امر سیاسی به مثابه یک برساخت گفتمانی)*. ترجمه امیررضایی پناه و سمیه شوکتی مقرب. تهران: تیسرا.
- مردیها، مرتضی (۱۳۷۹). *در شعله‌های آب*. تهران: انتشارات علم.

- مقدمی، محمدتقی (۱۳۹۰). نظریه تحلیل گفتمان لاکلا و موفه و نقد آن، مجله معرفت. ۲(۲)، ۹۱-۱۲۴.
- معین، محمد (۱۳۷۹). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر.
- نجفی، موسی (۱۳۹۲). هویت‌شناسی. نشر آرما.
- نش، کیت (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی. ترجمه محمدتقی دلفروز. تهران: کویر.
- ولک، رنه؛ وارن، آستین (۱۳۷۳). نظریه ادبیات. مترجمان ضیاء موحد و پرویز مهاجر. چاپ اول، نشر علمی فرهنگی.
- هنری، یدالله؛ آزرمی، علی (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل فرایند استقرار و انسجام‌یابی گفتمان انقلاب اسلامی ایران بر اساس نظریه گفتمان لاکلا و موفه، پژوهشنامه انقلاب اسلامی. ۲(۹۵)، ۴-۱۱۸.
- یورگنسن، ماریان؛ فیلیس، لوئیز (۱۳۹۵). نظریه و روش در تحلیل گفتمان، ترجمه هادی جلیلی. چاپ هفتم. تهران: نشر نی.

مقایسه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی از لحاظ رشد پس از سانحه، مقابله مذهبی و تعهد مذهبی

کریم سواری^۱

چکیده

در پژوهش حاضر خانواده‌های شهدای مدافع حرم و خانواده‌های جان‌باختگان عادی کل کشور از لحاظ متغیرهای رشد پس از سانحه، مقابله مذهبی و تعهد مذهبی مورد مقایسه قرار گرفتند. جامعه آماری این پژوهش را خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی کل کشور را تشکیل داده بودند که ۲۱۲ نفر از آنان به صورت هدفمند انتخاب و پرسش‌نامه‌های رشد پس از سانحه، مقیاس مقابله مذهبی و پرسش‌نامه تعهد مذهبی را تکمیل کردند. روش تحقیق حاضر علی‌مقایسه‌ای است و داده‌ها از طریق واریانس چند متغیری در بسته نرم‌افزاری SPSS ۲۷ تحلیل شدند. نتایج نشان داد که بین خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی از لحاظ متغیرهای رشد پس از سانحه و تعهد مذهبی تفاوت معنی‌دار اما از نظر مقابله مذهبی ($F=2/031$ و $p < 0/01$) تفاوت معنی‌داری نداشتند. از نتایج پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت، خانواده‌های شهدای مدافع حرم در پاسخ به از دست دادن عزیزشان نسبت به خانواده‌های جان‌باختگان عادی در متغیرهای رشد پس از سانحه و تعهد مذهبی عملکرد بهتری دارند.

واژگان کلیدی

شهدای مدافع حرم، جان‌باختگان عادی، رشد پس از سانحه، تعهد مذهبی، مقابله مذهبی.

مقدمه

مرگ، یک پدیده طبیعی و پیامد اجتناب‌ناپذیر زندگی است به طوری که مجموعه‌ای از واکنش‌های احساسی از جمله ناامیدی، ترس، اضطراب و افسردگی را ایجاد می‌کند (Long, Thanasilp, Anh & MinhChinh, 2023). مرگ از پدیده‌هایی است که می‌توان برای آن گونه‌های مختلفی را در نظر گرفت. البته به رسمیت شناختن این گونه‌ها هنگامی مجاز است که از نگاه کاربران آن فرهنگ معنادار باشد؛ یعنی آن‌ها بر اساس تجربه زیستی‌شان چنین تمایزی را بین گونه‌های مختلف مرگ قائل می‌شوند. در اینجا باید بیان شود که دقیقاً همین تمایز میان گونه‌ها است که موجب می‌شود جوامع مختلف با هر گونه‌ای از مرگ به شیوه‌های متفاوت مواجه شوند و آن را مدیریت کنند (Saramifar, 2021: 6). یکی از این گونه‌ها، مرگ عرفانی (شهادت) است که در بیشتر فرهنگ‌ها به‌طور معناداری خود را از دیگر گونه‌های مرگ متمایز می‌کند به نحوی که در میان انواع پدیده‌های حیات بشری و والاترین ارزش‌های اخلاقی، شهادت بزرگ‌ترین و با اهمیت‌ترین آن‌ها است. اگر پدیده شهادت چیزی بود که در همه تاریخ بشری یک‌بار اتفاق می‌افتاد، یعنی تاریخ بشر تنها یک فرد شهید داشت، باز اهمیت شهادت فوق همه پدیده‌های حیات بشری بود (Ehsani, 2017: 5). چراکه انسان با انتخاب آن از روی آگاهی و اختیار در راهی مقدس قدم می‌گذارد که از هرگونه انگیزه خودگرایانه منزّه و مبرا است و این از جنبه فردی برای خود شهید واقعاً یک موفقیت است و روی دیگر شهادت از منظر اجتماعی است یعنی از آن نظر که به جامعه تعلق دارد (Saramifar, 2021: 8).

معمولاً در بحران‌ها، آسیب‌پذیری افراد در بسیاری از جنبه‌ها افزایش پیدا می‌کند. به همین نحو حوادث و وقایع استرس‌زا می‌توانند پیامدهای مثبت جسمانی و روانی نیز داشته باشند و ممکن است افراد در مواجهه با آن به رشد دست یابند (Dubuy, Sébille, Bourdon, Hardouin & Blanchin, 2022: 246). در میان انواع مرگ، مرگ بر اثر جنگ، اثرات مخرب روحی و اجتماعی بیشتری بر بازماندگان دارد و روند سوگواری آن متفاوت از غم و اندوه ناشی از مرگ طبیعی است (مجاهد، کلانتری، مولوی، نشاط، حمید و شکیبا، ۱۳۹۰). در همین رابطه مبارزه با یک تجربه آسیب‌زا می‌تواند پیامدهای مثبتی برای فرد به همراه داشته باشد که به آن رشد پس از سانحه می‌گویند (دوبی و همکاران، ۲۰۲۲: ۲۴۶؛ Czynowska, Raszka, Kalus & Czynowska, 2022: 289). اصطلاح رشد پس از سانحه که به‌طور وسیع مورد توجه تحقیقات مربوط به سلامت عمومی قرار گرفت و توسط تدشی و کالهن^۱ (۱۹۹۶) مطرح شد، مربوط به وقوع تغییرات مثبتی است که پس از تلاش برای مقابله با یک رویداد آسیب‌زا رخ می‌دهد. رشد پس از سانحه، چیزی فراتر از بازگشت به تعادل پس از یک وضعیت

آسیب‌زای تجربه شده است. در واقع، رشد پس از سانحه مفهوم تغییرات شخصی و روان‌شناختی مثبتی تعریف شده است که پس از وقوع یک حادثه سخت ایجاد می‌شوند (Joseph & Linley, 2005: 11). رشد پس از سانحه یک سازه چندبعدی است که شامل تغییراتی در زمینه‌های مختلف زندگی فرد، مانند ادراک از خود، روابط با افراد دیگر، معنویت و فلسفه زندگی است (Tedeschi & Calhoun, 2004: 6). در همین رابطه برخی از صاحب‌نظران همچون تدشی و کالهون (۱۹۹۶) این بحث را مطرح نمودند که پس از مواجهه با یک تجربه آسیب‌زا، افراد می‌توانند خود را قوی‌تر و باهوش‌تر ببینند، توانایی مقابله با موقعیت‌های مختلف را داشته باشند، در عین حال بازر و آماده‌تر برای توجه و استفاده از فرصت‌های جدید باشند. کسان دیگری همچون جوزف و لاینلی (۲۰۰۵) معتقدند که رشد پس از سانحه به سه حوزه اصلی مربوط می‌شود. اول، افراد تغییراتی را در فلسفه زندگی خود گزارش می‌دهند، برای مثال، هر روز قدردان زندگی خود می‌شوند و آنچه را واقعاً برایشان مهم است، دوباره خلق می‌کنند. دوم، عقاید مردم تغییر می‌کند. به عنوان مثال، احساس قوی‌تری از انعطاف‌پذیری و خرد شخصی پیدا می‌کند سوم، مردم باور می‌کنند که روابط آن‌ها به نحوی بهبود پیدا کرده است. به عنوان مثال، آن‌ها اکنون برای خانواده و دوستان خود ارزش بیشتری قائل شده و با دیگران شادتر هستند. در واقع به دنبال یک واقعه آسیب‌زا ممکن است فرد، تجربه احساس تاب‌آوری بیشتری در روابط شخصی و روابط با دیگران داشته باشد (Lowe, James, Arcaya, Vale, Rhodes, Rich-Edwards & Koenen, 2022: 122). مسئله مهم در این حوزه، شناخت عواملی است که می‌تواند این نوع رشد را تسهیل کند. رشد پس از سانحه، می‌تواند منشأ تغییرات مثبت بسیاری در حوزه‌های مختلف سلامت روان گردد؛ بنابراین داشتن مدلی از حوزه‌های پیش‌بینی‌کننده ابعاد رشد پس از سانحه می‌تواند تأثیر بسزایی در راهکارهای ارائه شده به‌منظور کاهش آسیب‌های روانی وقایع تروماتیک داشته باشد (Jozefiaková, Kaščáková, Adamkovič Hašto & Tavel, 2022: 10).

شواهد و مستندات نشان می‌دهد که پس از سانحه مثل دوران کووید ۱۹ یک سری تغییرات مثبت رشدی اتفاق می‌افتند (Stallard, Pereira, and Barros, 2021: 37).

در همین راستا، خداوند نشان در خطاب به رسول اکرم (ص) در سوره مبارکه انشراح آیه ۵ می‌فرماید: فان مع العسر يسرا؛ بی‌تردید با دشواری، آسانی است. مصاحبه با افراد سانحه دیده نشان می‌دهد که ضمن پذیرش سانحه پیش‌آمده، توکل به خدا را اذعان می‌کنند و تا حدی به این مطلب پی می‌برند که همه‌چیز فناپذیر است و نباید به دنیای مادی دل بست چراکه همه‌چیز مطابق با مراد نیست. این‌ها اذعان می‌کنند که همه‌چیز موقتی است و این امر برای همه اتفاق می‌افتد. بعد از این سانحه تا حدودی تغییرات زیادی را در خود ایجاد می‌کنند و به‌مرور زمان حادثه و سانحه را کم‌کم فراموش کرده و صفحه جدیدی را در زندگی برای خود باز می‌کنند. این فرآیند ممکن است از طریق کسب قدردانی بیشتر از زندگی، ارتباط بیشتر با دیگران، ایجاد یک تغییر روحی یا افزایش احساس قدرت شخصی، یا درک امکانات جدید در زندگی

معکوس می‌شود (7: Tedeschi & Calhoun, 2004). به زبان دیگر، پس از تجربه ناملایمات، افراد ممکن است این ظرفیت را پیدا کنند که از آن رویداد درس بگیرند و نحوه درک خود، زندگی و دنیای خود را تغییر دهند. به عنوان مثال، پس از اینکه شخصی با از دست دادن یکی از عزیزان خود کنار آمد، ممکن است متوجه شود که روابط او با دیگران بسیار مهم است بنابراین، پیوندهای قوی‌تری با خانواده و دوستان خود ایجاد می‌کند. انجام این کار در نهایت ممکن است سطح حمایت اجتماعی آن‌ها را افزایش دهد.

در همین راستا جین، هو و لیو^۱ (۲۰۱۴) طی مطالعه‌ای نشان دادند رشد پس از سانحه باعث شد که به‌طور استراتژیک افراد بتوانند روابط خود را با دیگران بهبود بخشند، امکانات جدیدی پیدا کنند، قدرت شخصی آنان ارتقا پیدا کرد، تغییرات معنوی را تجربه و قدردانی از زندگی آنان را افزایش داد.

یکی از متغیرهای مهم مورد بررسی در این پژوهش، مقابله مذهبی است. از راهبردهای مقابله مذهبی به‌مثابه یک منبع عظیم مقابله و جدایی‌ناپذیر فرایند مقابله با پریشانی‌ها قلمداد می‌شود. مقابله‌های مذهبی شامل تلاش‌های فرد برای ادراک و رویارویی با تجارب تنش‌زای رخداد‌های زندگی از طریق آموزه‌های دینی است (11: Imran, Zhai & Iqbal, 2022). راهبردهای مقابله مذهبی به‌مثابه یک منبع عظیم مقابله وجه جدایی‌ناپذیر فرایند مقابله با تنیدگی قلمداد می‌شود و بر اساس پژوهش‌ها، میزان مذهبی بودن فرد قویاً با روش‌های سازگاری مورد استفاده مرتبط است (DeRossett, LaVoie & Brooks, 2021: 3161). مقابله مذهبی، راهبرد مهمی است که می‌تواند برای مقابله با موقعیت‌های استرس‌زا بکار گرفته شود (140: Richards, Petrie & Chapman, 2016). در این خصوص برای مقابله با ناملایمات زندگی به‌ویژه در دوران اخیر که سال‌های مملو از درگیری‌های نظامی است می‌توان از مقابله مذهبی نام برد. با کمک مقابله مذهبی می‌توان از بحران‌ها عبور نمود. چرا که بحران‌ها اثرات بسیار مخربی بر امورات انسانی دارد و برای پیشگیری و مواجهه با همچون بحران‌هایی استفاده از مقابله مذهبی بسیار کارساز است. چراکه خداوند متعال در این خصوص در سوره رعد آیه ۲۸ می‌فرماید: الا بذكر ا... تطمئن القلوب: فقط با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد. وجود بحران‌ها در دنیای امروزی مخصوصاً جنگ‌های تحمیلی هزینه‌های زیادی برای کشورهای درگیر ایجاد کرده است لذا برای جبران آن هزینه‌ها بهتر است به دنبال راهکارهای باصرفه‌تری رفت. به‌عبارت‌دیگر از طریق توسل به خدا، انتظار فرج و اهل بیت و امدادهای غیبی می‌توان زمینه عبور از این ناهمواری‌ها را فراهم نمود؛ بنابراین انتظار پاداش اخروی و تلاش برای رسیدن به آن از پیامدهای مواجهه با حوادث زندگی است. پراگمن و ریاً^۲ (۲۰۰۷) جنبه‌های مثبت و منفی مقابله مذهبی را مطالعه، بررسی و شناسایی نمودند. سبک‌های مثبت مقابله مذهبی، انعکاس رابطه ایمن با خداست، باور به اینکه معنایی عظیم برای یافتن هست و حس ارتباط معنوی

1. Jin, Xu & Liu

2. Raiya & Pargament

با دیگران است. درحالی‌که سبک‌های منفی مقابله مذهبی، انعکاس نگاهی شوم به جهان و نزاعی برای یافتن و حفظ معنا در زندگی است. راهبردهای مذهبی مثبت شامل: بازنگری خیرخواهانه مذهبی، ارزیابی مجدد از قدرت خدا، مقابله مذهبی مشارکتی، جستجوی حمایت معنوی، تمرکز مذهبی، پالایش مذهبی، ارتباط معنوی، جستجوی حمایت از روحانیون، کمک‌رسانی مذهبی و آموزش مذهبی، راهبردهای مذهبی منفی نیز شامل: ارزیابی کیفری مذهبی، ارزیابی مجدد شیطانی، واگذاری (تسلیم) مذهبی فعالانه و منفعلانه، مقابله مذهبی خودمدارانه، ناخشنودی معنوی و ناخشنودی مذهبی بین فردی می‌باشند (Sen, Browne & Colucci, 2022: 4).

عامل مهم دیگر، تعهد مذهبی است که می‌تواند نحوه برخورد افراد را با یک فقدان تبیین کند. در همین رابطه اریکسون (۱۹۶۸) استدلال کرد انجام تعهدات مذهبی بخش مهمی از شکل‌گیری هویت برای اکثر مردم است، زیرا مذهب ایدئولوژی‌های برجسته‌ای را برای جوانان فراهم می‌کند تا آن‌ها را بپذیرند. بدیهی است مذهب بخشی جدایی‌ناپذیر زندگی بسیاری از مردم در سراسر جهان است (Zhang, Zhao, Cao, & Ren, 2017: 4). تعداد زیادی از مطالعات نشان می‌دهند، مردم اغلب در موقعیت‌های استرس‌زا به جنبه‌های مختلف دین روی می‌آورند (Formoso-Suárez, Saiz, Chopra & Mills, 2022: 122) تا احساس کنترل خود بر حوادث (Sasaki & Kim, 2011: 122). بازیابی تعادل روانی پس از تجربه استرس (Zinnbauer & Pargament, 1998: 165). یافتن معنا در زندگی و روابط اجتماعی مناسب (پاتز، ۲۰۱۸) را حفظ کنند. تعهد مذهبی درجه‌ای که فرد به ارزش‌ها، اعتقادات و اعمال مذهبی خود پایبند است و از آن‌ها در زندگی روزمره استفاده می‌کند (Worthington, Wade, Hight, Ripley, Berry & O'Connor, 2003: 84).

تحقیقات نشان می‌دهد که افراد دارای تعهد مذهبی و معنوی بالا، علیرغم همه شرایط منفی احتمالی، زندگی خود را مثبت‌تر ارزیابی می‌کنند (Koenig, 2012: 778). همچنین ارتباطات فرا معنوی به‌عنوان عوامل حمایتی فردی در جهت ایجاد و تسهیل سلامت روان و اعتقادات مذهبی به‌عنوان تکیه‌گاه و پشتیبان برای سازگاری بیشتر فرد عمل می‌کنند (Pargament, 2002: 713). با این حال، ماهیت چندبُعدی مقابله مذهبی، بر این فرض استوار است که راهبردهای مقابله مذهبی می‌توانند انطباقی یا غیرانطباقی باشند و برخی از روش‌های سازگاری ممکن است مشکل را گسترده‌تر و بدتر کنند (Surzykiewicz, Skalski, Niesiobędzka & Konaszewski, 2022: 4).

با استناد به مقدمه بالا در تحقیق حاضر این سؤال مطرح می‌شود که آیا بین خانواده‌های شهدای مدافع حرم (همسر و فرزندان) و خانواده‌های جان‌باختگان عادی (همسر و فرزندان) از لحاظ متغیرهای رشد پس از سانحه، مقابله مذهبی و تعهد مذهبی تفاوت وجود دارد یا نه؟

پیشینه پژوهش

مطالعه احمدیان، رضانی، بادی و واقعی (۲۰۲۲) نشان داد که بیماران مبتلابه تالاسمی از راهبردهای مقابله‌ای متمرکز بر هیجان در قالب راهبردهای مقابله‌ای حواس‌پرتی و اجتنابی برای مقابله با مشکلات خود استفاده می‌کنند. همچنین مقابله مذهبی بیشترین راهبرد مقابله‌ای است که والدین از آن استفاده می‌کنند.

رسولیان، گاجیر، لفلر-استاسکا^۱ (۲۰۲۱) در پژوهش خود تحت عنوان تفاوت‌های جنسیتی در جنبه‌های مقابله روانی، مذهبی و معنوی در بیماران سرطانی نشان دادند آگاهی روزافزون از دینداری و/یا معنویت به‌عنوان منبعی برای مقابله با سرطان و زنان مبتلا به سرطان به‌طور قابل‌توجهی (۵۷ درصد) نسبت به مردان (۴۵ درصد) به مقابله مذهبی تمایل دارند. در بیمارانی که اعتقاد مذهبی داشتند، زنان تقریباً در تمام موارد پرسش‌نامه نمرات بالاتری کسب کردند.

پیروتسکی، چرنیاک و روسمارین^۲ (۲۰۲۰) در یک بررسی روی مقابله مذهبی در میان جمعیت یهودی ارتدکس آمریکایی نشان دادند مقابله مذهبی مثبت با استرس کمتر و مقابله مذهبی منفی با استرس بیشتر همراه است.

آجی آباد، هوک، اوتسری، دیویس و تانگرین^۳ (۲۰۱۶) طی مطالعه‌ای در نیجریه با عنوان مقابله مذهبی در میان افراد مبتلابه افسردگی و دیابت نشان دادند افراد مسن مبتلابه افسردگی اغلب دارای مقابله مذهبی مثبت هستند. به‌طور مشابه، افراد دارای وضعیت اجتماعی-اقتصادی پایین مبتلابه دیابت در مقایسه با افراد دارای وضعیت اجتماعی-اقتصادی بالاتر، مقابله مذهبی مثبت بالاتری دارند.

راموس و لیل^۴ (۲۰۱۳) طی مطالعه‌ای نشان دادند افرادی که در معرض حوادث بسیار آسیب‌زا هستند، مانند سوگ، جنگ، بلایا، بیماری یا سایر رویدادهای استرس‌زا یا تهدیدکننده زندگی، ممکن است تغییرات مثبتی را از مبارزه با آن رویدادها درک کنند.

سوزیک و وینمولر^۵ (۲۰۰۶) طی مطالعه‌ای نشان دادند که افراد درگیر مذهبی و دختران بیشتر از افراد غیرمشغول و بیشتر از پسرها از راهبردهای مقابله مذهبی استفاده می‌کردند.

ستروب^۶ (۲۰۰۴) طی مطالعه‌ای نشان داد، باورهای مذهبی و تقدیرگرایی می‌توانند به کنار آمدن با شرایط از دست دادن کمک‌کننده باشد.

-
1. Rassouliau, Gaiger & Loeffler-Stastka
  2. Pirutinsky, Cherniak & Rosmarin
  3. Ajibade, Hook, Utsey, Davis & Tongeren
  4. Ramos & Leal
  5. Szewczyk & Weinmuller
  6. Stroebe

زیبایی‌نژاد، برجلی، اسمعیلی و کلانتر هرمزی (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان اثربخشی آموزش شروع پویا به روش شناختی - رفتاری بر تجربه سوگ همسران شهدای مدافع حرم استان تهران نشان دادند، آموزش شروع پویا با استفاده از دستورالعمل‌های مربوطه می‌تواند در درمان تجربه سوگ همسران شهدای مدافع حرم اثربخش واقع شود و آگاهی از به‌کارگیری شیوه‌های این دستورالعمل می‌تواند به بهبود وضعیت سوگ افراد کمک کند.

نتایج مطالعه میرنسب (۱۳۸۹) نشان داد که بین دانش‌آموزان تیزهوش و عادی در تمام محورهای مقابله‌ای مذهبی در حوادث و رخداد‌های زندگی به‌جز محور اقدام شخصی تفاوت معنی‌دار وجود دارد. سیدموسوی، وفایی، رسول‌زاده طباطبایی و نادعلی (۱۳۸۸) طی مطالعه‌ای نشان دادند استفاده از راهبردهای مقابله مذهبی مثبت با تعالی پس‌ضربه‌ای و راهبردهای مذهبی منفی با درماندگی رابطه مثبت معنادار دارند. در ادامه می‌توان گفت همسران و خانواده‌های شهدای مدافع حرم با توجه به باورهای مذهبی و پذیرش احتمال آسیب‌های شدید روانی، اجتماعی، اقتصادی و ... برای خود و خانواده‌شان به کمک سبک‌های مقابله‌ای، در برابر رویدادهای فشارزای روانی به سازگاری لازم دست می‌یابند به نظر می‌رسد، افراد مذهبی و غیرمذهبی میزان فشار روانی مشابهی تجربه می‌کنند؛ اما افراد مذهبی بهتر می‌توانند با رویدادهای منفی زندگی و عوامل فشارزای روانی مقابله کنند. به عبارتی، باورهای مذهبی همچون «سپری» در برابر استرس‌های زندگی عمل می‌کنند و از این راه به فرد در انتخاب راهبردهای مقابله‌ای مناسب و مؤثر یاری می‌رسانند. در واقع خانواده‌های شهدای مدافع حرم با پیشینه اعتقادی قوی در قدم برداشتن در این مسیر و قبول تبعات آن از سبک‌های مقابله‌ای مذهبی به‌عنوان عامل محافظتی در هنگام از دست دادن عزیزان خود استفاده می‌کنند و این فقدان را با توجه به این موارد تعبیر و تفسیر می‌کنند. در این راستا، مطالعه پارک^۱ (۲۰۰۵) بر روی ۱۶۹ دانش‌آموز داغ‌دیده نشان داد، باورهای مذهبی و معنوی می‌تواند در مهارت‌های مقابله‌ای مثبت در مواجهه باحالت‌های هیجانی پس از فقدان اثرگذار باشد. در خصوص اهمیت مقابله مذهبی در هنگام برخورد با مشکلات زندگی برخی از تحقیقات مثل هوهنشو، ریگل و زیمرمن^۲ (۲۰۲۲) نشان داد تعهد مذهبی در مسلمانان تأثیرگذارتر بود تا در پروتستان‌ها یا کاتولیک‌ها.

ملیکا، رهن، ریاز و بشیر^۳ (۲۰۲۱) طی مطالعه‌ای نشان دادند مسلمانان متعهدتر و مذهبی‌تر از مسیحی‌اند و مسلمانان از سطح بالایی از رضایت از زندگی نسبت به مسیحیان برخوردار هستند. عاشور، مهدنور، امل، بن‌سمن، و مهدیوسف^۱ (۲۰۱۷) در پژوهش خود تحت عنوان بررسی رابطه بین دینداری و میزان شادی در بین دانشجویان مسلمان شاغل به تحصیل در دانشگاه‌های مالزی نشان داد

---

1. Park

2. Hohenschue , Riegel & Zimmermann

3. Malik, Rehman, Rehman, Riaz, & Bashir

عوامل تعیین‌کننده شادکامی نگرش‌های مثبت و عزت‌نفس بوده و بین تعهد مذهبی و میزان شادکامی همبستگی مثبت و معناداری مشاهده شد.

مطالعه لوسر، کلین، هیل و دولاهیت^۲ (۲۰۰۸) نشان داد که خانواده‌های بسیار مذهبی ابعاد مذهبی و معنوی زندگی خود را متفاوت از آن‌هایی که کمتر مذهبی هستند تجربه می‌کنند. افراد خانواده‌های بسیار مذهبی گزارش کردند که مذهب آن‌ها در زندگی آن‌ها و فرآیندها و ساختارهای درون خانواده نقش اساسی دارد.

در همین راستا، مطالعه عسکری و صادقی (۱۳۹۲) نشان داد میزان تعهد مذهبی، سازش یافتگی و احساس امنیت اجتماعی در بین زندانیان مرد پایین است؛ همچنین بین تعهد مذهبی زندانیان با احساس امنیت اجتماعی، رابطه مثبت و معناداری یافت شد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ ماهیت گردآوری داده‌ها کمی و از نوع علیّ مقایسه‌ای است. همسران و فرزندان خانواده‌های مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ۸ استان کشور (تهران، اصفهان، آذربایجان غربی، خراسان رضوی، قم، مازندران، خوزستان و فارس) جامعه تحقیق حاضر را تشکیل دادند. روش انتخاب نمونه به صورت غیرتصادفی و هدفمند (بر اساس ملاک مورد تأیید پژوهشگران) انجام شد با توجه به اینکه تعداد جامعه آماری مربوط به خانواده‌های شهدای مدافع حرم در اختیار پژوهشگران نبود لذا به اذعان حراست کل بنیاد شهید و امور ایثارگران از بین ۸ استان دارای شهدای مدافع حرم (۱۰۶ نفر) و به همین ترتیب از بین خانواده‌های جان‌باخته عادی همان استان‌ها (۱۰۶ نفر) و در کل ۲۱۲ نفر به صورت هدفمند انتخاب شدند.

1. Achour, Mohd Nor, Amel, Bin Seman & MohdYusoff

2. Loser, Klein, Hill & Dollahite

جدول ۱. فراوانی و درصد شرکت‌کنندگان پژوهش به تفکیک دو گروه خانواده‌های جان‌باختگان عادی و شهدای مدافع حرم

خانواده‌های شهدای مدافع حرم		جان‌باختگان عادی		استان‌ها
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۲/۸	۳	۲/۸	۳	آذربایجان غربی
۱۴/۲	۱۵	۱۴/۲	۱۵	تهران
۵/۷	۶	۵/۷	۶	فارس
۲۱/۷	۲۳	۲۱/۷	۲۳	قم
۳/۸	۴	۳/۸	۴	مازندران
۹/۴	۱۰	۹/۴	۱۰	خراسان رضوی
۳۸/۷	۴۱	۳۸/۷	۴۱	خوزستان
۳/۸	۴	۳/۸	۴	اصفهان
۱۰۰	۱۰۶	۱۰۰	۱۰۶	کل

ابزار جمع‌آوری داده‌ها

پرسش‌نامه رشد پس از سانحه: برای سنجش متغیر رشد پس از سانحه، از پرسش‌نامه سواری و فرزادی (۱۴۰۰) با اقتباس از مقیاس رشد پس از سانحه تدشی و کلاهن (۱۹۹۶) استفاده شد. پرسش‌نامه یاد شده از ۲۰ ماده تشکیل شده و به‌صورت مقیاس ۵ درجه‌ای از کاملاً مخالفم (۱) تا کاملاً موافقم (۵) نمره‌گذاری می‌شود. در پژوهش سواری و فرزادی (۱۴۰۰) پایایی پرسش‌نامه یادشده از طریق آلفای کرونباخ ۰/۹۱ و روایی آن از طریق تحلیل عاملی تأییدی بررسی و تأیید گردید ($IFI = 0/90$ و $RMSEA = 0/04$). برای محاسبه روایی همگرای این پرسش‌نامه، رابطه همبستگی آن با مقیاس تحمل ابهام و نگرش مذهبی بررسی شد که نتایج از رابطه مثبت معنی‌دار ($0/51$ و $0/67$) در سطح ($0/01$) حکایت داشت. همچنین جهت بررسی روایی واگرایی پرسش‌نامه رشد پس از سانحه، رابطه آن با پرسش‌نامه ابعاد اصلی شخصیت (NEO) و علائم اضطرابی بررسی شد که نتایج نشان داد رشد پس از سانحه به‌صورت منفی با بعد نوروگزایی شخصیت و علائم اضطرابی رابطه معنادار داشت که این امر نشان می‌دهد، رشد پس از سانحه ممکن است فرصتی برای کشف ارزش‌های جدید زندگی، علائق، مسیر جدید در زندگی و تجدیدنظر در اهداف زندگی را به وجود آورد و فرد سعی می‌کند که از لحظات زندگی بهتر استفاده کند و این امر می‌تواند موجب افزایش سلامت روان و کاهش نشانه‌های اضطرابی در فرد شود. پایایی این ابزار در پژوهش حاضر به روش آلفای کرونباخ مقدار $0/89$ به دست آمد. حداقل نمره آن ۲۱ و حداکثر آن ۱۰۵ است. کسب نمرات بالاتر به معنای رشد پس از سانحه بیشتر است.

مقیاس مقابله مذهبی: مقیاس مقابله مذهبی توسط پاراگمنت و همکاران (۱۹۹۸) تدوین شد که دارای ۱۴ ماده و ۲ عامل مقابله مذهبی مثبت و منفی است. هر عامل توسط ۷ مؤلفه سنجیده می‌شود. مؤلفه‌های مقابله مذهبی مثبت شامل ارتباطات معنوی، جستجوی حمایت معنوی، تصور داشتن خدای خیراندیش و بخشنده، پالایش مذهبی و تمرکز مذهبی است مثلاً جستجوی ارتباط با خدا جهت کنترل خشم. مؤلفه‌های مقابله مذهبی منفی شامل ناخشنودی از مذهب و روابط بین فردی مذهبی، تصور منفی داشتن از خدای قدرتمند و تنبیه‌کننده است. حداقل نمره ۱۴ و حداکثر آن ۴۲ است. کسب نمرات بالاتر به معنای مقابله مذهبی بیشتر است. پایایی این ابزار در پژوهش حاضر به روش آلفای کرونباخ مقدار ۰/۸۸ به دست آمد. برای بررسی روایی آن، از تحلیل مؤلفه‌های اصلی با چرخش ابلیمین استفاده شد که همخوان با تئوری مقابله مذهبی، مدل ۲ عاملی به دست آمد و گویه‌های مربوط به هر خرده مقیاس (مقابله مذهبی مثبت و منفی) در یک عامل مشخصی بار داشت. با توجه به تحلیل عاملی تأییدی نیز برازش مناسبی برای مدل ۲ عاملی به دست آمد. همخوانی درونی مقابله مذهبی مثبت و منفی به ترتیب ۰/۹۰ و ۰/۸۷ به دست آمد (به نقل از احمدی، شهابی زاده و خزاعی، ۱۳۹۱: ۱۳).

پرسش‌نامه تعهد مذهبی: برای سنجش متغیر تعهد مذهبی از پرسش‌نامه ۱۰ ماده‌ای تعهد مذهبی ورتینگتون و همکاران (۲۰۰۳) استفاده شد پرسش‌نامه یادشده به صورت مقیاس ۵ درجه‌ای از کاملاً مخالفم (۱) تا کاملاً موافقم (۵) نمره‌گذاری می‌شود. در این پرسش‌نامه ۶ ماده برای سنجش تعهد درونی و ۴ ماده برای سنجش تعهد بیرونی در نظر گرفته شده است. کسب نمرات بالاتر به معنای تعهد مذهبی بیشتر است. نمره ۱۰ تا ۲۰ تعهد مذهبی ضعیف؛ ۲۰ تا ۳۰ تعهد مذهبی متوسط و نمره بالای ۳۰ تعهد مذهبی بالا را نشان می‌دهد. حداقل نمره ۱۰ و حداکثر آن ۵۰ است. ضریب آلفا برای کل پرسش‌نامه، ۰/۹۳ برای تعهد درونی ۰/۹۲ و برای تعهد بیرونی ۰/۸۷ به دست آمد (به نقل از ورتینگتون و همکاران، ۲۰۰۳). ضریب همبستگی پیرسون نشان‌دهنده همبستگی بالای بین دو خرده مقیاس این پرسش‌نامه است (به نقل از پارسافر، نامداری، هاشمی و محرابی، ۱۳۹۴). پایایی این پرسش‌نامه با روش آلفای کرونباخ در جمعیت ایرانی ۰/۸۵ محاسبه گردید (به نقل از سعدی پور، ۱۳۹۷: ۱۳). همچنین ورتینگتون و همکاران (۲۰۰۳) روایی سازه این پرسش‌نامه را با استفاده از تحلیل عامل اکتشافی و تأییدی موردبررسی قرار دادند. نتایج مطالعه آن‌ها دو عاملی بودن پرسش‌نامه‌های تعهد دینی (درون فردی و میان فردی) را مورد تأیید قرار داد. همچنین در پژوهش خجسته مهر، احمدی میل‌اسی و سودانی (۱۳۹۳) روایی سازه این پرسش‌نامه با مقیاس صمیمیت برای زنان ۰/۵۱ و برای مردان ۰/۵۵ به دست آمد که در سطح ۰/۰۱ معنادار بودند. پایایی این ابزار در پژوهش حاضر به روش آلفای کرونباخ مقدار ۰/۸۶ به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

جدول ۲. یافته‌های توصیفی مربوط به متغیرهای پژوهش
در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی

متغیرها	میانگین		انحراف معیار	
	خانواده‌های شهدای مدافع حرم	جان‌باختگان عادی	خانواده‌های شهدای مدافع حرم	جان‌باختگان عادی
رشد پس از سانحه	۷۵/۱۳	۸۳/۵۰	۱۰/۱۰	۱۱/۹۸
مقابله مذهبی	۲۳/۴۰	۲۴/۶۹	۵/۹۳	۷/۲۱
تعهد مذهبی	۳۸/۲۱	۴۲/۰۵	۵/۴۲	۷/۴۷

همان‌طور که در جدول ۲ ملاحظه می‌شود میانگین رشد پس از سانحه در جان‌باختگان عادی ($X \square = 75/13$)، خانواده‌های شهدای مدافع حرم ($X \square = 83/50$)؛ میانگین مقابله مذهبی در جان‌باختگان عادی ($X \square = 23/40$) و خانواده‌های شهدای مدافع حرم ($X \square = 24/69$)؛ میانگین تعهد مذهبی در جان‌باختگان عادی ($X \square = 38/21$) و خانواده‌های شهدای مدافع حرم ($X \square = 42/05$).

با توجه به اینکه شرط نرمال بودن توزیع داده‌ها در آزمون کولموگروف اسمیرنوف آن است که سطح معنی‌داری بزرگتر از ۰/۰۵ باشد ($p > 0/05$) لذا در کلیه متغیرها مقدار سطح معنی‌داری ابعاد بزرگتر از مقدار خطا ۰/۰۵ است پس توزیع داده‌ها در هر یک از متغیرها نرمال می‌باشد. از این رو جهت بررسی فرضیات پژوهش می‌توان از آزمون‌های آماری پارامتریک استفاده کرد. شرط همگن بودن ماتریس واریانس در آزمون باکس آن است که سطح معنی‌داری بزرگتر از ۰/۰۵ باشد ($p > 0/05$) بنابراین با توجه به اینکه میزان معنی‌داری آزمون باکس از ۰/۰۵ بیشتر است می‌توان نتیجه گرفت شرط همگنی ماتریس واریانس - کواریانس به‌خوبی رعایت شده است.

جدول ۳. نتایج کلی تحلیل واریانس چندمتغیری (مانوا) متغیرهای پژوهش

در گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی

نوع آزمون	ارزش	F	df فرضیه	df خطا	سطح معنی‌داری
اثر بیلابیلی	۰/۱۳۱	۱۰/۴۳۸	۳	۲۰۸	۰/۰۰۱
لمبدای ویلکز	۰/۱۶۹	۱۰/۴۳۸	۳	۲۰۸	۰/۰۰۱
اثر هتلینگ	۰/۱۵۱	۱۰/۴۳۸	۳	۲۰۸	۰/۰۰۱
بزرگترین ریشه روی	۰/۱۵۱	۱۰/۴۳۸	۳	۲۰۸	۰/۰۰۱

مندرجات جدول ۳ نشان می‌دهد که سطوح معنی‌داری همه آزمون‌ها، بیانگر آن هستند بین خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی حداقل از لحاظ یکی از متغیرهای پژوهش (رشد پس از سانحه، مقابله مذهبی و تعهد مذهبی) تفاوت معنی‌داری وجود دارد. با استناد به این تحلیل فرض اول تأیید می‌شود. جهت پی بردن به تفاوت متغیرها به‌طور دقیق‌تر، ادامه تحلیل واریانس در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. نتایج تفکیکی تحلیل واریانس مربوط به متغیرهای پژوهش در گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی

متغیرها	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری
رشد پس از سانحه	۳۷۱۱/۱۷۵	۱	۳۷۱۱/۱۷۵	۳۰/۲۱۱	۰/۰۰۱
مقابله مذهبی	۸۸/۵۳۳	۱	۸۸/۵۳۳	۲/۰۳۱	۰/۱۵۶
تعهد مذهبی	۷۸۱/۳۶۳	۱	۷۸۱/۳۶۳	۱۸/۳۶۶	۰/۰۰۴

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود بین دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی از لحاظ رشد پس از سانحه و تعهد مذهبی تفاوت معنی‌دار اما بین دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی از لحاظ مقابله مذهبی تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. به عبارتی بین رشد پس از سانحه در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=۳۰/۲۱۱$ و $p<۰/۰۱$) و بین تعهد مذهبی در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=۱۸/۳۶۶$ و $p<۰/۰۱$) تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین، بین مقابله مذهبی در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=۲/۰۳۱$ و $p>۰/۰۱$) تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. با استناد به این تحلیل فرض دوم تأیید اما فرض سوم تأیید نمی‌شود.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که ذکر شد، بین رشد پس از سانحه در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=۳۰/۲۱۱$ و $p<۰/۰۱$) و بین تعهد مذهبی در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=۱۸/۳۶۶$ و $p<۰/۰۱$) تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین، بین مقابله مذهبی در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=۲/۰۳۱$ و $p>۰/۰۱$) تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. نتایج این پژوهش با یافته‌های آدرلولو و همکاران (۲۰۲۲)، هوهنشو و همکاران (۲۰۲۲)، گرینبرگ و همکاران (۲۰۲۱)، پارک (۲۰۰۵)، احمدیان و همکاران (۲۰۲۲)، و احمدی (۱۳۸۳) مطابقت دارد. در تبیین یافته‌های پژوهش می‌توان گفت که خانواده‌های شهدای مدافع حرم معمولاً با حساس افتخار

و ارزشمندی نسبت به فداکاری و شهادت عزیزان خود مواجه می‌شوند. این احساس می‌تواند منجر به افزایش رشد پس از حادثه در این خانواده‌ها شود. به عبارت دیگر، خانواده‌ها ممکن است در کنار غم و اندوه از دست دادن عزیز خود، احساس کنند که این فداکاری معنای والاتری دارد و این احساس می‌تواند به تقویت روانی و معنوی آن‌ها کمک کند (تامبر، اسپرام و سیمونتون، ۲۰۱۰: ۱۷۷). در مقابل، خانواده‌های جان‌باختگان عادی ممکن است با غم و اندوه بیشتری مواجه شوند، زیرا مرگ عزیزانشان معمولاً به دلایل طبیعی یا تصادفی رخ داده و ممکن است به اندازه شهادت، معنای والایی نداشته باشد. این موضوع می‌تواند باعث شود که خانواده‌های جان‌باختگان عادی کمتر رشد پس از حادثه را تجربه کنند (والتر و باتس، ۲۰۱۲: ۱۵۵). خانواده‌های نظامیان شهید به دلیل احساس افتخار و احترام اجتماعی بیشتری که دریافت می‌کنند، رشد پس از حادثه بالاتری را تجربه می‌کنند. این احساس افتخار و احترام اجتماعی موجب تقویت هویت مثبت و افزایش اعتماد به نفس در این خانواده‌ها می‌شود که از عوامل مهم در رشد پس از سانحه است. خانواده‌های شهدای مدافع حرم به دلیل دریافت حمایت‌های اجتماعی و دینی بیشتر از جامعه و نهادهای مذهبی، احساس تعلق بیشتری به دین و ارزش‌های مذهبی پیدا می‌کنند. این حمایت‌ها شامل مراسم‌ها، یادبودها و دیگر فعالیت‌های مذهبی است که به تقویت تعهد مذهبی خانواده‌ها کمک می‌کند (احمدی، ۱۳۸۳: ۹).

خانواده‌های شهدای مدافع حرم به دلیل احساس افتخار و هویت مذهبی قوی‌تری که از شهادت عزیزانشان به دست می‌آورند، تعهد بیشتری به مذهب پیدا می‌کنند. این احساس افتخار و هویت مذهبی تقویت شده، آن‌ها را به سمت اعمال دینی بیشتر و ارتباط قوی‌تر با مذهب سوق می‌دهد. خانواده‌های شهدای مدافع حرم به دلیل نقشی که شهدا در دفاع از ارزش‌های مذهبی و مقدسات ایفا می‌کنند، با سطح بالاتری از معنویت و تقدس در جامعه مواجه هستند. این امر باعث می‌شود که آن‌ها به باورهای مذهبی خود بیش‌ازپیش پایبند باشند و از این طریق مقابله مذهبی بیشتری در مواجهه با فقدان عزیزان خود نشان دهند (مقیمی فیروزآباد، ۱۳۹۷: ۱۲). رسانه‌ها با پوشش گسترده و مثبت از شهدای مدافع حرم، تصویر قهرمانانه‌ای از این افراد ایجاد می‌کنند. این تصویرسازی می‌تواند باعث شود که خانواده‌ها احساس افتخار و ارزشمندی بیشتری کنند و به همین دلیل، در مواجهه با فقدان عزیزان خود، بیشتر به باورها و ارزش‌های مذهبی و معنوی خود متوسل شوند. احساس تعلق به یک جامعه یا گروه مذهبی که شهدا در آن به‌عنوان قهرمانان مورد احترام هستند، می‌تواند به خانواده‌ها در مقابله با فقدان کمک کند. این احساس تعلق می‌تواند منبعی قوی برای مقابله مذهبی و معنوی باشد که به خانواده‌ها امکان می‌دهد تا از طریق ارتباط با جامعه‌ای همدل و پشتیبان، احساس آرامش و حمایت کنند. در جامعه، شهدای مدافع حرم به‌عنوان نمادی از ایثار و فداکاری شناخته می‌شوند که این امر موجب افزایش افتخار و احترام در میان خانواده‌های آن‌ها می‌شود. نهادهای دولتی و مذهبی از این خانواده‌ها حمایت‌های مختلفی می‌کنند که می‌تواند به تقویت ارتباط آن‌ها با نهادهای دینی و افزایش تعهد مذهبی منجر شود. خانواده‌های شهدای مدافع حرم معمولاً تجارب معنوی

بیشتری از طریق شرکت در مراسم‌های یادبود و مناسک دینی کسب می‌کنند که این نیز به افزایش تعهد مذهبی کمک می‌کند (علیپور دهقانی، ۱۳۹۹: ۱۱).

نتایج نشان داد بین مقابله مذهبی خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی تفاوت وجود دارد. همان‌طور که قبلاً ذکر شد، بین خرده‌مقیاس درون فردی در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=21/337$ و $p<0/001$) و بین خرده‌مقیاس بین فردی در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=10/135$ و $p<0/001$)، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. نتایج این پژوهش با یافته‌های پارک (۲۰۰۵) و احمدی (۱۳۸۳) همخوانی دارد. در راستای تبیین این یافته باید بیان داشت در جوامع اسلامی، شهادت به‌عنوان بالاترین درجه از ایمان و فداکاری تلقی می‌شود. این باور باعث می‌شود که خانواده‌های شهدای مدافع حرم، درک عمیق‌تری از ارزش مذهبی و معنوی فداکاری عزیزان خود داشته باشند. این درک می‌تواند به آن‌ها در مقابله با غم و اندوه فقدان کمک کند. خانواده‌های شهدای مدافع حرم معمولاً از حمایت گسترده‌تری از سوی جامعه و دولت برخوردارند. این حمایت می‌تواند شامل مزایا و تسهیلات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی باشد که به این خانواده‌ها در جهت بهبود شرایط زندگی و تسهیل فرایند سوگواری کمک می‌کند. این حمایت اجتماعی نقش مهمی در تقویت باورهای مذهبی و مقابله با چالش‌های روانی دارد. خانواده‌های شهدای مدافع حرم با اتکا به باورهای دینی و مذهبی، به‌طور مؤثری با درد و فقدان مواجه می‌شوند و این امر موجب تقویت تاب‌آوری آن‌ها می‌شود. این خانواده‌ها از فعالیت‌هایی نظیر شرکت در مراسم‌های مذهبی، دعا و نیایش و جستجوی حمایت‌های معنوی برای مقابله با استرس استفاده می‌کنند.

تحقیق علی‌پور دهقانی (۱۳۹۹) نشان داد که اعتقادات دینی عمیق و فرهنگ شهادت در ایران نقش مهمی در تقویت مقابله مذهبی مثبت دارد. خانواده‌های شهدای مدافع حرم به دلیل اهمیت ویژه‌ای که به این باورها می‌دهند، از مقابله مذهبی مثبت بیشتری برخوردارند. مقابله مذهبی منفی در بین افراد داغدار، بدون توجه به نوع فقدان، شایع است. افراد ممکن است احساس گناه، خشم از خداوند و نگرانی از مجازات الهی را تجربه کنند و این احساسات در بین خانواده‌های شهدای نظامی و غیرنظامی تفاوت چندانی ندارد (Krause, Pargament, Hill & Ironson, 2018: 9). مقابله مذهبی منفی می‌تواند به‌طور مشابه در بین افرادی که عزیزان خود را در شرایط مختلف از دست داده‌اند، مشاهده شود. این نوع مقابله معمولاً به افزایش استرس و اضطراب منجر می‌شود و تفاوت معناداری بین گروه‌های مختلف از نظر استفاده از مقابله مذهبی منفی مشاهده نشده است (Stauner, Exline & Pargament, 2016: 50).

نتایج همچنین نشان داد بین تعهد مذهبی خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی تفاوت وجود دارد. همان‌طور که قبلاً ذکر شد، بین مقابله مذهبی مثبت در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=18/178$ و $p<0/001$) تفاوت معنی‌داری وجود دارد؛ اما بین خرده‌مقیاس مقابله مذهبی منفی در دو گروه خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی ($F=0/806$ و $p>0/001$).

تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. نتایج این پژوهش با یافته‌های هوهنشو و همکاران (۲۰۲۲) و رخساره (۱۴۰۰) همسو می‌باشد. در زمینه بالاتر بودن مؤلفه‌های درون فردی و بین فردی مذهبی در خانواده‌های شهدای مدافع حرم می‌توان بیان کرد که خانواده‌های شهدای مدافع حرم به دلیل موقعیت ویژه‌ای که شهید در آن قرار گرفته، احساس تعهد و مسئولیت بیشتری نسبت به جان‌باختگان عادی دارند. به‌عنوان مثال، پژوهشی توسط صفایی نمین، تات شه دوست، سعیدی و شهبابی (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که خانواده‌های شهدای مدافع حرم به دلیل ارزش معنوی و اجتماعی بالای شهید، احساس افتخار و مسئولیت بیشتری در قبال حفظ ارزش‌ها و آرمان‌های شهید دارند. این احساس مسئولیت منجر به افزایش تعهد بین فردی در این خانواده‌ها می‌شود. مطالعات خارج از کشور نیز به بررسی تعهد بین فردی در شرایط ویژه‌ای نظیر شهادت پرداخته‌اند. به‌طور مثال، تحقیقات توسط وپارثال-داویس، واتیس-فیگورئا و تورنر (۲۰۲۱) نشان می‌دهند که خانواده‌هایی که اعضای آن‌ها در موقعیت‌های ویژه‌ای نظیر جنگ و دفاع از حرم جان خود را از دست داده‌اند، به دلیل احساس افتخار و مسئولیت اجتماعی بیشتر، تعهد بین فردی قوی‌تری دارند. این تعهد به‌خصوص در زمینه‌های حمایت اجتماعی، حفظ وحدت خانواده و پیگیری آرمان‌های جان‌باخته نمود پیدا می‌کند.

محدودیت‌های پژوهش

انجام هر پژوهشی به‌طور حتم به محدودیت‌هایی در اجرای آن پژوهش مواجه است، پژوهش حاضر هم از این امر مستثنا نبوده است. به همین دلیل محدودیت‌های پژوهش حاضر را می‌توان در موارد زیر دسته‌بندی کرد:

تفاوت‌های فرهنگی و مذهبی در خانواده‌های شهدای مدافع حرم و خانواده‌های جان‌باختگان عادی می‌تواند بر نحوه جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها تأثیر بگذارد. دسترسی به خانواده‌های شهدای مدافع حرم یا خانواده‌های جان‌باختگان عادی به دلیل مشکلات امنیتی، اجتماعی یا جغرافیایی محدود است. این امر می‌تواند بر قابلیت تعمیم نتایج تأثیر بگذارد. تعداد نمونه‌های در دسترس برای هر گروه محدود بود که می‌تواند تأثیر منفی بر قدرت آماری مطالعه و تعمیم نتایج به جمعیت عمومی داشته باشد. استفاده از طراحی مقطعی می‌تواند محدودیت‌هایی در فهم تغییرات زمانی و علت و معلولی ایجاد کند. طراحی‌های طولی ممکن است اطلاعات دقیق‌تری درباره تغییرات در طول زمان ارائه دهند. تعاملات فردی و اجتماعی ممکن است بر تأثیرات مذهبی و تعهدات دینی تأثیرگذار باشد و تحلیل این تأثیرات نیازمند توجه به ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی است.

پیشنهادهای پژوهشی و کاربردی

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی از سایر روش‌های سنجش متغیرهای پژوهش اعم روش‌های مشاهده و مصاحبه استفاده شود. از آنجاکه روش پژوهشی حاضر از نوع مقایسه‌ای بوده و نمی‌توان استنباط علی از نتایج آن نمود، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی از طرح‌های تجربی نیز استفاده شود.

بررسی اینکه چگونه عوامل مختلف مانند حمایت اجتماعی و مذهبی بر میزان رشد پس از سانحه تأثیر می‌گذارند و آیا تفاوت‌های معناداری بین خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی وجود دارد. تحلیل اینکه چگونه مقابله مذهبی مثبت (استفاده سازنده از آموزه‌های دینی) بر بهبود وضعیت روانی و معنوی خانواده‌های شهدای مدافع حرم و جان‌باختگان عادی تأثیر می‌گذارد. بررسی و مقایسه فرآیندهای رشد درون فردی مذهبی در خانواده‌های شهدای مدافع حرم و خانواده‌های جان‌باختگان عادی. مطالعه به بررسی عوامل مؤثر در تقویت یا تضعیف تعهد درون فردی مذهبی خواهد پرداخت. برگزاری گروه‌های حمایتی برای افراد آسیب‌دیده می‌تواند فرصت‌هایی برای اشتراک تجارب و دریافت حمایت عاطفی فراهم کند. تقویت شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات خانوادگی و دوستانه به‌طور قابل‌توجهی به کاهش استرس و افزایش رشد پس از سانحه کمک می‌کند. برگزاری جلسات و کارگاه‌های معنوی و مذهبی می‌تواند به تقویت اعتقادات و ارائه چارچوبی برای یافتن معنا در تجربه‌های دشوار کمک کند. تشویق افراد به مشارکت در فعالیت‌های خیریه و اجتماعی می‌تواند به افزایش احساس معنا و هدف کمک کند. برگزاری دوره‌های آموزشی منظم درباره اصول دینی و اخلاقی می‌تواند به تقویت تعهد مذهبی کمک کند. این دوره‌ها باید شامل مباحث نظری و عملی باشد تا افراد بتوانند مفاهیم را بهتر درک کنند و به کار ببرند. ایجاد شبکه‌های حمایتی در جامعه مذهبی که شامل گروه‌های مختلف افراد با سطوح مختلف تعهد دینی است، می‌تواند به تقویت تعهد مذهبی کمک کند. تشویق افراد به شرکت فعال در مناسک دینی، مراسم مذهبی و جشن‌های مذهبی می‌تواند احساس تعلق و تعهد مذهبی را تقویت کند. برگزاری کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی درباره آموزه‌های دینی و اصول مقابله می‌تواند به تقویت درک افراد از چگونگی استفاده مؤثر از آموزه‌های دینی در مواجهه با چالش‌ها کمک کند. ایجاد گروه‌های حمایتی در جامعه مذهبی که به افراد کمک می‌کند تا تجربیات خود را به اشتراک بگذارند و از حمایت عاطفی و معنوی بهره‌مند شوند. استفاده از ترکیب مشاوره دینی و روان‌شناختی برای کمک به افراد در پردازش و مدیریت استرس‌های زندگی. تشویق افراد به کاوش در درون خود و درک عمیق‌تر از ارزش‌ها و اصول دینی خود به‌عنوان ابزاری برای رشد معنوی و شخصی. کمک به افراد برای دیدن چالش‌ها و مشکلات به‌عنوان فرصت‌هایی برای رشد معنوی و بهبود فردی. کمک به افراد برای تعیین اهداف معنوی که بتوانند از آن‌ها به‌عنوان منبع انگیزه و تقویت در زمان‌های سخت استفاده کنند. برگزاری جلسات معنوی فردی و گروهی برای بحث درباره تجربیات و چالش‌های معنوی می‌تواند به رشد و تقویت تعهد درون فردی کمک کند. تشویق به استفاده از منابع دینی مانند

کتاب‌های مذهبی، سخنرانی‌های روحانی و مطالعات عمیق برای تقویت شناخت و رشد معنوی. تشویق خانواده‌ها به انجام فعالیت‌های مذهبی مشترک، مانند نماز جمعی، مطالعه دینی گروهی و شرکت در مراسم مذهبی، می‌تواند به تقویت تعهد بین فردی مذهبی کمک کند. برگزاری دوره‌های آموزشی برای ارتقاء مهارت‌های ارتباطی مذهبی، از جمله گوش دادن فعال، ابراز همدلی و حل تعارض، می‌تواند به بهبود روابط بین فردی مذهبی کمک کند. آموزش روش‌های مؤثر برای مدیریت تعارضات در زمینه‌های مذهبی به افراد کمک می‌کند تا روابط خود را حفظ کرده و تعهد مذهبی خود را تقویت کنند.

منابع و مأخذ

- احمدی بتول، شهبایی زاده، فاطمه و خزاعی، محمد (۱۳۹۱). نقش واسطه‌گری مقابله مذهبی در سبک‌های دلبستگی نسبت به خدا و سلامت روان والدین کودک با ناتوانی ویژه، نشریه تعلیم و تربیت استثنایی. ۱۵-۷:۱۲(۱۱۰).
- احمدی، خدابخش (۱۳۸۳). بررسی مقایسه‌ای وضعیت ازدواج مجدد و آثار آن در بهداشت روانی همسران شهدا و همسران متوفیان، دو ماهنامه دانشور رفتار، ۱۱(۷)، ۳۵-۴۵.
- پارسافر سارا، نامداری، کورش، هاشمی، سید اسماعیل، و مهرابی حسینعلی (۱۳۹۴). بررسی رابطه تعهد مذهبی، سبک بخشش، نبخشیدن و نشخوار ذهنی با سلامت روان، فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی. ۲۳(۶): ۱۳۳-۱۹۶.
- خجسته مهر رضا، احمدی میلادی منیژه، و سودانی منصور (۱۳۹۳). نقش تعدیل‌کننده تعهد دینی در رابطه بین سبک‌های دلبستگی ناایمن و صمیمیت زناشویی، نشریه روان‌شناسی معاصر، ۹(۴۳): ۱-۴۵.
- رخساره نیکو (۱۴۰۰). تحلیل روایات همسران شهدای مدافع حرم (مستشاران ایرانی در سوریه) از میزان اثرگذاری شهادت همسر بر سبک زندگی. اولین همایش ملی ایثار، مقاومت، جهاد و شهادت، اردبیل.
- زیبایی نژاد، معصومه، برجلی، احمد، اسمعیلی، معصومه، کلانتر هرمزی، آتوسا، و عسگری، محمد (۱۳۹۹). واکاوی عوامل شروع پویا در همسران شهدای مدافع حرم. مطالعات راهبردی زنان. ۱۶۳:۲۳(۸۹)-۱۶۴.
- صفائی‌نمین، رسول، تات شه، دوست فرزاد، سعیدی، فائزه و شهبایی، سید محمدرضا (۱۴۰۱). جایگاه شهدای مدافع حرم و خانواده آنها در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت. کنفرانس ملی آینده پژوهش در جغرافیا و شهرسازی. موسسه طیف گستران فرهنگ، تهران.
- سعیدی پور، اسماعیل (۱۳۹۷). هراس اخلاقی در دنیای مدرن: بررسی رابطه تعهد مذهبی و پایگاه اجتماعی اقتصادی با هراس اخلاقی. فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. ۱۰۷:۷(۱)-۱۰۷:۱۲۶.
- سیدموسوی، پریسا، وفایی، مریم، رسول زاده طباطبایی، کاظم، نادعلی، حسین (۱۳۸۸). رابطه راهبردهای مقابله مذهبی با تعالی پس‌ضربه‌ای و درماندگی در دانشجویان. نشریه روان‌شناسی معاصر. ۱۱۱-۱۰۲:۴(۱).
- علی پور دهاقانی، فاطمه (۱۳۹۹). بررسی اثربخشی مشاوره و درمان گروهی سوگ با رویکرد اسلامی بر ارتقای سطح کیفیت زندگی همسران شهدای مدافع حرم. روان‌شناسی نظامی، ۱۱(۴۱): ۵-۱۶.
- عسگری، سعید و صادقی، سعید (۱۳۹۲). رابطه تعهد مذهبی و سازش یافتگی با احساس امنیت اجتماعی در میان زندانیان مرد، فصلنامه امنیت پژوهی. ۱۲(۴۳): ۹۳-۱۰۶.
- مجاهد، عزیز ا...، کلانتری، مهرداد، مولوی، حسین، نشاط دوست، حمید طاهر و شکیبا، منصور (۱۳۹۰). بررسی مقایسه‌ای وضعیت سلامت روانی همسران شهدا و جانبازان شهر زاهدان، نشریه افق دانش. ۵۰-۱۷:۴۳(۳).
- مقیم فیروزآباد، معصومه (۱۳۹۷). بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی شهدای مدافع حرم، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۱۱۱-۱۳۷: ۲۴(۱۱۸).
- میرنساب، میر محمود (۱۳۸۹). مقایسه رهیافت‌های مقابله مذهبی و غیرمذهبی در دانش‌آموزان تیزهوش و عادی مقطع دبیرستان شهر تبریز، پژوهش‌های نوین روان‌شناختی، ۱۸(۵): ۱۲۵-۱۴۱.

- Achour, M., Mohd Nor, M. R., Amel, B., Bin Seman, H. M., & MohdYusoff, M. Y. Z. (2017). Religious commitment and its relation to happiness among Muslim students: The educational level as moderator. *Journal of religion and health*, 56, 1870-1889. <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0361-9>
- Adjorlolo, S., Adjorlolo, P., Andoh-Arthur, J., Ahiabile, E. K., Kretchy, I. A., & Osafo, J. (2022). Post-traumatic growth and resilience among hospitalized COVID-19 survivors: A gendered analysis. *International journal of environmental research and public health*, 19(16), 10014. <https://doi.org/10.3390/ijerph191610014>
- Ajibade, A., Hook, JN, Utsey, SO, Davis, DE, & Van Tongeren, DR. (2016). Racial/ethnic identity, religious commitment, and well-being in African Americans. *J Black Psychol*, 42(3):244-58.
- Ahmadian, B., Ramezani, M., Badiie, Z., & Vaghee, S. (2022). Coping strategies in patients with Beta-thalassemia and their parents: a systematic review. *International Journal of Pediatrics*, 10(3), 15682-15694. <https://doi.org/10.22038/ijp.2022.62544.4782>
- Ajibade, A., Hook, J. N., Utsey, S. O., Davis, D. E., & Van Tongeren, D. R. (2016). Racial/ethnic identity, religious commitment, and well-being in African Americans. *Journal of Black Psychology*, 42(3), 244-258. <https://doi.org/10.1177/0095798414568115>
- DeRossett, T., LaVoie, D. J., & Brooks, D. (2021). Religious coping amidst a pandemic: Impact on COVID-19-related anxiety. *Journal of religion and health*, 60(5), 3161-3176. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01385-5>
- Dubuy, Y., Sébille, V., Bourdon, M., Hardouin, J. B., & Blanchin, M. (2022). Posttraumatic growth inventory: challenges with its validation among French cancer patients. *BMC Medical Research Methodology*, 22(1), 246. <https://doi.org/10.1186/s12874-022-01722-6>
- Ehsani, K. (2019). War and resentment: Critical reflections on the legacies of the Iran-Iraq war. In *Debating the Iran-Iraq War in Contemporary Iran*, 18: 3-22. <https://doi.org/10.1080/19436149.2016.1245530>
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton. Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton. <https://doi.org/10.1002/bs.3830140209>
- Formoso-Suárez, A. M., Saiz, J., Chopra, D., & Mills, P. J. (2022). The impact of religion and social support on self-reported happiness in latin american immigrants in spain. *Religions*, 13(2), 122. <https://doi.org/10.3390/re113020122>.

- Greenberg, J., Tsai, J., Southwick, S. M., & Pietrzak, R. H. (2021). Can military trauma promote psychological growth in combat veterans? Results from the national health and resilience in veterans study. *Journal of Affective Disorders*, 282, 732-739. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.12.077>
- Hohenschue, O., Riegel, U., & Zimmermann, M. (2022). Heterogeneity in religious commitment and its predictors. *Religions*, 13(2), 139. <https://doi.org/10.3390/rel13020139>
- Imran, M. H., Zhai, Z., & Iqbal, M. (2022). The role of religious coping to overcome mental distress and anxiety during the COVID- 19 pandemic: An integrative review. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 22(3), 817-835. <https://doi.org/10.1111/asap.12327>
- Jin, Y., Xu, J., & Liu, D. (2014). The relationship between post traumatic stress disorder and post traumatic growth: gender differences in PTG and PTSD subgroups. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 49, 1903-1910. <https://doi.org/10.1007/s00127-014-0865-5>
- Joseph, S., & Linley, P. A. (2005). Positive adjustment to threatening events: An organismic valuing theory of growth through adversity. *Review of general psychology*, 9(3), 262-280. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.9.3.262>
- Jozefiaková, B., Kaščáková, N., Adamkovič, M., Hašto, J., & Tavel, P. (2022). Posttraumatic Growth and Its Measurement: A Closer Look at the PTGI's Psychometric Properties and Structure. *Frontiers in Psychology*, 13, 801812. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.801812>
- Koenig, H. G. (2020). Ways of protecting religious older adults from the consequences of COVID-19. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 28(7), 776-785. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2020.04.004>
- Krause, N., Pargament, K. I., Hill, P. C., & Ironson, G. (2018). Assessing gender differences in the relationship between religious coping responses and alcohol consumption. *Mental health, religion & culture*, 21(1), 93-104. <https://doi.org/10.1080/13674676.2018.1455652>
- Long, N. H., Thanasilp, S., Anh, T. T., & Minh Chinh, N. T. (2023). *Death Anxiety and Its Related Factors among Advanced Nurse Practitioner Candidates: A Cross- Sectional Study*. In *Nursing Forum*, 1, p. 6403193. Hindawi. <https://doi.org/10.1155/2023/6403193>
- Loser, R. W., Klein, S. R., Hill, E. J., & Dollahite, D. C. (2008). Religion and the daily lives of LDS families: An ecological perspective. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 37(1), 52-70. <https://doi.org/10.1177/1077727X08322809>
- Lowe, S. R., James, P., Arcaya, M. C., Vale, M. D., Rhodes, J. E., Rich-Edwards, J., & Koenen, K. C. (2022). Do levels of posttraumatic growth vary by type of

- traumatic event experienced? An analysis of the Nurses' Health Study II. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*, 14(7), 1221. <https://doi.org/10.1037/tra0000554>
- Malik, N. I., Rehman, A., Rehman, B., Riaz, N., & Bashir, A. (2021). Impact of religiosity on life satisfaction among Christian & muslim faith groups. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(18), 1419-1428. <https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/10975/9870>
- Páez, D., Martínez-Zelaya, G., Bilbao, M., García, F. E., Torres-Vallejos, J., Vargas, S. & da Costa, S. (2018). Religiosity, psychosocial factors, and well-being: An examination among a national sample of Chileans. *Psychology of Religion and Spirituality*, 10(2), 138. <https://doi.org/10.1037/rel0000156>
- Pargament, K. I. (2002). The bitter and the sweet: An evaluation of the costs and benefits of religiousness. *Psychological inquiry*, 13(3), 168-181. <https://psycnet.apa.org/record/2003-04271-002>.
- Pargament, K. I., & Raiya, H. A. (2007). A decade of research on the psychology of religion and coping: Things we assumed and lessons we learned. *Psyke & logos*, 28(2), 25-25. <https://psycnet.apa.org/record/2008-00007-001>
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the scientific study of religion*, 710-724. <http://dx.doi.org/10.2307/1388152>
- Park, C. L. (2005). Religion as a meaning- making framework in coping with life stress. *Journal of social issues*, 61(4), 707-729. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00428.x>
- Parsafar, S, Namdari, K, Hashemi, S E, and Mehrabi, H. (2015). Investigating the relationship between religious commitment, forgiveness style, unforgiveness, and rumination with mental health. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 23(6): 132-196. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i2.23602>
- Pirutinsky, S., Cherniak, A. D., & Rosmarin, D. H. (2020). COVID-19, mental health, and religious coping among American Orthodox Jews. *Journal of religion and health*, 59, 2288-2301. <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01070-z>
- Ramos, C., & Leal, I. P. (2013). Posttraumatic growth in the aftermath of trauma: A literature review about related factors and application contexts. *Psychology, Community & Health*, 2, 43-54. <https://doi.org/10.5964/pch.v2i1.39>
- Rassoulilian, A., Gaiger, A., & Loeffler-Stastka, H. (2021). Gender differences in psychosocial, religious, and spiritual aspects in coping: a cross-sectional study with cancer patients. *Women's health reports*, 2(1), 464-472. <https://doi.org/10.1089/whr.2021.0012>

- Richards, A. E., Petrie, J. M., & Chapman, L. K. (2016). Is Religious Coping a Moderator Of Perceived Control and Panic Symptoms in African American Adults?. *Journal of Black Psychology*, 42(2), 140-159. <https://doi.org/10.1177/0095798414560587>
- Saramifar, Y. (2023). Mute-ability of the past and the culture of martyrdom in Iran: remembering the Iran–Iraq war and civic piety amongst the revolutionaries of postwar generations. *History and Anthropology*, 34(4), 541-558. <https://doi.org/10.1080/02757206.2021.1983563>
- Sasaki JY, Kim HS. At the intersection of culture and religion: a cultural analysis of religion's implications for secondary control and social affiliation. *J Pers Soc Psychol*, 2011;101(2):401-418.
- Sen, H. E., Colucci, L., & Browne, D. T. (2022). Keeping the faith: Religion, positive coping, and mental health of caregivers during COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 12, 805019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.805019>
- Stallard, P., Pereira, A. I., & Barros, L. (2021). Post-traumatic growth during the COVID-19 pandemic in carers of children in Portugal and the UK: cross-sectional online survey. *BJPsych open*, 7(1), e37. <https://doi.org/10.1192/bjo.2021.1>
- Stauner, N., Exline, J. J., & Pargament, K. I. (2016). Religious and spiritual struggles as concerns for health and well-being. *HORIZONTE-Revista de Estudos de Teologia e Ciências da Religião*, 48-75. <https://doi.org/10.1192/bjo.2021.1>
- Stroebe, M. S. (2004). Commentary: Religion in coping with bereavement: Confidence of convictions or scientific scrutiny?. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14(1), 23-36. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr1401_2
- Surzykiewicz, J., Skalski, S. B., Niesiobędzka, M., & Konaszewski, K. (2022). Exploring the mediating effects of negative and positive religious coping between resilience and mental well-being. *Frontiers in behavioral neuroscience*, 16, 954382. <https://doi.org/10.5752/P.2175-5841.2016v14n41p48>
- Szewczyk, L. S., & Weinmuller, E. B. (2006). Religious aspects of coping with stress among adolescents from families with alcohol problems. *Mental Health, Religion & Culture*, 9(4), 389-400. <https://doi.org/10.1080/13694670500212182>
- Tedeschi, R. G & Calhoun, L. G. (2006). The Foundations of Posttraumatic Growth: An Expanded Framework. In L. G. Calhoun & R. G. Tedeschi (Eds.), *Handbook of posttraumatic growth: Research & practice* (pp. 3–23).

- Lawrence Erlbaum Associates Publishers. <https://psycnet.apa.org/record/2006-05098-001>
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological inquiry*, 15(1), 1-18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Tedeschi, R. G., Shakespeare-Finch, J., & Taku, K. (2018). *Posttraumatic growth: Theory, research, and applications*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315527451>
- Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9, 455-471. <https://doi.org/10.1007/BF02103658>
- Thombre, A., Sherman, A. C., & Simonton, S. (2010). Religious coping and posttraumatic growth among family caregivers of cancer patients in India. *Journal of psychosocial oncology*, 28(2), 173-188. <https://doi.org/10.1080/07347330903570537>
- Villareal-Davis, C. E., Watts-Figueroa, C. M., & Turner, R. (2021). Serving together: Play therapy to foster attachment for grieving military families. *International Journal of Play Therapy*, 30(4), 231. <https://awspntest.apa.org/buy/2021-85082-002>
- Walter, M., & Bates, G. (2012). Posttraumatic growth and recovery from post traumatic stress disorder. *Essential notes in psychiatry*, 143-186. <https://doi.org/10.5772/38296>
- Worthington, Jr, E. L., Wade, N. G., Hight, T. L., Ripley, J. S., McCullough, M. E., Berry, J. W., ... & O'Connor, L. (2003). The Religious Commitment Inventory--10: Development, refinement, and validation of a brief scale for research and counseling. *Journal of counseling psychology*, 50(1), 84. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.50.1.84>
- Zhang, H., Zhao, Q., Cao, P., & Ren, G. (2017). Resilience and quality of life: exploring the mediator role of social support in patients with breast cancer. *Medical science monitor: international medical journal of experimental and clinical research*, 23, 5969. <https://doi.org/10.12659/msm.907730>
- Zibaei Nejad, M, Barjalee, A, Esmaeili, M, Kalantar H, A, and Asgari, M. (2020). Exploring the dynamic start factors in the wives of the shrine defenders. *Women's Strategic Studies*, 163(89): 23-184. <https://doi.org/10.22095/jwss.2020.174168.1927>
- Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (1998). Spiritual conversion: A study of religious change among college students. *Journal for the scientific study of religion*, 161-180. <https://doi.org/10.2307/1388035>

مسئولیت‌های حقوقی حامیان تروریسم تکفیری در قبال شهدای مدافع حرم و سایر قربانیان در قوانین داخلی و بین‌المللی

سیدمحمدرضا موسوی فرد^۱، زهرا شمس‌ی زاد^۲، فرشید بهادر^۳ سعید سعادت‌مند^۴

چکیده

بدون تردید امروزه منطقه خاورمیانه شاهد یکسری تضارب آراء است که نوعاً رویکردهای ایدئولوژیک در این منازعات نقش بسیار پررنگی را بازی می‌نماید البته این تنش علل و متغیرهای زیادی دارد یکی از آن‌ها حضور قدرت‌های بزرگ در منطقه است حضور نظامی ایالات‌متحده در راستای تحقق استراتژی و منافع ملی آن کشور در قالب هژمون در برخی مناطق از جمله خاورمیانه باعث بروز درگیری‌های مستقیم و غیرمستقیم با کشورهای غیرهمسو با آن در منطقه شده است، حال برخی از مواقع، نوع حضور و نزاع طرفین؛ از رودرویی مستقیم به جنگ‌های نیابتی کشیده می‌شود که تروریسم داعش و امثالهم به اعتقاد بسیاری از کارشناسان و دلایل غیرقابل‌انکار در راستای منافع ملی ایالات‌متحده برای توجیه حضور در منطقه و کسب منافع در همین راستاست. فلذا برخی از کشورها از جمله ایران نیز برای دفاع از منافع منطقه‌ای خود در قالب محور مقاومت به کمک‌های مستشاری مادی و معنوی نسبت به هم‌پیمانان خود می‌پردازد؛ نتیجتاً نوعی تقابل نیابتی شکل‌گرفته در نتیجه فعل‌وانفعالات آمریکا در منطقه باعث کشته شدن مستشاران ایرانی در کشورهای هم‌پیمان ایران شده است. در این مقاله درصدد این هستیم با نگاهی توصیفی-تحلیلی و روش اسنادی، نحوه احراز مسئولیت حقوقی حامیان حقیقی و حقوقی گروه‌های تروریستی در قبال کشته‌شدگان مستشاری ایران (شهدای مدافع حرم اهل بیت (علیهم‌السلام) در حقوق بین‌الملل و قوانین داخلی تأکید بر محاکم ایران و ضمانت‌های اجرایی احکام احتمالی آن مورد بحث و بررسی قرار دهیم.

واژگان کلیدی

مسئولیت حقوقی، تروریسم، جنگ نیابتی، حامیان تروریسم، شهدای مدافع حرم.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۸
۱. استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران. (نویسنده مسئول)
mousavifard136394@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری تخصصی حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.
f.bahador1996@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری تخصصی جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

zahrashamcizad@gmail.com

saeedsadat1366@gmail.com

۴. پژوهشگر مستقل حقوق کیفری و جرم‌شناسی.

مقدمه

نظر به اقدامات تروریستی که از طریق گروه‌هایی تروریستی همانند (داعش، جبهه النصره و...) در منطقه شاهد آن بودیم، این امر میسر نمی‌شود مگر اینکه با توجه به مدارک و مستندات موجود با حمایت تمام‌قد قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و مخصوصاً ایالات متحده صورت پذیرفته است که در نهایت موجب کشته شدن نیروهای مستشاری ایرانی شده است. دولت جمهوری اسلامی ایران در راستای وظایف بین‌المللی و همچنین داخلی خود بنا به دعوت کشورهای درگیر داعش از جمله سوریه و عراق برای مقابله با پدیده شوم تروریسم در آنجا حضور یافته است و تحت فرماندهی واحد کشورهای مذکور با رعایت کلیه قوانین و مقررات حاکم بر حقوق بین‌الملل و کنوانسیون‌های مربوطه که در این خصوص وجود دارد و مهم‌تر از همه با رعایت قوانین کشورهای میزبان کشورهای درگیر تروریسم و در راستای منافع قانونی در دفاع از مظلومان نیروی مستشاری اعزام کرده است که متأسفانه دولت‌های حامی و دیگر کشورهای همسو با آن با عدم رعایت حقوق بین‌المللی و کنوانسیون‌های بین‌المللی^۱ و همچنین عدم رعایت قوانین کشورهای میزبان با حمایت تمام‌قد از این گروه‌ها نه تنها مبارزه‌ای با آن نداشته‌اند بلکه نوعاً باعث تسهیل اقدامات آن‌ها شده‌اند. باعث آسیب جدی در بسیاری از موارد موجب کشته شدن نظامیان مستشار ایرانی^۲ شده است که در قابل وظایف قانونی خود و به دعوت کشور میزبان در آنجا مستقر شده‌اند. سؤال اصلی که در این مقاله به دنبال آن هستیم این مسئله است که آیا قوانین داخلی چنین ظرفیتی را دارند که از باب مسئولیت‌های قانونی (مسئولیت مدنی) به محاکمه حامیان تروریسم^۳ اعم از حقیقی و حقوقی پرداخته شود؟ در پاسخ باید گفت: بله با نگاهی به برخی از قوانین موضوعه این ظرفیت وجود دارد ولی متأسفانه تاکنون مغفول مانده است، هرچند اقداماتی شده است ولی بحث روی ضمانت‌های اجرایی^۴ است که باعث شده است که عملاً چنین اقداماتی را به نمایش‌های قضایی و سیاسی تعبیر کنند. این در حالی است که در اکثر کشورهای دنیا با توجه به قوانین موضوعه داخلی معمولاً چنین اقداماتی در راستای منافع ملی در سطح نظام بین‌الملل انجام می‌دهند این امری کاملاً طبیعی و به اصطلاح روتین است. علی‌ای حال در این مورد با رویکردی توصیفی تحلیلی به دنبال شرح و تبیین قضیه موصوف هستیم.

-
1. International Conventions
  2. Iranian Advisers Killed
  3. Supporters of Terrorism
  4. Executive Guarantees

پیشینه پژوهش

– مقاله‌ای با عنوان «امکان‌سنجی شرایط اقامه دعوی جبران خسارت ناشی از اعتراضات داخلی علیه آمریکا در دادگاه‌های ایران» به قلم محمد عابدی و اعظم امینی به سال (۱۳۹۷) که در فصلنامه آفاق امنیت به چاپ رسیده است که بیشترین قرابت را با موضوع فوق‌الذکر دارد، در آن نویسندگان با نگاهی به ماهیت حقوق مسئولیت مدنی به رویکردهای دولت آمریکا در این خصوص و تطابقت آن بر اساس قانون صلاحیت دادگستری در باب مسئولیت مدنی ... اشاره کرده‌اند ولی مهم‌ترین تفاوت اثر حاضر با آن در منشأ شناسی این حمایت‌ها و ضمن بررسی قوانین موضوعه در این خصوص به ضمانت‌های اجرایی احکام صادره می‌پردازد.

– مقاله‌ای با عنوان «بررسی علل حضور مستشاری جمهوری اسلامی ایران در سوریه» به قلم جهانبخش مرادی که در سال (۱۳۹۸) در فصلنامه مطالعات بین‌المللی به چاپ رسیده است که در آن نویسنده بدین نتیجه رسیده است که ایران باهدف حفظ بقای دولت سوریه، وارد بحران داخلی این کشور شده و در راستای حمایت همه‌جانبه، مستشاران نظامی خود را به‌صورت وسیعی به آن گسیل داشته که هدف از آن، افزایش امنیت ملی ایران بوده است.

بالاخره مقالات دیگری که بیشترین قرابت را با موضوع حاضر دارند به قلم نگارنده به ترتیب چاپ‌شده در سال (۱۳۹۵) فصلنامه مطالعات حقوق کیفری دانشگاه تهران، مقاله چاپ‌شده در سال (۱۳۹۹) در فصلنامه جغرافیای انسانی گرمسار که به‌نوعی به مسئولیت‌های افراد حقیقی حامی دخیل در حوزه تروریسم با تأکید بر مسئولین عالی‌رتبه سیاسی پرداخته است.

مبانی نظری پژوهش (جنگ نیابتی در نظریه نئورئالیسم):

جنگ واسطه‌ای یا جنگ وکالتی یا نیابتی^۱، وضعیتی است که در آن قدرت‌های درگیر به جنگ نیابتی جای اینکه مستقیماً وارد جنگ با یکدیگر شوند با حمایت‌های مالی، تسلیحاتی و تبلیغاتی از کشورها یا گروه‌های مسلح دیگری که با قدرت مقابل یا متحدان آن در جنگند، تسلیحاتی و تبلیغاتی از کشورها یا گروه‌های مسلح^۲ دیگری که با قدرت مقابل یا متحدان آن در جنگند، سعی در تضعیف آن قدرت یا فشار بر آن می‌نمایند. در بسیاری از موارد به علت هزینه‌های سیاسی^۳، اقتصادی و انسانی بالایی که برای هر دو طرف وجود دارد از این‌رو طرفین تالش می‌کنند که بدون وارد شدن به جنگ تمام‌عیار از طریق حمایت از گروه‌ها و دولت‌های ثالث به‌طرف مقابل ضربه بزنند کشورها به‌طور فزاینده‌ای به‌جای درگیری مستقیم

---

1. Proxy War

2. Armed Groups

3. Political Costs

نظامی، جهت رسیدن به اهداف نظامی یا شبه‌نظامی خود از گروه‌های نیابتی استفاده نمودند. الومن معتقد است جهت شناخت جنگ‌های نیابتی باید رئالیسم در چارچوب پارادایم امروزی در نظام بین‌الملل و نیز هزینه‌های زیاد دخالت مستقیم نظامی را درک نمود^۱. در قرن اخیر، جنگ نیابتی به یک متغیر مهم در شکل دادن به نتیجه استراتژیک مطمئن از یک درگیری از طریق یک تعامل غیرمستقیم تبدیل شده است. تاریخ پر از درگیری‌های متعدد جنگ نیابتی است که در آن دولت‌ها بدون آنکه سربازان، منابع و امور مالی خود را مورد استفاده قرار دهند به اهداف استراتژیک خود می‌رسند. اگرچه در روابط بین‌الملل و مطالعات امنیتی در مورد جنگ‌های معاصر (نیابتی) یک خلأ در تجزیه و تحلیل جنگ نیابتی وجود دارد^۲. آمریکا جنگ نیابتی را از طریق مسلح کردن گروه‌های جهادی که بعدها نام القاعده و طالبان به خود گرفتند راه‌اندازی کرد. در دوران جنگ سرد^۳، جنگ عراق علیه ایران تنها جنگی بود که صدام به نیابت از هر دو ابرقدرت و باهدف مهار حرکت انقلاب اسلامی بر ایران تحمیل کرد. درواقع استراتژی جنگ نیابتی واشنگتن^۴ رهبری یک جنگ منطقه‌ای^۵ گسترده‌تر با تحریک ترکیه عربستان سعودی و همچنین اسرائیل است. از علل اتخاذ چنین استراتژی می‌توان گفت: دوری از منازعات مستقیم و مدیریت از راه دور یکی از مسائلی که آمریکایی‌ها با آن در منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا^۶ مواجه هستند، گسترش نفرت مردم منطقه از سیاست‌های این کشور و عدم اقبال از رویکردی است که آمریکایی‌ها در این منطقه اتخاذ کرده‌اند^۷. این همان چیزی است که آمریکایی‌ها در چند سال اخیر، تمرکز فراوانی روی آن داشته‌اند. آخرین جلوه آن نیز در سخنرانی رئیس‌جمهور آمریکا در تاریخ ۲۸ می ۲۰۱۴ (۷ خرداد ۱۳۹۳) در دانشکده نظامی وستپوینت^۸ در ایالت نیویورک، مشهود است. درواقع سخنرانی اوباما در وستپوینت،

1. See: Loveman, Chris (2002) "Assessing the Phenomenon of Proxy Intervetion", Conflict and Secur-ity & Development, Vol. 2, No.3.p.p 3336

2. Tomar, Sanjiv (2014) "Proxy Warfare", Journal of Defence Studies, Vol. 8, No. 2, AprilJune. p 42

3. Cold War Era

4. Washington Proxy War Strategy

5. Regional war

6. West Asia and North Africa

۷. آمریکا همچنین باید مناسباتش با شرکای امنیتی منطقه‌ای همچون عربستان سعودی را بازسنجی و از پایه دگرگون کند و حمایتش را به پایان دخالت‌های نیابتی، ورود به دیپلماسی سازنده منطقه‌ای و پرداختن به مسائل حقوق بشری در خانه، مشروط کند. هرچه هم که سرمایه‌گذاری در دیپلماسی و کمک اقتصادی زیاد باشد، باز هم از رویکرد کنونی آمریکا در خاورمیانه کم هزینه‌تر و موثرتر است. به قلم الکساندرا اشتارک (ALEXANDRA STARK)، پژوهشگر ارشد در اندیشکده آمریکای نوین منبع: فارین پالسی:

<http://irdiplomacy.ir/fa/news/1994876>

مرامنامه استراتژی نظامی این کشور محسوب می‌شود. اواما در بخشی از سخنان خود در خصوص دو رویکردی که در آمریکا در مورد مداخله نظامی^۱ و عدم مداخله نظامی^۲ وجود دارد، موضعی غیر از این دو گرفت و با تأکید بر اینکه شرایط کنونی، رویکردی متفاوت را می‌طلبد، بیان داشت: هیچ‌یک از دو دیدگاه به‌طور کامل مطابق با لحظه کنونی نیست که ما در آن قرار داریم. ما باید ابزارهای خود را گسترده کنیم تا شامل دیپلماسی و تحریم و انزوا بشود. باید به قانون بین‌الملل متوسل شویم و اگر منصفانه و کارآمد و ضروری بود، اقدام نظامی چندجانبه بکنیم. در چنین شرایطی، ما باید با دیگران کارکنیم، چون اقدام جمعی در چنین شرایطی احتمال موفقیت بیشتری دارد و پایداری اثر آن بیشتر خواهد بود. آمریکا نمی‌خواهد مداخله کند و قصد دارد هدف‌های خویش را به دست بازیگران منطقه‌ای^۳ محقق سازد^۴. حتی برخی اندیشمندان نیز بدین امر اشاره کرده‌اند از جمله یکی از اندیشمندان غربی بنام باری بوزان معتقد است که هر منطقه جغرافیایی باید نظام امنیتی منطقه‌ای خاص خود را داشته باشد چراکه این نظام تابع ویژگی منحصر به فرد اعضای آن منطقه است. بوزان معتقد است مقولاتی چون تداخل جریان‌های قومی، ملی، دینی، مذهبی و بین‌المللی، با سرعت و به سهولت، خاورمیانه را نظاره‌گر نزاع‌های خونین ساخته و می‌سازد و حتی فرمول غرب برای حل بحران‌های خاورمیانه، بی‌معنی و حتی تشدیدکننده است. این اولین خصیصه هرگونه تلاش برای ایجاد نظام امنیت منطقه‌ای خاورمیانه بوده که حتی برای مطالعه امنیت منطقه‌ای خاورمیانه نیز می‌تواند نقش پررنگی داشته باشد^۵. اهداف راهبردی و درازمدت آمریکا که به‌وسیله حضور سخت‌افزاری و هم از طریق اصلاحات اقتصادی، سیاسی و امنیتی طرح خاورمیانه بزرگ و با بهره‌مندی از منابع نفت و گاز خاورمیانه دنبال می‌شود و در نهایت ادغام خاورمیانه را در نظام اقتصاد

---

1. No Military Intervention

2. Military Intervention

۳. شائل بن افرایم، تحلیلگر اسرائیلی، معتقد است که گروه‌های تروریستی به‌طور کامل، مطابق با منافع، راهبردی و ملی آمریکا عمل می‌کند نگاه کنید به:

– Ben-Ephraim, Shaiel (2014), “Why ISIS is Actually Good for U.S. Strategy in the Region,” www.academia.edu, August 26, 2014, retrieved on August 8, 2017.

4. See: U.S military Academy: look at report: U.S. Military Academy (2014) *Remarks by the President at the United States Military Academy Commencement Ceremony*, West Point, New York, May 28, see at: <https://www.whitehouse.gov/the-presoffice/2014/5/28/remarks-president-united-statesmilitary-academy-commencement-ceremony>

5. See: Buzan, Barry, Waever, Ole (1998). *Jaap de Wilde, Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder, CO: Lynne Rienner).

سیاسی جهانی دنبال می‌کند، از مهم‌ترین عناصر تأثیرگذار بر روند تحولات نوین در خاورمیانه است.^۱ یکی از راهبردهایی که همیشه سیاست‌های پنهان دولت‌ها^۲ را در سیاست و روابط بین‌المللی هویدا می‌سازد رقابت‌های رقاب‌ای انتخاباتی و غیر هم‌طیف (حزب رقیب) است که دولت آمریکا نیز از این امر مستثنا نیست در اوج شعارهای آمریکا در مبارزه با گروه‌های تروریستی تشکیل ائتلاف نمایشی جهت حضور در منطقه خاورمیانه و صدور پس از صدور قطعنامه‌های مکرر شورای امنیت سازمان ملل دقیقاً در ۲۳ ژانویه ۲۰۱۷ نماینده دمکرات به دولت آمریکا چنین تذکر می‌دهد. آیا این جدا از مباحث سیاسی اماره‌ی قوی مبنی بر حمایت پنهان مالی دولت وقت جمهوری‌خواه به رهبری ترامپ نیست که مسئولیتش در قبال حمایت از اقدامات تروریستی به اثبات برسد.^۳ دلایل این نویسنده در توضیح جنگ داخلی سوریه، همانند دلایل در ارتباط با اهداف ایالات متحده آمریکا در رابطه با جنگ داخلی در مجموع، راپورت معتقد است که مهم‌ترین و اصلی‌ترین شکل‌گیری و تداوم جنگ داخلی سوریه از ژانویه ۲۰۱۱ تا به امروز، سیاست‌های آمریکا در منطقه^۴ که مهم‌ترین و اصلی‌ترین شکل‌گیری و تداوم جنگ داخلی

---

1. See: Chossudovsky, Michel (2016) *The Syria Proxy War against the Islamic State (ISIS) Has Reached its Climax Military Escalation, Towards a US-NATO Sponsored Ground Invasion?* Global Research, February 12.

۲. برخی چهره‌های سرشناس در ایالات متحده آمریکا دهه‌ها است در خصوص وجود یک دولت پنهان ابراز نگرانی کرده‌اند، دولتی که فارغ از این که کدام حزب نهادهای دموکراتیک کشور را در اختیار داشته باشد، بر سیاست‌گذاری عمومی اعمال نفوذ کرده و آن را کنترل می‌کند. نگاه کنید به:

– Priest, Dana; Arkin, William M. (2011). *Top Secret America: The Rise of the New American Security State*. Little, Brown and Company. Lay summary – *The Quiet Coup: No, Not Egypt*. Here. (July 9, 2013 and Lofgren, Mike (2016). *The Deep State: The Fall of the Constitution and the Rise of a Shadow Government*. Viking.. Lay summary – *Controlled by shadow government: Mike Lofgren reveals how top U.S. officials are at the mercy of the "deep state"* (January 6, 2016).and ....

۳. «گاریکاری چنگو» محقق دانشگاه‌هاروارد که در ۸ مارس ۲۰۱۹ منتشر شد، صراحتاً اعلام کرد که سازمان‌های و گروه‌های تروریستی در منطقه همانند «القاعده» و «گروه‌های تروریستی (جبهه النصره، داعش، الاحرار الشام و...)» ساخته دست آمریکا هستند. نک به:

– Chengu, Garikai (2019). " *America Created Al-Qaeda and the ISIS Terror Group*". The Centre for Research on Globalization.

4. US Policies in the Region

سوریه از ژانویه ۲۰۱۱ تا به امروز، سیاست‌های آمریکا در منطقه به‌طور کلی و در سوریه به‌طور خاص است. تأمین و تضمین منافع^۱ و امنیت رژیم صهیونیستی، از مهم‌ترین اهداف راهبردی آمریکا در خاورمیانه است.^۲ مایکل تی. فلین، رئیس سابق آژانس اطلاعات دفاعی پنتاگون در کتاب خاطرات خود تأیید می‌کند که مقامات کاخ سفید برای حمایت از شبه‌نظامیان وابسته به القاعده در سوریه «تصمیم مشتاقانه» گرفتند، فلین در یک گفتگوی تلویزیونی با شبکه الجزیره نیز اعلام کرد که رشد گروه‌های تروریستی نتیجه مستقیم حمایت ایالات متحده از شورشیان سوری بود که هسته مرکزی جنگجویان آن را القاعده عراق تشکیل می‌دادند.^۳

یافته‌های پژوهش

دعوت میزبان، حضور مستشاری:

به گزارش خبرگزاری رسمی روسیه «ولادیمیر پوتین» رئیس‌جمهور روسیه به فاصله کمتر از ۲۴ ساعت مانده به سخنرانی در هفتادمین مجمع عمومی سازمان ملل متحد اعلام کرده است که کمک‌های این کشور به سوریه به شکل تأمین تسلیحات به دولت سوریه، آموزش‌های نظامی و نیز ارائه کمک‌های بشردوستانه به مردم این کشور بوده و از آنجایی که کمک‌های مذکور به درخواست دولت قانونی و مشروع این کشور انجام شده است، موضوع حمایت‌ها از سوریه در راستای مبارزه با گروه تروریستی داعش^۴ در این کشور بر اساس منشور ملل متحد و در چارچوب قوانین بین‌المللی محسوب می‌شود. سخنان پوتین ناظر به قطعنامه شماره ۳۳۱۴ موسوم به «تعریف تجاوز^۵»، مصوب مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۴ است که بر اساس آن روسیه با درخواست دولت قانونی سوریه به ارسال کمک‌های تسلیحاتی و مشاوره نظامی به سوریه مبادرت نموده است.^۶ بالبتع همین شرایط برای دولت ایران نیز برقرار بوده است؛ پس حضور مستشاران ایرانی نیز بالتبع چون که به دعوت دول میزبان کشورهای میزبان تروریسم بوده است دارای محمل قانونی از منظر حقوق بین‌الملل است. از منظر آموزه‌های حقوق بین‌المللی که

1. Securing and Guaranteeing Benefits

2. Ibid

3. Rappoport, Jon. (2013) The Top Real Reasonsto go to War in Syria, Info Wars, September, available at: <http://www.infowars./com/the-top-9-real-reasons-to-go-to-war-in-syria>

4. ISIL Terrorist Group

5. Definition of Rape

6. <https://www.mehrnews.com/news/ 2926695>

اتفاقاً توجیه‌کننده قانونی حضور نظامیان مستشار ایرانی نیز می‌باشد باید گفت: در طول سالیان متمادی، کوشش دولت‌ها در جامعه بین‌المللی در حوزه‌هایی مانند منع توسل به جنگ و تعریف تجاوز در کنفرانس خلع سلاح^۱ (فوریه ۱۹۳۲) یا طرح ۱۴ نوامبر ۱۹۳۲ فرانسه در این رابطه به دلیل اختلاف‌نظرها درباره مصادیق برخی تعاریف از قبیل تعریف تجاوز بی‌نتیجه ماند تا اینکه در نهایت برای تسهیل این تعریف، متن تلفیقی جامعی تهیه شد که همه اختلاف و اتفاق‌نظرهای سه طرح ارائه‌شده به سازمان ملل را مفصل و با جزئیات در خود داشت. متن تلفیقی از سال ۱۹۷۰ مبنای کار کمیته ویژه‌ای قرار گرفت و پس از نزدیک کردن نقطه‌نظرهای مختلف به‌صورت قطعنامه شماره ۳۳۱۴ در تاریخ ۱۴ دسامبر ۱۹۷۴ از تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد گذشت در مواد (۱) و (۲) چنین آمده است: تجاوز عبارت است از بکار بردن نیروی مسلح توسط یک کشور علیه حاکمیت تمامیت سرزمینی یا استقلال سیاسی کشور دیگر و یا به هر طریق که با منشور ملل متحد آن چنانکه در این تعریف آمده است تباین داشته باشد. هرگاه کشوری در استفاده از نیروی مسلح برخلاف منشور پیش‌قدم شود، این عمل تجاوز به شمار می‌آید. (اصل پیش‌دستی). پس حضور مستشاران نظامی ایران و روسیه طبق این اصول با استفاده از مفهوم مخالف و صراحت قطعنامه کاملاً قانونی و بنا به دعوت کشورهای میزبان بوده است. حضور نظامی ایران را به ادبیات دیگر می‌توان چنین توجیه نمود طبق بخشی از ماده ۳ قطعنامه تعریف تجاوز مصوب ۱۹۷۴ مجمع عمومی سازمان ملل، استفاده یک کشور از نیروهای مسلح خود در قلمرو کشور هم‌پیمان در صورتی که ناقص پیمان مذکور باشد و ادامه حضور نیروهای یک کشور در سرزمین کشور دیگر پس از انقضای مدت پیمان مذکور از مصادیق تجاوز محسوب می‌شود.^۲ از مفهوم مخالف مقررهی مذکور چنین برمی‌آید. استفاده یک کشور از نیروهای مسلح خود در قلمرو کشور هم‌پیمان اگر ناقص پیمان مذکور نباشد تجاوز محسوب نمی‌شود. دومین نکته در این رابطه این است که طبق ماده ۲۰ طرح مصونیت دولت‌ها تحت عنوان رضایت به‌عنوان یکی از موجبات زایل‌کننده وصف شده است. طبق ماده ۲۶ همان پیمان، موجبات زایل‌کننده وصف متخلفان عمل نمی‌تواند نقض تعهدات دولت به‌موجب یک قاعده آمره حقوق بین‌الملل آن را توجیه کند و یا عذری برای آن باشد کمیسیون حقوق بین‌الملل در تفسیر ماده مذکور چنین اعلام می‌کند. ممکن است در اعمال برخی از قواعد آمره رضایت یک دولت خاص اهمیت یابد. به‌عنوان مثل، ممکن است دولتی به‌گونه‌ای معتبر به حضور نیروهای نظامی خارجی در قلمرو خود، برای انجام هدفی قانونی رضایت دهد. تعیین اینکه تحت چه شرایطی به این امر رضایت داده‌شده است

1. Disarmament Conference

۲. برگرفته از: دادخواست طرح دعوی مسئولیت مدنی علیه اشخاص حقیقی و حقوقی منتسب به دولت آمریکا، شعبه دادگاه ویژه قوه قضاییه در روابط بین‌الملل (شعبه ۵۵ دادگاه مجتمع قضایی شهید بهشتی تهران)، ص ۱۹ و به بعد

تابع دیگر قواعد حقوق بین‌الملل است و نه قواعد ثانویه مسئولیت دولت^۱ است به استناد دفاع ضرورت مقرر در ماده ۲۶ طرح مواد راجع به مسئولیت‌ها دولت‌ها در خصوص موازین زایل کننده حق توسل به زور علیه گروه‌های تروریستی در قلمرو دولت ناتوان مجاز است به نظر ایشان دولت ناتوان که قادر به کنترل فعالیت‌های تروریستی در سرزمین خود نیستند و اقدامات تروریستی خطری جدی و قریب‌الوقوع برای منفعت اساسی دولت یا دولت‌های دیگر ایجاد می‌کند مداخله خارجی^۲ مجاز است. دول میزبان گروه‌های تروریستی هرچند دولی ناتوان‌اند اما نمی‌توانند قلمرو خود را مکانی برای اقدامات خلاف و مجرمانه حقوق بین‌الملل از جمله اقدامات تروریستی علیه دولت‌های خارجی کنند، اقداماتی از جمله برنامه‌ریزی و انواع کمک‌ها و عملیات به منظور براندازی حکومت قانونی دولت‌های خارجی یا حمله نظامی به دولت خارجی باشد. پس حضور کشورهای همسایه که منافعشان به خطر افتاده است به دعوت دولت قانونی نیز بوده است به نوعی دفاع مشروع نیز محسوب شده و کاملاً منطبق با قواعد حقوق بین‌الملل است. اگر حتی میدان مبارزه با تروریسم در سوریه و عراق را به نوعی در حوزه مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی تقسیم‌بندی نماییم از منظر آموزه‌های حقوق عرفی باید گفت: مبنای مشروعیت مداخله، به نفع دولت مرکزی و مبتنی بر رضایت در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی حقوق عرفی است که بر اساس یک قاعده عرفی کمک به حکومت مشروع و قانونی یک سرزمین متعاقب رضایت این حکومت مجاز (دولت و حکمرانی قانونی) در آن سرزمین دارد.^۳ مجمع عمومی در قطعنامه ۲۱۳۱ سال ۱۹۶۵ با عنوان «اعلامیه غیرقابل قبول بودن مداخله در امور داخلی دولت‌ها و حمایت از استقلال و حاکمیت آن‌ها» مداخله دولت خارجی «با رضایت دولت میزبان» را به‌طور ضمنی مشروع می‌داند.^۴

---

1. Secondary Rules of Government Responsibility

2. Foreign Intervention

3. See: Lieblich, Eliav, "Intervention And Consent: Consensual Forcible Interventions In Internal Armed Conflicts As International Agreements", Boston University International Law Journal, Vol. 29: 337, 2011.

4. See: United Nations General Assembly Resolution 2131 (XX) Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty 1965.

حضور مستشاری و علل توجیهی ایران:

در حالی که خیزش‌های مردمی در خاورمیانه کشورهای عربی را یکی پس از دیگری درمی‌نوردید، موضوع روابط سوریه و ایران تحت تأثیر این انقلاب‌ها رنگ و بوی تازه‌ای به خود گرفت. در روزهای پایانی سال ۲۰۱۰ رهبران کشورهای تونس، لیبی، یمن یکی پس از دیگری سقوط کردند. پس‌لرزه‌های این اعتراضات در ۲۶ ژانویه سال ۲۰۱۱ سوریه را نیز در بر گرفت و این کشور برخلاف دیگر کشورهای مذکور، نه از سوی قاطبه مردم بلکه در نتیجه عوامل بیرونی موردتهاجم واقع شد: آمریکا، اسرائیل، ترکیه، عربستان و برخی کشورهای عربی متحد با ریاض است. در این میان برخی از نیروهای داخلی مخالف بشار اسد نیز حضور داشتند. در این شرایط جمهوری اسلامی ایران به دلایل مختلفی و در پی درخواست رسمی دولت سوریه، به کمک متحد خود شتافت که در مرحله اول حضور مستشاری و سپس شکل حضور نظامی پیدا کرد. درباره وضعیت سوریه دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت روسیه با دعوت دولت مرکزی علیه گروه‌های شورشی، از جمله داعش، مداخله نظامی کرده‌اند.^۱

امنیت مرزهای ایران:

رهبران نظام جمهوری اسلامی ایران و در رأس آن‌ها رهبر معظم انقلاب همواره تأکید کرده‌اند ایران در سوریه اهداف راهبردی است و اگر ما در این کشور با دشمن مبارزه نکنیم بایستی در همدان و کرمانشاه با تروریست‌ها بجنگیم. این سخن برمبنای بررسی اهداف آمریکا و اسرائیل بیان شده است. در چارچوب سیاست خارجی واقع‌گرایی، برحسب میزان تهدید قدرت‌های خارجی، دو حلقه امنیتی فوری و غیر فوری برای هر کشور تعریف می‌شود. در این خصوص حلقه امنیتی فوری ایران شامل کشورهای هم‌جوار یعنی عراق، ترکیه، پاکستان، افغانستان و دولت‌های حاشیه جنوبی خلیج فارس می‌شود که میزان تهدید^۲ از این مناطق در سطح بالایی قرار دارد. حلقه امنیتی غیرفوری هم دربرگیرنده کشورهای سوریه، لبنان و فلسطین می‌شود که امکان بروز تهدید از جانب آن‌ها دورتر است؛ اما با توجه به ریشه‌های بحرانی که سوریه را دربرگرفت، نمی‌توان این کشور را همچنان طبق تعریف سنتی، در زمره کشورهای حلقه امنیتی غیرفوری^۳ قرار داد. طبق برنامه‌ریزی آمریکا و طرح خاورمیانه بزرگ، تجزیه کشورهای خاورمیانه در دستور کار واشنگتن و تل‌آویو قرار دارد. آن‌ها امیدوار بودند تا با ایجاد آشوب در سوریه و سقوط دولت این کشور، زمینه تجزیه آن را فراهم سازند. سپس همین اتفاق را در عراق پیگیری و

1 <http://www.aljazeera.com/news/2015/9/russian-carries-air-strikessyria>

150930133155190html

2. Threat Rate

3. Non-Immediate Security Loop

در نهایت به ایران برسند. در این خصوص نزدیک شدن گروه‌های تروریستی به مرزهای ایران و تشدید نامنی در غرب می‌توانست با افزایش فشارهای از مرزهای شرقی همراه شود و در این شرایط احتمالاً نفوذ، عوامل تروریستی به داخل کشور بسیار بالا بود. لذا از بین بردن داعش، جبهه النصره و دیگر گروهک‌های تکفیری و تروریستی در محل پیدایش آن‌ها یعنی سوریه و مناطق غربی عراق، امکان تحقق چنین سناریویی را به صفر می‌رساند. براین اساس سوریه، عمق استراتژیک ایران محسوب می‌شود.

حفظ محور مقاومت:

یکی از مهم‌ترین پیامدهای بحران سوریه تضعیف محور مقاومت خواهد بود. با توجه به اینکه سوریه در خط مقدم مقابله با اسرائیل است، راهبرد امنیتی ایران ایجاب می‌کند که از کشورهایی که در خط مقدم مقابله با اسرائیل هستند حمایت کند. ضمن آنکه سوریه یک بازیگر کلیدی در رقابت بین ایران و آمریکا در شرق مدیترانه است. سوریه در امتداد مرزهای شمالی اسرائیل قرار دارد و همین مسئله می‌تواند به‌خوبی توضیح دهد که چرا آمریکا در تلاش است که نقش دیرپای سوریه به‌عنوان دروازه ورود ایران به شرق مدیترانه را تغییر جهت یا تنزل دهد. ایران دمشق را خاک‌ریز نخست جبهه مقاومت اسلامی قلمداد می‌کند که در غیاب آن احتمال تضعیف گروه‌های مقاومت وجود دارد.

حفظ موازنه قدرت در منطقه:

از شروع بحران سوریه، این کشور به میدان زورآزمایی قدرت‌های منطقه‌ای تبدیل شده است. بیشترین فشارها در ابتدای بحران، از طرف عربستان و ترکیه اعمال می‌شد. این کشورها درصدد بودند تا با حمایت مالی و تسلیحاتی از گروه‌های معارض، باعث سقوط اسد شوند و راه را برای یکه‌تازی آن‌ها در خاورمیانه هموار سازند. این در حالی بود که سقوط دولت سوریه، منجر به از دست رفتن یک متحد در منطقه برای ایران می‌شود و از طرفی وزنه محور مقاومت سبک می‌گردد که وقوع این اتفاق در جهت انتفاع اسرائیل بود.^۱ اتصال استراتژیک ایران به منطقه مدیترانه و خاور نزدیک را داشته است. این کشور می‌تواند از طریق بنادر در ساحل مدیترانه، مسیر بسیار مهمی برای صادرات نفت و گاز ایران به اروپا باشد.^۲

۱. با دخل و تصرف و برداشت آزاد: مرادی، جهانپخش (۱۳۹۸)؛ بررسی علل حضور مستشاری ایران در سوریه؛

فصلنامه مطالعات بین‌المللی، سال شانزدهم، شماره سوم، زمستان، صص ۱-۲۱.

۲. با دخل و تصرف و برداشت آزاد، پیشین.

قوانین موضوعه ملی و بین‌المللی:

نظر به لزوم جبران خسارت مادی و معنوی در نتیجه ناشی از حمایت مادی، معنوی، لجستیکی و اطلاعاتی و عملیاتی حامیان در قالب اقدامات گروه‌های تروریستی همانند (داعش، جبهه النصره و...) از منظر قوانین داخلی: از باب قانون مسئولیت مدنی و قاعده لاضرر و لاضرار و قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی مصوب ۱۳۹۱ و قانون الزام دولت به پیگیری جبران خسارت ناشی از اقدامات و جنایات آمریکا علیه ایران و اتباع ایران مصوب ۱۳۹۵ و قانون اقدام متناسب و متقابل دولت جمهوری اسلامی در اجرای برجام مصوب ۱۳۹۴ و قانون تشدید مقابله با اقدامات تروریستی دولت آمریکا مصوب ۱۳۶۸ و قانون مقابله با نقض حقوق بشر و اقدامات ماجراجویانه مصوب ۱۳۹۶ و دیگر قوانین موضوعه در این باب و همچنین از منظر قواعد آمر و عرفی حقوق بین‌المللی: از باب نقض و عدم رعایت قواعد آمر حقوق بین‌الملل (به استناد طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها)^۱ مصوب اوت ۲۰۰۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل در قالب مصادیق نقض تعهدات بین‌المللی منتسب به حامیان تروریسم از طریق حمایت از گروه‌های تروریستی همانند زیان‌های بین‌المللی دولت در روابط بین‌الملل مذکور از طریق لشکرکشی به خاورمیانه (حضور مستقیم به بهانه‌های واهی) و حمایت از گروه‌های تروریستی که به صورت جنگ‌های نیابتی در منطقه خاورمیانه که منجر به کشته شدن نظامیان ایران شده است، خسارات جانی و بدنی ناشی از مرگ مستشاران نظامی ایران که به صراحت طرح مسئولیت بین‌المللی دولت سال این حق جبران خسارت فرد را تأیید کرده است، همچنین به استناد نقض فاحش حقوق بشردوستانه معاهدات چهارگانه ژنو که اگر در باب مسئولیت حمایت از گروه‌های تروریستی (حمایت از تروریسم در مخاصمات بین‌المللی غیردولتی) مسئولیت حامیان را بپذیریم؛ همانند مسئولیت آمریکا در قالب تعهد به جبران از نقض ماده (۳) مشترک چهار کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو یا نقض فاحش مقررات پروتکل الحاقی^۲ به ماده (۲) مصوب ۱۹۷۷ ناشی می‌شود و همچنین به استناد قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل متحد درباره اصول و رهنمودهای حق دادخواهی برای قربانیان موارد نقض فاحش حقوق بشر بین‌المللی و نقض شدید حقوق بین‌الملل بشردوستانه^۳ حق دادخواهی را به رسمیت شناخته است.^۴ (از طریق نقض فاحش قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد توسط دولت ایالات متحده آمریکا در قالب حمایت تمام‌قد از این گروه در باب تروریستی دانستن گروه‌های تروریستی و خطر آن برای صلح و امنیت جهانی). بالاخره نقض فاحش حقوق بین‌الملل توسط

1. International Responsibility Plan of Governments

2. Gross violation of the provisions of the Additional Protocol

3. International Humanitarian Law

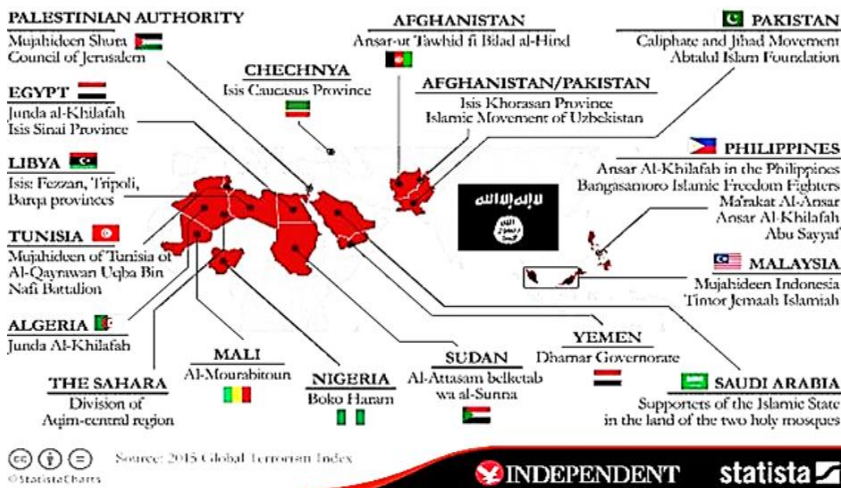
۴. دادخواست طرح دعوی مسئولیت مدنی، پیشین ص ۱۹ و به بعد.

دولت آمریکا در عدم رعایت قواعد کنوانسیون عدم مقابله با تأمین مالی تروریسم^۱ مصوب ۷ اکتبر سال ۱۹۹۹ که با حمایت مالی از گروه‌های تروریستی توسط دولت آمریکا نقض گردید. در خصوص قوانین صلاحیتی^۲ که دادگاه‌های ایران می‌توان به موارد ذیل مختصراً اشاره کرد از جمله می‌توان به صراحت بند الف و ب تبصره ماده (۱) و مواد (۵) و (۶) قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی استناد کرد که در آن قانون‌گذار به صراحت احراز مسئولیت مدنی دول خارجی ناشی از خسارات اقدامات و فعالیت ایشان در جهت مغایرت با حقوق بین‌الملل که منجر به خواست اتباع ایرانی گردد که دقیقاً مصداق اقدامات دولت ایالات متحده در حمایت غیرمستعارف و خلاف حقوق بین‌الملل فلذا اقدامات تروریستی گروه‌های تروریستی در منطقه است یا با دقت در نص صریح بند (ب) قانون فوق‌الذکر به صراحت هرگونه تشویق و حمایت از گروه‌های تروریستی علیه منافع ایران که منجر به صدمات به اتباع گردد را به مراجع ذی‌صلاح حقوق بین‌المللی نیز برای دولت جمهوری اسلامی محفوظ است و اینجاست که دقیقاً در این بند نیز مسئولیت دولت واشنگتن در حمایت از گروه‌های تروریستی از منظر قوانین موضوعه محرز و مسلم می‌شود؛ پیگیری حقوق حقه اولیاء دم مستشاران ایرانی کشته‌شده در میدان تروریستی مذکور از وظایف دولت است. در ادامه استناد به قانون فوق‌الذکر در مواد (۴) و (۵) و (۶) و بندهای اول و دوم ذیل آن صدور حکم محکومیت از محضران مورد استعنا است. هرچند می‌توان به ماده (۴) و (۱۰) قانون الزام دولت به پیگیری جبران خسارت ناشی از اقدامات و جنایات آمریکا علیه ایران و اتباع ایرانی مصوب ۱۳۹۵ نیز اشاره کرد که در آن مقنن به صراحت تمام خسارات مادی و معنوی نسبت به کشته شدن و دیگر اقدامات که مربوط به نقش‌آفرینی دولت ایالات متحده بود که موجب خسارات مادی و معنوی به اتباع ایرانی و النهایه دولت جمهوری اسلامی شده است را قابل پیگیری قانونی دانسته است. مضاف بر این از منظر ظرفیت قانونی پیگیری خسارات مادی و معنوی^۳ ناشی از عملکرد دولت آمریکا و رهبران آن در قبال کشته‌شدگان می‌توان به دیگر قوانین موضوعه نیز اشاره مختصر داشت من جمله ماده‌واحد قانون تشدید مقابله با اقدامات تروریستی دولت آمریکا مصوب ۱۳۹۶ که به صراحت سیاست‌های خصمانه آمریکا در قبال ایران در منطقه می‌پردازد نیز می‌توان اشاره کرد. احراز مسئولیت حامیان تروریسم از باب نقض روح حاکم بر قطعنامه سازمان ملل متحد از سوی دولت ایالات متحده آمریکا و کنوانسیون مبارزه با تروریسم و همچنین نقض کنوانسیون‌های مخصصات بین‌المللی حقوق بشر دوستانه^۴ چهارگانه ژنو از طریق حمایت از تروریسم علیه غیرنظامیان همچنین دولت آمریکا با اقدامات پیدا و پنهان در حمایت‌های (مادی، معنوی، اطلاعاتی،

1. Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism
2. Rules of Competence
3. Pursuit of Material and Moral Damages
4. Violation of International Conventions on Humanitarian Law

عملیاتی و لجستیکی) از گروه‌های تروریستی در منطقه خاورمیانه^۱ عملاً خلاف روح حاکم بر رویه سازمان ملل و شورای امنیت عمل کرده^۲ در نتیجه باید بگوییم دولت آمریکا شخصاً بزرگ‌ترین نقض‌کننده؛ قطعنامه‌های ۲۰۴۲ (سال ۲۰۱۲)، (۲۰۱۴)، ۲۱۷۸ (۲۰۱۴)، ۲۱۹۱ (۲۰۱۴)، ۲۱۹۹ (۲۰۱۵)، ۲۲۳۵ (۲۰۱۵)، ۲۲۴۹ (۲۰۱۵) و... شورای امنیت و سازمان ملل متحد در باب تروریسم است همین امر باعث می‌شود نه تنها صلح منطقه‌ای بلکه در نظام بین‌الملل به خاطر یک‌جانبه‌گرایی به خطر بیفتد. این در حالی است که طبق گزارش‌های رسانه‌های غربی از جمله (این‌دیندنت) بیش از ۴۲ کشور از داعش حمایت می‌کردند^۳؛ برخلاف ادعای شورای امنیت سازمان ملل متحد علیرغم محکومیت جهانی گروه‌های تروریستی در محتوای قطعنامه ۲۱۷۰ به‌وضوح نشان می‌دهد که شماری از دولت‌ها و افراد مستقیماً و یا به‌طور غیرمستقیم با آن‌ها همکاری می‌کردند^۴؛

Over 40 militant groups have pledged allegiance to Isis

حمایت مقدمه احراز مسئولیت حقوقی:

1. Terrorist Groups in the Middle East

۲. دادخواست طرح دعوی مسئولیت مدنی پیشین، صص ۲۵ و به بعد

3. <https://sedayiran.com/fa/news/92880>

4. FATF (2015), Financing of the terrorist organization Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL), FATF, look at new:www.fatfgafi.org/topics/methodsandtrends/documents/financing-of-terroristorganisation-isil.html

دونالد ترامپ نامزد انتخابات ریاست جمهوری آمریکا ۲۰۱۶ و رئیس‌جمهوری قبلی دولت ایالات متحده در زمان کارزار انتخاباتی باخانم هیلاری کلینتون رقیب دمکرات خود به‌صراحت اذعان کرده است، در زمان بوش و باراک اوباما خلاءهایی را شکل دادیم که به تروریست‌ها فرصت رشد و توسعه دادیم^۱، وی در ادامه هیلاری کلینتون وزیر خارجه دولت اوباما ما را به خاطر ظهور گروه‌های تروریستی مورد سرزنش قرارداد و گفت: سیاست خارجی اوباما و کلینتون موجب ظهور گروه‌های تروریستی شده است و غرب آسیا را بی‌ثبات کرد^۲. ایالات متحده با ارائه حمایت‌های نظامی، مالی و دیپلماتیک به تروریست‌ها، کمک می‌کند که رژیم‌های دیکتاتوری جهان سوم در قدرت باقی بمانند، زیرا در صورت وقوع انقلاب و استقلال یافتن آن کشورها منافع آمریکا تهدید می‌شود^۳. فرید زکریا دریک گزارش رسمی از سفر ترامپ به عربستان آورده است این سفر و همراهی بدون چون‌وچرای ترامپ با بن سلمان باعث نبردهای بی‌وقفه علیه شیعیان و متحدانش در غرب آسیا شده است و همین امر نیز به بی‌ثباتی منطقه دامن می‌زند^۴. هرچند دونالد ترامپ رئیس‌جمهور وقت آمریکا در یک بازی تاکتیکی اعلام می‌کرد به حمایت از تروریسم توسط دولت آمریکا پایان داده است: در دو سند استراتژی ترامپ در مبارزه با تروریسم در قبال متحدان ایالات متحده آمده است به دلیل بار سنگینی مبارزه با تروریسم برای آمریکا، آن‌ها دیگر این تعهدات را بدین کیفیت انجام نمی‌دهند و خودداری می‌کنند^۵ و به‌راحتی ذکر کرده است که شرکا باید وارد عرصه

1. See: Elistowkols and Nolan D.MacAskil's, Full text: Donald Trumps spech on Fighting Terrorism, politico Magazine, August 152016 accessed February 92017 <http://www.politico.com/story/2016/8-donald-trump-terrorism-speech-227025>.
2. David Jackson iTrump Calls for New approach to anti- Terror Fight. USA Today August 152016 accessed February 92017. www.usatoday.com/story/News/politics/elections/2016-donald-Trump-Islamic-state-termism-Clinton/88752090
3. See: George, Alexander (1991). "Western State Terrorism". Routledge. ISBN 978-0415904735 and: Chomsky, Noam (2001). "9-11". Seven Stories Press.
4. See: Fareed Zakaria, 'how Saudi Arabia played Donald Trump, "Washington post, may 252015 (accessed Jun3, 2017), <https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/Saudi-Arabia-Just-played-Donald-Trump,2017/5/25do932702-418411e7-8c25-44do,ff5a4a8-story.html?UTM>
5. Charles R. Kbic, "Hilarys huge Liban Disaster" The Nationnd interest, June 15, 2016! Accessed Jun 28, 2017), <http://natiunalinteret.org/Peature-HilarySmgr-liBYA-DISATE-16600>

شوند و نمی‌توان به راحتی تروریست‌ها را مغلوب کرد و به حیات آن‌ها پایان بخشید.^۱ در منابع رسمی آمده ترامپ خطاب به هیلاری کلینتون وزیر خارجه وقت آمریکا و کاندیدای ریاست جمهوری ۲۰۱۶ چین می‌گوید شما با حمایت از اپوزیسیون^۲ سوریه موجب ظهور گسترش گروه‌های تروریستی شد که منتصب به القاعده و گروه‌های تروریستی هستند که توانستند با جذب اسلحه و پول سرباز در سوریه از مرز عبور کرده وارد عراق شوند و کنترل برخی مناطق و شهرهای این کشور را به دست بگیرند. گروه‌های تروریستی ادعای دولت اسلامی (خلافت) کرد و در تمام جهان به خصوص عراق، سوریه، اروپا است به جنایات وحشتناکی زدند^۳؛ و ما اجازه داریم گروه‌های تروریستی رشد کرده و شدت بگیرند.^۴ اتاق فکر داخلی سیا، یعنی شورای اطلاعات ملی آمریکا به این نتیجه رسید که از عراق و افغانستان به عنوان زمین تمرینی برای پرورش نسل جدیدی از تروریست‌های جهادی استفاده شده است. طبق اظهارات رابرت هاجینگز، رئیس این شورا، آمریکا به آهن‌ربایی برای اقدامات تروریستی بین‌المللی تبدیل شده است.^۵ در گزارش‌های رسمی آمده است به نقل از رویترز در ۲۱ فوریه ۲۰۱۷ کمک‌های نظامی که تحت نظر سیا به شورشیان شمال غربی سوریه می‌رسید تعلیق یافته است و منابع شورشی (تروریستی) به تدریج به کلیدی بود را حمایت خارجی در جنگشان علیه بشار اسد شک کرده‌اند.^۶

-
1. Reuters, Trump counter terrorism Allies to Dmore, "the counter Jihad report May 52017 (accessed June 152017) [http://, counter Jihad report. Com/ 2017/55/ Reuters- trump- counter terrorism- strategy- urgesalines to do- more/](http://counterJihadreport.com/2017/55/Reuters-trump-counterterrorism-strategy-urgesalines-to-do-more/)
  2. Support for the Opposition
  3. See: David E Stange: "Donald trump likely to end aid for rebels fighting Syrian government," new York times november112016 (accessed march1,2017) https://www.nytimes.com/2017/11/12/world/middleeast/Donald-trumpsyria.html?_r=0
  4. Morello, Carol; Gearan, Anne (24 February 2018). "U.N. Security Council approves 30-day humanitarian cease-fire in Syria". The Washington Post. Retrieved 25 February 2018.-
  5. Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military adventure in Iraq*. New York: Penguin, 2007. P 430.
  6. Michal R.Gordon and eric Schmitt.trump to arm Syrian kurds even as turkey strongly objects, new York times,may 292017 (accessed june 282017 [https://:www.nytimes.com/ 2017/05/09/us/politics/trump-kurds- Syria-army- html](https://www.nytimes.com/2017/05/09/us/politics/trump-kurds-Syria-army- html)

اثبات حمایت بر اساس گزارش‌ها و اسناد موجود:

«ویلیام آدم» رئیس وقت آژانس امنیت ملی آمریکا در زمان ریاست جمهوری «رونالد ریگان» در کتاب «هژمونی آمریکا: چگونه از آن استفاده کرد» می‌نویسد؛ هر زمان ما (آمریکا) خود را در درگیری‌های خاورمیانه دخالت دادیم، مستقیم یا غیرمستقیم و آگاهانه یا غیرآگاهانه به بی‌ثباتی، خشونت و تروریسم در آنجا دامن زدیم. ابزارهای سیاست خارجی ما (آمریکا) در خاورمیانه با اهداف ادعایی‌اش در تناقض است. تهاجم ما به افغانستان و عراق، اقدامات ما برای کاهش مقیاس درگیری‌ها در لیبی و سوریه و مداخله ما در یمن فقط و فقط به مشکلات منطقه افزود. این یک اماره بر عملکرد آژانس امنیت ملی آمریکاست؟^۱ نشانه دیگر را می‌توان در بحث جستجو کرد به نقل از شبکه بی‌بی‌سی فارسی نظامیان آمریکایی دو عضو گروه دولت اسلامی «گروه‌های تروریستی را که به شکنجه و بریدن سر زندانیان گروه‌های تروریستی شهرت دارند تحویل گرفته و به نقطه امنی انتقال داده‌اند. رئیس‌جمهوری وقت آمریکا شامگاه گذشته (زمان درج خبر^۲) نیز تلویحاً به تحویل و انتقال دو نفر از شبه‌نظامیان خطرناک^۳ گروه‌های تروریستی اشاره کرده اما توضیح بیشتری در این مورد نداده بود^۴. به نقل از خبرگزاری رویترز و خبرگزاری بی‌بی‌سی فارسی؛ صبح پنجشنبه، ۱۸ مهر (۱۰ اکتبر)، دونالد ترامپ، رئیس‌جمهوری وقت آمریکا، در مطلبی در توئیتر خود نوشت: «به خاطر اینکه ممکن است کردها یا ترکیه کنترل را از دست بدهند، ایالات‌متحده پیشاپیش دو شبه‌نظامی عضو گروه‌های تروریستی موسوم به بیتل‌ها را که با بریدن سر در سوریه مرتبط بوده‌اند از آن کشور خارج و به یک محل امن تحت کنترل ایالات‌متحده انتقال داده است. این دو نفر بدترین بدها هستند!» اشاره آقای ترامپ به آغاز حملات ارتش ترکیه به مناطق تحت اختیار کردها در شمال شرق سوریه است.^۵ نشانه دیگری در جهت اثبات این مدعا؛ به مشاهدات میدانی رجوع می‌کنیم؛ یکی از فرماندهان حشد الشعبی از حمایت آمریکا از داعش چنین می‌گوید؛ (جواد الطلباوی) یکی از فرماندهان بسیج مردمی عراق اعلام کرد روز شنبه بالگردهایی که گمان می‌رود متعلق به آمریکا بود در مناطق تحت کنترل گروه تروریستی داعش در تلفر چتر باز و تسلیحات تخلیه کرده‌اند. وی هشدار داد که حضور نیروهای آمریکایی در عراق تهدیدی برای غیرنظامیان این کشور است و جنگ نیروهای عراقی را با تروریست‌های داعش مختل می‌کند. فرمانده الحشد الشعبی؛ آمریکا را به تلاش برای طولانی کردن

1. See: Odom, General William (December, 2007). " American Hegemony: How to Use It, How to Lose It". Proceedings of the American Philosophical Society.

۲. به نقل از شبکه بی بی سی فارسی.

3. Dangerous Militias

4. <https://www.bbc.com/persian/world-49996664>

5. <https://www.bbc.com/persian/world-49996664>

جنگ و درگیری‌ها در عراق متهم کرد و گفت نیروهای آمریکایی تلاش می‌کنند با طولانی کردن جنگ سرکردگان گروه‌های شکست‌خورده آن‌ها را خارج کنند^۱. دلیل تئوریک اثباتی دیگر را می‌توان در؛ حاکی از آموزش نیروهای تروریستی توسط آمریکا می‌باشد بدین شرح آمده است به نقل از شبکه لبنانی المیادین از ابقای نیروهای آمریکایی پس از گروه‌های تروریستی نیز پرده برداشت. وزارت دفاع روسیه واشنگتن را به تسهیل تحرکات گروه‌های تروریستی متهم کرده و تأکید می‌کند آمریکا به دنبال استفاده از گروه‌های تروریستی در نهادهای مختلف است چیزی که در رابطه با توافق انتقال نیروهای گروه‌های تروریستی از شهر الرقه به سمت دیرالزور مطرح‌شده است این است که آن‌ها به سمت صحرای سوریه و مسیر دیرالزور حرکت می‌کنند به گزارش فاکس نیوز، ارتش آمریکا از طریق هواپیماهای بدون خلبان خود شاهد فرار سرکرده‌های گروه‌های تروریستی از الرقه به شهر «المیادین» نزدیک رود فرات در جنوب دیرالزور است^۲. جهت ملموس‌تر بودن چنین اقداماتی به تصاویر و عکس‌های هوایی که از این محل اخذ شده است دقت نماییم دقیقاً این همزایی را به نحوی قابل مشاهده خواهد بود:

خبرگزاری بی‌بی‌سی؛ جزئیات توافق محرمانه‌ای را برملا می‌کند که به صدها جنگجوی گروه‌های تروریستی و خانواده‌هایشان اجازه داده است زیر چشمان ائتلاف به رهبری آمریکا و بریتانیا و نیروهای دموکراتیک سوریه از رقه فرار کنند. اعضای گروه‌های تروریستی در کاروانی از رقه گریخته‌اند، شامل بلندپایه‌ترین چهره‌های این گروه و همچنین برخلاف توافق، شامل جنگجویان خارجی گروه‌های تروریستی بوده‌اند که بعد از فرار، در سوریه و حتی در خاک ترکیه پراکنده شده‌اند. به‌عنوان مثال بوفوزی و راننده‌های همراهش قول پرداخت هزاران دلار دستمزد داده شد، اما مأموریت باید مخفی می‌ماند. توافق

1. <http://fa.abna.cc/6KC1>

2. https://parstoday.com/fa/middle_east-i69750

فرار جنگجویان گروه‌های تروریستی از رقه که زمانی مرکز خلافت خود خوانده گروه‌های تروریستی بود را مقام‌های محلی تدارک دیده بودند. این توافق بعد از چهار ماه جنگ به دست آمد، جنگی که رقه را به ویرانه‌ای بدل کرده است که تقریباً هیچ‌کس نمی‌تواند در آن زندگی کند. برای پنهان کردن این توافق تلاش زیادی شده است؛ اما بی‌بی‌سی باده‌ها نفر از کسانی که یا جزو کاروان یا شاهد عبور آن بوده‌اند و همچنین مذاکره‌کنندگان توافق گفتگو کرده است.^۱ سایت‌های مختلف همانند این نمونه بدان اشاره شده است این مسئله است که این نیروهای درنهایت امر با ایالات متحده آمریکا هماهنگی لازم را دارند. به‌عنوان پیاده‌نظام دولت آمریکا عمل می‌کنند مسئولیت نیابتی از سوی واشنگتن دارند این در حالی است که اکثر افکار عمومی و مردم ایالات متحده از برنامه‌های آمریکا در خاورمیانه آگاهی چندانی ندارند همین هماهنگی آمریکا و گروه‌های تروریستی امینت و صلح جهانی را تهدید می‌کند.^۲ رئیس ستاد مشترک ارتش روسیه، آمریکا را متهم کرد اعضای سابق گروهک تروریستی داعش را در خاک سوریه آموزش می‌دهد. ژنرال والرئ گراسیموف این اتهام را در مصاحبه با یک روزنامه روس بیان کرده است. او گفته آمریکا به تروریست‌های سابق داعش در پایگاه نظامی التنف در مرز سوریه و عراق، آموزش نظامی می‌دهد. این مقام بلندپایه نظامی روسیه گفت آمریکا بدون کسب اجازه از دولت سوریه و به‌طور غیرقانونی، پایگاه نظامی در شمال و جنوب این کشور تأسیس کرده و با اسامی مختلف و جعلی از جمله «ارتش جدید آزاد سوریه»، در حال آموزش نظامی به تروریست‌های داعش است. ژنرال گراسیموف با اشاره به پایگاه نظامی آمریکا در الشدادی سوریه گفت آن‌ها واقعاً در حال آموزش تروریست‌ها هستند و پایگاه‌های نظامی آنان به‌عنوان چاله‌های سیاهی برای فعالیت تروریست‌ها تبدیل شده است.^۳

ضمانت‌های اجرایی احکام داخلی آثار خارجی آن:

احکام قضایی از مظاهر حاکمیت هر دولت است و اجرای حکم خارجی در غیر قلمرو آن دولت به‌منزله دخالت در امور کشور دیگر است و اگر به صورتی متقابل انجام پذیرد، این حالت غیرقابل تحمل اعمال

1. https://www.bbc.com/persian/resources/idt-sh/raqqas_dirty_secret_persian

2. look at: <https://www.dewereldmorgen.be/community/dirty-open-secret-us-created-and-supports-isis/>

۳. به نقل از شبکه رویترز:

<https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-usa/russia--KZ-accuses-u-s-of-training-former-islamic-state-fighters-in-syria-idUSKBN1EL>

حاکمیت در قلمرو غیر خودش از بین می‌رود و صورت نظم بین‌المللی به خود می‌گیرد، به همین جهت در اولین شرط ماده ۱۶۹ قانون اجرای احکام مدنی مصوب سال ۱۳۵۶ تصریح شده است که: «حکم از کشوری صادر شده باشد که به‌موجب قوانین خود یا عهد یا قراردادهای احکام صادره از دادگاه‌های ایران در آن کشور قابل اجرا باشد یا در مورد اجرای احکام، معامله متقابل نمایند؛^۱ بنابراین هرگاه حکمی از محاکم کشور خارجی صادر شود که در آن کشور احکام صادره از محاکم ایران به‌هیچ‌وجه زمینه اجرایی ندارد، آن حکم خارجی هم در ایران اجرا نخواهد شد. درست است؛ بنابراین هرگاه حکمی از محاکم کشور خارجی صادر شود که در آن کشور احکام صادره از محاکم ایران به‌هیچ‌وجه زمینه اجرایی ندارد، آن حکم خارجی هم در ایران اجرا نخواهد شد. درست است که اصل بر این است که با توجه به حاکمیت دولت‌ها، احکام محاکم قضایی یک کشور در کشور دیگر قابل اجرا نیست؛^۲ اما چنان چه بین دولت ایران و کشور خارجی که حکم باید در آن کشور به مورد اجرا درآید، در جهت اجرای احکام، عهدنامه یا قرارداد تعاون قضایی موجود باشد و یا دو کشور در مورد اجرای احکام معامله متقابل نمایند، با استفاده از ملاک بند (۱) ماده ۱۶۹ قانون اجرای احکام مدنی مصوب ۱۳۵۶، احکام صادره از دادگاه‌های ایران در کشور خارجی نیز قابل اجرا است. برای روشن شدن بیشتر موضوع، نظریه مشورتی اداره حقوقی دادگستری که در مورخ ۱۳۶۱/۶/۲ در رابطه با اجرای احکام صادره از دادگاه‌های فرانسه صادر شده است را مورد بررسی قرار می‌دهیم. در خصوص رأی که از دادگاه تجارت پاریس در مورد محکومیت یک شرکت ایرانی صادر و تقاضای شناسایی و اجرای آن در دادگاه ایران شده، به شرح ذیل اعلام نظر نموده است: تا تاریخ ۱۳۶۱/۶/۲۸ برای اجرای احکام صادره از دادگاه‌های ایران با هیچ یک از کشورهای خارجی تاکنون قراردادی منعقد نشده است لیکن به‌موجب ماده ۵ قانون قرارداد اقامت و دریاوردی بین دولت ایران و دولت فرانسه مصوب ۱۳۴۵ که اعلام می‌دارد: «اشخاص حقیقی و حقوقی هر یک از طرفین قرارداد در قلمرو طرف دیگر با همان حقوق و امتیازات اتباع داخلی برای اقامه دعوا به هریک از مراجع قضایی و دادگاه‌های حکمیت، خواه به‌عنوان شکایت و خواه به‌عنوان دفاع از حقوق و منافع خود آزادانه حق مراجعه دارند و برای اقامه دعوا، تأمین از آنان مطالبه نخواهد شد و مانند اتباع داخلی مقررات معاضدت قضایی درباره آن جاری خواهد بود.^۳ به نظر می‌رسد؛ مهم‌ترین راهکار اجرای احکام حقوقی داخلی در خصوص کشور آمریکا به نظر نگارنده از ماده (۲) قانون مربوط به عهدنامه مودت و روابط اقتصادی و حقوق

۱. جهت مطالعه بیشتر نگاه کنید به: پیرزاده، محمدحسن (۱۳۸۷)، شناسایی و اجرای احکام صادره از دادگاه‌های بیگانه از دیدگاه نظام حقوقی ایران، تهران، انتشارات بهرامی، چاپ اول، ص ۷۴.

۲. پیشین

۳. جهت مطالعه بیشتر نگاه کنید به: اندی، فاطمه (۱۳۹۸)؛ سیستم‌ها و شرایط حاکم بر اجرای احکام خارجی در ایران؛ فصلنامه قانون یار، دوره سوم، شماره، یازدهم، ص ۳۴۳ و به بعد.

کنسولی بین ایران و دولت متحده آمریکا مصوب ۱۳۳۵/۱۲/۲۸ مجلس شورای ملی از طریق رجوع به محاکم بین‌المللی می‌باشد که اشعار می‌دارد: «اتباع... متعاهدین به‌منظور اینکه عدالت بی‌طرفانه به اسرع اوقات اجرا شود در کلیه مراحل قضایی هم در دفاع و هم در تعقیب حقوق خود به محاکم دادگستری و مؤسسات اداری طرف معظم متعاهد دیگر آزادانه دسترس خواهند داشت. به هر صورت شرایطی که به‌موجب آن شرایط چنین دسترسی حاصل می‌شود به‌هیچ‌وجه نامساعدتر از شرایطی نخواهد بود ... برخوردار خواهند بود»^۱. این امر می‌تواند در جهت توقیف اموال منتسب به دولت آمریکا از طریق محاکم و مراجع بین‌المللی هدف را محقق سازد و راهکار بعدی نیز شناسایی هرگونه مسئولیت حقوقی و... نسبت به رهبران عالی‌رتبه سیاسی سابق دخیل در موضوع^۲ از طریق مقتضی حقوقی در محاکم صالح است.

نتیجه‌گیری

دولت ایران در راستای وظایف بین‌المللی و همچنین داخلی خود بنا به دعوت کشورهای میزبان داعش از جمله سوریه و عراق برای مقابله با پدیده شوم تروریسم در آنجا حضور یافته است و تحت فرماندهی واحد کشورهای مذکور با رعایت کلیه قوانین و مقررات حاکم بر حقوق بین‌الملل و کنوانسیون‌های مربوطه که در این خصوص وجود دارد و مهم‌تر از همه با رعایت قوانین کشورهای میزبان کشورهای میزبان تروریسم و در راستای منافع قانونی در دفاع از مظلومان نیروی مستشاری اعزام کرده است که متأسفانه دولت‌های حامی و دیگر کشورهای همسو با آن با عدم رعایت حقوق بین‌المللی و کنوانسیون‌های بین‌المللی و همچنین عدم رعایت قوانین کشورهای میزبان با حمایت تمام‌قد از این گروه‌ها نه تنها مبارزه‌ای با آن نداشته‌اند بلکه نوعاً باعث تسهیل اقدامات آن‌ها شده‌اند. در خصوص دلایل اثباتی مدعا به خود اقرار می‌کنیم که در وقت آمریکا رجوع می‌کنیم از جمله «ویلیام آدم» رئیس وقت آژانس امنیت ملی آمریکا در زمان ریاست جمهوری «رونالد ریگان» در کتاب «هژمونی آمریکا: چگونه از آن استفاده کرد» می‌نویسد؛ هر زمان ما (آمریکا) خود را در درگیری‌های خاورمیانه دخالت دادیم، مستقیم یا غیرمستقیم و آگاهانه یا غیرآگاهانه به بی‌ثباتی، خشونت و تروریسم در آنجا دامن زدیم. یا مثلاً دونالد ترامپ، رئیس‌جمهوری وقت آمریکا، در مطلبی در توئیتر خود نوشت: «به خاطر اینکه ممکن است کردها

۱. نک به: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94974>

۲. جهت مطالعه بیشتر نگاه کنید به: رهامی، محسن، موسوی فرد، سیدمحمدرضا، سیدمرتضی حسینی، راحله. (۱۳۹۵). مسئولیت کیفری بین‌المللی ناشی از حمایت از تروریسم با تأکید بر مسئولیت مقامات عالی رتبه سیاسی. مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، ۳(۲)، ۲۱۹-۲۴۲. و همچنین موسوی فرد، سیدمحمدرضا. (۱۴۰۰). امکان سنجی شناسایی مسئولیت کیفری سیاست گذاران (وهایی) و مجریان حقیقی دولت‌های حامی تروریسم با تأکید بر رویکردهای سیاسی و حقوقی در جغرافیای سیاسی خاورمیانه. فصلنامه علمی و پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳(۲)، ۴۷۲-۴۹۰.

یا ترکیه کنترل را از دست بدهند، ایالات متحده پیشاپیش دو شبه‌نظامی عضو گروه‌های تروریستی موسوم به بیتل‌ها را که با بریدن سر در سوریه مرتبط بوده‌اند از آن کشور خارج و به یک محل امن تحت کنترل ایالات متحده انتقال داده است. این دو نفر بدترین بدها هستند!» و... سؤالی که اینجا به دنبال آن هستیم این است آیا قوانین داخلی چنین ظرفیتی را دارند که از باب مسئولیت‌های قانونی (مسئولیت مدنی) به محاکمه حامیان تروریسم اعم از حقیقی و حقوقی با در نظر گرفتن ضمانت اجرایی پرداخته شود؟ در پاسخ و جمع‌بندی چنین می‌توان پیشنهاد داد: به نظر نگارنده از ماده (۲) قانون مربوط به عهدنامه مودت و روابط اقتصادی و حقوق کنسولی بین ایران و دولت متحده آمریکا مصوب ۱۳۳۵/۱۲/۲۸ مجلس شورای ملی از طریق رجوع به محاکم بین‌المللی است که اشعار می‌دارد: «اتباع... متعاهدین به‌منظور اینکه عدالت بی‌طرفانه به اسرع اوقات اجرا شود در کلیه مراحل قضایی... تعقیب حقوق خود به محاکم دادگستری و مؤسسات اداری طرف معظم متعاهد دیگر آزادانه دسترس خواهند داشت. به هر صورت شرایطی که به‌موجب آن شرایط چنین دسترسی حاصل می‌شود به‌هیچ‌وجه نامساعدتر از شرایطی نخواهد بود ... برخوردار خواهند بود». این امر می‌تواند در جهت توقیف اموال منتسب به دولت آمریکا از طریق محاکم و مراجع بین‌المللی هدف را محقق سازد و راهکار بعدی نیز شناسایی هرگونه مسئولیت حقوقی و... نسبت به رهبران عالی‌رتبه سیاسی سابق دخیل در موضوع از طریق مقتضی حقوقی در محاکم صالح است.

منابع و مأخذ

- اندی، فاطمه (۱۳۹۸). سیستم‌ها و شرایط حاکم بر اجرای احکام خارجی در ایران؛ فصلنامه قانون یار، ۳(۱۱)، ۳۳۵-۳۵۹.
- پیرزاده، محمدحسین (۱۳۸۷). شناسایی و اجرای احکام صادره از دادگاه‌های بیگانه از دیدگاه نظام حقوق ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات بهرامی.
- دادخواست طرح دعوی مسئولیت مدنی علیه اشخاص حقیقی و حقوقی منتسب به دولت آمریکا! بهمن ماه ۱۳۹۸، شعبه دادگاه ویژه قوه قضاییه در روابط بین‌الملل (شعبه ۵۵ دادگاه مجتمع قضایی بهشتی تهران).
- مرادی، جهانبخش (۱۳۹۸). بررسی علل حضور مستشاری ایران در سوریه؛ فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۱۶(۳).
- موسوی‌فرد، سیدمحمدرضا (۱۴۰۰). امکان‌سنجی شناسایی مسئولیت کیفری سیاست‌گذاران (وهابی) و مجریان حقیقی دولت‌های حامی تروریسم با تأکید بر رویکردهای سیاسی و حقوقی در جغرافیای سیاسی خاورمیانه. فصلنامه علمی و پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳ (۲)، ۴۷۱-۴۹۱.
- موسوی‌فرد، سیدمحمدرضا و دیگران (۱۳۹۵). مسئولیت کیفری بین‌المللی ناشی از حمایت از تروریسم با تأکید بر مسئولیت مقامات عالی‌رتبه سیاسی، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۳ (۲)، ۲۱۹-۲۴۲.
- Ben-Ephraim, Shaiel (2014). "Why ISIS is Actually Good for U.S. Strategy in the Region," www.academia.edu, August 26, 2014, retrieved on August ۸
- Buzan, Barry, Waever, Ole (1998). *Jaap de Wilde, Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder, CO: Lynne Rienner).
- Charles R. Kbic, "Hilarys huge Liban Disaster" The 6nationnd interest, June 15, 2016! Accessed Jun 28, 2017), <http://natiunalinteret.org/> Peature – Hilary Smgr- liBYA- DISATE – 16600.
- Chengu, Garikai (2019). " *America Created Al-Qaeda and the ISIS Terror Group*". The Centre for Research on Globalization
- Chossudovsky, Michel (2016). The Syria Proxy War against the Islamic State (ISIS) Has Reached its Climax Military Escalation, Towards a US-NATO Sponsored Ground Invasion? *Global Research*, February 12.
- David Jackson iTrump Calls for New approach toanti- Terror Fight.*USA Today* August 152016 accessed February 92017.www.usatoday.com story /News polcs elections/2016 donald-Trump-Islamic- state- termism Clinton /88752090.

- Elistowkols and Nolan D. MacAskill's, Full text: *Donald Trumps speecheon Fighting Terrorism, politico Magazine*, August 15 2016 accessed February 9 2017 <http://www.politico.com/story/2016/donald-trump-terrorism-speech->
- George, Alexander (1991). " *Western State Terrorism*". *Routledge*. and: Chomsky, Noam (2001). " 11-9". Seven Stories Press.
- Lieblich, Eliav, "Intervention And Consent: Consensual Forcible Interventions In Internal Armed Conflicts As International Agreements", *Boston University International Law Journal*, Vol. 29: 337, 2011.
- Loveman, Chris (2002) "Assessing the Phenomenon of Proxy Intervetion", *Conflict and Secur -ity & Development*, Vol. 2, No.3-
- MORELLO, CAROL; GEARAN, ANNE (24 FEBRUARY 2018). "U.N. SECURITY COUNCIL APPROVES 30-DAY HUMANITARIAN CEASE-FIRE IN SYRIA". *THE WASHINGTON POST*. RETRIEVED 25 FEBRUARY 2018.
- Odom, General William (December 2007). " *American Hegemony: How to Use It, How to Lose It*". Proceedings of the American Philosophical Society.
- Priest, Dana; Arkin, William M. (2011). *Top Secret America: The Rise of the New American Security State*. Little, Brown and Company. Lay summary – The Quiet Coup: No, Not Egypt. Here. (July 9, 2013 and Lofgren, Mike (2016). *The Deep State: The Fall of the Constitution and the Rise of a Shadow Government*. Viking. Lay summary – Controlled by shadow government: Mike Lofgren reveals how top U.S. officials are at the mercy of the "deep state" (January 6, 2016)
- Rappoport, Jon. (2013) The Top Real Reasonsto go to War in Syria, Info Wars, September, available at: <http://www.infowars./com/the-top-9-real-reasons-to-go-to-war-in-syria>
- Tomar, Sanjiv (2014). "Proxy Warfare", *Journal of Defence Studies*, Vol. 8, No. 2, AprilJune.
- U.S. Military Academy (2014). *Remarks by the President at the United States Military Academy Commencement Ceremony, West Point, New York, May 28*, see at: [https:// www.whitehouse.gov/the-presoffice/2014/5/28/remarks-president-united-statesmilitary-academy-commencement-ceremony](https://www.whitehouse.gov/the-presoffice/2014/5/28/remarks-president-united-statesmilitary-academy-commencement-ceremony)

United Nations General Assembly Resolution 2131 (XX) Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty 1965

Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq*. New York: Penguin, 2007.

David E Stange: "Donald trump likely to end aid for rebels fighting Syrian government," *New York times* november 11 2016 (accessed march 1, 2017) <https://www.nytimes.com/2017/11/world/middleeast/Donald-trumpsyria.html?r=o>

Fareed Zakaria, ' how Saudi Arabia played Donald Trump, "Washington post, may 25 2015 (accessed Jun 3, 2017). <https://www.Washingtonpost.com/opinions/global-opinions/Saudi-Arabia-Just-played-Donald-Trump,2017/5/25do932702-4184-11e7-8c25-44do,ff5a4a8-story.html?UTM>

FATF (2015). Financing of the terrorist organization Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL), FATF, [new://www.fatfgafi.org/topics/methodsandtrends/documents/financing-of-terroristorganisationisil.html](http://www.fatfgafi.org/topics/methodsandtrends/documents/financing-of-terroristorganisationisil.html)

Michal R. Gordon and Eric Schmitt. trump to arm Syrian kurds even as turkey strongly objects, *New York times*, may 29 2017 (accessed june 28 2017- <https://www.nytimes.com/2017/5/9/us/politics/trump-kurds-Syria-army.html>

سایت‌ها:

<http://fa.abna.cc/6KC1>

https://parstoday.com/fa/middle_east-i69750

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94974>

https://www.bbc.com/persian/resources/idd-sh/raqqas_dirty_secret_persian

<https://www.bbc.com/persian/world-49996664>

<https://www.dewereldmorgen.be/community/dirty-open-secret-us-created-and-supports-isis/>

<https://www.mehrnews.com/news/2926695>

Reuters, Trump counter terrorism Allies to Dmore, "the counter Jihad report May 5 2017 (accessed June 5 2017) [http://, counter Jihad report. Com/ 2017/5/5/ Reuters- trump- counter terrorism- strategy- urgesalines to do- more/](http://,counterJihadreport.Com/2017/5/5/Reuters-trump-counterterrorism-strategy-urgelines-to-do-more/)

<http://www.aljazeera.com/news/2015/9/russian-carries-air-strikessyria150930133155190.html>

<https://sedayiran.com/fa/news/92880>.

<https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-usa/russia-accuses-u-s-of-training-former-islamic-state-fighters-in-syria-idUSKBN1EL.KZ>

بررسی ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصایای شهدا

حکیمه انصاری^۱

چکیده

هدف اصلی این پژوهش تحلیل ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدا است. برای دستیابی به این هدف از روش پژوهش کیفی استنادی-تحلیلی بهره گرفته شد. آنچه موردتوجه است درک پارادایم‌های فکری شهدا و ارائه مدل مفهومی از وصیت‌نامه شهدا است. داده‌ها از اسناد مکتوب (وصیت‌نامه شهدا) گردآوری شد. رویکرد پژوهش کیفی و روش نمونه‌برداری از نوع تصادفی ساده است. جامعه آماری شامل متن گزیده صد وصیت‌نامه از شهدا هشت سال دفاع مقدس است که از میان آن‌ها تعداد صد وصیت‌نامه به شکل تصادفی ساده انتخاب گردید. بررسی کیفی با استفاده از کدگذاری در نرم‌افزار مکس کیودا MAXQDA انجام پذیرفت؛ که ضمن کدگذاری اولیه، محوری و گزینشی به استخراج تم‌ها انجامید. مطابق نتایج این بررسی ۳۷۲ کد از این وصیت‌نامه‌ها استخراج گردید که به نهایتاً ۸ مؤلفه از این کدها استخراج گردید. مؤلفه‌های مستخرج شامل ایمان و عمل به واجبات، پیروی از ولایت‌فقیه، حجاب و عفاف، آخرت، شناخت و حفاظت از اسلام، انتظار، تربیت، جنگ با دشمن و منافقان می‌باشند. اولویت‌بندی مؤلفه‌های مستخرج از وصیت‌نامه‌ها با استفاده از فراوانی‌های به‌دست‌آمده نشان داد در وصیت‌نامه‌های موردبررسی در اولویت اول به مسئله پیروی از ولایت‌فقیه تأکید شده است.

واژگان کلیدی

وصیت‌نامه، شهدا، ارزش، ایرانی، اسلامی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵

۱. دکتری مدیریت آموزشی، مدرس گروه علوم تربیتی، پردیس فاطمه الزهرا(س) دانشگاه فرهنگیان، تبریز، ایران (نویسنده مسئول).

Hansari2701@gmail.com

مقدمه

شهادی دفاع مقدس نقش مهمی در حفظ مرزهای جغرافیایی و عقیدتی و هویتی و در نتیجه، تداوم حیات جامعه ایرانی ایفا نمودند؛ بنابراین، مطالعه و بررسی اندیشه‌ها و آرمان‌های شهدا می‌تواند موجب بازتولید عناصر هویتی و فرهنگی و ارزش‌های جامعه باشد. وصیت‌نامه‌ها بازتابی است از مجموعه اندیشه‌ها و باورها و عقاید و مطالبات و آرزوهای شهدا که به‌عنوان میراث مقدس مکتوب برجای مانده و شایسته توجه و مطالعه است (نظری فام، ۱۴۰۱). یکی از نقاط قدرت و قوت انقلاب که باعث شد کشور از مشکلات جنگ عبور کند، حضور مردان و زنان انقلابی بود که برای آرمان‌های اسلام و انقلاب از جان، مال و فرزندان‌شان گذشتند. وجود این باور و روحیه، نقطه قوت ایران در جنگ و از عوامل قدرت ایران بود که مورد تجزیه و تحلیل مخالفان انقلاب قرار گرفت به‌گونه‌ای که به دنبال تضعیف و از میان بردن این عامل قدرت بر آمدند. ایجاد شبهه در انحراف این باور و روحیه می‌تواند کارساز باشد، نسل جدید که دوران جنگ را ندیده است با این پرسش‌ها روبرو می‌شود که نیاز است با بررسی علمی به آن‌ها پاسخ داده شود. جنگاوران و قربانیان جنگ ایران و عراق که به شهادت رسیده‌اند، دیگر نیستند که گواه این عامل خودی باشند؛ اما وصیت‌نامه‌های ارزشمند آن‌ها هست. وصیت‌نامه مهم‌ترین و معمولاً آخرین متنی است که فرد در زندگی خود به‌جای می‌گذارد و غالباً ارزشمندترین مطالب، نکته‌ها و تجربیات شخصی خود را برای فرزندان و نسل‌های بعد در آن ذکر می‌کند (بهرامیان، ۱۴۰۰). فضای جنگ در هر سرزمین، گونه‌ای خاص از زبان و بیان را می‌آفریند که با مؤلفه‌های موجود در آن جنگ هم‌خوانی دارد. ناب‌ترین شکل این زبان توسط کسانی به کار گرفته می‌شود که از نزدیک با جنگ دست‌وپنجه نرم می‌کنند و گونه مکتوب آن را باید در متون و مطالب تولیدشده در زمان جنگ جستجو کرد. یکی از اتفاقات مهم در تاریخ ایران، جنگ تحمیلی و دفاع مردم ایران از میهن و ارزش‌های انقلاب بود. حضور اقشار مختلف مردم در جبهه‌ها، در ادبیات معاصر ایران اثری عمیق به‌جا گذاشت و تغییرات ژرف و همه‌جانبه‌ای را به وجود آورد که زمینه‌ساز پدید آمدن ادبیات خاص با عنوان پایداری یا ادبیات دفاع مقدس شد. جوانانی که برای دفاع از وطن و ارزش‌های انقلاب به جبهه‌های جنگ می‌رفتند و به مقام شهادت نائل می‌شدند، پیام‌ها و دیدگاه‌های خود درباره دین، انقلاب، رهبر، توسل به ائمه و پیروی از رفتار و منش آن بزرگان و ... را در قالب وصیت‌نامه به مردم ابلاغ می‌کردند (فروغ زاده، سلطانی، ۱۳۹۸). وصیت‌نامه شهدا «مهم‌ترین اسناد نوشتاری جنگ» (میرکازمی، ۱۳۹۲) و «بخشی از ادبیات دفاع مقدس‌اند که از سر پابندی اعتقادی و با وجوه زیباشناختی در قالب انواع متون ادبی» نگاشته شده‌اند. وصایای شهدا «آیینی‌ای از آرمان‌ها و عقاید رزمندگانی است که می‌کوشند در سطور وصایا برای مخاطبان تبیین کنند که چرا و با چه نیرویی در جبهه حضور یافتند و توقع آنان از بازماندگان و نسل‌های آینده چیست» (دبیری، ۱۳۹۴). وصیت‌نامه‌ها در شرایط روحی خاص و با شور و حال عارفانه نوشته شده‌اند. آن‌ها حاوی مضامین گوناگون مذهبی،

اعتقادی، ملی و ... هستند. وصیت‌نامه محور خداخواهی، معنویت، تبعیت از قرآن، سنت و سیره معصومین(ع)، اخلاق و رفتار اسلامی است و می‌تواند در مقوله مطالعات جنگ و دفاع مقدس به‌عنوان سندی دست اول، کاربردی فراوان داشته باشد (طاهرپور، مظاهری، ساسان، ۱۳۹۹). بررسی متن و محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا می‌تواند برای نسل‌های امروز در زمینه شناخت هویت اسلامی و اهداف جنگ و آرمان‌های ملی و میهنی راهگشا باشد (زوری و شعبان‌زاده، ۱۳۹۴). تحلیل ساختار و محتوای وصیت‌نامه شهدا نشان‌دهنده منظومه فکری آنان قبل از کشته‌شدن است (بهرامیان، ۱۴۰۰). اگر نویسندگان وصایا، رزمندگان باشند، می‌توان با تجزیه و تحلیل آن‌ها به واقعیات و آموزه‌های ارزشمندی دست یافت. محتوای این وصیت‌نامه‌ها که می‌تواند راهنمای راه جوانان و نوجوانان، دختران و پسران این مرزوبوم، مواد اصلی تحلیل در این پژوهش است. محقق در این پژوهش به دنبال تحلیل کیفی ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدا است تا با شناسایی مؤلفه‌های مطرح در این وصیت‌نامه‌ها و اولویت‌بندی آن‌ها به دو سؤال اساسی پاسخ دهد که مؤلفه‌های مهم وصیت‌نامه‌های شهدا کدامند و این ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدا چه اولویت‌بندی دارند؟

پیشینه پژوهش

جنگ در کنار ابعاد سیاسی، نظامی و امنیتی، یک رویداد اقتصادی و اجتماعی مهم است. همچنین جنگ در تولیدات فرهنگی جامعه بازتاب یافته و تأثیر خود را در ذهنیت انسان‌ها می‌گذارد (طاهرپور، امیرمظاهری، ودیعه، ۱۳۹۹). شهادت، نعمت و هدیه خداوند و شهدا پاره‌های نور، تبلور نیایش و تحسّم عظمت در فراخنای تاریخ‌اند و مهم‌ترین تجلی شهادت‌طلبی در دوران دفاع مقدس نمایان گذشت. از این‌رو پرداختن به وصایای شهدای دفاع مقدس به‌عنوان مهم‌ترین ارزش فرازمانی و فرامکانی جهت دهنده پیشرفت در نظام اسلامی دارای اهمیت فراوانی است (عبیدی، ۱۳۹۵). گونه‌ای از دست‌نوشته‌های به‌جا مانده از رزمندگان ایران را که به وصیت‌نامه شهدا مصطلح و مشهور گردیده، می‌توان مهم‌ترین اسناد نوشتاری جنگ به حساب آورد (میرکازمی، ۱۳۹۶). مطالعه و مرور وصیت‌نامه‌های شهدا، در واقع مرور و بازخوانی باورها و آرزوهای برجسته‌ترین حافظان مرزها و فرهنگ و هویت جامعه ایرانی است. رزمندگان در دل نوشته‌های خود از چرایی حضور خود در جبهه‌ها و اهداف و آرمان‌های خود سخن گفته‌اند. آنان همچنین به بیان انتظارات و خواسته‌ها و مطالبات خود از آشنایان، گروه‌های اجتماعی مختلف و جامعه می‌پردازد (نظری فام، جواد، ۱۴۰۱). وصیت‌نامه شهیدان انقلاب اسلامی یکی از آثار و اسناد مکتوب و باارزشی است که شاید بدون اغراق بتوان گفت، بخش اعظمی از فرهنگ اعتقادی و مذهبی این مرزوبوم را در برهه‌ای از زمان به تصویر کشیده است (ایوبی، ۱۳۹۲). به‌طور حتم، آنچه رزمندگان اسلام در طول ۸ سال دفاع مقدس انجام دادند، متکی به یقین آن‌ها به ذات اقدس خداوند و وعده‌های او به مجاهدان و شهیدان بود. یقین، آثار مثبت بسیاری دارد؛ ترس را فرومی‌ریزد و شهامت و

شجاعت می‌آفریند و امکان سینه سپر کردن در مقابل گلوله را فراهم می‌گردند. با یقین، تحمل سختی‌ها و گرفتاری‌های جهاد ممکن می‌شود. دل شستن از دنیا و لذت‌های آن و دل بستن به وعده‌های الهی، به‌وسیله یقین امکان‌پذیر می‌شود. یکی از شهدای ۸ سال جنگ تحمیلی درباره اجتناب از دل‌بستگی به دنیا نوشته است: «ما چند روزی بیشتر در این دنیا نیستیم» آنچه نباید، دل‌بستگی را نشاید. خود را از بندها آزاد کنید و به‌سوی خدا بروید و لذت با خدا بودن را بچشید که لذت بس گوارایی است. شهیدی دیگر در وصیت‌نامه خود نوشته است: «دست از مادیات و جمع‌آوری ثروت بردارید و به فکر توشه برای آخرتتان باشید و بدانید دنیا محل عبور و آخرت محل قرار است». این سخنان، حاکی از تابش نور یقین بر دل‌های رزمندگان اسلام و شهدای دفاع مقدس بوده است، بنابراین، درس دیگری که در سبک زندگی اسلامی باید از رزمندگان اسلام و شهدا آموخت، یقین به وجود خدا، روز جزا و تعالیم نجات‌بخش خداوند و دور ساختن هرگونه شک و تردید از دل‌ها در این زمینه است. رزمندگان اسلام، برای خدا و جلب رضای او، به همه دل‌بستگی‌های دنیوی پشت نمودند و دل درگرو خدا نهادند، دل‌های خود را خانه خدا قرار داده و جز خدا را در آن‌ها راه ندادند. ما نیز در سبک زندگی‌مان باید همان راهی را برگزینیم که رزمندگان اسلام انتخاب کردند و در همان راهی برویم که آنان در آن گام سپردند؛ و این امر، نیازمند یقین خدشه‌ناپذیر به خداوند یکتا و وعده‌ها و تعالیم اوست. یقین، حبّ دنیای مذموم را از دل‌ها دور ساخته و قلب‌ها را همواره متوجه خدای متعال و آخرت می‌سازد (داودزاده، ۱۳۹۷). آگاهی از اندیشه‌ها و دیدگاه‌های شهدا درباره جامعه در قالب پیام‌هایی که در وصایای شهدا وجود دارد می‌تواند افراد جامعه را با اهداف والای آنان آشنا و تصویری از جامعه مطلوب را برای آن‌ها به نمایش بگذارد. وصیت‌نامه‌ها یا همان یادگارها و آثار به‌ظاهر دنیوی شهدا منبع اصلی برای معرفت‌شناسی مقاومت و دفاع نسلی است که برای ارزش‌هایشان جان و خود را فدا کردند. وصیت‌نامه‌ها، نوشته‌ها یا این مکتوبات دل‌نوشته‌هایی هستند که مستقیماً از عمق باطن معنوی و ایمان آنان برآمد و البته تنها به‌واسطه برگه‌ای کاغذ بیان شده‌اند و این کلمات و جملات به یادگار مانده از شهدا به گوهرهایی گران‌بها تبدیل شده‌اند که می‌توانند نشانگر فضای روحی و روانی شهدا و دغدغه‌های فکری و اخلاقی، اجتماعی، خانوادگی و سیاسی آنان و در کل حال و هوایی معنوی جبهه‌ها باشد؛ وصایای گران‌قدر شهدا شامل پیام‌هایی هستند که برای مخاطبان خاص دارای نشانه‌های ویژه‌ای است (کرم پور و همکاران، ۱۴۰۰). اگر نسبت به این وصیت‌نامه‌ها توجه ویژه شود، بی‌شک آبشخور تولید بسیاری از تولیدات فرهنگی، ادبی و هنری خواهد شد. آیا این وصیت‌نامه‌ها حاصل یک‌عمر سیر و سلوک عارف برجسته از حیاط زنده نیست؟ پس چرا ما از آن بهره نبریم و در جهت ارتقای کمال و رشد جامعه به‌ویژه نسل جوان کم‌توجه باشیم؟ مسلماً اگر سلامت حیات جامعه را بخواهیم، یکی از راه‌های رسیدن به آن، توجه به وصایایی است که شهدا در آخرین لحظات زندگی خود بیان کردند، زیرا انسان در آن لحظات و دقایق روحی پیدا می‌کند که ظرایف ماوراء را به چشم دل می‌بیند و عرصه‌های آسمانی و ملکوتی را نظر می‌کند و به دنیا و دنیازدگان

می‌خندد و حسرت می‌برد که چرا زودتر به این درجه نرسیده است. ما با مرور وصیت‌نامه‌های معنوی می‌توانیم در دقایق شهدا حضور یابیم و حقیقتاً حاصل عمر باید نظاره ملکوت باشد نه دغدغه از آتش دوزخ. انسان‌ها علی‌الخصوص کسانی که معنای آیه شریفه: *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ...* را بهتر درک می‌کنند درصدد برمی‌آیند تا به هر طریق ممکن دیدگاه‌ها و آرزوهایشان را به امید اجرا پس از حیاتشان به بازماندگان دلسوزشان توصیه نمایند، توصیه‌هایی که به‌زعم آنان می‌توانند راهی باشد که آن‌ها را در طول زندگی تجربه کرده‌اند (محروقی، ۱۳۹۴).

محققان نیز با توجه به اهمیت وصیت‌نامه‌های شهدا، تحقیقاتی را انجام داده‌اند که در این بخش به برخی از این تحقیقات مرتبط پرداخته شد.

نظری فام (۱۴۰۱) پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای گیلانی دفاع مقدس انجام داد. در این مطالعه تلاش شد تا با استفاده از روش تحلیل محتوا ضمن بررسی محتوایی تعداد ۹۷ وصیت‌نامه شهید گیلانی دفاع مقدس، برجسته‌ترین و مهم‌ترین مضامین مورد اشاره در وصیت‌نامه‌ها احصا و مورد بررسی قرار گیرد. با تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای گیلان، ۱۷ مقوله استخراج گردید و این مقوله‌ها در قالب سه مقوله کلان تعریف گردیدند؛ در مجموع، وصیت‌نامه شهدای گیلانی شامل سه دسته مضامین مذهبی و اعتقادی، سیاسی-اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی است. در میان مضامین مذهبی و اعتقادی، امام حسین (ع) و مهدویت و در میان مضامین سیاسی-اقتصادی، امام خمینی (ره)، ولایت‌فقیه و مبارزه با ابرقدرت‌های جهانی و در میان مضامین اجتماعی-فرهنگی، خانواده و وحدت و همگرایی اجتماعی، از جمله پربسامدترین مقوله‌های مورد اشاره در وصیت‌نامه‌های شهدای گیلانی به شمار می‌روند.

بهرامیان (۱۴۰۰) در پژوهشی تحت عنوان تحلیل اسناد جنگ تحمیلی؛ مطالعه موردی وصیت‌نامه ۳۲ نفر از شهدای اطلاعات عملیات سپاه سیدالشهداء (ع) استان تهران پس از بررسی اولیه و ظاهری متن و محتوای ۳۳ وصیت‌نامه نشان داد ۹ تأکید اصلی و کلیدواژه مهم مشخص شد. سپس با تجزیه و تحلیل آماری این اصطلاحات با نرم‌افزار اس پی اس در هر وصیت‌نامه و مقایسه آن‌ها با یکدیگر وصیت‌نامه‌ها مشخص شد. مفاهیم استخراج شده شامل جهاد و شهادت، پشتیبانی از امام و ولایت‌فقیه، گناه نکردن و توبه، طلب حلالیت، طلب شهادت، سفارش به نماز، احترام به پدر و مادر، رعایت حجاب، خدمت به اسلام و محرومین است.

در تحقیق میرزایی (۱۴۰۰) با عنوان تحلیل مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در وصیت‌نامه شهدای فرهنگی استان ایلام مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی مشخص شد که به ترتیب مؤلفه‌های: ایمان و توکل به خدا (۴۸)، اخلاص (۳۷)، مقابله با استحاله و دگرگونی فرهنگی و اخلاقی در جامعه توسط دشمنان (۳۱)، ایثار و فداکاری (۲۹)، صبر و شکیبایی (۲۸)، خودسازی معنوی و اخلاقی (۲۳)، همدلی و اتحاد (۲۲)، ظلم و استکبارستیزی (۲۱)، خیرخواهی (۲۰)، حفظ و اشاعه روحیه انقلابی (۱۹)، شجاعت و

دلاوری (۱۸)، عزت و اقتدار ملی (۱۴)، خودباوری و اعتمادبه‌نفس (۱۳)، وفاداری و استقامت (۱۲) و درنهایت جوانمردی (۱۱) مورد، بیشترین تأکید را برحسب فراوانی، در وصیت‌نامه شهدای فرهنگی داشتند.

حجازی، اسفندیارپور (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان بررسی جایگاه وصیت‌نامه‌ها و نامه‌های شهدا در ژانرهای ادبی انجام دادند. در این پژوهش، وصیت‌نامه‌ها و نامه‌های شهدا به‌مثابه یک ژانر در نظر گرفته شده‌اند، زیرا این دست‌نوشته‌ها و مکتوبات، پیشینه طولانی در اندرزنامه‌ها، قرآن، وصایای معصومین و عرفا دارند، همچنین بر مبنای نظریه کار گفتار آستین و سرل، ویژگی‌های مشترکی در کنش‌های گفتاری این نوشتارها وجود دارد. هدف اصلی در این مقاله، اثبات این نکته است که وصیت‌نامه‌ها و نامه‌های شهدا بر مبنای تحلیل محتوای تعلیمی و اخلاقی و کنش‌های گفتاری غالب بر آن‌ها ژانری به شمار می‌آیند که علاوه بر ایجاد تحول شخصیتی در مخاطبان، در حوزه گسترده اجتماعی و حتی جهانی نیز، تولید‌گفتمان فرهنگی دارند.

فروغ‌زاده، سلطانی (۱۳۹۷) در تحقیقی با عنوان تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا (با تأکید بر مفاهیم الگو و توسل به ائمه) نشان داد که بعد از نام و یاد خداوند، امام حسین (ع) نزدیک‌ترین معصوم به شهیدان بوده که علاوه بر نقش الگو و مرجع شهیدان در مبارزه علیه کفار، در ترغیب رزمندگان به شهادت‌طلبی و نیز تسلی بخشی به خانواده‌های شهیدان تعیین‌کننده بوده و در راهنمایی خانواده و جوانان از منظر شهیدان سهم قابل توجهی داشته است. علاوه بر ایشان، امام زمان (عج)، امام علی (ع)، حضرت فاطمه (س) و حضرت رضا (ع) از جمله معصومین، همچنین حضرت زینب (س) از دیگر بزرگوارانی بوده‌اند که شهیدان ارتباط قلبی محکمی با آنان داشته‌اند و همواره پیروی از آن‌ها را به دیگران توصیه نموده‌اند.

میرکازمی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان بررسی وصیت‌نامه‌های شهدا از دیدگاه نشانه‌شناختی انجام داد. در این مقاله نوزده فقره وصیت‌نامه فرماندهان شهید دفاع مقدس مورد شناخت نشانه‌شناسانه قرار گرفته است و نتایج این پژوهش که از روش تقطیع عبارات وصیت‌نامه و شیوه پیدایشی به‌دست‌آمده؛ گزارش شده است.

ربیعی، تمنایی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی به تحلیل و بررسی پنجاه وصیت‌نامه برگزیده از رزمندگان جنگ بر اساس نظریه گفتمان لاکلاوموف پرداخته است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که ولایت‌فقیه و رهبری امام خمینی، استکبارستیزی و در رأس آن آمریکا و واقعه کربلا و شهادت حجاب، نماز جماعت و نماز جمعه، نفی زندگی دنیایی، توصیه به گریستن برای شهدای کربلا به‌جای گریستن برای شهادت خودشان، از مضامین و محورهای اصلی وصیت‌نامه‌ها بوده‌اند. در این میان، ولایت‌فقیه و رهبری امام خمینی دال مرکز به‌حساب می‌آیند که دال‌های دیگر پیرامون آن مفصل‌بندی می‌شوند و معنا می‌یابند.

خوشحال (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوایی و ساختاری وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس» به تحلیل موضوعی وصیت‌نامه‌های شهدا پرداخته است. نگارنده در فصل اول توضیحی در خصوص جنگ، انگیزه‌های جنگ، شرایط جنگ در اسلام و شهادت از دیدگاه قرآن و عترت ارائه داده و سپس به ریشه‌ی تاریخی اختلافات ایران و عراق، علل و اهداف تجاوز عراق به ایران و اصطلاحات جبهه و جنگ در دو بخش (آداب‌ورسوم - اصطلاحات و تعبیرات جبهه) پرداخته است. در فصل دوم زندگی‌نامه‌ی نه تن از سرداران شهید دفاع مقدس به صورت موجز و مختصر آورده شده است. در فصل سوم که تحلیل ساختاری و محتوایی وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس است، ابتدا دو وصیت‌نامه‌ی شهید همت و یک وصیت‌نامه‌ی شهید زین‌الدین و یک وصیت‌نامه از شهید سید مجتبی علمدار که حول محور زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج) و ولایت مداری می‌چرخد تحلیل شده و سپس وصایا در نوزده عنوان کلی موضوع‌بندی و تحلیل شده‌اند که عبارت است از: مناجات، رزمندگان و شهدا، دشمن‌ستیزی، مواعظ و نصایح شهدا، طلب حلالیت، پشتیبانی از امام خمینی (ره) و ولایت‌فقیه، عشق به شهادت، توجه به مرگ و جهان آخرت، جایگاه پدر و مادر، آینده‌نگری، ترغیب به دفاع و جنگ، جایگاه حجاب و همسران شهدا در وصیت‌نامه‌های شهدا، توصیه به هم‌زمان شهید، نقش امام خمینی در پیوستگی صفوف جبهه، استقامت، اعتراف به گناهان، اقتدا به امام حسین و نهضت عاشورا، آرزوی شهدا و فلسفه‌ی شهادت و حضور در جبهه‌ها. در تحلیل ساختاری تکیه بر نکات بیانی، بدیعی و دستوری بوده و در تحلیل محتوایی تکیه بر مضامین عرفانی و اخلاقی، انقلابی و سیاسی است. از این بیست عنوان کلی در وصیت‌نامه‌ها پنج عنوان که عبارت از زمینه‌سازی برای ظهور حضرت مهدی (عج)، پشتیبانی از امام خمینی، ترغیب به دفاع و جنگ و عشق به شهادت و اقتدا به امام حسین و نهضت عاشورا است در وصیت‌نامه‌های شهدا و شعر شعرای دفاع مقدس نقشی اساسی و محوری دارد.

روش پژوهش

پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش به روش مرور انجام شده است. جامعه آماری وصیت‌نامه‌های شهدا است. نمونه آماری متن گزیده صد وصیت‌نامه از شهدا هشت سال دفاع مقدس^۱ می‌باشد (به دلیل محدودیت در حجم مقاله لینک وصیت‌نامه‌ها در پاورقی آورده شده است). بررسی کیفی با استفاده از کدگذاری به وسیله نرم‌افزار مکس کیودا انجام پذیرفت.

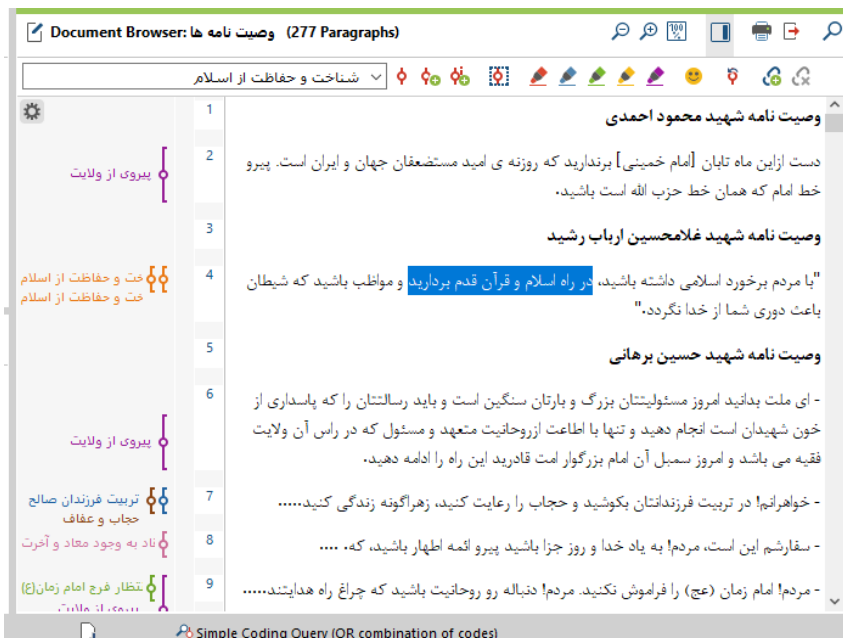
یافته‌های پژوهش

این تحقیق باهدف شناسایی ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدا و اولویت‌بندی آن‌ها انجام پذیرفت. محقق در این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال‌ها بوده که ارزش‌های ایرانی اسلامی مهم در وصیت‌نامه‌های شهدا کدامند و چه اولویت‌بندی دارند؟ متن گزیده صد وصیت‌نامه از شهدا هشت سال دفاع مقدس از پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه در این پژوهش مورد بررسی کیفی و اسنادی قرار گرفت. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده از روش کدگذاری و نرم‌افزار مکس کیودا *max quda* استفاده شد. برای اولویت‌بندی مؤلفه‌ها از آزمون فریدمن و نرم‌افزار *SPSS* استفاده شد. نتایج نرم‌افزار مکس کیودا در اشکال (۱) نشان داده شده است:

۱.

<https://hawzah.net/fa/Article/View/94856/%DA%AF%D8%B2%DB%8C%D8%AF%D9%87-%D8%B5%D8%AF-%D9%88%D8%B5%DB%8C%D8%AA-%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%A7%D8%B2-%D8%B4%D9%87%D8%AF%D8%A7%D8%A1-%D9%87%D8%B4%D8%AA-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%D8%AF%D9%81%D8%A7%D8%B9-%D9%85%D9%82%D8%AF%D8%B3>

شکل ۱. نتایج بررسی وصیت‌نامه شهدا با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

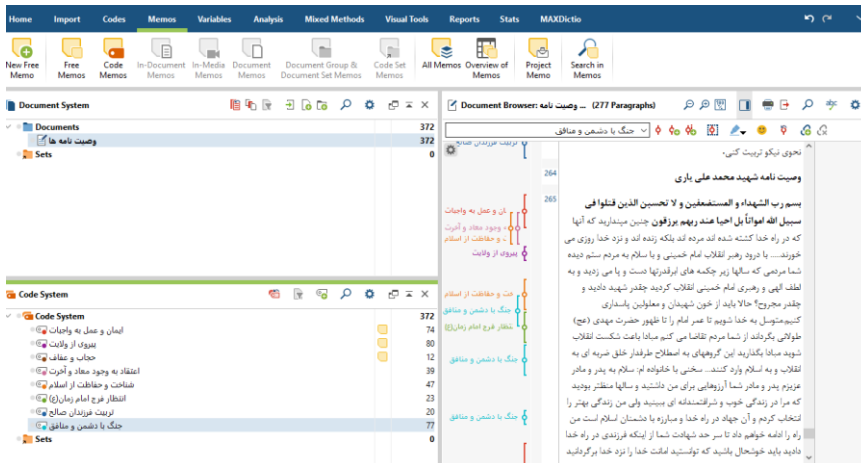
شناخت و حفاظت از اسلام

1 وصیت نامه شهید محمود احمدی
2 دست از این ماه تابان [امام خمینی] برنذارید که روزنه ی امید مستضعفان جهان و ایران است. پیرو خط امام که همان خط حزب الله است باشید.

3 وصیت نامه شهید غلامحسین ارباب رشید
4 "با مردم برخورد اسلامی داشته باشید، در راه اسلام و قرآن قدم بردارید و مواظب باشید که شیطان باعث دوری شما از خدا نگردد."

5 وصیت نامه شهید حسین برهانی
6 - ای ملت بدانید امروز مسئولیتان بزرگ و بارشان سنگین است و باید رسالتان را که پاسداری از خون شهیدان است انجام دهید و تنها با اطاعت از روحانیت متعهد و مسئول که در راس آن ولایت فقیه می باشد و امروز سبیل آن امام بزرگوار امت قادرید این راه را ادامه دهید.
7 - خواهرانم! در تربیت فرزندانتان بکوشید و حجاب را رعایت کنید، زهراگونه زندگی کنید.....
8 - سفارشم این است، مردم! به یاد خدا و روز جزا باشید پیرو ائمه اطهار باشید، که ....
9 - مردم! امام زمان (عج) را فراموش نکنید. مردم! دنباله رو روحانیت باشید که چراغ راه هدایتند.....

Simple Coding Query (OR combination of codes)

Home Import Codes Memos Variables Analysis Mixed Methods Visual Tools Reports Stats MAXDictio

New Free Code In-Document In-Media Document Document Group & Code Set All Memos Overview of Project Search in Memos Memo Memo Memos Memos Memos Memos

Document System

Documents 372
وصیت نامه ها 372
Sets 0

Code System

Code System 372
ایمان و عمل به وصایای 80
پیروی از ولایت 74
حجاب و عفاف 12
انقیاد به وجود معاد و آخرت 19
شناخت و حفاظت از اسلام 47
انتظار فرج امام زمان 23
تربیت فرزندان صالح 20
جنگ با دشمن و منافق 77
Sets 0

Document Browser: وصیت نامه (277 Paragraphs)

جنگ با دشمن و منافق

تجوی نیکو تربیت کنی.

وصیت نامه شهید محمد علی باری

264
265

بسمه رب الشهداء و المستضعفین و لا تحسین الدین القتلوا فی سبیل الله اموالاً بل ایمان بزرگواران زمین چینی میندارید که آنها که در راه خدا کشته شده اند مرده اند بلکه زنده اند و نزد خدا روزی می خورند... با افزودن رهبر انقلاب امام خمینی و با سلام به مردم ستم دیده شما مرثی می که سالها زیر چکمه های ابرقزنها دست و پا می زدید و به لطف الهی و رهبری امام خمینی انقلاب کردید چقدر شهید دادید و چقدر مصروح حالا باید از خون شهیدان و معاولین پاسداری کنیم...سپس به خدا شویم تا عمر امام را تا ظهور حضرت مهدی (عج) طولانی بگرداند از شما مردم تقاضا می کنم مبادا باعث شکست انقلاب شوید مبادا بگذارید این گروههای به اصطلاح طرفدار خلق سربه ای به انقلاب و به اسلام وارد کنند... سخنی با خانواده ام، سلام به پدر و مادر عزیزم پدر و مادر شما از روحانی برای من شنیدید و سالها منتظر بودید که مرا در زندگی خوب و شرافتمندانه ای ببینید ولی من زندگی بهتر را انتخاب کردم و آن جهاد در راه خدا و مبارزه با دشمنان اسلام است من راه را ادامه خواهم داد تا سر حد شهادت شما از اینکه فرزندی در راه خدا دادید باید خوشحال باشید که توانستید امانت خدا را نزد خدا برگردانید

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروی از ولایت

11 **وصیت نامه شهید ناصر بختیار ی**

12 ...خودم را لایق نمیدانم که در جواب ندای هل من ناصر یتصرنی به امام کبیرمان لبیک بگویم... ولی از امام (ره) می خواهم که مرا دعا کند تا بلکه نزد خداوند مورد قبول واقع شوم و به درجه ای که در نهایت شهادت است برسم.

13 ...خدایا شکر می کنم که مرا آزاد آفریدی تا آزاد فکر کنم تا بتوانم بندگی‌ت را به جای آورم.

14 **خدایا! شکر تو را که مرا پاسدار انقلاب خمینی ات قرار دادی تا اینکه بتوانم خونم را فدای حسین‌ت بکنم.**

15 **خدایا! شکر تو را که مرا از این نعمت انقلاب سرخ خمینی برخوردار نمودی و به آن درجه ای رساندی که لیاقتش را نداشتم... آگاه باشید که در این برهه از زمان مسئولیت سنگینی بر دوش دارید. شما پاسدار خون های ریخته شده برای اسلام عزیز هستید و باید شما عزیزان پیام خون شهیدان و شعار آنها را با کار و کوشش در راه خدا به جهانیان صادر نمایید، و ثابت کنید که می توانید در پناه اسلام غیر وابسته به ابرقدرت‌ها باشیم و به شعار بهشتی مظلوم و دیگر شهیدا تحقق بخشیم و ندای مظلومانه امتمان را به گوش تمام مستضعفان جهان برسانیم تا اینکه لریزه بر اندام پوسیده مستکبران داخلی و خارجی بیندازیم...**

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروی از ولایت

16 و مستضعفین خود تصمیم بگیرند و حاکم روی زمین باشند همانطوریکه که خداوند به بندگانش وعده داده است:

17 **"و نريد ان نمن على الذين استضعفوا في الارض و نجعلهم ائمه و نجعلهم الوارثين..."** تا اینکه مقدمه ای برای ظهور مهدی (عج) و افراشته شدن پرچم لاله الهه در جهان باشد.

18 **وصیت نامه شهید مجید بازوکی**

19 "دروود بر امام امت، نایب بر حق امام زمان (عج) حضرت امام خمینی که هرچه داریم از وجود با برکت ایشان است که اسلام و امت اسلامی را بعد از هزار و چهارصدسال دوباره زنده نمود. قدر امام را بدانید و خالصانه پیروش باشید، انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی امانت الهی هستند وظیفه همه ما پاسداری از انقلاب و دستاوردهای آن است. صلاح دنیا و آخرت ما در پیروی از ولایت فقیه می باشد. فعالانه در مسائل انقلاب و اجتماع شرکت نمایید. حضور گسترده و آگاهانه مردم ضامن انقلاب و اصول آن است. در نماز جمعه شرکت کنید و شعائر اسلام را زنده تر کنید."

20 **وصیت نامه شهید مرتضی بهرامیان**

21 از برادران و خواهران می خواهم که این نهضت را حفظ کنید و در راه صدور آن از هیچ کوششی دریغ نکنید و مگذازید بار دیگر دست جنایتکاران شرق و غرب در شما مسلط گردد و خونهای هزاران

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروزی از ولایت

وصیت نامه شهید محمود دایه علی

23

بسم الله الرحمن الرحيم و لا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتاً بل احيا عند ربهم
 يرزقون گمان مبرید کسانیکه در راه خدا کشته می شوند، مرده اند بلکه زنده اند و نزد خدا روزی
 می خورند. من محمود دایه علی وصیت نامه ی خود را به نام خدا و در راه تداوم انقلاب اسلامی به
 رهبری زعبی عالیقدر امام امت خمینی روح خدا شروع می کنم، ای مردم مسلمان و مستضعف ایران
 این انقلاب را به رهبری امام امت ادامه دهید ما ملت ایران خیلی خون داده ایم که این انقلاب به
 پیروزی برسد نکند که از رهنمودهای امام سرپیچی کنید و امام را تنها بگذارید او نایب امام زمان
 (عج) است. نگذارید خون این شهیدان پایمال شود ما هرچه خون بدهیم انقلابمان پایدارتر می شود،
 این آمریکائی خائن با کمک منافقین دارند شاخ و برگ این نهال انقلاب را می ریزند ما باید نگذاریم
 که این ابرقدرتها، واسطه های داخلی آنها به این انقلاب ضرور زیان برسانند. اگرچه همه را بکشند ما
 باید تا آخرین قطره ی خونمان را به پای این نهال انقلاب بریزیم و آن را آبیاری کرده و رشدش
 بدهیم. در زمان امام حسین (ع) امام را تنها گذاشتند حالا که امام خمینی راه او را می رود ما نباید
 او را تنها بگذاریم. از خانواده ام می خواهم که خط امام را ادامه دهند و از مادرم می خواهم برادرهایم
 را در بسیج شرکت دهد تا اگر روزی به شهادت رسیدم بتوانند ادامه دهنده ی راه من باشند. از
 برادرهایم می خواهم که بعد از من اسلحه را به دوش بگیرند و خون خودشان را به پای درخت اسلام
 بریزند تا درخت اسلام بارورتر گردد. هرکس امام را قبول نداشته باشد و سر قبر من بیاید به خون
 تمام شهیدان خیانت کرده است، پدر و مادرم! ما امروز در زمان امتحان هستیم چون در جبهه وجود

بیروزی از ولایت

انتظار فرج امام زمان (ع)

ناعت و حفاظت از اسلام

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروزی از ولایت

علیه باطل فرستاده شوند؛ من برای آنها طلب پیروزی بعد از شهادت می کنم. دوستام در پیروزی
 ما در این جنگ هیچ شکی نداشته باشید این سخنان را به عنوان یک شهید می گویم که اگر
 وحدت خودمان را از دست بدهیم و امام را تنها بگذاریم به خون تمام شهیدان خیانت کرده ایم و
 خدا شما را نمی بخشد. فقط در خط امام حرکت کنید و بدانید بهترین تسلیت برای من انتقام
 گرفتن خون تمام شهیدان است....

24

وصیت نامه شهید سید جمال دربان فلک

25

ای امت حزب اللهی! اسلام مکتب انسان سازی است و انقلاب اسلامی با رهنمودها و رهبری صحیح
 امام امت (خمینی بت شکن) می رود تا جهانی شود و تمامی ابرقدرت ها را نابود کند و انقلاب را به
 صاحب اصلی اش امام زمان (عج) تحویل دهد پس بر همه شما وظیفه شرعی است که در هرکجا که
 باشید از اسلام و جمهوری اسلامی دفاع کنید.... از ولایت فقیه و روحانیت مبارز اطاعت و پشتیبانی
 کنید که هردو ضامن پیروزی و پشتوانه اسلام هستند"

26

وصیت نامه شهید صفر علی داوودی

27

"مادرم سلام این فرزندت را از کردستان غریب و مظلوم ببپذیر، اینجا کسی را جز خدای بزرگ و
 ملائک نداریم مادرم برای ما دعا کن".

وصیت نامه شهید هـ الله ج افـحـ مسجد

بیروزی از ولایت

بیروزی از ولایت

خت و حفاظت از اسلام

بیروزی از ولایت

ناد به وجود معاد و آخرت

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

تربیت فرزندان صالح

وصیت نامه شهید وی.سه پریمی مسیندی

29 مسلم و تسلیم هستم و شهادت می دهم به خداوند "خی لا یموت واحد، رحمان و رحیم و ... محمد (ص)، بهترین برگزیده از یک صد و بیست و چهار هزار رسولش و علی (ع) وصی بر حقش و یازده فرزند علی (ع) از قاطعه (س) که همگی برحقند و اما تنها حجت خدا مهدی(عج) است که به انتظار فرمان ظهورش (نگران از انسانیت) نشسته است.

30 قال الحسین (ع) "ان الحیاه عقیده و الجهاد و لیخص الله الذین آمنوا و یحق الکافرین"

31 درود خدا به امام عزیزم که ما را آگاهی بخشید و در هر فرصت برای پاک کردن زنگار نیتها پرداخت تا فقط برای خدا باشیم و رحمت خدا بر شهداء باد که به ما آموختند چگونه بهتر رفتن را.

32 **وصیت نامه شهید سید کریم حسینی**

33 بارالها به جبهه آمدم تا تکلیف خود را ادا کنم و از من راضی باشی. اما افسوس که نتوانستم مأموریت خود را به نحو احسن انجام دهم که به تو نزدیکتر شوم و از من راضی باشی. **بمسز عزیزم از بچه ها به خوبی نگهداری کن** و آنها را در راه فراگیری علم و دانش یاری نما و مرتب آنها را به مساجد ببر تا فرد مفیدی برای جامعه ی ما باشند.

34 **وصیت نامه شهید بهرام حق نجات**

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

جنگ با دشمن و منافق

وصیت نامه شهید بهرام حق نجات

34 خدایا از تو می خواهم که مرا یاری کنی تا در راه تو قدم بردارم همانطور که خداوند می فرماید هرکسی در امور بر خداوند توکل نماید او برایش کافی است و حال اگر بنده گام در راه جهاد با کفار گذاشت هرگونه سرنوشتی که پروردگارش برای او تعیین نماید تفاوتی ندارد ما می رویم تا وظیفه خود را انجام دهیم و نتیجه آن برای ما مهم نیست که چه بر سر ما خواهد آمد انشاءالله که خداوند قبول نماید.

35 **وصیت نامه شهید حسین حدادی**

36 سلام بر مهدی (عج) سلام بر نایبش امام خمینی، سلام بر شهیدان و درود بر تمام مسلمین جهان، مادر و پدر عزیزم اگر شهید شدم برابم گریه نکنید چون من خود می خواستم و وظیفه ام بود. خدا من را به شما داد وظیفه شما بود که مرا تربیت کنید و کردید، پس ناراحت نباشید، پیام من به ملت ایران این است که با **گروهبان های منافق بجنگید و نابودشان کنید** و راه شهیدان را ادامه دهند. پیام من به دولت این است که امام و شخصیت های مملکتی را از هر نقطه حفظ کنند تا ریشه آمریکا کنده شود. تمام ملت باید گوش به فرمان امام باشد زیرا که نائب امام زمان است. امیدوارم که تا به حال گناهی کرده ام خدا مرا ببخشد و مرا جزء یاران امام زمان گرداند....

عاشقم عاشق روی مهدی

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

جنگ با دشمن و منافق

42 **وصیت نامه شهید بهنام خرم بخت**

43 "خدایا! تو را به حسین قسم می‌دهم که ما را از فیض شهادت محروم نفرما، پدر و مادرم از شما می‌خواهم که بعد از شهادت من برای من گریه نکنید، بلکه به مظلومیت آقا ابا عبدالله الحسین (ع) در روز عاشورا فکر کنید دوستان و آشنایان و دانش آموزان شما را به شهدای کربلا قسم می‌دهم که یک لحظه از فرهنگ جهاد و شهادت و امر به معروف و نهی از منکر غافل نباشید، که اگر خون شهدای کربلا و پیام زینب (س) نبوده، امروز اسلام و قرآن در عالم پیشرفت نمی‌کرد در پایان از همه شما حالیت می‌خواهم و از شما تقاضا دارم که امام عزیز را تنها نگذارید..."

44 **وصیت نامه شهید محمود خادم سیدالشهدا**

45 ... باور کنید که شهادت از غسل شیرین تر است اگر در بطن کلمه شهادت بروید متوجه خواهید شد که چقدر کشته شدن در راه خدا شیرین است. برادرم احمد روح من در انتظار فداکاری توست تو مانند یک مسلمان واقعی زندگی‌ت را وقف خدمت به اسلام کن.

46 **وصیت نامه شهید محمود اعتصامی**

47 به دستورات امام خمینی (ره) عمل کنید، به مسایل معنوی و حضور در نماز جمعه اهتمام فراوان داشته باشید و از زنان و مردان جامعه می‌خواهم به حدود الهی و فرامین اسلام و قرآن عمل نمایند.

Simple Coding Query (OR combination of codes)

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

ایمان و عمل به واجبات

49 **وصیت نامه شهید سید حسین روح الامین**

50 ای عزیزان از مال دنیا دست بردارید و به خدا فکر کنید، ما از خاک آمده ایم و به خاک بازمی‌گردیم، هرچه هست، دست خداست و هرچه صلاح او است همان است، خداوند در این دنیا بسیار آزمایش خواهد کرد. این نعمتها را برای آزمایش ما قرار داده است مواظب باشیم که از این آزمایشات سربلند بیرون بیائیم. ای دوستان به دنبال شناخت اسلام بروید اگر اسلام را شناختید، اگر امام (ره) را شناختید، به آنچه که می‌خواهید می‌رسید، به خدا فکر کنید و به فردای قیامت، به آن آتش جهنم و نعمتهای خدا در بهشت، دست از مال دنیا و هواهای نفسانی بردارید... ای مردمی که در صحنه هستی به گلزار شهدا بروید و از این عزیزان درس بیاموزید، و فرزندان خود را چون اینان بزرگ کنید، در نماز جمعه ها مرتب شرکت کنید، نه فقط به عنوان یک نفر حاضر در نماز به خطبه ها گوش کنید راه و روش اسلام را یاد بگیرید و سعی کنید در سیاست دخالت کنید و ببینید در مملکتتان چه می‌گذرد.

51 من نمی‌دانم چه بگویم چون من دائم دنیا هیچ ارزشی ندارد و تنها سفارش من این است که دست از یاری امام (ره) برندارید و در جنگ شرکت کنید به مستضعفین کمک کنید و دست نوازش بر سر آنان بکشید....

52 **وصیت نامه شهید حمید رشیدی**

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

اعتماد به وجود معاد و آخرت

52 **وصیت نامه شهید حمید رشیدی**

53 ...آیا مردم چنین پنداشته اند که به صرف اینکه گفته اند ایمان آورده ایم رهشان کنند و بر این دعوی امتحانشان نکنند؟

54 ای کسانیکه ایمان آورده اید جهت چیست که برای جهاد در راه خدا به خاک زمین دل بسته اید؟ آیا راضی به زندگی دنیا عوض حیات آخرت شدید به متاع دنیا در پیش عالم آخرت اندک و ناچیز است. پس از عرض سلام بر حسب وظیفه ای که می باشد چند سطر به عنوان وصیت می نویسد البته وصیت نامه شهید همه مانند بهترین نوشتجات عرف است و چیز تازه ای برای نوشتن ندارم بنده با عقیده کامل بدین راه قدم گذاشته و به کمال آگاهی آن را دنبال کرده ام. از آنجا که دنیا محل امتحان است و در این چند روز زندگی که به لحظه ای می ماند انسان به بوته آزمایش گذاشته می شود. اگر بخواهیم عاقبتمان سعادتمندانه باشد باید از این آزمایش سرافراز بیرون آئیم با هم موجب سرافرازی خود و هم خداوند باشیم که خداوند به بندگانش پادشاهی می کند و خوشا به حال شهیدان که می فرمایند بالاتر از هر چیزی، چیزی مگر اینکه کسی به مسلخ عشق رفته و شهید شود که بالاتر از آن چیزی نیست. برادران و خواهران خدا را شکر کنید که در این عمری که خدا گرفته اید شاهد چنین تحویل عظیمی بودید. قدر این انقلاب را بدانید و از آن مراقبت کنید و به متاع قلیل دنیا دل نبندید که شما را منحرف و بر زمین می زند.

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

تربیت فرزندان صالح

56 **وصیت نامه شهید جواد جلیلی**

57 بسم الله الرحمن الرحيم

58 درود خداوند متعال بر تو باد ای رهبر عالی قدر و بزرگوار سلام شهیدان ایران... حسین جان! جوانان ما در جبهه ها به یاد تو سینه های خود را جلوی گلوله های سبک و سنگین قرار می دهند و جان خود را می دهند پروردگارا من می دهم تو ما را خلق کردی و تو به ما جان داده ای... خداوند مرا یاری کن اگر تو یاری نکنی یآوری جز تو ندارم و ای مردم مسلمان این خون پاک شهیدان است که بیخ و خم قلاب را صاف و هموار می کند که شاید با ریخته شدن این خونهای پاک کسانی که در نادانی هستند پاره الله نماینده شوند و از شما مردم مسلمان و دوستان و آشنایان تقاضا می کنم که با انقلاب به حالت سستی برخورد نکنید انقلاب هدف بزرگی را دنبال کرده است و از شما می خواهم که جلوگیری از فرزندان خود نکرده و بگذارید راهی راه می خواهند بروند و اگر کسی مانع از رفتن فرزندش به جبهه های جنگ شود به خدا قسم مسئول است... خدایا تو را شکر می کنم که به من قدرت تشخیص حق از باطل را دادی و خدایا تو را شکر می کنم که رهبرم را شناساندی که به من چنین پدر و مادری دادی خدایا تو را شکر می کنم که مرا در نادانی نمیراندی مادر عزیزم می دانم که شما را اذیت کردم و برای شما نتوانستم فرزند خوبی باشم... بعد از مردن من حجله ای برای من مگنارید چون در نزد خدا هیچ ارزشی ندارد گل بر سر قبرم نیاورید چون این گلها بعد از ۲ یا ۳ روز پلاسیده می شوند مرا در بهشت زهرا (س) دفن کنید. والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

تربیت فرزندان صالح

56 **وصیت نامه شهید جواد جلیلی**

57 بسم الله الرحمن الرحيم

58 درود خداوند متعال بر تو باد ای رهبر عالی قدر و بزرگوار سلام شهیدان ایران... حسین جان! جوانان ما در جبهه ها به یاد تو سینه های خود را جلوی گلوله های سبک و سنگین قرار می دهند و جان خود را می دهند پروردگارا من می دهم تو ما را خلق کردی و تو به ما جان داده ای... خداوند مرا یاری کن اگر تو یاری نکنی یآوری جز تو ندارم و ای مردم مسلمان این خون پاک شهیدان است که بیخ و خم قلاب را صاف و هموار می کند که شاید با ریخته شدن این خونهای پاک کسانی که در نادانی هستند پاره الله نماینده شوند و از شما مردم مسلمان و دوستان و آشنایان تقاضا می کنم که با انقلاب به حالت سستی برخورد نکنید انقلاب هدف بزرگی را دنبال کرده است و از شما می خواهم که جلوگیری از فرزندان خود نکرده و بگذارید راهی راه می خواهند بروند و اگر کسی مانع از رفتن فرزندش به جبهه های جنگ شود به خدا قسم مسئول است... خدایا تو را شکر می کنم که به من قدرت تشخیص حق از باطل را دادی و خدایا تو را شکر می کنم که رهبرم را شناساندی که به من چنین پدر و مادری دادی خدایا تو را شکر می کنم که مرا در نادانی نمیراندی مادر عزیزم می دانم که شما را اذیت کردم و برای شما نتوانستم فرزند خوبی باشم... بعد از مردن من حجله ای برای من مگنارید چون در نزد خدا هیچ ارزشی ندارد گل بر سر قبرم نیاورید چون این گلها بعد از ۲ یا ۳ روز پلاسیده می شوند مرا در بهشت زهرا (س) دفن کنید. والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروک از ولایت

60 **وصیت نامه شهید ناصر جام شهریار**

61 ...و تو ای خدای بزرگ کمکم کن که جزء هدایت یافتگان باشم و نصرتم ده که با دشمنان دین تو ستیز کنم... ای مسلمانان از همه قشر بدانید که وظیفه شرعی است که از ولی امر مسلمین اطاعت کنید... خدایا پاریمان کن تا از اسلمان پیروی کنیم و در خط امام که همان خط اسلام است، باشید... ای ملت بیدار ایران هوشیار باشید و نگذارید تاریخ تکرار نشود، حال که جنگ به نفع جمهوری اسلامی ایران پیش می رود، همانهایی که با امام علی (ع) گفتند که مالک را برگردان، ما با قرآن نمی جنگیم، (در اینجا هم این کار را نکنند) متأسفانه همین کار را کردند... قرآن و اسلام در ایران پیاده می شود، (اجرامی شود) نه در حزب بعث صدام... آری در زمان دودمان ننگین پهلوی سرمان در لاک خودمان بود، و هیچ توجهی نداشتیم، که بر ما و مکتب ما چه می گذرد و باز خداوند بر ما منت نهاد و رهبری از سلاله محمد (ص) خمینی این مرد بزرگ، مرد با تقوا، این اسلام شناس واقعی را ولی امر و رهبر و پیشوای ما کرد... ای آمریکای خونخوار که خون همه محرومان در سراسر گیتی به دست تو و یا جیره خواریت می ریزد، به یاری حق و همت امت اسلامی دیگر عمرت به پایان رسیده است و تو را در جهان که رسوایی رسواتر خواهیم کرد، تو که هر روز در جنوب لبنان و السالوادور خونها می ریزی و سازمان حقوق بشرت در خواب خرگوشی فرو رفته است.

62 **وصیت نامه پرویز خیامیان**

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروک از ولایت

62 **وصیت نامه پرویز خیامیان**

63 درود به رهبر عزیز، قلب ملت ایران به نام الله در هم کوبنده ظلم و ستم، به نام خدائی که به ما شعور داد تا خوب را از بد و زشت و پلید را از زیبا تمیز داده و یکی را انتخاب کنیم، تقاضا دارم دخترم (سفورا) تا کلاس ششم ابتدایی فقط و فقط درس اسلامی خوانده و بعد قرآن یاد بگیرد و کاملاً اسلامی تربیت شود که این بزرگترین آرزوی من است، از همسر و خانواده ام تقاضا دارم اگر در راه شهید شدم در مرگ من گریه نکنند بلکه شادی یکنند تا روح من شاد گردد، اگر شهید شدم جنازه مرا در اصفهان دفن کنید، فرزند مرا نزد امام امت رهبر کبیر انقلاب، پدر عزیزم خمینی بت شکن ببرید تا دست برکتش را به صورت او کشیده و برای آنها دعا نمایند، والسلام، پایدار ارتش جمهوری اسلامی ایران، پاینده ایران، و برقرار باد جمهوری اسلامی ایران.

64 **وصیت نامه شهید اکبر چاچی**

65 برای اسلام و انقلاب تبلیغات زیادی بکنید تا ندای اسلام و اسلام طلبی به اقصی نقاط جهان برسد در انشاع و گسترش فرهنگ اسلامی تلاش لازم را بنمایید و از هیچ کوششی دریغ نکنید همیشه گوش به فرمان امام امت و مسئولین کشور باشید."

66 **وصیت نامه شهید سید عباس جولایی**

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

شناخت و حفاظت از اسلام

66 **وصیت نامه شهید سید عباس جولایی**

67 **نناخت و حفاظت از اسلام**

68 **وصیت نامه شهید هدایت الله ثمرمند**

69 **ایمان و عمل به واجبات**

70 **وصیت نامه شهید حسین ثامنی**

67
 برادرترم! به ریسمان الهی اعتصام کنید و آن را رها نسازید، هرچه به کلاس بالاتری از ایمان برویم درسهایمان مشکل می شود و درس امتحانات مشکل تر و شیطان هم تلاش بیشتر می شود. مبادا پس از چند صبحی تحمل درد و زنج و زحمت در راه خدای بزرگ به دره نیستی سقوط کنیم، قرآن زیاد بخوانید و سعی کنید زمانیکه خداوند با شما صحبت می کند ترجمه تحت اللفظی آن را بدانید. تقوا تقوا اساس کار است اگر تقوا نباشد اکثر عبادات به خاطر غیر خدا می شود، نماز را طوری بخوانید که بدانید با خدا چه می گوید مبادا عباداتمان پندی باشد که ما را از راه سعادت بازدارد بدین واسطه که فکر کنیم خیلی آدم خوبی هستیم عبادات ما باید پله ای برای صعود ما به درجات و کلاسهای بالاتر باشد.

68
وصیت نامه شهید هدایت الله ثمرمند

69
 "اینجانب براساس عقیده ای که نسبت به اسلام و مکتب شهادت دارم با عزمی راسخ و اراده ای آهنین عازم جبهه شده ام تا دین خود را نسبت به اسلام ادا کنم چون موقعی که شهادت باعث سعادت ماست، افتخار شهید شدن در راه اسلام را داریم"

70
وصیت نامه شهید حسین ثامنی

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

شناخت و حفاظت از اسلام

75 **وصیت نامه شهید حسین ترک**

76 **پیروی از ولایت**

77 **پیروی از ولایت**

78 **جنگ با دشمن و منافق**

79 **ناب به وجود معاد و آخرت**

75
 از مردم شهیدپرور می خواهم که همیشه در صحنه باشند، ابرقدرتها بداندند مردم ایران همیشه در صحنه هستند و نمی گذارند که خللی بر جمهوری اسلامی وارد شود. ابرقدرتها بدانند که ما مردم ایران با جان و دل انقلاب را پذیرفتیم و آن را تا پایان جان حفظ خواهیم کرد. من از مردم می خواهم رهبر و ولی فقیه را تنها نگذارند و به دستورات ایشان عمل کنند از خواهران خود می خواهم پدر و مادرم هم می خواهم که اگر می خواهند برای من گریه کنند برای غریبی امام حسین (ع) گریه کنند.

76
وصیت نامه شهید نادر پوربندری

77
 بر شما جنگ و جهاد واجب شد در حالی که این فرمان بر شما گران و سنگین و مورد کراهت شمامست، ولی بدانید که چه بسا چیزی را که ناگوار و مکروه می دانید در حقیقت به نفع شمامست، بالعکس شما می پندارید که شهیدان راه خدا مرده اند نه، بلکه زنده به حیات ابدی هستند و در نزد پروردگارتان مشتمم خواهند بود.

78
وصیت نامه شهید رحیم ترکان

79
 مردان و مؤمنان بزرگ خدا کسانی هستند که به عهد و وفا پیمان بستند و حتی به بهترین درجه

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروی از ولایت

وصیت نامه شهید رحیم ترکان

79 مردان و مؤمنان بزرگ خدا کسانی هستند که به عهد و وفا پیمان بستند و حتی به بهترین درجه یعنی شهادت رسیدند و اینجانب سوگند یاد می‌کنم که سعادت خویش را نمی‌یابم مگر در پی‌مردن خط خونین اباعبدالله الحسین (ع) که راه تمامی شهدای انقلاب اسلامی است.

80 پدر و مادر عزیزم بدانید و مطمئن باشید که امروز در راهی جاودانه گام نهادم که انتهای آن حضرت بقیه الله الاعظم قرار دارند، انسان باید از دنیا و زندگی پر مشقت آن که موجب می‌شود انسان غرق در گناه بشود رهایی پیدا کند و راه جهاد در راه خدا را پیش گیرد ولیکن جهاد در راه خدا باید حسین گونه باشد مردم شهیدپرور تقوا را فراموش نکنید و تقوا پیشه کنید، پیرو خط ولایت فقیه باشید و هر کاری می‌کنید فقط برای رضای خدا باشد. اخلاص در عمل پیشه کنید انشالله خداوند ما را در زمره شهدای صحرائی که قرار دهد و ما را با حسین بن علی (ع) محشور گرداند. در پایان از همه آشنایان و دوستان و همکلاسیها حلالیت می‌طلبم.

81 **وصیت نامه شهید محسن پورقاسمی**

82 "کسانی که به ولایت امام اعتقاد ندارند بر جنازه من حاضر نشوند، سلام مرا به رهبر عزیزم، پدر یتیمان برسانید و به خانواده شهدا بگویید که تا آخرین قطره خونمان صحنه های نبرد حق علیه باطل را ترک نخواهیم کرد، و با خداوند پیمان می‌بندیم که در تمام عاشورا و کربلاها، حسین (ع) ..."

Simple Coding Query (OR combination of codes)

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

جنگ با دشمن و منافق

وصیت نامه شهید حسام اسماعیلی فرد

83

84 اگر شهادت نصیبمان شد، آن را دودستی می‌گیریم و خدا کند زانوهایمان سست نشود. شهادت چیزی نیست که نصیب هرکس بشود هرکس که شهید می‌شود به کمال رسیده است، شهدای شما نمرده اند بلکه زنده اند و ناظر اعمال شما هستند.

85 **وصیت نامه شهید محمد علی توانگر**

86 "خواهرم! شما با حجاب و برادر! شما با برادرتان سلاح. از امام و جمهوری اسلامی که حاصل خون بهای شهیدان است دفاع کنید. همچنان که من با خونم نمی‌گذارم دشمن به همین آسانی به ایران اسلامی تجاوز نماید."

87 **وصیت نامه شهید محمدرضا رودسر ابراهیمی**

88 شهادت، حد نهایی تکامل یک انسان است، شهادت بالاترین آرزوهاست، چه زیباست لحظه ای که تفنگ از زمین کنده می‌شود و به سوی دشمن نشانه می‌رود، چه زیباست لحظه ای که دشمن را ذلیل و خوار به اسارت می‌گیرد و چه شیرین است آن هنگام که در خون خود می‌غلغیم و با شهد شهادت سیراب می‌شویم. اگر من کشته شدم راهی بود که با میل خود آمدم.....

وصیت نامه شهید علی زارعی

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

بیروی از ولایت

جنگ با دشمن و منافق

جنگ با دشمن و منافق

تربیت فرزندان صالح

بیروی از ولایت

انتظار فرج امام زمان (ع)

نماحت و حفاظت از اسلام

137

138

جنگ با دشمن و منافق

ناد به وجود معاد و آخرت

جنگ با دشمن و منافق

وصیت نامه شهید غلامحسین طالبی

خدایا تو را شکر که به من منت گذاری و من را در جوار مجاهدان راهت قرار دادی، خدایا جقدر نعمت ها که به من دادی نتوانستم شکرگذار باشم خدایا اکنون که قلم در دست گرفته و وصیتی می نویسم تو میدانی که در قلمم و قلبها چه می گذرد. خدایا تو می دانی که من باور نمی کنم که شهید شوم، لیکن صفت رحمانیت و رحیمیت تو امیدوارم کرد و همواره با در نظر گرفتن این صفت است که خود را آماده ی رزم و شهادت می کنم. خدایا مرا ببخشد. مرگ بر دشمنان اسلام، زنده باد پیروان اسلام، و جاوید باد دین مبین اسلام. ۲۰/۱۰/۱۳۶۰

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

جنگ با دشمن و منافق

ایمان و عمل به واجبات

ناد به وجود معاد و آخرت

جنگ با دشمن و منافق

ایمان و عمل به واجبات

بیروی از ولایت

142

143

144

145

146

147

وصیت نامه شهید سید جمال طباطبایی

از ملت خواستارم که حقتان را بر حقیر بیخشند که نتوانستم خدمتگزار خوبی برای آنها باشم اگر اشتباهی داشته ام خصوصاً افرادی که با آنها سرکار داشته ام عاجزانه می خواهم مرا عفو کنند چون خیلی بر من حق دارند و از خداوند متعال اجر فراوان برای آنها خواستارم.

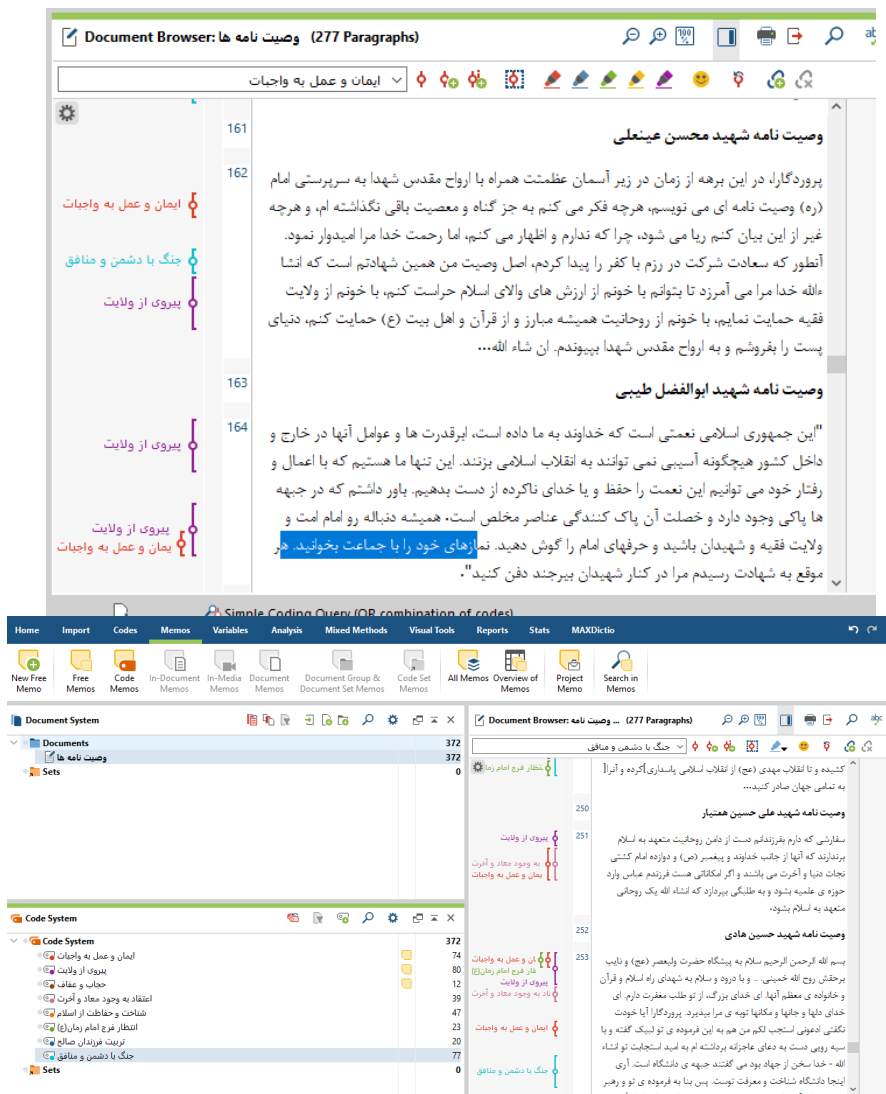
وصیت نامه شهید مهدی ذوالفقاری

ی ملت به باخاسته تا آخرین نفس در مقابل کفر و الحاد و نفاق ایستید و آنان را ناپود کنید تا مسلمانان دنیا نفس راحت بکشند و بهتر خدا را عبادت کنند از خط ولایت فقیه که ادامه دهنده ی راه پیامبران و امامان است قویاً حمایت کنید.

وصیت نامه شهید غلامرضا صادق زاده

به نام آنکه شکافته شب می باشد و از میان تاریکی نور را می آفریند، توصیه ام را به تمام شاهدان حال و آینده تاریخ با آیه ای آغاز می کنم که در آن با کسانی که در راه خدا جهاد می کنند و کشته شوند وعده بهشت داده شد و آینده ای روشن برای آنان ترسیم شده است. کاش در خور لیاقت چنین مرکی را می دیدم و می دانستم که در راه خدا شهید خواهم شد..... توصیه اول و بزرگ من این است که امت اسلامی ما به هیچ وجه دست از اسلام و قرآن و امامان و ولایت فقیه برندارند که همانا عذاب

Simple Coding Query (OR combination of codes)

Document Browser: وصیت نامه ها (277 Paragraphs)

ایمان و عمل به واجبات

جنگ با دشمن و منافق

بیروی از ولایت

بیروی از ولایت

بیروی از ولایت

ایمان و عمل به واجبات

وصیت نامه شهید محسن عینعلی

پروردگارا، در این برهه از زمان در زیر آسمان عظمت همراه با ارواح مقدس شهدا به سرپرستی امام (ره) وصیت نامه ای می نویسم، هرچه فکر می کنم به جز گناه و معصیت باقی نگذاشته ام، و هرچه غیر از این بیان کنم ریا می شود، چرا که ندارم و اظهار می کنم، اما رحمت خدا مرا امیدوار نمود. آنطور که سعادت شرکت در رزم را کفر را پیدا کردم، اصل وصیت من همین شهادتم است که اتشا ءالله خدا مرا می آمرزد تا بتوانم با خونم از ارزش های والای اسلام حراست کنم، با خونم از ولایت فقیه حمایت نمایم، با خونم از روحانیت همیشه مبارز و از قرآن و اهل بیت (ع) حمایت کنم، دنیای پست را بفروشم و به ارواح مقدس شهدا پیوندم. ان شاء الله...

وصیت نامه شهید ابوالفضل طیبی

"این جمهوری اسلامی نعمتی است که خداوند به ما داده است، ابرقدرت ها و عوامل آنها در خارج و داخل کشور هیچگونه آسیبی نمی توانند به انقلاب اسلامی بزنند. این تنها ما هستیم که با اعمال و رفتار خود می توانیم این نعمت را حفظ و یا خدای ناکرده از دست بدهیم. باور داشتیم که در جبهه ها پاکی وجود دارد و خصلت آن پاک کنندگی عناصر مخلص است. همیشه دنباله رو امام امت و ولایت فقیه و شهیدان باشیم و حرفهای امام را گوش دهید. نمازهای خود را با جماعت بخوانید. هر موقع به شهادت رسیدم مرا در کنار شهیدان بیرجند دفن کنید".

Document System

Documents	372
وصیت نامه ها	372
Sets	0

Code System

Code System	372
ایمان و عمل به واجبات	74
بیروی از ولایت	80
حجاب و عفاف	12
انفکاد به وجود معاد و آخرت	39
صناعت و محافظت از اسلام	47
انتظار فرج امام زمان(ع)	23
تربیت فرزندان صالح	20
جنگ با دشمن و منافق	77
Sets	0

Document Browser: وصیت نامه (277 Paragraphs)

جنگ با دشمن و منافق

کننده و تا انقلاب مهدی (عج) از انقلاب اسلامی پاسداری کرده و آنرا به نامی جهان صادر کنید...

وصیت نامه شهید علی حسین هفتبار

سفرش که دارم فرزندانم دست از دامن روحانیت منعقد به اسلام بردارند که آنها از جانب خداوند و پیمبر (ص) و موازله امام گمشده نجات دنیا و آخرت می یابند و اگر امکانی هست فرزندم عباس وارد حوزه ی علمیه بشود و به طلبگی بپردازد که انشاء الله یک روحانی منعقد به اسلام بشود.

وصیت نامه شهید حسین هادی

بسم الله الرحمن الرحیم سلام به پیشگاه حضرت ولیعصر (عج) و نایب برحقش روح الله خمینی... و با درود و سلام به شهیدان راه اسلام و قرآن و خانواده ی معظم آنها ای خدای بزرگ، از تو طلب مغفرت دارم ای خدای دانا و جانها و مکلفها توبه ی مرا بپذیر. پروردگارا آیا خودت نکفتی آدمونی استجب لکم من هم به این فرموده ی تو لبیک گفته و با سبیه رویی دست به دعای عاجزانه برداشته ام به امید استجابت تو کنشاء الله - خدا سخن از جواد بود می گفتند چه ی دانشگاه است آری اینجا دانشکده شناخت و معرفت توست پس بنا به فرموده ی تو و رهبر

به دلیل محدودیت تعداد صفحه تمام صد نمونه‌های وصیت‌نامه که وارد نرم‌افزار گردیده است در متن مقاله آورده نشده است

بر اساس متن وصیت‌نامه‌ها کدگذاری‌ها توسط محقق صورت پذیرفت. کدگذاری ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصیت‌نامه شهدا به شرح جداول (۱) به دست آمد:

جدول ۱. نتایج کدگذاری ارزش‌های ایرانی اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدا با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا

فراوانی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
۳۷۲		کد سیستم
۷۴	ایمان و عمل به واجبات	نمازخواندن، روزه گرفتن، زیارت‌خانه خدا، حلالیت طلبی
۸۰	پیروی از ولایت	پیروی از امام، حمایت از نظام جمهوری اسلامی
۱۲	حجاب و عفاف	رعایت حجاب اسلامی، الگو قرار دادن حضرت زهرا
۳۹	اعتقاد به وجود معاد و آخرت	دوازده‌امامی، معتقد، اعتقاد به وجود جهنم و بهشت، دنیای آخرت، وجود زندگی دنیوی و اخروی
۴۷	شناخت و حفاظت از اسلام	شناخت عظمت اسلام و قرآن، شناخت امامان و پیامبران، شناخت مذهب شیعه، شناخت مسلمانان و پیروان اسلام، شناخت ولایت‌فقیه، آشنایی با احکام اسلام و
۲۳	انتظار فرج امام زمان (ع)	انتظار ظهور آقا امام زمان، انجام اعمال انتظار فرج امام، دعا برای امام زمان، سلام‌صلوات بر سلامتی آقا امام زمان
۲۰	تربیت فرزندان صالح	کوشش برای تربیت فرزندان صالح، نگهداری از فرزندان، کمک به فراگیری علم آن‌ها، تربیت فرد مفید، تربیت اسلام و دینی فرزندان، آموزش قرآن فرزندان
۷۷	جنگ با دشمن و منافق	پاسداری از اسلام و مسلمین، جنگ با دشمنان، دلآوری در جبهه اسلام و مسلمین، مبارزه نبرد با دشمنان اسلام، لیبک گفتن به فرمان امام، دفاع از خاک و ناموس کشور

برای کدگذاری مقوله‌ها، ابتدا کدگذاری بار (کدگذاری آغازین و بدون محدودیت داده‌ها) در دستور کار قرار گرفته است. برای انجام این کدگذاری، متون (وصیت‌نامه‌ها) خط به خط خوانده شده و پاره‌ای از آن‌ها را که بیانگر یک مقوله‌اند، در یک گروه جای گرفته و مقوله‌ها نام‌گذاری شده‌اند. در مرحله بعد، کدها و مقوله‌های ساخته شده نزدیک به هم را با استفاده از روش کدگذاری محوری در هم ادغام شده و کدگذاری نهایی به شکل انتخابی یا گزینشی، استخراج شد. مطابق نتایج این بررسی ۳۷۲ کد از این وصیت‌نامه‌ها استخراج گردید و سپس یافته‌های حاصل از کدگذاری در ۸ مضمون (تم) صورت‌بندی شده است.

با توجه به نتایج کسب شده حاصل از خروجی نرم‌افزار مکس کیودا مشخص می‌شود که اصلی‌ترین مقوله‌های ارزش‌های ایرانی اسلامی که از وصیت‌نامه‌ها استخراج شد شامل ایمان و عمل به واجبات، پیروی از ولایت‌فقیه، رعایت حجاب و عفاف، اعتقاد به وجود معاد و آخرت، شناخت و حفاظت از اسلام،

انتظار فرج امام زمان (ع)، تربیت فرزندان صالح، جنگ با دشمنان و منافقین (جهاد) می‌باشند. در ادامه جهت اولویت‌بندی مؤلفه‌ها از آزمون فریدمن استفاده شد. برای این منظور از نرم‌افزار *spss* استفاده گردید.

جدول ۲. مؤلفه‌های اصلی استخراج‌شده از وصیت‌نامه‌های شهدا

ردیف	کدگذاری نهایی
۱	ایمان و عمل به واجبات
۲	پیروی از ولایت‌فقیه
۳	رعایت حجاب و عفاف
۴	اعتقاد به وجود معاد و آخرت
۵	شناخت و حفاظت از اسلام
۶	انتظار فرج امام زمان (ع)
۷	تربیت فرزندان صالح
۸	جنگ با دشمنان و منافقین (جهاد)

نتایج حاصل از کدگذاری وصیت‌نامه‌های شهدا نشان داد ایمان و عمل به واجبات، پیروی از ولایت‌فقیه، حجاب و عفاف، آخرت، شناخت و حفاظت از اسلام، انتظار، تربیت، جنگ با دشمن و منافقان مؤلفه‌های مستخرج از نرم‌افزار مکس کیودا می‌باشند. بررسی فراوانی مؤلفه‌های استخراج‌شده نشان می‌دهد در این وصیت‌نامه‌ها، در اولویت اول به مسئله پیروی از ولایت‌فقیه (۸۰ بار) تأکید شده است. مؤلفه بعدی مسئله جنگ با منافقین و دشمنان یا همان جهاد در راه خدا با فراوانی تکرار ۷۷ بار است. به ترتیب ایمان و عمل به واجبات (۷۴ بار)؛ شناخت و حفاظت از اسلام (۴۷ بار)؛ اعتقاد به وجود معاد و جهان آخرت (۳۹ بار)؛ و انتظار فرج آقا امام زمان (۲۳ بار)؛ تربیت فرزندان صالح (۲۰ بار)؛ حجاب و عفاف (۱۲ بار) اشاره شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این تحقیق نشان داد در وصیت‌نامه‌های شهدا به مؤلفه‌های ایمان و عمل به واجبات، پیروی از ولایت‌فقیه، حجاب و عفاف، آخرت، شناخت و حفاظت از اسلام، انتظار، تربیت، جنگ با دشمن و منافقان به‌عنوان ارزش‌های ایرانی اسلامی تأکید شده است. نتیجه حاصل از پژوهش حاضر با تحقیق بهرامیان (۱۴۰۰) از لحاظ تأکید شهدا به مؤلفه‌های جهاد و شهادت، پشتیبانی از امام و ولایت‌فقیه، رعایت حجاب، خدمت به اسلام و محرومین همسو است. همچنین نتایج به‌دست‌آمده با تحقیقات نظری فام (۱۴۰۱)،

میرزایی (۱۴۰۰)، حجازی، اسفندیاریپور (۱۳۹۸)، فروغ زاده، سلطانی (۱۳۹۷)، میرکاظمی (۱۳۹۶)، ربیعی، تمنایی (۱۳۹۲)، خوشحال (۱۳۹۰) همسو است.

فراوانی کدها نشان داد که به مسئله پیروی از ولایت‌فقیه بیشتر از سایر موارد تأکید شده است. همسو با نتیجه به‌دست‌آمده فرمانده سپاه روح‌الله استان مرکزی سردار سرتیپ دوم پاسدار «محسن کریمی» در پنجمین سالگرد شهادت سردار حاج «حمیدرضا انصاری» در اراک نیز به این مسئله اشاره کردند که پیروی و تبعیت از ولایت‌فقیه مهم‌ترین پیام و وصیت شهدا است که همگان باید به آن پایبند باشند. حکومت که شعبه‌ای از ولایت مطلقه رسول‌الله (ص) است، یکی از احکام اولیه اسلام است؛ و مقدم بر تمام احکام فرعی، حتی نماز و روزه و حج است (کدیور، ۱۳۹۵). ولایت‌فقیه یا ولایت مطلقه فقیه نظریه‌ای در فقه تشیع دوازده امامی است که نظام سیاسی و جانشینی محمد در دوران غیبت امام معصوم را بیان می‌کند. مهم‌ترین تمرین منتظران مصلح جهانی در عصر غیبت اهمیت به فرهنگ ولایت‌مداری است و امروز رهبری معظم انقلاب اسلامی نایب الامام است و همه ما موظف هستیم در این اصل اساسی شیعه و اسلام دقت لازم را داشته باشیم و در تمامی مسائل گوش به فرمان ولی امر مسلمین جهان باشیم و درواقع اطاعت از ایشان همان اطاعت از ولی‌عصر (عج) است.

مبارزه با مظاهر فساد و بی‌بندوباری یکی از مهم‌ترین اهداف انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. شهدا ضمن پاسداری از مرزهای جغرافیایی و میهنی، حفظ و حراست از هویت و فرهنگ ایرانی اسلامی را در صدر اولویت‌ها و اهداف خود قرار داده‌اند؛ بنابراین، توصیه به حفظ و تقویت عناصر هویتی و فرهنگی و ایستادگی در برابر هجمه‌های فرهنگی غرب یکی از مهم‌ترین مضامین اجتماعی-فرهنگی است که در وصیت‌نامه‌ها به آن اشاره شده است (نظری فام، ۱۴۰۱).

اگرچه شهیدان برای رسیدن به اهدافی آرمانی، از خانه و کاشانه و خانواده‌های خود دل‌کنده‌اند؛ اما تربیت فرزندان و نسل آگاه و بیدار و دیندار، ازجمله آرزوها و خواسته‌های مهم آنان است و در ۱۴/۴۳ درصد از وصیت‌نامه‌ها به این موضوع پرداخته شده است. آنان به دنبال انتقال ارزش‌های ناب اسلامی به آیندگان، به‌ویژه کودکان و نوجوانان هستند تا از این راه، زمینه بقا و تداوم حیات انقلاب و ارزش‌های جامعه اسلامی فراهم گردد. شهیدان از همسران خود می‌خواهند که دقت و توجه ویژه‌ای به تربیت فرزندان داشته باشند و در تربیت آینده‌سازان جامعه کوشا باشند. (نظری فام، ۱۴۰۱).

ترویج فرهنگ جهاد و شهادت هم یک وظیفه دینی و هم ضرورت ملی است که در وصیت‌نامه‌های شهدا مورد تأکید قرار گرفته است.

عمل به وصیت شهدا بهترین راه گرامی داشت مقام آن‌ها است، همه باید وصیت‌نامه شهدا را بخوانیم و به آن عمل کنیم چراکه شهدا در وصیت‌نامه‌های خود ما را به پایبندی به ولایت سفارش کرده‌اند از سوی دیگر باید دانست که همه ما عزت، اقتدار و امنیت امروز ما مرهون خون شهدا است و باید به‌گونه‌ای عمل کنیم که فکر و منطق شهیدان موردتوجه و الگو قرار گیرد.

در این پژوهش جهت کدگذاری وصیت‌نامه‌ها با این حجم بالا از نرم‌افزار مکس کیودا استفاده گردید که در نوع خود تاکنون مؤلفه‌های ارزش‌های ایرانی- اسلامی با این روش از وصیت‌نامه‌ها استخراج نگردیده بود. همچنین نبود تحقیقات در مورد متغیرهای پژوهش با استفاده از نرم‌افزار مکس کیودا از جمله محدودیت‌های این پژوهش به شمار می‌رود.

پیشنهادها

- در راستای نتایج به دست آمده پیشنهادهای کاربردی زیر ارائه می‌گردد:
- استفاده از وصیت‌نامه‌های شهدا به عنوان نقشه راه برای جوانان و دانش آموزان
  - برنامه‌ریزی راهبردی بر اساس وصیت‌نامه شهدا با توجه به اهمیت دفاع از کشور و جنگ با منافقان و دشمنان خصوصاً در برهه کنونی و استفاده از جهاد تبیین در راستای آگاهی بخشیدن به قشر نوجوان و جوان در پی حوادث و اغتشاشات اخیر
  - بالا بردن آگاهی دانش آموزان و دانشجویان با استناد به وصیت‌نامه‌های شهدا
  - استفاده از رسانه‌های مجازی و حضوری در راستای شناساندن مؤلفه‌های مطرح در وصیت‌نامه‌های شهدا

منابع و مأخذ

- ایوبی، کبری (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل وصیت‌نامه‌های شهدای استان البرز از جنبه ادبی و معناشناسی. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. دانشگاه پیام نور. دانشگاه پیام نور استان البرز. دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی.
- بهرامیان، صادق (۱۴۰۰). تحلیل اسناد جنگ تحمیلی؛ مطالعه موردی وصیت‌نامه ۳۲ نفر از شهدای اطلاعات عملیات سپاه سیدالشهداء (ع) استان تهران. *مطالعات دولت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران*، ۱۷(۱)، ۹۷-۱۱۳.
- حجازی، بهجت السادات؛ اسفندیارپور، فاطمه (۱۳۹۸). بررسی جایگاه وصیت‌نامه‌ها و نامه‌های شهدا در ژانرهای ادبی. *ادبیات دفاع مقدس*، ۳(۳)، ۶۹-۸۴.
- خوشحال، طاهره (۱۳۹۰). *تحلیل محتوایی و ساختاری وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. دانشگاه اصفهان. دانشکده ادبیات و علوم انسانی
- داودزاده، علی (۱۳۹۷). سبک زندگی اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدای ۸ سال دفاع مقدس. انتشارات بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- دیبری، مینا (۱۳۹۴). *تحلیل زیباشناسی وصیت‌نامه شهدای کهگیلویه و بویراحمد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد جنوب تهران.
- زوری، ریحانه؛ شعبانزاده، مریم (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌های شهدا. *مجموعه مقالات دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی*. دانشگاه محقق اردبیلی. ۴-۶ شهریور.
- طاهرپور، مالک؛ امیرمظاهری، امیرمسعود؛ ساسان، ودیعه (۱۳۹۹). مقایسه پایبندی به مضامین ارزشی وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس و سبک زندگی خانواده شهدا. *فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس*. ۶(۴)، ۱۷۹-۱۹۹.
- عبدی، فریدون (۱۳۹۵). *تحلیلی بر وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس به‌عنوان مهم‌ترین ارزش فرازمانی و فرامکانی جهت دهنده پیشرفت، نهمین کنگره پیشگامان پیشرفت، تهران*.
- فروغزاد، سیمین؛ سلطانی، سحر (۱۳۹۸). تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا (با تأکید بر مفاهیم الگو و توسل به ائمه). *دو فصلنامه علمی- پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)*. ۸(۱۷)، ۳۱-۵۷.
- فروغی جهرمی، محمدقاسم (۱۴۰۰). *رسانه‌های قدسی: مجموعه وصیت‌نامه شهدای خبرنگار*. ناشر نشر شاهد.
- کرم پور، روزا؛ عابدی کوشالشا، غلامرضا؛ باصری، علی (۱۴۰۰). بازشناسی جایگاه معنایی ارزش‌های اجتماعی در وصایای شهدا (شهدای دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم). *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۴(۹۲)، ۳۷-۶۳.
- گزیده صد وصیت‌نامه از شهدا هشت سال دفاع مقدس (۱۴۰۰). گنجینه معارف.
- محروقی، مینو سادات (۱۳۹۴). *بررسی وصیت‌نامه‌های شهدای دانشجو*. انتشارات سیمرغ خراسان.
- محسن کدیور (۴ بهمن ۱۳۹۵). نخستین نقد ولایت مطلقه فقیه.

میرکازمی، سیدمحمد (۱۳۹۶). بررسی وصیت‌نامه‌های شهدا از دیدگاه نشانه‌شناختی، نخستین همایش ادبیات مقاومت با محوریت شهدای دانشجوی استان خراسان شمالی، بجنورد.

میرزایی، مهدی. (۱۴۰۰). تحلیل مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در وصیت‌نامه شهدای فرهنگی استان ایلام مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی. شاهد/نَدیشه، ۲(۲)، ۴۷-۷۲.

میرکازمی، محمد (۱۳۹۲). نشانه‌شناسی وصایای شهدا؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور تهران. نظری فام، جواد (۱۴۰۱). تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای گیلانی دفاع مقدس. نشریه ادبیات پایدار، ۱۴(۲۶)، ۲۶۹-۲۹۴.

نظری، محمود؛ سرمدی، محمدرضا؛ فرج‌اللهی، مهران؛ اسماعیلی، زهره (۱۳۹۸). کشف مبانی فلسفی آموزه‌های تربیتی وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره جدید، ۲۷(۴۴)، ۱۱۱-۱۳۷.

نقش فرهنگ ایثار و شهادت در تقویت روحیه جهادی و تعالی اجتماعی

محدثه ولی‌زاده^۱، محمدمهدی خانی^۲، عطیه توکلی^۳، پویان پدram^۴، مریم دالائی مقدم^۵

چکیده

این مقاله به بررسی نقش فرهنگ ایثار و شهادت در ایجاد و تقویت روحیه جهادی در جوامع اسلامی می‌پردازد. فرهنگ ایثار و شهادت از جنبه‌های اساسی و مهم فرهنگ اسلامی هستند که تأثیر بسزایی در تقویت ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی دارند. ایثار به معنای فداکاری و از خودگذشتگی در راه خدمت به دیگران و جامعه و شهادت به عنوان بالاترین درجه ایمان و فداکاری در راه خداوند، دو مفهوم کلیدی در این پژوهش هستند. هدف این مقاله تبیین نقش فرهنگ ایثار و شهادت و بررسی تأثیرات این فرهنگ‌ها بر القای روحیه جهادی در جامعه است. با استفاده از روش تحقیق کاربردی و مطالعه منابع موجود، به تحلیل و بررسی مبانی نظری و پیشینه پژوهش‌های مرتبط پرداخته شده است. نتایج نشان می‌دهد که فرهنگ ایثار و شهادت با تقویت صفاتی همچون ایمان، توکل، اخلاص، صبر، شجاعت و عدالت‌خواهی، افراد را به مبارزه علیه ظلم و فساد تشویق می‌کند و نقش مؤثری در تحقق اهداف اسلامی و اجتماعی دارد. همچنین، این فرهنگ‌ها به تقویت ارتباطات انسانی، تعالی اخلاقی و ارتقاء ارزش‌های جامعه کمک می‌کنند. با ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و تأکید بر اهمیت این ارزش‌ها در برنامه‌های آموزشی و تربیتی، می‌توان روحیه جهادی را در جامعه تقویت کرد و به تعالی فرهنگی و اخلاقی مسلمانان دست یافت. به این ترتیب، جامعه اسلامی قادر خواهد بود در برابر چالش‌ها و تهدیدها ایستادگی کرده و به پیشرفت و توسعه دست یابد.

واژگان کلیدی

ایثار، شهادت، روحیه جهادی، تعالی اجتماعی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۰

۱. هیئت علمی دانشکده فناوری‌های نوین پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی (نویسنده مسئول).

Mohadesevali@sbmu.ac.ir

۲. هیئت علمی دانشکده فناوری‌های نوین پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی.

Khani@sbmu.ac.ir

tavakoli.s1367@gmail.com

۳. دکتری ژنتیک، پارک علم و فناوری دانشگاه تربیت مدرس.

Pooyan.pedram@gmail.com

۴. دکتری بیوشیمی مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم‌آباد.

۵. مرکز تحقیقات داروهای گیاهی رازی، دانشکده دندانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی لرستان، خرم‌آباد.

maryam.dalaei@yahoo.com

مقدمه

در دنیای امروز، مفهوم فرهنگ ایثار و شهادت به عنوان دو عنصر بسیار مهم در اسلام و فرهنگ اسلامی مورد توجه و بررسی قرار گرفته‌اند. این دو مفهوم نه تنها نقش مهمی در زندگی مسلمانان دارند بلکه به عنوان اساسی‌ترین اصول اخلاقی و روحیه جهادی در اسلام شناخته می‌شوند. فرهنگ ایثار و شهادت، عناصری هستند که در تقویت و ایجاد روحیه جهادی در فرهنگ اسلامی نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند. فرهنگ ایثار به معنای آمادگی به فداکاری برای خدمت به دیگران و جامعه است. این مفهوم در اسلام به عنوان یکی از اصول اخلاقی اسلامی به شدت تأکید می‌شود. ایثار و انفاق به عنوان بخشی از تعلیم و تربیت اسلامی افراد نه تنها به تقویت روابط انسانی و تعامل اجتماعی کمک می‌کند بلکه جامعه را به سمت تعالی و ترقی می‌برد. افرادی که دارای فرهنگ ایثار هستند، آماده‌اند تا به دیگران کمک کنند و در مواجهه با چالش‌ها و مشکلات به صورت پایدار و پراهمیت عمل کنند.

از سوی دیگر، مفهوم شهادت به عنوان یکی از اعلی درجات ایمانی و روحیه جهادی در اسلام شناخته می‌شود. افرادی که آماده‌اند در راه ایمان و اصول اسلامی تا آخرین نفس خود تلاش کنند و حاضر به فداکاری و شهادت باشند، روحیه جهادی بسیار قوی دارند. شهادت به عنوان نمادی از ایمان بی‌قید و شرط به خداوند و مبارزه علیه ستم و فساد، افراد را به فداکاری و تلاش تا آخرین نفس تشویق می‌کند.

در این مقاله، سعی شده است تا نقش و اهمیت این دو مفهوم، یعنی فرهنگ ایثار و شهادت، در ایجاد و تقویت روحیه جهادی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد. به عنوان بخشی از فرهنگ اسلامی، این دو مفهوم نه تنها به ارتقاء اخلاق و تعالی انسانی کمک می‌کنند بلکه به تربیت نیروهای قادر به مبارزه با ستم و فساد و تحقق اهداف اسلامی کمک می‌نمایند.

در جوامع اسلامی، فرهنگ ایثار و شهادت از دیگر مؤلفه‌های فرهنگی است که نقش بسیار مهمی در ایجاد و تقویت روحیه جهادی دارد. این دو مفهوم نه تنها در تاریخ اسلام، بلکه در تمامی دوره‌های تاریخی و مکان‌های جهانی نقش مهمی را ایفا کرده‌اند.

فرهنگ ایثار و شهادت در اسلام به عنوان اصول بنیادین و اساسی در زندگی مسلمانان شناخته می‌شود. این دو مفهوم نه تنها به عنوان عناصر اخلاقی و ایمانی بلکه به عنوان نیروهای محرکه‌ای در ایجاد و تقویت روحیه جهادی در جامعه اسلامی اهمیت دارند. در تاریخ اسلام و به ویژه در تاریخ معاصر ایران، فرهنگ ایثار و شهادت نقشی کلیدی در مواجهه با ظلم و استکبار و همچنین در تحقق اهداف انقلابی و اسلامی ایفا کرده است. با توجه به این اهمیت، بررسی تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر روحیه جهادی و نحوه شکل‌گیری و تقویت این روحیه در جوامع اسلامی، موضوعی حیاتی و مورد نیاز برای فهم بهتر نقش این اصول در تحقق اهداف اسلامی و اجتماعی است.

فرهنگ ایثار

اصطلاح «ایثار» در اسلام به معنای فداکاری و تخلیه از منافع شخصی به منظور خدمت به دیگران و جامعه به کار می‌رود. فرهنگ ایثار به معنای واقعی از فداکاری و اختیار دادن از منافع شخصی به منظور رشد و تقویت اخلاقی و انسانی جامعه استفاده می‌شود. این ارزش اسلامی در قرآن کریم و سنت پیامبر اسلام، پایه‌های قوی دارد و از اهمیت بسیاری برخوردار است.

یکی از نمونه‌های برجسته فرهنگ ایثار در اسلام، ایثار و تضحیه امام حسین (ع) در کربلا است. امام حسین به عنوان نمادی از ایثار و شهادت در مسیر حق و عدالت شناخته می‌شود. او تا آخرین نفس خود، در راه اصول انسانی و دینی جلوی ظلم و فساد ایستاد و آماده شد تا خود را فدای اصول اخلاقی و دینی کند. این ایثار و تضحیه او به دلیل اختیاری که داشت، نمونه‌ای برای دیگران در راه جهاد اخلاقی و دینی شد (سلیمانی، ۱۳۹۵).

فرهنگ ایثار به معنای آمادگی به فداکاری برای خدمت به دیگران و جامعه است. این مفهوم در اسلام بسیار ارزشمند شمرده می‌شود و به عنوان یکی از اصول اخلاقی اسلامی به شدت تأکید می‌شود. ایثار و انفاق از طریق ایجاد ارتباط انسانی مؤثر و تقویت ارتباطات اجتماعی به تقویت روحیه جهادی کمک می‌کند. افرادی که دارای فرهنگ ایثار هستند، آماده‌اند تا به دیگران کمک کنند و در مواجهه با مشکلات و چالش‌ها به صورت پایدار و پراهمیت عمل کنند. فرهنگ ایثار نه تنها به تعالی اخلاقی افراد کمک می‌کند بلکه جامعه را نیز به سوی تعالی و پیشرفت سوق می‌دهد (عباسی، ۱۳۹۸).

فرهنگ شهادت

فرهنگ ایثار و شهادت یکی از مهم‌ترین عناصر اسلامی است که در تاریخ و حال جامعه ایران نقش بسزایی داشته و دارد. این فرهنگ بر اساس آموزه‌های قرآنی و سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) شکل گرفته و در طول تاریخ با مقاومت مردم ایران در برابر استکبار و ظلم تقویت شده است. این فرهنگ در دوران انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی به اوج خود رسید و با شهادت هزاران شهید از جمله شهیدان بزرگوار مانند شهید چمران، شهید بابایی، شهید باکری، شهید مطهری و شهید بهشتی، نمادی از ایثار و فداکاری در راه خدا و وطن شد (فرهادی، ۱۳۹۶). این فرهنگ نه تنها برای دفاع از حرمت اسلام و ایران، بلکه برای تحقق اهداف انقلابی و اسلامی در جهان اسلام و مبارزه با استکبار جهانی ضروری است. فرهنگ ایثار و شهادت برای ایجاد روحیه جهادی در جامعه اثر بسزایی دارد. روحیه جهادی به معنای آمادگی و تلاش برای رسیدن به کمال انسانی و خدمت به مردم و مبارزه با هرگونه بدی و ظلم است. فرهنگ ایثار و شهادت با تربیت افرادی که دارای صفاتی مانند ایمان، توکل، اخلاص، صبر، شجاعت، مسئولیت‌پذیری، عدالت‌خواهی، محبت و همدلی هستند، روحیه جهادی را در جامعه تقویت می‌کند (قاسمی، ۱۳۹۵). این روحیه باعث می‌شود که جامعه ایران بتواند در برابر چالش‌ها و تهدیدهای

داخلی و خارجی مقاومت کند و به پیشرفت و توسعه برسد. فرهنگ ایثار و شهادت در جهان اسلام نیز گسترش یافته و در کشورهای مختلف اسلامی با توجه به شرایط تاریخی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خود شکل گرفته است. این فرهنگ با ایجاد همبستگی و اتحاد بین مسلمانان، می‌تواند نقش مهمی در حل مشکلات و رفع محرومیت‌های جهان اسلام داشته باشد (قاسمی، ۱۳۹۵).

آموزه‌های قرآنی و روایی درباره ایثار و شهادت

فرهنگ ایثار و شهادت در ایران بر اساس آموزه‌های قرآنی و سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) شکل گرفته است. قرآن کریم در آیات مختلف به فضیلت شهادت و ایثار در راه خدا اشاره کرده و آن را از مقامات بالای انسانی دانسته است. برخی از این آیات عبارتند از:

- وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (آل عمران: ۱۶۹)
- وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (بقره: ۱۵۴)
- وَمَنْ يُقْتَلْ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا (اسراء: ۳۳)
- وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (نساء: ۷۵)

پیامبر اکرم (ص) نیز در روایات متعدد به فضیلت شهادت و ایثار در راه خدا تأکید کرده و آن را از مقامات بالای انسانی دانسته است. برخی از این روایات عبارتند از:

- مَنْ مَاتَ عَلَى الْفِرَاسِ مَاتَ عَلَى الْفِطْرَةِ وَمَنْ مَاتَ فِي الْجِهَادِ مَاتَ عَلَى الْإِسْلَامِ (کنز العمال: ۱۱۳۵۶)
- مَنْ قَتَلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قَتَلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قَتَلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قَتَلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ (مسند احمد: ۲۰۴۹۹)
- مَنْ سَأَلَ اللَّهَ الشَّهَادَةَ بِبَيْدِقٍ بَلَغَهُ اللَّهُ مَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَإِنْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ (صحيح مسلم: ۱۴۰۳)

این آموزه‌ها در طول تاریخ با مقاومت مردم ایران در برابر استکبار و ظلم تقویت شده است. مردم ایران از زمان اسلام آوردند تاکنون در بسیاری از جنگ‌ها و انقلاب‌ها شرکت کرده و خون خود را در راه خدا و وطن تقدیم کرده اند.

پیشینه پژوهش

در زمینه فرهنگ ایثار و شهادت و تأثیر آن بر روحیه جهادی، مطالعات متعددی انجام شده است که هر کدام به ابعاد مختلف این مفاهیم پرداخته‌اند:

۱. روحیه جهادی، ویژگی‌ها و شاخصه‌ها

مقاله‌ای از محمدرضا احمدیان تحت عنوان «روحیه جهادی، ویژگی‌ها و شاخصه‌ها» که در سایت اندیشه برتر منتشر شده است، به بررسی مفهوم و اهمیت روحیه جهادی و صفات و شاخصه‌های آن می‌پردازد. این مقاله از آیات قرآنی و روایات اهل بیت (ع) برای تبیین روحیه جهادی استفاده کرده و ویژگی‌ها و اهمیت آن را روشن می‌کند (احمدیان، ۱۳۹۹).

۲. بررسی تأثیر مدیریت جهادی روی گسترش فرهنگ ایثار و شهادت

مرتضی قربانی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تأثیر مدیریت جهادی روی گسترش فرهنگ ایثار و شهادت» که در نخستین همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت ارائه شده است، به بررسی نقش مدیریت جهادی در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت پرداخته و راهبردهایی برای این منظور ارائه می‌دهد (قربانی، ۱۳۹۶).

۳. ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بین جوانان (از نگاه مقام معظم رهبری)

مقاله‌ای به قلم علی فلاحی با عنوان «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بین جوانان (از نگاه مقام معظم رهبری)» منتشر شده در سایت سیویلیکا، به بررسی دیدگاه‌ها و تأکیدات مقام معظم رهبری در خصوص ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در میان جوانان می‌پردازد. این مقاله از بیانات و نامه‌های مقام معظم رهبری برای ارائه دیدگاه‌ها و راهکارها استفاده می‌کند (فلاحی، ۱۳۹۷).

۴. روحیه جهادی و باورپذیری لازمه فرهنگ‌سازی در حوزه ترویج فرهنگ ایثار و

شهادت

عباسعلی رضایی در مقاله‌ای با عنوان «روحیه جهادی و باورپذیری لازمه فرهنگ‌سازی در حوزه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت» که در سایت خبرگزاری ایسنا منتشر شده است، به بررسی چالش‌ها و راهکارهای فرهنگ‌سازی در حوزه ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌پردازد و از تجربیات دفاع مقدس و جهاد سازندگی برای تبیین آن استفاده می‌کند (رضایی، ۱۳۹۷).

روش پژوهش

با توجه به ماهیت تحقیق و متناسب با موضوع مورد بررسی، روش‌های مختلفی برای تحقیق وجود دارد که انتخاب هر یک از آن‌ها به ماهیت و زمینه تحقیق، فعالیت‌های لازم برای نتیجه‌گیری و میزان مسئولیت محقق در قبال نتایج و اهداف تحقیق بستگی دارد. در این پژوهش، با توجه به مسائل مطروحه

و مطالعه اسناد و مدارک و همچنین مطالعات تحلیلی در خصوص ادبیات تحقیق، روش تحقیق به صورت کاربردی و از نظر شیوه‌های اجرا به صورت همبستگی انتخاب شده است.

مبانی نظری پژوهش

۱. **مفهوم شهادت در اسلام؛** شهادت در اسلام به معنای فداکاری در راه خداوند و اصول دینی و اخلاقی است. شهادت به عنوان یکی از بالاترین درجات ایمان و اخلاص به خداوند تلقی می‌شود. شهدای اسلام به عنوان قهرمانان و نمادهای ایمان و اخلاص در تاریخ اسلام شناخته می‌شوند. شهید در مسیر اصول دینی و دفاع از حقیقت، نمونه‌های زنده‌ای از روحیه جهادی و ایثار در جامعه هستند. مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۵ در دیدار با خانواده‌های شهدای مدافع حرم فرمودند: «عنوان شهید یک عنوانی است که نباید از آن آسان عبور کرد. در کلمه «شهید»، مجموعه‌ای از ارزش‌های دینی و ملی و انسانی نهفته است، اما مسائل دینی؛ اولین چیزی که شهید به یاد انسان می‌آورد، جهاد فی سبیل الله است؛ شهید در راه خدا حرکت کرده، مجاهدت کرده، به شهادت رسیده است». شهید مظهر ایمان صادق است: «صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ»؛ (احمدیان، ۱۳۹۹). این همان «قَضَىٰ نَحْبَهُ» است؛ مظهر صداقت و عمل صالح است. چه عملی اصلح از رفتن در راه خدا و تقدیم کردن همه وجود خود به این راه ایمان صادق، عمل صالح، این جنبه دینی که حالا در همین کلمات کوتاه، دنیایی از معارف نهفته است.
۲. **فرهنگ ایثار و شهادت؛** فرهنگ ایثار و شهادت تأثیرات عمیقی بر روحیه جهادی افراد و جوامع دارد. این دو مفهوم انسان‌ها را به سوی اخلاص و فداکاری در مسیر اصول دینی و انسانی هدایت می‌کنند. به عنوان نمونه‌هایی از ایثار و شهادت در اسلام، شهدای جبهه‌های مختلف جهاد اسلامی از انقلاب ایران و جنگ دفاع مقدس تا مبارزات در کشورهای اسلامی را می‌توان نام برد (بابایی، ۱۳۹۶). این شهدا با ایجاد نمونه‌هایی از ایثار و شهادت، روحیه جهادی جوانان و افراد معمولی را تقویت کرده‌اند.
۳. **روحیه جهادی؛** روحیه جهادی به معنای مبارزه در مسیر اصول دینی و انسانی است. این مبارزه می‌تواند در مسیر تعلیم و تربیت انجام شود (حسینی، ۱۳۹۵) و همچنین در مواجهه با تحریک‌ها و تهدیدهای خارجی و داخلی به کار گرفته شود. روحیه جهادی با ایجاد اخلاقی فرهنگ ایثار و تضحیه، افراد را به مبارزه علیه بدی و ظلم تشویق می‌کند (حسین خدادادی، ۱۳۹۷).
۴. **فرهنگ دفاع مقدس و تأثیر آن بر روحیه جهادی؛** فرهنگ دفاع مقدس به عنوان یکی از ارکان مهم انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی ایران، نقش بسیار مهمی در کار

جهادی و تحقق اهداف اسلامی ایفا می‌کند. این فرهنگ که از طیف گسترده‌ای از ارزش‌ها و اصول اسلامی تشکیل شده است (محمدی، ۱۳۹۴). افراد را به تقویت روحیه جهادی تربیت می‌دهد و آنان را برای مواجهه با چالش‌ها و تحریکات دشمنان اسلام آماده می‌سازد (نوروزی، ۱۳۹۶). فرهنگ دفاع مقدس از مبانی اصولی اسلامی مانند تعالی اخلاق، ایمان به دین و اصول، وحدت مسلمانان، اهمیت استقلال و خودکفایی و ایثار و فداکاری برای مصلحت عمومی برخوردار است. این ارزش‌ها افراد را به عنوان مسلمانان متعهد به دفاع از اسلام و ارزش‌های دینی تربیت می‌دهد و آن‌ها را در مقابل تهدیدات و تبنی‌های دشمنان به راه جهادی قرار می‌دهد (رحیمی، ۱۳۹۷).

با استفاده از مبنای نظری و روش‌های تحقیق مناسب، پژوهش حاضر به تحلیل تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت در تقویت روحیه جهادی پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که فرهنگ ایثار و شهادت به عنوان مبنای اخلاقی و اجتماعی قوی، به تقویت روحیه جهادی در جامعه اسلامی و افزایش توانمندی‌های فردی و اجتماعی کمک می‌کند.

یافته‌های پژوهش

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که فرهنگ ایثار و شهادت در ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی تأثیرات عمیقی بر افراد می‌گذارد و نقش مهمی در ایجاد و تقویت روحیه جهادی ایفا می‌کند. این تأثیرات نه تنها در عرصه‌های نظامی و دفاعی، بلکه در تمامی جنبه‌های زندگی جامعه اسلامی نمایان است (احمدیان، ۱۳۹۹). با توجه به یافته‌های پژوهش، افرادی که به این فرهنگ ایمان دارند، با پذیرش ارزش‌های ایثار و شهادت، به ویژگی‌های فردی و اخلاقی خاصی دست می‌یابند که آن‌ها را به انسان‌های متعهد، مقاوم و جهادگر تبدیل می‌کند (اسماعیلی، ۱۳۹۸). این ویژگی‌ها نه تنها در زندگی فردی بلکه در روابط اجتماعی و مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه نیز نمود پیدا می‌کند. به عنوان مثال، این افراد تمایل بیشتری به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و خیرخواهانه دارند و به‌طور کلی، روحیه خدمت به دیگران را در خود تقویت می‌کنند.

ایمان قوی و توکل به خدا یکی از ویژگی‌های بارز است که با درک عمیق از فرهنگ ایثار و شهادت در افراد شکل می‌گیرد. افرادی که با این فرهنگ آشنا هستند، با تقویت اعتقادات دینی خود و توکل بر خداوند، آمادگی بیشتری برای مقابله با سختی‌ها و مشکلات پیدا می‌کنند (حسینی، ۱۳۹۷). این ویژگی به آن‌ها کمک می‌کند تا در مواجهه با چالش‌ها و دشمنی‌ها دچار ترس و تزلزل نشوند و با قدرت روحی و ایمان قلبی به مبارزه با دشمنان و تحقق اهداف جهادی بپردازند. این افراد به‌ویژه در زمان‌های بحران، به عنوان منبع الهام برای دیگران عمل کرده و به تقویت روحیه جمعی کمک می‌کنند. به علاوه، تقویت

این ایمان در میان جامعه، می‌تواند به ایجاد یک فرهنگ مقاومت و ایستادگی در برابر تهدیدات خارجی منجر شود.

اخلاص در نیت و عمل نیز از دیگر تأثیرات کلیدی فرهنگ ایثار و شهادت به شمار می‌آید. افرادی که این فرهنگ را می‌پذیرند، از انگیزه‌های دنیوی و خودخواهانه دور شده و تمام توان خود را برای خدمت به جامعه و دفاع از اسلام به کار می‌گیرند (امیری، ۱۳۹۷). این اخلاص نه تنها در عرصه‌های نظامی، بلکه در جهادهای علمی، اجتماعی و اقتصادی نیز به‌وضوح مشاهده می‌شود. به‌عنوان مثال، این افراد تلاش می‌کنند با علم و دانش خود به بهبود شرایط اجتماعی و اقتصادی جامعه کمک کنند و در عین حال، با برگزاری فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی، ارزش‌های ایثار و شهادت را در بین نسل‌های جوان تر ترویج دهند. از سوی دیگر، این فرهنگ به افزایش حس مسئولیت اجتماعی در افراد منجر می‌شود، به‌گونه‌ای که آن‌ها را به تلاش در جهت حل مشکلات جامعه و رفع نیازهای دیگران سوق می‌دهد (رحیمی، ۱۳۹۸). درنهایت، پذیرش فرهنگ ایثار و شهادت نه تنها به شکل‌گیری انسان‌های فداکار و مسئول منجر می‌شود، بلکه به ایجاد یک جامعه همدل و مقاوم در برابر چالش‌های اجتماعی و فرهنگی نیز کمک می‌کند.

فرهنگ ایثار و شهادت همچنین می‌تواند به‌عنوان یک عامل انگیزشی برای جوانان عمل کند و آن‌ها را به سمت اهداف بزرگ‌تر سوق دهد. این فرهنگ با ایجاد حس غرور ملی و دینی در افراد، آن‌ها را به تلاش برای دستیابی به پیشرفت‌های اجتماعی و علمی ترغیب می‌کند. جوانانی که با این ارزش‌ها آشنا هستند، به‌طور طبیعی به‌عنوان رهبران آینده جامعه شناخته می‌شوند، زیرا آن‌ها نه تنها به فکر خود، بلکه به فکر منافع جمعی نیز هستند. این وضعیت به افزایش مشارکت اجتماعی و سیاسی در میان جوانان منجر می‌شود و می‌تواند به ایجاد یک جامعه پویا و فعال کمک کند.

به‌علاوه، تأثیرات فرهنگی ایثار و شهادت در خانواده‌ها نیز بسیار قابل توجه است. خانواده‌ها به‌عنوان نهادهای اصلی اجتماعی، نقش مهمی در ترویج این فرهنگ دارند. والدین با تربیت فرزندان خود بر اساس اصول ایثار و فداکاری، می‌توانند نسل‌های آینده را به انسان‌های متعهد و مسئول تبدیل کنند. در این راستا، برگزاری مراسم‌های یادبود شهدا و ایثارگران می‌تواند به تقویت این ارزش‌ها در بین خانواده‌ها کمک کند و آن‌ها را به سمت رفتارهای اخلاقی و مسئولانه ترغیب نماید.

تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر تقویت روحیه جهادی

۱. ایجاد حس فداکاری و از خودگذشتگی؛

فرهنگ ایثار و شهادت در افراد حس فداکاری و از خودگذشتگی را تقویت می‌کند. در جوامع اسلامی، شهادت به‌عنوان نهایت فداکاری شناخته می‌شود و این مفهوم به‌طور عمیق در روحیه جوانان نفوذ کرده است. بسیاری از جوانان به‌خاطر آگاهی از ارزش‌های ایثار، آماده‌اند تا جان خود را برای دفاع از کشور و

آرمان‌های انسانی خود فدا کنند. در تحقیقاتی که در این زمینه انجام شده، مشخص شده است که جوانانی که در محیط‌های مذهبی و فرهنگی بزرگ شده‌اند، بیشتر تمایل به ایثار و از خودگذشتگی دارند (محقق، ۱۴۰۰).

۲. تأثیر بر روحیه جمعی؛

فرهنگ ایثار و شهادت نه تنها بر فرد تأثیر می‌گذارد، بلکه روحیه جمعی را نیز تقویت می‌کند. احساس همبستگی در میان افراد به‌ویژه در زمان بحران‌ها و چالش‌ها افزایش می‌یابد. در پژوهش‌ها مشاهده شده است که در شرایط بحرانی، جوامع که فرهنگ ایثار را ترویج می‌کنند، سریع‌تر به یاری یکدیگر می‌شتابند و این رفتار می‌تواند به بهبود شرایط کلی جامعه کمک کند (شریفی، ۱۳۹۹).

۳. نقش در ارتقاء تفکر انتقادی و تحلیلی؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به ارتقاء تفکر انتقادی و تحلیلی در افراد کمک کند. در مواقعی که فرد به فکر ایثار و فداکاری است، ممکن است توانایی بیشتری در تحلیل شرایط و یافتن راه‌حل‌های خلاقانه برای مشکلات پیدا کند. به‌عنوان مثال، افرادی که در برنامه‌های ایثارگرانه شرکت می‌کنند، غالباً در موقعیت‌های چالش‌برانگیز تصمیمات بهتری می‌گیرند (احمدی، ۱۴۰۱).

۴. تقویت حس مسئولیت اجتماعی؛

فرهنگ ایثار باعث تقویت حس مسئولیت اجتماعی در افراد می‌شود. افرادی که با ارزش‌های ایثار و فداکاری آشنا هستند، بیشتر به مسائل اجتماعی و نیازمندی‌های جامعه خود توجه می‌کنند. این توجه می‌تواند به فعالیت‌های داوطلبانه و خیریه منجر شود که در نهایت به بهبود شرایط زندگی در جامعه کمک می‌کند (بهرامی، ۱۴۰۲).

۵. نقش در تقویت نهادهای اجتماعی؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به تقویت نهادهای اجتماعی و فرهنگی کمک کند. نهادهایی مانند بنیادهای خیریه، مؤسسات فرهنگی و آموزشی که بر اساس ارزش‌های ایثار شکل گرفته‌اند، در ارتقاء روحیه جهادی و همبستگی اجتماعی مؤثر هستند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که این نهادها می‌توانند با ارائه خدمات و برنامه‌های آموزشی، فرهنگ ایثار را در جامعه ترویج دهند (فخری، ۱۴۰۰).

۶. ایجاد فرصت‌های آموزشی و پژوهشی؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند فرصت‌های آموزشی و پژوهشی جدیدی را فراهم کند. دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی که برنامه‌هایی را در زمینه فرهنگ ایثار برگزار می‌کنند، می‌توانند به تربیت نسل

جدیدی از رهبران اجتماعی و فرهنگی کمک کنند که به دنبال ترویج ارزش‌های ایثار در جامعه هستند (جهانی، ۱۳۹۹).

۷. تأثیر بر باورهای دینی و معنوی؛

فرهنگ ایثار و شهادت به تقویت باورهای دینی و معنوی کمک می‌کند. افراد با تکیه بر ارزش‌های دینی و معنوی خود، به راحتی می‌توانند به مفهوم ایثار و فداکاری پی ببرند و این باورها را در زندگی روزمره خود به کار گیرند. مطالعات نشان می‌دهند که افرادی که به باورهای دینی قوی اعتقاد دارند، تمایل بیشتری به انجام اعمال ایثارگرانه دارند (موسوی، ۱۴۰۱).

۸. توسعه مهارت‌های حل مسئله و نوآوری؛

افراد تحت تأثیر فرهنگ ایثار، معمولاً مهارت‌های بهتری در حل مسئله و نوآوری دارند. این موضوع به‌ویژه در شرایط بحرانی که نیاز به تصمیم‌گیری سریع و مؤثر وجود دارد، حائز اهمیت است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که تیم‌های کاری که اعضای آن‌ها ارزش‌های ایثار را در نظر می‌گیرند، به راحتی می‌توانند چالش‌ها را شناسایی کرده و راه‌حل‌های نوآورانه ارائه دهند (فرامرزی، ۱۴۰۰).

۹. نقش در بهبود سلامت روانی؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به بهبود سلامت روانی افراد کمک کند. انجام اعمال ایثارگرانه و کمک به دیگران، می‌تواند احساس رضایت و خوشحالی را در افراد افزایش دهد. در مطالعه‌ای مشخص شده است که افراد شرکت‌کننده در فعالیت‌های خیریه و داوطلبانه، در مقایسه با دیگران، سطح اضطراب و افسردگی کمتری را گزارش کرده‌اند (نوری، ۱۳۹۹).

۱۰. ترویج زندگی سالم و مثبت؛

زندگی در فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به ترویج زندگی سالم و مثبت کمک کند. افرادی که به ارزش‌های ایثار پایبند هستند، معمولاً سبک زندگی سالم‌تری را انتخاب می‌کنند و به‌طور کلی به بهبود کیفیت زندگی خود و دیگران می‌اندیشند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که افرادی که در فعالیت‌های داوطلبانه شرکت می‌کنند، معمولاً دارای رفتارهای سالم‌تری هستند (جمشیدی، ۱۴۰۲).

۱۱. فراهم آوردن الگوهای الهام‌بخش؛

فرهنگ ایثار و شهادت با ارائه الگوهای الهام‌بخش، به‌ویژه در تاریخ اسلام و فرهنگ‌های مختلف، افراد را به پذیرش چالش‌های بزرگ ترغیب می‌کند. شخصیت‌هایی مانند امام حسین (ع) و دیگر شهدای تاریخ اسلام به‌عنوان نمونه‌هایی از فداکاری و ایثار شناخته می‌شوند و زندگی آن‌ها می‌تواند به جوانان انگیزه

بدهد تا در مسیر حق و عدالت قدم بردارند. این الگوها می‌توانند به‌عنوان معیاری برای ارزیابی رفتارهای فردی و اجتماعی عمل کنند و به جوانان کمک کنند تا ارزش‌های انسانی را در زندگی خود بگنجانند (خاکسار، ۱۴۰۰).

۱۲. تقویت روحیه جهادی از طریق هنر و ادبیات؛

هنر و ادبیات به‌عنوان ابزارهای مؤثر برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت عمل می‌کنند. شعر، داستان، فیلم و نمایشنامه‌ها می‌توانند پیام‌های عمیق ایثار و فداکاری را به جامعه منتقل کنند. این نوع بیان می‌تواند احساسات را به‌خوبی منتقل کرده و جوانان را به تفکر درباره مسئولیت‌های اجتماعی و جهادی ترغیب کند. به‌طور مثال، آثار ادبی مرتبط با دفاع مقدس در ایران تأثیر زیادی بر شکل‌گیری هویت ملی و روحیه جهادی جوانان داشته است (فتحی، ۱۳۹۸).

۱۳. آموزش ارزش‌های ایثار در نظام آموزشی؛

نظام‌های آموزشی می‌توانند با گنجانیدن ارزش‌های ایثار و شهادت در برنامه‌های درسی، نسل جدید را با این مفاهیم آشنا کنند. آموزش درباره تاریخ ایثار و فداکاری می‌تواند به جوانان کمک کند تا درک عمیق‌تری از هویت فرهنگی و اجتماعی خود پیدا کنند و ارزش‌های جهادی را در زندگی روزمره خود به‌کار گیرند. مدارس و دانشگاه‌ها می‌توانند با برگزاری کارگاه‌ها و سمینارها به ترویج این فرهنگ بپردازند (حسینی، ۱۴۰۱).

۱۴. توسعه برنامه‌های اجتماعی و خدماتی؛

سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی می‌توانند با ارائه برنامه‌های خدماتی و حمایتی، به تقویت فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه کمک کنند. این برنامه‌ها می‌توانند شامل فعالیت‌های خیریه، کمک به نیازمندان و ایجاد فرصت‌های شغلی برای جوانان باشند. با این کار، نه تنها ارزش‌های ایثار تقویت می‌شوند بلکه به بهبود شرایط زندگی در جامعه نیز کمک می‌شود (نیکو، ۱۴۰۰).

۱۵. تحقیقات آینده؛

در راستای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت، تحقیقات آینده باید به بررسی چگونگی تأثیر این فرهنگ بر نسل‌های جوان و رویکردهای نوآورانه در آموزش و ترویج این مفاهیم بپردازند. همچنین نیاز است تا اثرات مثبت این فرهنگ بر بهبود روابط اجتماعی و کاهش مشکلات اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. برنامه‌ریزی و اجرای پژوهش‌های علمی در این زمینه می‌تواند به گسترش ارزش‌های ایثار و جهاد در جامعه کمک کند (موسوی، ۱۴۰۱).

۱۶. تأثیرات مثبت بر رفتارهای اجتماعی؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند تأثیر مثبتی بر رفتارهای اجتماعی و عمومی افراد داشته باشد. افرادی که تحت تأثیر این فرهنگ قرار دارند، معمولاً رفتارهای مثبتی مانند همکاری، همدلی و مسئولیت‌پذیری را نشان می‌دهند. این رفتارها نه تنها بر روی خود فرد، بلکه بر روی جامعه نیز تأثیرگذار هستند و می‌توانند به ایجاد فضایی سالم‌تر و مثبت‌تر کمک کنند. مطالعات نشان می‌دهند که جوامع با فرهنگ ایثار و همکاری، به‌طور معمول دارای روابط اجتماعی قوی‌تری هستند و در شرایط بحرانی بهتر عمل می‌کنند (محمدی، ۱۴۰۰).

۱۷. نقش در ارتقاء روحیه معنوی و دینی

فرهنگ ایثار و شهادت به ارتقاء روحیه معنوی و دینی افراد کمک می‌کند. این فرهنگ می‌تواند افراد را به سمت انجام اعمال نیکو و خیرخواهانه سوق دهد و آن‌ها را در پیوند با ارزش‌های الهی و انسانی تقویت کند. افرادی که به این ارزش‌ها پایبندند، معمولاً احساس رضایت و آرامش بیشتری دارند و در زندگی خود به دنبال معانی عمیق‌تر هستند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ارتباط با ارزش‌های دینی می‌تواند به بهبود سلامت روانی و روحی افراد کمک کند (حسینی، ۱۴۰۱).

۱۸. تأثیر بر سیاست‌ها و برنامه‌های دولتی؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به تأثیر بر سیاست‌ها و برنامه‌های دولتی در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی کمک کند. دولت‌ها می‌توانند با ترویج ارزش‌های ایثار در سیاست‌گذاری‌های خود، به ایجاد جامعه‌ای پایدار و متعهد به ارزش‌های انسانی کمک کنند. این موضوع می‌تواند شامل حمایت از برنامه‌های فرهنگی، آموزشی و اجتماعی باشد که به تقویت روحیه جهادی در جامعه منجر می‌شوند. تحقیقات نشان می‌دهند که دولت‌هایی که ارزش‌های ایثار را در برنامه‌های خود گنجانده‌اند، توانسته‌اند به بهبود شرایط اجتماعی و کاهش مشکلات اقتصادی کمک کنند (فرامرزی، ۱۴۰۰).

۱۹. ایجاد حس امید و انگیزه در جوانان؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به ایجاد حس امید و انگیزه در جوانان کمک کند. این حس امید به آن‌ها انگیزه می‌دهد تا در راستای تحقق آرمان‌ها و اهداف بزرگ‌تر تلاش کنند و به آینده‌ای روشن‌تر فکر کنند. از طریق ترویج فرهنگ ایثار، جوانان می‌توانند به‌عنوان پیشگامان تغییر در جامعه عمل کنند و مسئولیت‌های اجتماعی خود را بهتر درک کنند. مطالعه‌ای نشان می‌دهد که جوانانی که در فعالیتهای ایثارگرانه شرکت می‌کنند، احساس امید و انگیزه بیشتری برای تحقق اهداف خود دارند (جمشیدی، ۱۴۰۲).

۲۰. توسعه مهارت‌های رهبری؛

فرهنگ ایثار و شهادت می‌تواند به توسعه مهارت‌های رهبری در جوانان کمک کند. افرادی که به ارزش‌های ایثار پایبند هستند، معمولاً توانایی بیشتری در رهبری و هدایت دیگران دارند. این مهارت‌ها می‌تواند در زمینه‌های مختلفی مانند مدیریت، مشاوره و فعالیت‌های اجتماعی به کار گرفته شود و به ایجاد رهبران مؤثر و متعهد کمک کند. تحقیقات نشان می‌دهند که آموزش ارزش‌های ایثار و رهبری می‌تواند تأثیر مثبتی بر توانایی‌های رهبری در جوانان داشته باشد (بهرامی، ۱۴۰۳).

نتیجه‌گیری

فرهنگ ایثار و شهادت از جوانب بسیار مهم فرهنگ اسلامی است که نقش اساسی در ایجاد و تقویت روحیه جهادی در جامعه دارد. این دو مفهوم نه تنها در میدان نبرد، بلکه در تمامی ابعاد زندگی انسان‌ها، از جمله عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، باعث ایجاد تحول و رشد می‌شوند. ایثار و شهادت در مسیر اصول دینی و انسانی عمل می‌کنند و به عنوان نمونه‌های بارز از فداکاری برای دفاع از ارزش‌ها و مبارزه با ظلم و فساد شناخته می‌شوند.

در طول تاریخ اسلام، این دو ارزش با الهام از آموزه‌های قرآنی و سیره پیامبر و اهل بیت، به مبارزه بی‌عدالتی و دفاع از حق و عدالت پرداختند. ایثار و شهادت، نماد بالاترین درجه از فداکاری و تسلیم در برابر اراده الهی است. این مفاهیم، انسان‌ها را به سمت مبارزه علیه ظلم و فساد و همچنین حمایت از مظلومین هدایت می‌کنند. تقویت این ارزش‌ها در جامعه نه تنها باعث بهبود روابط اجتماعی و ارتقای هویت دینی و فرهنگی می‌شود، بلکه می‌تواند مردم را به سمت ساختن جامعه‌ای عادلانه‌تر و پایدارتر هدایت کند.

شهادت و ایثار به عنوان ارزش‌های کلیدی اسلامی، در تمام دوره‌ها و مکان‌ها برای حفظ دین، انقلاب و ولایت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند. این مفاهیم به عنوان محرک‌هایی قوی برای بروز رفتارهای جهادی در جامعه عمل می‌کنند و مردم را به آمادگی برای فداکاری و مقاومت در برابر ظلم سوق می‌دهند. روحیه جهادی که از این مفاهیم نشئت می‌گیرد، نه تنها در میدان نبرد نظامی بلکه در همه جنبه‌های زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بروز می‌کند.

این فرهنگ نه تنها افراد را به فداکاری و از خودگذشتگی در مقابل دشواری‌ها و چالش‌ها سوق می‌دهد، بلکه می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی و همکاری میان اعضای جامعه کمک کند (احمدیان، ۱۳۹۹). در واقع، ایثار و شهادت می‌توانند به عنوان ابزاری برای ایجاد حس همدلی و نزدیکی میان افراد عمل کنند، به طوری که افراد با تمسک به این ارزش‌ها، به دنبال خدمت به دیگران و مشارکت در امور اجتماعی خواهند بود. این نوع رفتار، نه تنها به ایجاد روابط مثبت میان افراد کمک می‌کند، بلکه موجب ارتقاء روحیه جمعی و انسجام اجتماعی می‌گردد (اسماعیلی، ۱۳۹۸).

از سوی دیگر، نقش این فرهنگ در ایجاد انگیزه و امید در جوانان نیز بسیار حائز اهمیت است. جوانان به‌عنوان آینده‌سازان جامعه، با آشنایی و پذیرش این ارزش‌ها، می‌توانند به‌عنوان نیروهای محرکه در تغییرات مثبت اجتماعی عمل کنند (حسینی، ۱۳۹۷). فرهنگ ایثار و شهادت با ارائه الگوهای مثبت از فداکاری و ایستادگی در برابر نامالایمات، به جوانان قدرت می‌دهد تا به دنبال تحقق آرمان‌های بزرگ‌تر باشند و در برابر چالش‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مقاومت کنند. این توانمندسازی جوانان می‌تواند به کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی و تقویت ارزش‌های اخلاقی در جامعه منجر شود.

مضاف بر این، گسترش این فرهنگ در سطح جهانی نیز می‌تواند به ترویج اصول انسانی و اسلامی کمک کند (رحیمی، ۱۳۹۸). ایثار و شهادت به‌عنوان ارزش‌های جهانی می‌توانند به‌عنوان نمادهایی از فداکاری برای دیگران و مبارزه با ظلم و فساد در سطح بین‌المللی شناخته شوند. با تکیه بر این ارزش‌ها، جامعه اسلامی می‌تواند با ائتلاف و هم‌فکری با دیگر جوامع، به مقابله با چالش‌های مشترک و حفظ صلح و عدالت جهانی بپردازد. این اقدام نه‌تنها به تقویت اعتبار جهانی اسلام کمک می‌کند، بلکه می‌تواند الگوهای مثبتی برای دیگر جوامع فراهم آورد (امیری، ۱۳۹۷).

پیشنهادها

پیشنهاد می‌شود که نهادهای دولتی و غیردولتی به برگزاری برنامه‌های فرهنگی و هنری با محوریت ایثار و شهادت بپردازند. این برنامه‌ها می‌توانند شامل نمایشگاه‌ها، همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی باشند که باهدف ترویج این ارزش‌ها و آشنایی مردم با آثار شهدا و ایثارگران طراحی شده‌اند (بابایی، ۱۳۹۶). به‌علاوه، رسانه‌ها نیز می‌توانند با تولید محتواهای جذاب و آموزنده در این زمینه، به ارتقای آگاهی عمومی و تقویت روحیه جهادی در جامعه کمک کنند. ترویج این مفاهیم از طریق هنر، ادبیات و رسانه می‌تواند موجب افزایش سطح آگاهی و شناخت مردم از اهمیت این فرهنگ در زندگی روزمره شود.

درنهایت، اهمیت این فرهنگ در شکل‌دهی به هویت ملی و دینی مردم نیز باید مورد توجه قرار گیرد. با تقویت ارزش‌های ایثار و شهادت، می‌توان به ایجاد یک جامعه پایدار و مقاوم دست یافت که در برابر چالش‌ها و بحران‌ها ایستادگی کند (حسین‌خدادادی، ۱۳۹۹). این فرهنگ، نه‌تنها به‌عنوان یک الگوی عملی برای زندگی فردی و اجتماعی شناخته می‌شود، بلکه به‌عنوان یک نیروی محرکه در ساختن آینده‌ای روشن و عادلانه‌تر برای همه انسان‌ها به شمار می‌آید. علاوه بر این، با ایجاد شرایط مناسب برای تبادل تجربیات و داستان‌های شهدا و ایثارگران، می‌توان به نسل‌های آینده یادآوری کرد که ارزش‌های انسانی و اسلامی در مواجهه با مشکلات زندگی به چه میزان می‌تواند مؤثر باشد. این تجربه‌ها می‌تواند الهام‌بخش باشد و در تقویت هویت دینی و ملی افراد نقش بسزایی ایفا کند (احمدیان، ۱۳۹۹).

درمجموع، فرهنگ ایثار و شهادت به‌عنوان یکی از ارکان اصلی هویت اسلامی و انسانی، نیازمند توجه و

نقش فرهنگ ایثار و شهادت در تقویت روحیه جهادی و تعالی اجتماعی ❖ ۱۶۷

ترویج مستمر در جامعه است تا بتواند به‌عنوان نیرویی مؤثر در برابر ظلم و بی‌عدالتی عمل کند و به سمت ایجاد جامعه‌ای پویا، مقاوم و عدالت‌محور هدایت شود. این فرهنگ به‌عنوان نیرویی بنیادی در تربیت نسلی متعهد و فداکار و درنهایت به‌سوی ساخت جامعه‌ای عادلانه و پایدار، باید همواره در دستور کار قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم
- احمدیان، محمدرضا (۱۳۹۹). *روحیه جهادی، ویژگی‌ها و شاخصه‌ها*، انتشارات دانشگاه معارف اسلامی.
- احمدی، حسن (۱۴۰۱). *نقش ایثار و فداکاری در زندگی جوانان*، انتشارات دانشگاه فرهنگیان.
- اسماعیلی، محمد (۱۳۹۸). *مفهوم شهادت در اسلام*. با عنوان *ایثار و شهادت در فرهنگ اسلامی*، انتشارات تربیت.
- امیری، احمد (۱۳۹۷). *جهاد فرهنگی و اجتماعی در اسلام*، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- بابایی، سید مهدی (۱۳۹۶). *فرهنگ ایثار و شهادت*، انتشارات سوره مهر.
- بهرامی، علی (۱۴۰۲). *فرهنگ ایثار و مسئولیت اجتماعی*، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی.
- بهرامی، علی (۱۴۰۳). *توسعه مهارت‌های رهبری در جوانان*، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
- حسین خدادادی، علی (۱۳۹۷). *روحیه جهادی و تأثیرات آن بر جامعه*، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- حسین خدادادی، علی (۱۳۹۹). *روحیه جهادی و مؤلفه‌های آن*. انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حسینی، محمدرضا (۱۳۹۷). *ایثار و شهادت در فرهنگ اسلامی*، انتشارات دانشگاه قرآن و حدیث.
- حسینی، محمدرضا (۱۳۹۹). *روحیه جهادی: ویژگی‌ها و شاخصه‌ها*، انتشارات علمی و فرهنگی.
- حسینی، سمانه (۱۴۰۱). *آموزش ارزش‌های ایثار در مدارس*، انتشارات آموزش و پرورش.
- حسینی، سمانه (۱۴۰۱). *روحیه معنوی و دینی در جوانان*، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی.
- رحیمی، سید محمد (۱۳۹۷). *فرهنگ دفاع مقدس و اصول اسلامی*، انتشارات جمهوری اسلامی.
- رحیمی، سید محمد (۱۳۹۸). *روحیه جهادی و تأثیر آن بر جامعه اسلامی*، انتشارات دانشگاه تهران.
- زارعی، محمد (۱۳۹۵). *شهادت و ایثار در فرهنگ اسلامی*، انتشارات اندیشه قم.
- سلیمانی، علی (۱۳۹۵). *ایثار و شهادت در اسلام: مطالعه‌ای بر زندگی امام حسین (ع)*، انتشارات نورالثقلین.
- شریفی، مهدی (۱۳۹۹). *روحیه جمعی و فرهنگ ایثار*، انتشارات علمی و پژوهشی.
- فلاحی، علی (۱۳۹۷). *ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بین جوانان (از نگاه مقام معظم رهبری)*. سایت سیوبلیکا.
- فرامرزی، مریم (۱۴۰۰). *تأثیر ارزش‌های ایثار بر سیاست‌گذاری‌های دولتی*، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- فرهادی، محمد (۱۳۹۶). *فرهنگ ایثار و شهادت در تاریخ معاصر ایران*، انتشارات دانشگاه تهران.
- قاسمی، علی (۱۳۹۵). *تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر روحیه جهادی*، انتشارات علمی و فرهنگی.
- قربانی، مرتضی (۱۳۹۶). *بررسی تأثیر مدیریت جهادی روی گسترش فرهنگ ایثار و شهادت*. نخستین همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت.
- خاکسار، امیر (۱۴۰۰). *الگوهای الهام‌بخش در فرهنگ اسلامی*، انتشارات مؤسسه فرهنگی.
- جمشیدی، ندا (۱۴۰۲). *زندگی سالم و فرهنگ ایثار*، انتشارات مرکز تحقیقات سلامت.
- جمشیدی، ندا (۱۴۰۲). *امید و انگیزه در جوانان از طریق فرهنگ ایثار*، انتشارات مرکز تحقیقات سلامت.
- محمدی، محمود (۱۳۹۷). *نقش شهادت و ایثار در تقویت روحیه جهادی*، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

محمدی، رضا (۱۳۹۴). فرهنگ دفاع مقدس و تأثیر آن بر روحیه جهادی، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

موسوی، فاطمه (۱۴۰۱). تحقیقات آینده در فرهنگ ایثار، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.

نیکو، سحر (۱۴۰۰). برنامه‌های اجتماعی و ایثار، انتشارات دفتر مطالعات اجتماعی.

نوروزی، سعید (۱۳۹۶). تحلیل تأثیر شهادت و ایثار بر جامعه اسلامی، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

نوروزی، علی (۱۳۹۶). فرهنگ دفاع مقدس و تأثیر آن بر روحیه جهادی، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.

بررسی نقش حوزه و روحانیت در دفاع مقدس

سیدحمیدرضا موسوی^۱

چکیده

حوزه‌های علمیه شیعه همواره در طول تاریخ در برابر حاکمیت طاغوت و ظلم ایستاده است؛ به طوری که در تمام انقلاب‌های مردمی و قیام‌ها، غالباً یک یا چند عالم شیعه، در رأس یا جزئی از ارکان اصلی قیام بوده است. با توجه به تأثیر حوزه‌های علمیه و روحانیت در بسیاری از جریان‌های اجتماعی و سیاسی ایران، این پژوهش به دنبال آن است که ضمن مروری بر اقدامات حوزه‌های علمی در قبل از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، زوایای گوناگون نقش حوزه و روحانیت را در هشت سال دفاع مقدس بررسی کند. روش گردآوری داده‌ها در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و تفسیر داده‌های جمع‌آوری شده به روش توصیفی - تحلیلی است. نتایج پژوهش نشان داد که به طور اعم، نقش حوزه‌های علمیه و علماء و بزرگان دین غالباً در سه محور صدور فتوا، حضور در میدان جنگ و پشتیبانی مالی بوده که برحسب نوع خطری که از جانب استعمار متوجه مسلمانان می‌شد، با توجه به نقاط قوت و ضعف مسلمانان و نیز با درک شرایط زمانی، اقدام مناسب را انجام می‌دادند و به طور اخص، در دوران دفاع مقدس، از طریق رهبری در جنگ، تشکیل بسیج همگانی، کمک به ایجاد و تقویت روح ایثار و شجاعت، تقویت روح ایمان، مشروعیت دادن به جنگ و تشویق مردم به حضور در دفاع مقدس به ایفای نقش پرداختند.

واژگان کلیدی

حوزه، روحانیت، رهبری، دفاع مقدس.

مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، قدرت‌های شرق و غرب که با گفتمان سومی در جهان به نام «انقلاب اسلامی» مواجه شدند که شعارش نه غرب و نه شرق، بلکه اسلام بود. همین گفتمان کافی بود که آن‌ها احساس کنند که منافع و موجودیتشان به خطر افتاده است لذا علی‌رغم اختلافات فراوانی که باهم داشتند برای حفظ منافع مشترک خود، تصمیم گرفتند که بر سر نابودی آن اختلافاتشان را کنار گذاشته و هم قسم شدند تا از فراگیری و الگو شدن آن جلوگیری کنند؛ از این رو می‌بینیم که بیش از ۸۰ کشور جهان بانگیزه‌های مختلف در مقابل جمهوری اسلامی ایران قرار می‌گیرند و با حمایت بی‌دریغ از مزدوران داخلی و کمکی تمام‌عیار به ارتش بعث عراق، جنگ را بر ما تحمیل می‌کنند (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، وب‌سایت).

رژیم بعث عراق هم با سرسپردگی استکبار جهانی در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، به این امید که درخت نوپای انقلاب اسلامی را از ریشه بخشکانند و چندروزه ایران را اشغال نمایند به ایران حمله کرد و جنگی را آغاز نمود که با مقاومت آحاد مردم به مدت هشت سال به طول کشید (همان منبع).

تحمیل جنگ هشت‌ساله به ایران، باعث شد تا مردم ایران اسلامی، بار دیگر اتحاد و حرکت در مسیر اسلام را به رخ جهانیان بکشند. مردمی که برای زیستن در زیر سایه اسلام، بهای سنگینی پرداخته بودند و در این عرصه نیز، بالیامانشان چنان به مقاومت خود بعد معنوی بخشیدند که از دل این سختی، ارزش‌هایی چون شرافت، ایمان، عشق، شجاعت، تدبیر و ایثار به کمال رسید. هشت سال دفاع مقدس، حدیث ماندگار پایداری، دلاوری و فداکاری ملتی بود که در راه دفاع از مکتب، انقلاب و میهن اسلامی خویش، به رهبری امام خمینی رحمه الله علیه و همراهی حوزه و روحانیت مبارز در میدان، قله‌های بلند رشادت و شهادت را درنوردید و با بذل جان و مال، دشمن را در رسیدن به اهداف خود ناکام گذاشت.

در این مقاله سعی شده به این سؤال اساسی پاسخ داده شود که حوزه و روحانیت در هشت سال دفاع مقدس چه نقشی داشته است و زوایای گوناگون آن مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. لذا در این مقاله بعد از مقدمه، روش‌شناسی پژوهش تشریح شده سپس به مروری بر مطالعات انجام‌شده در این زمینه پرداخته شده است و در پایان هم ضمن تحلیل و بررسی موضوع و بحث و نتیجه‌گیری حاصل از پژوهش اشاره شده است.

روش پژوهش

از آنجاکه در این پژوهش داده‌ها بر اساس شواهد توصیفی از رویدادهای تاریخی و مستندات علمی مرتبط گردآوری و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته، روش این پژوهش توصیفی - تحلیلی است و برای گردآوری داده‌ها از ابزار فیش‌برداری با رویکرد کتابخانه‌ای استفاده شده است.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در خصوص نقش روحانیت در هشت سال دفاع مقدس انجام شده است که در ادامه مطالب، برخی از آن‌ها مورد تتبع قرار خواهد گرفت. لذا در این پژوهش نخست پیشینه حوزه و روحانیت در جهاد و شهادت قبل از پیروزی انقلاب اسلامی و انقلاب‌های مردمی آن دوران بررسی می‌شود و سپس نقش آنان در رهبری انقلاب اسلامی و استحکام بخشیدن پایه‌های نظام نوپای این انقلاب تبیین می‌شود و در پایان نقش این قشر را در هشت سال دفاع مقدس از زوایای گوناگون مورد بررسی قرار می‌دهد.

حوزه و روحانیت، پیشینه جهاد و شهادت در مبارزات قبل از سال ۱۳۵۷

حوزه‌های علمیه شیعه در طول تاریخ، در مقابله با حاکمیت طاغوت و ظلم، خوش درخشیده چنانچه در تمام قیام‌ها و جنبش‌های قبل از انقلاب، نقش یک یا چند عالم شیعه که رهبری قیام را بر عهده داشته و یا در آن نقش‌آفرین بوده و تا پای جان در این راه ایستادگی کرده‌اند مشاهده می‌کنیم. امام خمینی (رحمه الله علیه) در این زمینه می‌فرماید «در هر نهضت و انقلاب الهی و مردمی، علمای اسلام اولین کسانی بودند که بر تارک جبین شان خون و شهادت نقش بسته است. کدام انقلاب مردمی اسلامی را سراغ داریم که در آن حوزه و روحانیت پیشکسوت شهادت نبوده‌اند و بر بالای دار نرفته‌اند و اجساد مطهرشان بر سنگ‌فرش‌های حوادث خونین به شهادت نایستاده است؟» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۲۷۴).

با گذری بر تاریخ سده‌های اخیر می‌توان به شهادت میرزا کوچک خان در نهضت جنگل، شیخ محمد خیابانی در قیام مردم تیزیز، قیام میرزای شیرازی بزرگ در نهضت تحریم تنباکو، آخوند خراسانی در جنبش مشروطه، آیت‌الله کاشانی در نهضت ملی شدن نفت و در آخر قیام امام خمینی (رحمه الله علیه) در ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ اشاره نمود. در طول تاریخ تشیع؛ شهادت فقیهان و عالمان بزرگواری چون شهید اول و شهید ثانی و شیخ فضل‌الله نوری و سید حسن مدرس و... گواهی بر پیشسازی روحانیت در مبارزه با استبداد و حاکمی از موضع قاطع آنان در برابر حاکمان ظالم عصر خویش است.

مبارزات و جهاد علما و بزرگان دین در سه محور؛ صدور فتوا، حضور در میدان جنگ و پشتیبانی مالی بود که برحسب نوع خطری که از جانب استعمار متوجه مسلمانان می‌شد و متناسب با قوت و ضعف مسلمانان و نیز با درک موقعیت زمانی صورت می‌گرفت که از جنبه صدور فتوا، بیشترین فتاوی جهادی مراجع بزرگ شیعه مربوط به آیات عظام سید محمدکاظم طباطبایی یزدی، آخوند خراسانی، میرزا حسن شیرازی، میرزا محمدتقی شیرازی، شیخ الشریعه اصفهانی، سید ابوالحسن اصفهانی، سید مصطفی کاشانی، میرزای قمی و شیخ جعفر کاشف الغطا می‌باشد. از لحاظ پشتیبانی مالی، به کمک مالی میرزای شیرازی به رزمندگان در مقابله با انگلیس، کمک مالی میرزای قمی و کاشف الغطا به مبارزان و رزمندگان در مبارزه با روس می‌توان اشاره نمود که خود مقاله‌ای مجزا را می‌طلبد.

حوزه و روحانیت در مبارزات از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۵۹

حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) که توانسته بود با نظریه‌پردازی حکومت اسلامی بر اصل ولایت فقیه، به اثبات نامشروع بودن حکومت سلطنتی و لزوم تشکیل حکومت اسلامی بپردازد، با همراهی مردم و روحانیت توانست، قیامی را که از خرداد ۱۳۴۲ آغاز شده بود را در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به نتیجه برساند و ثمره آن جمهوری اسلامی بود.

عوامل نقش‌آفرین در تحقق انقلاب اسلامی ایران با سایر انقلاب‌ها متفاوت بود. تفاوت‌هایی که ایران به لحاظ فرهنگی با دیگر کشورهای جهان داشت موجب تفاوت عوامل نقش‌آفرین در تحقق انقلاب اسلامی ایران در ارتباط با سایر انقلاب‌ها شده بود که از آن جمله می‌توان به تفاوت‌های موجود در ارتباط با نقش روحانیت اشاره نمود (هنری لطیف‌پور، ۱۳۸۰: ۷).

روحانیت که قبل از انقلاب اسلامی در عرصه‌های مختلف به نقش‌آفرینی و ایفای رسالت دینی خود پرداخته بود و در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران از دوره صفویه به این سو، نقش مرجع و هدایت‌کننده و به جنبش درآوردن مردم را داشت؛ حالا می‌بایست با بستری که فراهم‌شده و به پیروزی انقلاب رسیده، همین نقش را در تثبیت و پیشبرد انقلاب اسلامی، پررنگ‌تر از قبل ادامه دهد.

تاریخ معاصر ایران در متن خود، آستان دو انقلاب بزرگ بوده که این انقلاب‌ها منشأ بسیاری از تحولات و تغییرات در جامعه ایران بوده است. روحانیت به مثابه یک حزب سیاسی و نهاد قدرتمند اجتماعی، در این تحولات، به‌نوعی نقش داشته و رابطهٔ رجال دین با مقامات دولتی دچار فراز و نشیب‌های فراوانی شده است. طبعاً حضور آنان پس‌از این دو انقلاب یکسان نبوده و دیدگاه‌ها و اندیشه‌های آن‌ها دربارهٔ نظام سیاسی و دولت و نیز کارکردشان در هر دوره به‌گونه‌ای متفاوت بوده است. درحالی‌که پس از انقلاب اسلامی رهبری بلامنازع در دست روحانیان بود، پس از مشروطیت، روحانیان در چنین سطحی قرار نداشتند. روحانیت پس از مشروطه، بنا به شرایط زمانی و اقتضانات خاص خود، با مبارزهٔ مثبت و در برهه‌هایی با مبارزه منفی، به ایفای نقش خود پرداخت. اما با وقوع انقلاب اسلامی و پس‌از آن، روحانیان توانستند زمام امور کشور را در دست گیرند و با سازمان‌دهی نوع خاصی از سازوکارهای حکومتی، تحولات سیاسی را اداره کنند و در این زمینه، با شکل‌دهی به رویکردها و رهیافت‌های گوناگون، در حفظ و تداوم و مشروعیت نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، نقش و توانایی‌های خود را به منصفهٔ ظهور ظهور برسانند. روشن است که رهبری روحانیت در وضعیت کنونی و گذشت سه دهه حضور روحانیت در عرصهٔ سیاست، معلول سنت و گذشتهٔ سیاسی جامعه ایران است (امام‌جمعه‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱).

بعد از انقلاب، روحانیت توانست به‌خوبی وارد عرصه‌های علمی و فرهنگی کشور شود و در لابه‌لای عرصه‌های مختلف تاریخی، بهترین فرصت را برای شیوع و گسترش فرهنگ دینی به دست آورد. بعد از

انقلاب اسلامی روحانیت با حضور خود در مراکز فرهنگی، اجرایی، مقابله با جبهه ضداقلاب، مستکبرین، ناهنجاریهای اجتماعی، تصویب قوانین و اصول عزت‌آفرین، توجه دادن مردم به فرهنگ خودی و خویشتن باوری، مبارزه با سرمایه‌داران و ثروت‌اندوزان، دفاع قهرمانانه از مرزها جغرافیایی کشور، مقابله با تجزیه‌طلبان، شرکت فعال در هشت سال دفاع مقدس، حضور قوی در مجامع بین‌المللی تبیین و تشریح اسلام و برنامه‌های جمهوری اسلامی و ... در تثبیت انقلاب اسلامی و استقلال و عزتمندی کشور ایران و اعتلای کلمه حق، نقش محوری و غیرقابل‌انکاری داشته است و از ابتدا در سنگرهای مختلف فرهنگی به مرزبانی از آن پرداخته و در این راستا به نتایج و آثار پر بار و مفیدی نیز دست‌یافته است (امیری و همکاران، ۱۳۹۷).

انقلاب اسلامی ایران باراده و خواست روحانیان مبارز شیعه، به رهبری امام خمینی (ره) که نقش پیش‌گامی، هدایت‌گری و بسیج‌کنندگی توده‌ها را بر عهده داشته است و با نصرت الهی به پیروزی رسید. آنان با عزمی راسخ تحولی بنیادین در دولت و جامعه را طلب کردند و با مبارزه‌ای قاطع علیه رژیم طاغوتی پهلوی برای تحقق ارزش‌های اسلامی، زندان، شکنجه، شهادت، تبعید و انواع محرومیت‌ها را به جان خریدند؛ یعنی اگر اراده روحانیت انقلابی و مبارز شیعه، به رهبری امام خمینی (ره) برای ایجاد انقلاب نبود، انقلابی در این برهه از تاریخ ایران تحقق نمی‌یافت (مظفری، آیت، ۱۳۹۴).

هرچند امروزه جریان‌ها، گروه‌ها و افراد مختلفی هستند که سعی می‌کنند نقش روحانیت در انقلاب اسلامی را کتمان و یا حداقل ناچیز جلوه بدهند، اما واقعیت امر این است که روحانیت در جریان مبارزات انقلاب اسلامی نقش بی‌بدیلی را ایفا نمودند. همین تلاش معاندان و دشمنان در کتمان نقش روحانیت در انقلاب موجب شد که رهبر معظم انقلاب در سال‌های نخست انقلاب در خنثی کردن این توطئه چنین بگویند: «نقش روحانیون در این انقلاب، نقش غیرقابل‌انکاری است و هیچ‌کس هم تاکنون این نقش را انکار نکرده است، البته برای انکار کردن دیر نشده است! دست‌های تحریف در جای‌جای تاریخ ما از اول تا حال دخالت و اعمال نظر و اعمال نفوذ کرده‌اند. و این قضیه هم هیچ بعید نیست که روزی یک عده آدم‌هایی پیدا بشوند، بنویسند و بگویند که جامعه علمی اسلامی و روحانیت اسلام در این انقلاب نقش و تأثیری نداشته‌اند.» (سخنرانی رهبر معظم انقلاب ۱۳۶۳/۲/۱۷) از این‌روی می‌توان نقش روحانیت در این برهه را در چند محور بررسی کرد.

الف) رهبری انقلاب بعد از پیروزی

رهبری امام و همراهی روحانیت و عالمان دینی با ایشان، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نقش تعیین‌کننده و نشان‌دهنده عظمت جایگاه علماء و نخبگان روحانی در بین عوام و خواص بوده و هست. امام خمینی (رحمه الله علیه) به‌عنوان یک مرجع تقلید هدایت و راهبری نهضت عظیم اسلامی ملت ایران را به عهده گرفت و روحانیت مبارز که حاکمیت دین خدا را تکلیف شرعی می‌دانستند و در این راه؛ دستگیری، زندان، شکنجه، آزار و اذیت و شهادت را در قبل از انقلاب به جان خریده بودند، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی هم از هیچ کاری در امر تثبیت و تداوم انقلاب فروگذاری نکردند. استاد مطهری که خود از نظریه‌پردازان انقلاب اسلامی بود، پس از ملاقات با امام خمینی (رحمه الله علیه) در نوفل لوشاتوی پاریس، در سال ۱۳۵۷ از روحیه‌ی خلل‌ناپذیر امام چنین می‌گوید: در سفری که به پاریس رفتم، چیزهایی از روحیه این مرد کشف کردم که نه‌تنها بر ایمان من، بلکه بر حیرت من افزود. وقتی برگشتم رفقا پرسیدند: چه دیدی؟ گفتم چهار تا امن دیدم «آمن بدهد» به هدفتش ایمان دارد. «آمن بسبیل» به راهی که برای هدف خودش انتخاب کرده، ایمان دارد. «آمن بقومه» من دیدم در همه رفقا و دوستانی که من سراغ دارم احدی به اندازه این مرد به روحیه مردم ایران ایمان ندارد و از همه بالاتر «آمن بره» (مطهری، ۱۳۸۹: ۱۳۳-۱۳۲).

ب) استفاده مطلوب از تبلیغ سنتی و مدرن

از اقدام‌های مهم روحانیت برای تثبیت و پیشبرد انقلاب اسلامی، استفاده مناسب از رسانه‌های سنتی و مدرن بود. باوجوداینکه در عصر انقلاب رسانه‌های مدرن نظیر رادیو، تلویزیون، سینما، مطبوعات و ... بیشتر تحت نظر غیر انقلابیون بود اما روحانیت در کنار رسانه‌های سنتی مانند منبر و محراب، مسجد، حسینیه و تکایا، از این رسانه‌ها نیز برای رساندن پیام انقلاب استفاده کردند. ناگفته نماند که استفاده از وسایلی همچون ضبط‌صوت و نوار کاست یکی از ابزارهای کاربردی قبل از انقلاب بود؛ چنانچه یکی از محققین خارجی، که به واکاوی نقش روحانیت در به‌کارگیری کانال‌های سنتی و تأثیر آن در پیروزی انقلاب اسلامی پرداخته بود، می‌نویسد: «شاه ایران ... سرمایه‌گذاری سنگینی روی وسایل ارتباط جمعی انجام داده بود، به‌طوری‌که صد درصد جمعیت کشور در مناطق کوهستانی به رادیو گوش می‌دادند و هفتاد درصد آنان از تلویزیون استفاده می‌کردند... مخالفت با شاه به‌وسیله‌ی شبکه‌های غیررسمی توسط ۲۰۰ هزار رهبر مذهبی و ۹۰ هزار مسجد سازمان‌دهی شد. درحالی‌که آیت‌الله خمینی (رحمه الله علیه) و دیگر رهبران مذهبی به خارج تبعید شده بودند؛ اما پیام‌های آیت‌الله به شکل کاست، به دست پیروانش ارسال می‌شد. پیام‌های او پس از پخش از ضبط‌صوت، چاپ و زیراکس می‌شد. در انقلاب اسلامی ایران در حقیقت، مردم با هم برخورد نداشتند؛ بلکه برخورد بین رسانه‌های بزرگ در برابر رسانه‌های کوچک‌تر بود که سرانجام، رسانه‌های کوچک پیروز شدند» (جعفری چمازکتی، ۱۳۷۴).

ج) تبیین ایدئولوژی اسلامی

انقلاب اسلامی مانند هر انقلاب دیگری دارای ایدئولوژی فراگیر بود که بیش از هر عامل دیگری بر دین استوار بود. امام و علمایی همچون شهید مطهری، شهید بهشتی و شهید مفتح که از توانایی و سطح علمی و فقهی بالاتری برخوردار بودند، به همراه برخی از روشنفکران مذهبی در این زمینه نقش ایفاء نمودند، هر چند نقش روحانیون جلوه دیگری داشت. عمده‌ترین فعالیت امام در این زمینه، تدریس و تألیف کتاب «ولایت‌فقیه» بود که در آن ایدئولوژی انقلاب و تشکیل حکومت اسلامی مطرح و راه مبارزه برای رسیدن به آن جامعه آرمانی بیان شده بود.

استاد مطهری نیز که فلسفه و ایدئولوژی اسلامی را به‌خوبی فراگرفته و از منتقدین اصلی سایر ایدئولوژی‌ها به شمار می‌رفت در کنار شهید بهشتی که به‌عنوان متفکر و سازمان دهنده انقلاب محسوب می‌شد، نقش مهمی در شکل‌دهی فکری و علمی انقلاب اسلامی داشتند. همچنین شهید مفتح پس از امام و شهیدان مطهری و بهشتی، از جمله روحانیون فعالی بود که برای عرضه و گسترش یک ایدئولوژی انقلابی مبتنی بر اسلام، تلاش فراوانی در محیط‌های دانشگاهی و حوزوی نمود و نقش بسزایی در وحدت این دو نهاد تأثیرگذار یعنی حوزه و دانشگاه داشت.

حوزه و روحانیت در مبارزات در دوره دفاع مقدس

جایگاه حوزه و روحانیت در دفاع مقدس

نقش سطوح مختلف حوزه و روحانیت در دفاع مقدس در محورهای زیادی قابل‌بررسی است که رهبری امام خمینی (رحمه الله علیه) به‌عنوان یک فقیه جامع‌الشرایط مهم‌ترین محور آن است.

جایگاه رهبری امام خمینی (رحمه الله علیه)

نقش امام خمینی (رحمه الله علیه) به‌عنوان رهبر نظام مقدس جمهوری اسلامی، محوری‌ترین نقش در دفاع مقدس بود. رهبری و فرماندهی‌ای که نشئت گرفته از فرماندهی پیامبر صلی‌الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم‌السلام در حکومت بر دل‌ها بود. امام با نگرشی معنوی، قوای روحی و معنوی ملت را برای آفریدن حماسه پرشکوه و شگفت‌انگیز دفاع مقدس بسیج کرد و جبهه را به دانشگاهی تبدیل نمود که انسان‌ها در دو بعد نظامی و معنوی تربیت می‌شدند.

یکی از برجسته‌ترین عوامل پیروزی رزمندگان در هشت سال دفاع مقدس را می‌توان رهبری شخصیت الهی و معنوی امام خمینی (رحمه الله علیه) دانست چراکه مردم و رزمندگان اسلام به شکل وصف‌ناپذیری به امام عشق می‌ورزیدند و وی را باور داشتند و این باور باعث تقویت ارزش‌های معنوی‌شان شده بود. شاید به‌جرت بتوان گفت که چنین هنری فقط از انبیا و اولیای الهی و جانشینان بر حق آن‌ها ساخته است که در هشت سال دفاع مقدس به‌وضوح قابل مشاهده بود.

امام در آن مرحله حساس جنگ در جایگاه فرماندهی کل قوا قرار گرفت و مبارزه‌ای را نه با رژیم بعث عراق که با کل جهان استکبار رهبری نمود؛ اما او با ایمان راسخ و با الهام از فرهنگ غنی اهل بیت علیهم السلام و با هوش و ذکاوت خدادادی، این مبارزه را به سرانجام و پیروزی رساند. امام شخصیتی جامع در بعد علمی و عملی بود که با بهره‌گیری از فرهنگ حسینی و مهدوی مسیر عزت و سربلندی را به ملت آموخت. و چنین شد که مردم با تمام وجود به فرمان و تحت ولایتش بودند و با این ولایت‌پذیری، عظیم‌ترین حماسه‌ها را آفریدند و آزمون سخت هشت سال دفاع مقدس را با عزت و پیروزمندانه پشت سر گذاشتند.

مقام معظم رهبری (دام‌الله) درباره ویژگی‌ها و فرماندهی و رهبری امام در جنگ چنین می‌گوید: « غیر از دوران پیامبر، فرماندهی کل قوای عارف و حکیم و عاشق و الهی در دنیا سراغ نداریم ... ما در هیچ جای دنیا، نه امروز و نه در گذشته، نیروی نظامی‌ای را سراغ نداریم که تحت فرماندهی انسانی معنوی و الهی و عارف و دارای رقیق‌ترین احساسات بشری و درعین حال با قاطعیت و صلاحیتی که هیچ فرماندهی در دنیا از آن برخوردار نیست به حراست و دفاع از ناموس و حیات شرافتمندانه ملت در مقابل تجاوزگران بپردازد.» (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۷: ۳۳-۳۴).

از دیدگاه عرفانی و معنوی امام خمینی (ره)، جنگ با کفر یک امتحان و یک تکلیف الهی است که هم کشته شدن و هم پیروز شدن، پیروزی است و این اعتقاد در بین رزمندگان نهادینه شده بود.

جایگاه حوزه و روحانیت

هشت سال دفاع مقدس از جمله میادین جهادی بود که حوزه علمیه و نهاد روحانیت در خلق فضای معنوی و روحانی آن و ظفرمندی رزمندگان اسلام نقش پررنگی داشت. روحانیت علاوه بر رهبری با حضور خویش در جبهه‌ها ثابت نمود که در وقت رزم نیز دوشادوش رزمندگان در میدان حضور دارند و در سختی‌ها، رزمندگان را همراهی می‌کنند و همسو و هماهنگ با مجاهدان مخلص، حماسه می‌آفریند. حضور آنان در عرصه‌های خط مقدم و پشتیبانی از جنگ در همان روزهای آغازین حمله عراق کمک بسزایی در مقاومت مردم داشت که در موارد ذیل قابل بررسی می‌باشد.

الف) بسیج نمودن مردم

از آنجاکه فصل مشترک میان مردم و روحانیون، دین می‌باشد در بیشتر جنبش‌های معاصر ایران، علماء و روحانیت نقش کلیدی در آگاهی دادن به توده‌های مسلمان و بسیج آنان در مقابل دشمنان داشته‌اند که تحریم تنباکو و تقابل با امتیازهای ننگین و ده‌ها رویداد دیگر، حکایت از این دارد.

امام خمینی (ره) که به‌خوبی با این ظرفیت آشنا بود با دستور تشکیل ارتش بیست‌میلیونی «بسیج» و تصویب آن در دی‌ماه ۱۳۵۹، آحاد مردم را به صحنه آورد تا خود را در دفاع از کشور مسئول بدانند و نیروهای مسلح را در این رویارویی یاری نمایند.

روحانیت که در همراهی با امام خمینی (ره)، با بیان فلسفه قیام عاشورا و نهضت امام حسین (علیه‌السلام) و تطبیق شرایط سیاسی دوران ستم‌شاهی، در بیدار شدن مردم و حرکتشان در راستای قیام آن امام و بالطبع پیروزی انقلاب اسلامی نقش بسزایی داشتند این بار نیز با شروع جنگ تحمیلی با پیوند زدن نهضت امام حسین (علیه‌السلام)، با شرایط و مقتضیات زمانه خود به بسیج مردم برای اعزام به مناطق جنگی و مقاومت در برابر دشمن و جلوگیری از اشغال کشور توسط دشمنان به میدان آمده و با این اقدام به مقاومت کمک شایانی کردند.

ب) استفاده از ظرفیت مساجد

مسجد از زمان پیامبر صلی‌الله علیه در زندگی مسلمانان نقش بسیار مهم و محوری داشته به‌طوری‌که این مکان مقدس، در نظام اجتماعی مسلمانان جایگاهی برای همه فعالیت‌های دینی مذهبی و عبادی و اجتماعی به‌حساب می‌آمد.

به دلیل ماهیت سیاسی دین اسلام، مسجد به‌عنوان کانون و محور فعالیت‌های دینی، سیاسی و اجتماعی نقش مهمی در تاریخ پرفرازونشیب اسلام داشته است (هنری لطیف‌پور، ۱۳۸۰: ۱۵۶) به‌طور کلی مسجد نماد فعالیت فکری، معنوی، مذهبی و سیاسی و عمدتاً پایگاهی برای درخواست مشارکت سیاسی یا براندازی حکومت اسلامی بوده است (سینایی، ۱۳۷۵). روحانیت نیز از تمام ظرفیت این پایگاه الهی در پشتیبانی مادی و معنوی جبهه‌ها استفاده نمود و در واقع مساجد، پایگاه اصلی مردمی برای امر جنگ شده بود.

ج) ایجاد روح شجاعت

وجود این خصلت در رهبری و فرماندهی و بالطبع در روحانیت مبارز که دوشادوش امام حرکت می‌کردند، عامل ترغیب مردم و نیروهای رزمی به مبارزه و پیروزی بر دشمن به‌حساب می‌آمد. امام به‌عنوان رهبری الهی که پشتوانه‌اش ایمان به یاری خداوند در حد اعلائی خود بود با چنین ایمانی توانست از دشمن نترسد و انقلاب و جنگ را به‌پیش برد، چنانکه یکی از عالمان در مورد شجاعت امام

چنین می‌گوید: «او ترس را ترساند که به دل‌های اولیای الهی راه نیابد... او هرگز نترسید و تترسانید» (شاهجویی، ۱۳۸۴: ۳۱).

امام هنگامی که حامیان دشمن بعضی برای لشکرکشی و حضور در منطقه خلیج فارس مهیا می‌شدند فرمود: «شما خیال می‌کنید که حالا هم مثل سابق است که در خلیج فارس و در همه‌جا یک کلمه می‌گفتید تمام می‌شد قضیه؟!» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۲۴۲) و یا هنگامی که آمریکا ناوهای جنگی خود را برای حمایت از رژیم بعث عراق به خلیج فارس گسیل داشت و مسئولان نظام در این باره نظر امام را جویا شدند، امام با شجاعت تمام فرمودند: «اگر من بودم با ورود اولین ناو آمریکایی به خلیج فارس آن را هدف قرار می‌دادم» (ستوده، ۱۳۸۸) و رزمندگان با عمل به نظر امام پیروز منطقه شدند. علما و روحانیت هم که حضوری پررنگ در جنگ داشتند با حضور خود در میدان نبرد و دادن جانشان این روح را در مردم دمیدند و با عملشان توانستند آن را در مردم تقویت نمایند.

تقویت روح ایمان

ایمان محکم و اعتقاد راسخ به وعده الهی توسط امام و روحانیت باعث تقویت روحیه رزمندگان در صحنه‌های سخت جنگ می‌شد که این را می‌توان بالأخص در دستورات و بیانات امام و روحانیت در میدان مشاهده نمود. به‌عنوان مثال زمانی که هواپیماهای عراقی در روزهای آغازین جنگ به کشور حمله کرده بودند امام با سخنان خود موجب آرامش مسئولان و فرماندهان می‌شوند و در زمانی که فرماندهان، کار جنگ را سخت می‌بیند خدمت امام رسیده و امام با این سخن که شما پیروزید موجب تقویت روحیه رزمندگان و پیروزی آن‌ها می‌شوند که نمونه‌اش در والفجر ۸ است (شاهجویی، ۱۳۸۴).

قاطعیت امام در هفته آغازین جنگ که نیروهای نظامی و مردم این اسلحه و تجهیزات نظامی لازم را نداشتند افرادی در رسیدن تجهیزات کارشکنی می‌کردند امام با قاطعیت به این مسئله ورود پیدا کرده و چنین فرمان می‌دهد: «به قوای نظامی اخطار می‌کند که با کمال جدیت و بدون فوت وقت، سازوبرگ جنگی را که بحمدالله در حد کافی در اختیار دارید در اختیار رزمندگان، چه قوای مسلح و چه سایر جوانان فداکار گذاشته و کوچک‌ترین مسامحه را جایز ندانید» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۲۷۲).

زمانی که شهر سوسنگرد محاصره می‌شود امام با قطعیت می‌گوید تا فردا باید سوسنگرد آزاد شود و می‌شود در حصر آبادان چنین پیام می‌دهند: «من منتظرم که این حصر آبادان از بین برود. و [هشدار] می‌دهم به پاسداران، قوای انتظامی و فرماندهان قوای انتظامی که باید این حصر شکسته بشود؛ مسامحه نشود در آن، حتماً باید شکسته بشود. فکر این نباشند که ما اگر این‌ها هم آمدند، بیرونشان می‌کنیم. اگر این‌ها آمدند، خسارات بر ما وارد می‌کنند. نگذارند این‌ها بیایند در آبادان وارد بشوند. از خرمشهر این‌ها را بیرون بکنند. حال تهاجمی بگیرند» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۳۳۳).

زمانی که پاره در محاصره قرار می‌گیرد امام پیام می‌دهد: «به دولت و ارتش و ژاندارمری اخطار می‌کنم اگر با توپ و تانک‌ها و قوای مجهز تا ۴۲ ساعت دیگر حرکت به سوی پاره نشود من همه را مسئول می‌دانم» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۲۸۵) ورود امام باعث آزادسازی شهرها می‌شود و وقتی بنی‌صدر رئیس‌جمهور وقت با خیانت‌های مکرر باعث اختلال در روند جنگ می‌شود امام با عزل بنی‌صدر از فرماندهی نیروهای مسلح، راه را برای پیروزی رزمندگان اسلام هموار می‌کند.

مقام معظم رهبری که در روزهای آغازین جنگ تحمیلی نماینده امام در شورای عالی دفاع بودند با حضور خود در میدان جنگ، باعث گره‌گشایی در مسائل جنگ و تقویت روحیه فرماندهان و رزمندگان می‌شود. شرکت ایشان در جنگ‌های نامنظم، عهده‌دار بودن نمایندگی حضرت امام در شورای عالی دفاع، ریاست جمهوری و رئیس شورای عالی دفاع، از عوامل تأثیرگذار بر موفقیت رزمندگان در میدان نبرد بود. ایشان با نقش‌آفرینی در میدان نبرد، در همان ابتدای جنگ، گروه جنگ‌های نامنظم را با شهید چمران تشکیل داده و با طراحی و فرماندهی عملیات و رفع موانع رزمی و پشتیبانی جبهه‌های غرب و جنوب به کمک رزمندگان شتافته و با مقابله کردن با کارشکنی‌های بنی‌صدر به پیشرفت جنگ کمک شایانی می‌کند و در پشت میدان نبرد، با گزارش جنگ به مردم در نماز جمعه و سخنرانی‌های روشنگرانه، مشارکت مردم را در جنگ تقویت می‌کند.

اولین حضور ایشان در جنگ تنها چند روز بعد از آغاز جنگ بود که خود در خاطراتش چنین می‌نویسد: «همان شب اول، عملیات رفتیم. وضع بسیار بد بود و ما آن شب تا صبح نخوابیدیم. بعد با شهید چمران و چند نفر دیگر برای عملیات نفوذ رفتیم ...» (امام خامنه‌ای، ۱۳۶۵: ۱۸). ایشان در سال ۱۳۵۹ در جبهه غرب حضور یافته و وقتی از وضعیت سخت مریوان مطلع می‌شود در زیر باران توپ ۱۳۰ دشمن و خمپاره‌های ضدانقلاب در شهر مریوان حاضر شده و پس از ملاقات با فرماندهان و مسئولان شهر به سمت ارتفاعات خور سلطان که مشرف بر مرز عراق است حرکت کرده و بعد از آن به محور دیزلی که آن‌هم زیر توپخانه دشمن است می‌رود و از نزدیک با بچه‌های خط مقدم دیدار می‌کند.

در حصر آبادان نیز نقش‌آفرینی کرده و زمانی که بنی‌صدر و همفکرانش در آغاز جنگ، خوزستان را از دست‌رفته قلمداد می‌کردند و حضور نیروها را در خرم‌آباد و ارتفاعات زاگرس پیشنهاد می‌کنند، ایشان معتقد به مقاومت و ماندن رزمندگان در این شهرها بودند و حضور رزمندگان در شهرهای خرمشهر و آبادان را با دقت پیگیری می‌کردند که با مقاومت نیروهای سپاه و بسیج و انجام عملیات توسط گروه جنگ‌های نامنظم و انجام عملیات ثامن‌الائمه علیه‌السلام حصر آبادان شکسته می‌شود و برتری دیدگاه مقاومت به اثبات می‌رسد. زمانی که سوسنگرد برای بار دوم در محاصره قرار گرفته و در معرض سقوط قرار می‌گیرد با اقدام به‌موقع ایشان و مقابله با دستور خائنانه بنی‌صدر در لغو عملیات نیروهای مسلح، از سقوط دوباره سوسنگرد جلوگیری می‌کنند و در شکستن حصر آبادان با حمایت قاطع از رزمندگان اسلام و ایستادن مقابل دستورات خائنانه بنی‌صدر موجب پیروزی رزمندگان اسلام می‌شود. بعد از ریاست

جمهوری هم لحظه‌ای از حمایت‌هایش دست برنمی‌دارند و تا آخر جنگ همراه رزمندگان با قوت تمام می‌مانند (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، وبسایت).

مشروعیت دادن به جنگ

جنگ تحمیلی، مظهر دفاع مشروع ملت مسلمان ایران در مقابل زورگویی قدرت‌های استکباری دنیا بود. مراجع عظام تقلید با سخنان و رهنمودهای خود مشروعیت این دفاع را تأیید کرده و حضور گسترده و مستمر اقدار مختلف مردم را در جبهه‌ها رقم زدند. بیان سخنان حضرات آیات عظام؛ گلپایگانی اراکی، بهاء‌الدینی درباره دفاعی و جهادی بودن جنگ تحمیلی در ذیل، گواه صادقی بر این ادعاست.

آیت‌الله‌العظمی گلپایگانی: «در این مواقع که بشارت پیروزی رزمندگان فداکار و نیروهای مسلح اسلام، قلوب مسلمین را مسرور ساخته‌اند، با تقدیر و تجلیل از رشادت و مردانگی و جانبازی‌های آن‌ها در جهاد فی سبیل الله و دفاع از نوامیس مسلمین و مرزهای اسلام که الحق باعث افتخار و سرافرازی شده است و با مسألت پیروزی کامل اسلام و کفر و استکبار...» (روزنامه کیهان، ۱۳۶۰/۷/۷: ۲).

آیت‌الله‌العظمی اراکی: «نظریه من هم مثل آقای خمینی است. آقای خمینی و همه علما نظرشان این است که هرگاه اسلام در خطر باشد باید تمام مسلمان‌ها در مقام دفاع برآیند؛ هر کس که می‌تواند در این عصر و زمان، دول خارجه تماماً دست‌به‌دست هم داده و می‌خواهند اسلام را سرنگون کنند و به‌کلی کلمه اسلام را از میان بردارند. جنگ هم همان دفاع است و پاسداران هم همان جنگجوها هستند که از این حقیقت اسلام حمایت می‌کنند و همه‌شان مؤید و منصورند. انشاءالله» (امام خمینی، ۱۳۶۳: ۱۵).

آیت‌الله‌العظمی بهاء‌الدینی: «استقلال و آزادی کشور چه درزمینه نظامی درزمینه فرهنگی و چه درزمینه اقتصادی وابسته به پیروزی در این جنگ است. خداوند متعال کمک کند که هر چه زودتر با توان رزمندگان اسلام این پیروزی به دست بیاید و استقلال و آزادی کشور بیمه کرده است. بعد از پیروزی در این جهاد اصغر، ما می‌مانیم و جهاد اکبرمان. پیروزی در این جهاد، مقدمه بر این می‌شود که ما به فکر استقلال و آزادی نفوس خود بیفتیم و فکری به حال خودمان نکنیم (اسدی، ۱۳۸۴: ۱۶۷).

تشویق مردم به حضور و مقاومت در جبهه

روحانیت به‌عنوان پرچم‌دار حرکت‌های انقلابی بیشترین نقش را در حضور مردم در صحنه‌های مبارزه ایفا کرده است آن‌گونه که حضرت امام معتقد بود: «این روحانیت بودند که مردم را بسیج کردند و مردم متحول شدند.» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۴۲۷).

تشویق مردم و دمیدن روحیه استقامت در مشکلات ناشی از جنگ و دادن امید و اطمینان به تحقق وعده‌های الهی و حضور خود در میدان نبرد، در زمره نقش روحانیت در حماسه دفاع مقدس است. نقشی که روحانیت با پیروی از امام راحل عهده‌دار آن بود. چنانچه امام در این باره به ایشان می‌فرماید:

«روحانیون در شهرها باید روح شهامت و شجاعت و شهادت را در کالبد مردم ما بدمند که بحمدالله دمیده شده است» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۲۴۴).

همچنین در جای دیگر می‌فرمایند: «شما در نمازهای جمعه در جماعات سایر آقایان در جماعاتشان در جمعاً تشان مردم را اطمینان بدهند که پیروزی هست برای شما. مردم هم بحمدالله حاضرند در صحنه... آن چیزی که بسیار مورد توجه آقایان باید باشد این است که مردم را ارشاد کنید، مردم را اطمینان بدهید که پیروز هستید و خدای تبارک و تعالی وعده‌اش تخلف ندارد.» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۴۲۷).

زمانی که جنگ شروع شده و مردم مقاوم آبادان زیر آتش شدید دشمن بود عده‌ای از مردم که توان جنگیدن نداشتند از شهر خارج شدند و بسیاری از جوانان متدین و انقلابی داوطلبانه در شهر ماندند و جنگیدند تا اماکن حساس شهر را نگه دارند. در آن شدت جنگ تنها صدایی که مردم شهر را به ایستادگی در برابر دشمن یعنی فرامی‌خواند رادیو نفت آبادان بود که با برد مناسب در زیر آتش توپخانه دشمن دائماً برنامه داشت و بخش زیادی از این برنامه، پیام‌های عربی و فارسی «حجت‌الاسلام‌والمسلمین جمی» امام‌جمعه محترم آبادان بود که دائماً روح مقاومت و جهاد را در جان مدافعان شهر می‌دمید. امام‌جمعه آبادان در کلامی کوتاه علت حضور همیشگی خود در آبادان را به‌رغم حصر آبادان چنین بیان می‌کند: «ماندن در آبادان وظیفه‌ای بود که احساس می‌کردم وجودم برای رزمندگان مایه دلگرمی است. در آن موقع با اینکه آثار شکست ظاهر بود هر روز یا یک روز در میان برای مردم و رزمندگان پیام رادیویی می‌فرستادم و با تذکر این نکته که جنگ ما جنگ اسلام و کفر است و کفر مسلط بر ایمان نخواهد شد به مردم وعده پیروزی داده و آن‌ها را امیدوار می‌نمودم» (امام خمینی، ۱۳۶۱: ۲۵).

بی‌شک برگزاری نماز جمعه آبادان به امامت حجت‌الاسلام‌والمسلمین جمعی، از مظاهر تشویق مردم به استقامت در جنگ بود. یکی از چیزهایی که مردم آبادان در آن روز به آن افتخار می‌کردند برگزاری نماز جمعه و امام‌جمعه‌اش بود که با این حال که برادر امام‌جمعه در شهر به شهادت رسیده و منزلش مورد اصابت گلوله قرار گرفته و خانواده‌اش به‌ناچار از شهر خارج شده و چندین بار اطراف محل نماز جمعه مورد اثابت گلوله‌های توپ و خمپاره قرار گرفته بود حاضر نشد در سخت‌ترین شرایط، لحظه‌ای آبادان مقاوم و برگزاری نماز جمعه را که گاه نمازگزاران، سه چهار صفت بیشتر نبودند ترک کند.

شهید بزرگوار حجت‌الاسلام میثمی مسئول نمایندگی امام در قرارگاه خاتم‌الانبیا در زمره روحانیونی بود که بایان و عمل، در تشویق مردم به حضور در جبهه‌های جنگ بسیار مؤثر بود. او بر این باور بود که برای تداوم استقامت ملت بزرگ ایران دو مرحله را باید پیمود:

یک: باید جنگ را همگانی کرد آحاد مردم و سازمان‌های دولتی را فعال نمود و در یک سازماندهی درست مردم و سازمان‌ها را متولی بخش‌هایی از دفاع مقدس نمود.

دو: به هنگام حملات موشکی و هوایی به مناطق مسکونی، برای خنثی کردن توطئه‌های دشمنان، باید با ایجاد روحیه شهادت‌طلبی در مردم آن را محکم و استوار در صحنه نگه داشت (امام خمینی، ۱۳۶۱: ۲۵).

او با اولویت حضور مستمر در صحنه‌های دفاع مقدس، از پذیرش هرگونه مسئولیتی امتناع می‌ورزید و می‌گفت: «خدا را شکر که یک لحظه به این فکر نیافتاده‌ام که مسئولیت‌هایی را که پشت جبهه به من پیشنهاد می‌کنند قبول کنم و جبهه را خالی کنم. از خدا خواسته‌ام که چنین تصویری هم به ذهن من نیاید» (امام خمینی، ۱۳۶۱: ۲۵).

تقویت روحیه فرماندهان

فرماندهان دفاع مقدس که جایگاه ویژه‌ای در هدایت و پیروزی‌های جنگ به عهده داشتند انسان‌های فداکار، ایثارگر و مؤمنی بودند که به جسم‌ها فرمان نمی‌داندند بلکه بر دل‌های رزمندگان حکومت می‌کردند. آنان همواره خود را تشنگان کوثر زلال علوم و معارف دین می‌دانستند که گاه سخنان عالمان دین و حضورشان در خطوط مقدم و همراهی و همگامی با فرماندهان دلسوز، مشکلات، بن‌بست‌ها و شکست‌ها را از نزدیک درک نموده و در مواقع بسیار حساس با استعانت از یک آیه و قرائت یک حدیث و ... فرماندهان را از فشارهای روحی ناشی از مشکلات شرایط پیش‌آمده در صحنه نبرد خارج کرده و موجب تقویت روحیه آنان شدند.

نقل است یک‌بار یکی از فرماندهانی که درگیر سخت‌ترین پاتک‌های دشمن بود برای ارائه گزارش و هماهنگی و تصمیم‌گیری به قرارگاه آمده داده بود. وقتی که می‌خواست برگردد شهید میثمی آهسته به او گفت: مهمان نمی‌خواهی؟ آن فرمانده نیز گفت: با کمال میل. سپس آن شهید وسایلش را برداشت و با آن فرمانده به منطقه پاتک دشمن رفت تا در کنار او و نیروهایش موجب تقویت روحیه رزمندگان شود. (محدثی، ۱۳۶۶: ۹۶).

سردار سرلشکر صفوی درباره نقش شهید حجت‌الاسلام ردانی پور در تقویت روحیه رزمی فرماندهان دلاور اسلام در عملیات طریق القدس می‌گوید: «برای بررسی مشکلات عملیات طریق القدس در منطقه کرخه جلسه مشترک فرماندهان سپاه و ارتش تشکیل شد. در آن جلسه برادران ارتشی که از پاتک شدید دشمن دچار مصائبی شده بودند با ناراحتی و نگرانی به اظهار وضعیت خود پرداختند. در همین موقع شهید ردانی پور با استفاده از آیات و روایات و احادیث نمونه‌هایی را ارائه کرد و نتیجه گرفت و نتیجه گرفت که خداوند ما را در این بلاها و مصائب می‌سنجد و می‌آزماید.

به این ترتیب سخنرانی‌ای کرد که خدا گواه است تغییر روحیه عجیبی در برادران به وجود آمد. بعد از آن عزاداری و دعا را شروع کرد. خوب به یاد دارم که فرمانده لشکر ۹۲ هنوز می‌گوید من از ارادتمندان برادر رسانی پور هستم، این شخص مرا دگرگون و منقلب کرد؛ ایشان در روحیه دادن به فرماندهان همان قدر که بسیجی‌ها مؤثر بود، تأثیر داشت.» (پیام انقلاب، ش ۹۳، شهریور ۱۳۶۲: ۷۴).

حضور روحانیون و همراهی با فرماندهان در شب‌های عملیات و بروز رشادت‌ها از مواردی است که در عمل موجب تقویت روحیه فرماندهان جنگ می‌شد.

تقویت روح مقاومت در زمان اسارت

یکی از مهم‌ترین عرصه‌های نقش‌آفرینی علما و روحانیون در دفاع مقدس ایام اسارت است که علمای بزرگواری چون سید آزادگان حجت‌الاسلام علی‌اکبر ابوترابی با در کنار رزمندگان بودن در اردوگاه‌های دشمن، هم‌التیام‌بخش دردهای آنان بوده و سعی می‌کردند تا روحیه انقلابی و مقاومتی آنان تضعیف نشده و هم در برابر ناملایمات اسارت و از طرفی فعالیت شدید منافقین در اردوگاه‌ها بر ضد ارزش‌های دینی و انقلابی، تاب آورده و به توانشان خدش‌های وارد نشود که ذکر خاطرات آزادگان از ایشان گویای این نقش مهم می‌باشد.

نقش بزرگان حوزه در دفاع مقدس

علما بنا بر وظیفه ذاتی خود در دفاع از دین و نظام اسلامی که بازوی اجرایی دستورات دین است و با عنایت به تأکید امام خمینی (رحمه الله علیه)، حضور خود را در جبهه‌ها فرض دانسته و با حضور تبلیغی و رزمی در کنار فرماندهان و رزمندگان موجب تقویت روحیه رزمی این عزیزان می‌شدند. امام که با این مهم واقفند در اهمیت این حضور چنین می‌فرمایند: «مسئله فقه به همان نحوی که مشایخ درست کرده‌اند باید محفوظ بماند، لکن الان که ایران به واسطه گرفتاری‌ها، به اهل علم احتیاج دارند، اگرچه به‌طور موقت، آقایان باید به خدمت‌هایشان ادامه دهند و درست است که تحصیل فقه در اولویت است اما همه اینها به خاطر حفظ اسلام است و امروز اگر برای حفظ اسلام احتیاج باشد که آقایان به جبهه بروند و رزمندگان را تشویق بنمایند، باید این کار را انجام می‌دهند» (امام خمینی، ۱۳۶۱: ۱۰۱).

عالمان دین که جبهه اسلام را در برابر کفر می‌دیدند از هیچ کمکی دریغ نکرده و بعضاً خود در میدان نبرد حاضر می‌شدند که جا دارد به حضور بعضی از این بزرگوار در میدان جنگ پرداخته شود:

آیت‌الله سید اسدالله مدنی (رحمه الله علیه)

اولین شهید محراب آیت‌الله سید اسدالله مدنی امام‌جمعه تبریز و نماینده حضرت امام در آذربایجان شرقی در دومین سال جنگ عازم جبهه شد و در جبهه‌های ایلام، کرمانشاه و اهواز حضور می‌یابد و از هیچ کوششی در کمک به رزمندگان اسلام دریغ نمی‌ورزد. گاه برای تقویت روحیه و شادابی رزمندگان هفته‌ها

در کنارشان می‌ماند و با شرکت در مجالس دعا و نیایش مشوق بسیجیان می‌شود. گاه برای ارج نهادن به زحمات مجاهدان، در انتظار عمومی بر دستان سرباز ارتشی که با مسلسل سنگین، هواپیمای متجاوز دشمن را در غذای شهر تبریز سرنگون ساخته بود، به‌عنوان نماینده امام، بوسه می‌زند و کمال تواضع را که از عرفان الهی و اخلاق پسندیده خدای اش بر می‌خواست به نمایش می‌گذارد. (عباس‌زاده، ۱۳۸۰: ۹۹-۹۸).

گاه برای حل مشکلات جبهه از جمله زمانی که رزمندگان در سوسنگرد محاصره شده‌اند و بنی‌صدر خیانت‌پیشه و عواملش هیچ اعتنایی به وضعیت محاصره نمی‌کند بی‌درنگ نزد امام رفته و چاره اندیشید که حضرت امام بلافاصله با قطعیت فرمان شکسته شدن محاصره سوسنگرد را صادر کرد. (عباس‌زاده، ۱۳۸۰: ۹۹-۹۸).

آیت‌الله اشرفی اصفهانی (رحمه الله علیه)

چهارمین شهید محراب آیت‌الله اشرفی اصفهانی امام‌جمعه کرمانشاه و نماینده حضرت امام در آن استان، روحانی وارسته ۸۰ ساله که با شور و اشتیاق فراوان عازم جبهه‌های غرب و جنوب می‌شود چنین می‌گوید: «بر همه ما فرض و لازم است یا برویم به جبهه‌ها و با دشمن بجنگیم و یا در پشت جبهه جهاد با مال کنیم». روح لطیفش با حضور در جبهه‌ها نشاط دیگری می‌گرفت و می‌گفت: «وقتی به جبهه می‌روم تا مدتی رو روحیه‌ام قوی می‌شود. قدرت خدا در جبهه‌هاست، هر کس می‌خواهد خدا و دست خدا را ببیند به جبهه‌ها برود» (اشرفی اصفهانی، ۱۳۶۲: ۹۹).

آیت‌الله اشرفی در راه خدمت به رزمندگان خستگی‌ناپذیر بود و هنگامی که در برنامه روزانه‌اش، ساعتی را برای استراحتش منظور می‌شود اعتراض می‌کند که چرا برای این ساعت من برنامه گذاشتید و وقتی گفته می‌شود شما به استراحت نیاز دارید پاسخ می‌دهد: «امروز جای استراحت نیست مگر نمی‌بینید امام دائماً صحبت می‌کنند و پیام می‌فرستند و لحظه‌ای استراحت ندارند» (اشرفی اصفهانی، ۱۳۶۲: ۹۹).

صبح روز عملیات مسلم بن عقیل، نزدیک طلوع آفتاب، عده‌ای از نمایندگان مشغول نماز و دعا بودند، ناگهان یک گلوله توپ در چندم‌تری محل استقرار شهید اشرفی اصابت می‌کند و یک خودرو آتش می‌گیرد. فرماندهان حاضر در منطقه پیام دادند منطقه شناسایی شده و هر لحظه احتمال خطر هست لذا باید ایشان سریع منطقه را ترک کنند اما آن شهید عزیز در جواب می‌فرمایند: «من از این محل نمی‌روم و آماده هرگونه مسئله‌ای هستم؛ زیرا خون من رنگین‌تر و جان من عزیزتر از این عزیزان رزمنده نیست، من باید تا پایان عملیات اینجا باشم» (اشرفی اصفهانی، ۱۳۶۲: ۱۰۴).

ایشان شیفته رزمندگان بود و با توجهی کم‌نظیر آنان را به جنگ و جهاد ترغیب می‌نمود. در عیادت از مجروحان بسیار مقید بود آنان را در آغوش می‌کشید و دست آنان و هر رزمنده‌ای را به این عنوان که

نماینده امام است و امام دست رزمندگان را می‌بوسد، بوسه می‌زد و این عمل را برای خود افتخار می‌دانست (اشرفی اصفهانی، ۱۳۶۲: ۱۰۶-۱۰۷).

آیت‌الله اشرفی با ذکر توسل به خاندان رسالت در جمع رزمندگان آنان را در فضای معنوی و عرفانی خاصی قرار می‌داد. این مهم گاه با نامگذاری رمز یک عملیات و گاه با بیان کلام و معنوی به دست می‌آمد. پیش از عملیات ظفرمند فتح المبین، شهید اشرفی به سپهبد شهید صیاد شیرازی پیشنهاد کرد که این عملیات را با رمز حضرت زهرا شروع کنند؛ پیشنهاد ایشان پذیرفته شد و چنین کردند (اشرفی اصفهانی، ۱۳۶۲: ۱۰۶-۱۰۷).

ایشان شب عملیات مسلم بن عقیل در منطقه سومار، پس از اقامه نماز جماعت، بخشی از دعای کمیل را خواند. منظره عجیبی بود، رزمندگان به شدت می‌گریستند و قطرات باران هم آنان را نوازش می‌کرد؛ در بین دعا آن شهید عزیز خطاب به رزمندگان گفت: «بوی مشک فضا را گرفته است. نمی‌دانم شما هم احساس می‌کنید بوی خوشی که فضا را پر کرده، از قدم امام زمان عج‌الله است و به‌طور قطعی و مسلم امام عصر در این محل تشریف دارند!» (محراب خونین باختران، محمد اشرفی اصفهانی، ص ۱۰۴) شاید بتوان گفت که شهید اشرفی اصفهانی بیش از سایر عالمان حوزه علمیه در مناطق جنگی حضور خستگی‌ناپذیر داشته است. چهار سفر به جبهه‌های ایلام، سه بازدید از قصر شیرین و پادگان ابوذر، یک‌بار عزیمت به گیلان غرب و یک‌بار برای بازگشایی این شهر، یک سفر به قصر شیرین پس از آزادی، یک‌بار بازدید از نوسود و حضور در بستان و خرمشهر پس از آزادی این دو شهر، مجموع دفعاتی است که این شهید عزیز با شور و شغف وصف‌ناپذیری در جمع مدافعان میهن اسلامی حاضر شدند.

حضرت امام درباره ایشان می‌گویند: «او در جبهه دفاع از حق از جمله اشخاصی بود که مایه دلگرمی جوانان مجاهد بود و از مصادیق بارز رجالُ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ بُود» (امام خمینی، ۱۳۸۵: ۵۰).

آیت‌الله بهاء‌الدینی (رحمه الله علیه)

فقیه فرزانه‌ای که موردعلاقه رزمندگان بود. او که عارفی فرزانه بود با حضور خود در بین آن چشمه‌های رحمت الهی را برایشان تفسیر می‌کرد و با عمل، اخلاق می‌آموخت حضور ایشان در قرارگاه عملیاتی و شرکت در جلسه‌ای که فرمان حمله والفجر مقدماتی صادر و در انتخاب نام حمله با ایشان مشورت شد، برای فرماندهان ارتش و سپاه خاطره ماندگار و لحظه‌های جاودانه بود.

بینش الهی ایشان موجب شده بود که هرگاه یکی از رزمندگان اسلام در حسینیه اذان و اقامه می‌گفت در مورد آن رزمنده بفرماید: «جملات اذان و اقامه از جان او برمی‌خیزد و با تمام اعتقاد اذان می‌گوید». علاقه قلبی آیت‌الله بهاء‌الدینی به مسائل جبهه و جنگ به حدی بود که در هر فرصتی و به مناسبت هر عملیاتی برای سلامتی رزمندگان مجلس توسل به اهل بیت علیهم‌السلام و دعا برپا می‌کرد و خود نیز بسیار مقید بود که در آن مجلس حضور پیدا کند. (شفیعی و لقمانی، ۱۳۸۴: ۱۲۱ و ۱۲۲) مقام

معظم رهبری به مناسبت رحلت حضرت آیت‌الله‌العظمی بهاء‌الدینی می‌فرمایند: «ایشان پیر مراد جوانان پاکباز جبهه و جنگ در دوران دفاع مقدس و شمع محفل بسیجیان عاشق بود و بارها صفوف میدان جبهه‌ها را با حضور خود نورانیت مضاعف بخشید» (پیام مقام معظم رهبری دام‌ظله به مناسبت رحلت ایشان، مورخ ۲۸ تیر ۱۳۷۶).

آیت‌الله میرزا جواد آقا تهرانی (رحمه الله علیه)

در طول مبارزات اسلامی ملت ایران بر ضد رژیم ستم‌شاهی، مرحوم میرزا جواد آقا تهرانی از پیشگامان نهضت بود. اطلاعیه‌های انقلابی او به همراه دیگر آیات عظام در مشهد و حضور پی‌گیر او در مراسم راهپیمایی و اعتراض‌ها و تحصن‌ها، از خاطرات فراموش‌نشده وی در روزهای انقلاب در مشهد است. او پس از پیروزی انقلاب اسلامی، همواره از بارزترین چهره‌های حامی انقلاب بود و چندین بار برای دیدن امام خمینی (رحمه الله علیه) در فرصت‌های مختلف به تهران رفت. پشتیبانی‌های مکرر ایشان از نظام جمهوری اسلامی در زمینه‌های مختلف و به‌ویژه حضور در جبهه‌های جنگ، در آشکار ساختن حقانیت انقلاب سهم به‌سزایی داشت.

این عالم برجسته و عارف گران‌قدر، در سال‌های آخر زندگی و با همان قد خمیده، چهار بار در جبهه نبرد حاضر شد و لباس بسیجی به تن کرد و از معنویت آنجا سخن می‌گفت. عالمی ۸۰ ساله که مقام معظم رهبری بارها از شور جوانانه ایشان در جبهه‌ها یاد کرده و چنین می‌گویند: «این عالم بزرگوار که پشتش خمیده است یعنی تقریباً به حالت رکوع راه می‌رود و عصابه‌دستش می‌گیرد، به جبهه رفت. قبا را کند و بچه‌های سپاه یکدست لباس بسیجی را به تنش کردند. خود ایشان اظهار علاقه کرده بود که کاری انجام دهد. بچه‌ها ایشان را پای خمپاره ۸۱ گذاشتند و گفتند شما گلوله خمپاره ۸۱ را در این لوله بگذارید.» (باقری فر و فراتی، ۱۳۸۹: ۱۰۷-۱۰۹).

آیت‌الله بهشتی (رحمه الله علیه)

شهید مظلوم آیت‌الله بهشتی که مسئولیت سنگینی در مدیریت کشور به عهده داشت، بارها در جبهه‌های جنگ حضور پیدا می‌کند. آقای سیدعلی بنی‌لوحی از جانبازان عزیز و از رزمندگان دفاع مقدس در مورد دعوت از شهید بهشتی قبل از عملیات «فرمانده کل قوا» برای حضور در منطقه دارخوین می‌گوید: «فهمیدم که آقای بهشتی در اهواز هستند. با (شهید) مصطفی‌رسانی پور برای دیدار و دعوت از ایشان راه افتادیم. با هر دردمسری بود آقای بهشتی را در یک ساختمان قدیمی پیدا کردیم که پس از کارهای روزانه، ساعتی در آنجا مستقر شده بودند. برادران وقتی فهمیدند از دارخوین آمده‌ایم سخت نگرفتند و ما وارد اتاقی شدید، اتاق کوچکی در انتهای یک راهرو. آقای بهشتی با پیراهن سفید بلندی، در کنار اتاق دراز کشیده و درحالی‌که سر را روی بازوی خود گذاشته بودند، استراحت می‌کردند. با ورود ما که با

سروصدا همراه بود، ایشان از خواب بیدار شدند. ما از اینکه در این حالت مزاحم شده بودیم خجالت کشیدیم، اما رسیده و نرسیده محو جمال دوست‌داشتنی این روحانی بزرگ شدیم، اولین نگاه با محبت و لبخندی بر لب‌های مبارک همراه بود. پشت سر ما چند خبرنگار و عکاس هم وارد اتاق شدند. آقا با همان لبخند و برخورد خوش گفتند: خواهش می‌کنم عکس نیندازید تا من لباس بپوشم. قبا و عمامه چهره مظلوم انقلاب را برای ما آشنا تر کرد. «مصطفی ردانی پور» را از قم می‌شناختند و به واسطه او، مرا هم تحویل گرفتند. آن‌چنان سلام و احوال‌پرسی می‌کردند که انگار سال‌هاست ما را می‌شناسند و از نزدیک ارتباط داریم. مصطفی توضیح داد که عملیاتی در دارخوین انجام خواهد شد و شما تشریف بیاورید و برای بچه‌ها صحبت کنید. آقای بهشتی گفتند: وقت من پُر است و باید برای امور قضایی به شهر بهبهان بروم ولی علی‌رغم اینکه مقید به نظم هستم چاره‌ای ندارم جز اینکه همه کارها و برنامه‌ها را تغییر بدهم و به دارخوین بیایم. باور کردنی نبود. به همین راحتی پذیرفتند. آقای بهشتی از جای برخاستند. مصطفی پیش‌دستی کرد و عبا‌ی ایشان را برداشت. آقای بهشتی بدون تعارف اجازه دادند آقا مصطفی عبا را بر شانه‌های ایشان ببندد. آیت‌الله بهشتی به طرف در اتاق حرکت کردند مثل اینکه زمین زیر گام‌های استوار آن روحانی بزرگ می‌لرزید. قامتی بلند و سیمایی نورانی داشت که همه از دیدنش به وجد آمده بودند. دقایقی بعد با جیب آهویی که داشتیم روی جاده دارخوین بودیم...» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱: ۵۴-۵۷).

آیت الله شاه آبادی (رحمه الله علیه)

فعالیت سیاسی وی پس از کودتای ننگین ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ شروع شد. چندین مرحله توسط مأموران طاغوت دستگیر شد که از این میان ۵ بار اسیر زندان‌های مخوف رژیم گشته و یک بار هم تبعید شد. اداره بیت امام هنگام استقبال از امام، نقش ویژه شهید بود که بسیار حساس و قابل توجه است. ابلاغ و اعلام فرمان امام مبنی بر لغو حکومت نظامی در ۲۱ بهمن ۱۳۵۷ به مردم نقش دیگر شهید بود که به همراه شهید مطهری، اقدام کرد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، آیت‌الله شاه‌آبادی در آغاز دوره اول مجلس شورای اسلامی به‌عنوان کاندیدای مشترک جامعه روحانیت مبارز و حزب جمهوری اسلامی و دیگر گروه‌های اسلامی بود که با رأی بالای مردم تهران به نمایندگی مجلس شورای اسلامی انتخاب شد و طی ۴ سال خدمت در این سنگر، اثرات عمیقی از خود به جای گذاشت. ایشان در کمیسیون قضایی، یک عضو صاحب‌نظر فعال بود و در دوره دوم نیز با کسب ۱,۵ برابر بیشتر رأی، به نمایندگی مجلس انتخاب شد و همین دلیل بر افزایش محبوبیت او در بین مردم بود.

نمایندگی امام در بنیاد مستضعفان از سال ۱۳۵۹ و همکاری با اوقاف و امور خیریه از فعالیت‌های قابل توجه جانبی دیگر آیت‌الله شاه‌آبادی بود. در طول مدت دفاع مقدس و جنگ تحمیلی بارها در

فرصت‌های به دست آمده در جمع رزمندگان اسلام در جبهه‌ها حضور می‌یافت تا روحیه بخش آنان باشد. به قدری در برابر رزمندگان اسلام خاضع بود که می‌گفت: «من احساس حقارت می‌کنم از اینکه رزمندگان ما این همه ایثار می‌کنند و ما در برابر آنان کاری نمی‌توانیم بکنیم» (استادزاده، حوزه علمیه شهید شاه‌آبادی، صص ۱۹۸ و ۱۹۳) بالاخره در واپسین مرحله‌ای که از مناطق جنگی جنوب بازدید می‌کرد، در منطقه عملیاتی جزیره مجنون و در بین رزمندگان حاضر شد که بر اثر انفجار گلوله توپ و اصابت ترکش در ششم اردیبهشت ماه سال ۱۳۶۳ درحالی که در جمع رزمندگان اسلام حضور داشت به شهادت رسید.

آیت‌الله قاضی دزفولی (رحمه الله علیه)

آیت‌الله قاضی در طول دوران زندگی خود همواره با رژیم پهلوی در حال مبارزه بود، پس از قیام ۱۵ خرداد سال ۴۲ که منجر به دستگیری و تبعید امام خمینی (رحمه الله علیه) شد به اتفاق تعداد زیادی از علمای دزفول در اعتراض به این عمل، به مدت ۳۵ روز حوزه علمیه و مساجد دزفول را تعطیل کرد و بیانیه‌های افشاگرانه‌ای علیه رژیم طاغوت منتشر کرد و در تلگراف شدیدالحنی با امضای جمعی از علما به دربار ارسال کرد و به دربار چنین هشدار داد: «چنانچه یک تار مو از سر حاج آقا روح‌الله خمینی (رحمه الله علیه) کم شود، ما تاج و تخت تو را به باد خواهیم داد.»

وی پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی به امر امام خمینی (رحمه الله علیه) نخستین نماز جمعه را با شکوه خاصی در دزفول اقامه کرد. آیت‌الله قاضی امام‌جمعه دزفول در زمره راست‌قامتانی است که به‌رغم کهولت سن و اصابت پیاپی توپ و موشک‌های دشمن بعثی به دزفول در طول سال‌های دفاع مقدس هیچ‌گاه سنگر مقاومت و الگوی پایداری را ترک نکرد و چون کوهی استوار پابرجا ماند. مقام معظم رهبری که از نزدیک شاهد خصایص عالی مرحوم قاضی بود می‌فرماید: «من شهادت می‌دهم که کمتر فردی را به شجاعت پشتکار استقامت و اراده قوی در کار با توجه به وضعیت جسمی و کهولت سن مرحوم آیت‌الله قاضی دیده‌ام. شخصیت ایشان در حقیقت احیاء کننده خوزستان و حافظ بقای دزفول و استان خوزستان است. در زمان حملات تجاوزکارانه موشکی عراق به جبهه حضور ایشان در منطقه باعث تقویت روحیه و قوت قلب مردم دزفول برای ابراز هرچه بیشتر شجاعت و از خودگذشتگی بود و ایشان اسطوره پایداری و مقاومت بودند.» (روزنامه جمهوری، مورخ ۱۳۶۴/۱۱/۲۹: ۱۲).

ایشان عشق زیادی به رزمندگان اسلام داشت و از آنان بوی بهشت را استشمام می‌کرد و مقید بود به هنگام حرکت بسیجیان به سوی جبهه تا آنجا که بنیه جسمانی‌اش اجازه می‌دهد پشت سر آنان راه برود و آنان را بدرقه کند. یک‌بار که مردم به ایشان توصیه کردند که شما به جهت سن بالا و ضعف جسمی پشت سر رزمندگان حرکت نکنید و استراحت نمایید پاسخ می‌دهد: «من دوست دارم پشت سر بسیجی‌ها راه بروم تا خاکی که از راه رفتن آن‌ها بلند می‌شود به سر و روی من بنشیند بلکه خدا به خاطر

خاک‌پای این بسیجی‌ها مرا از آتش جهنم نجات دهد و به بهشت ببرد (روزنامه جمهوری، مورخ ۱۳۶۴/۱۱/۶: ۱۰).

آیت‌الله احمد عابدی

آیت‌الله احمد عابدی روحانی رزمنده‌ای که قبل از انقلاب از مبارزان سیاسی بوده و سابقه دو بار زندان ساواک را در کارنامه مبارزاتی خود دارد. با شروع جنگ درحالی که طلبه درس خارج است با یکی از هم‌مباحثه‌ای‌های خود بنام شهید محمدتقی آقاجانی (محمدی) به جبهه جنوب اعزام می‌شوند و در مناطق جنگی و عملیات جنگ‌های نامنظم شرکت و به درجه جانبازی نائل می‌شوند. با ۹۴ ماه حضور در جبهه و قبول مسئولیت تا فرماندهی تیپ و نماینده امام در قرارگاه نجف اشرف. این ایثارگری‌ها باعث شد تا مقام معظم رهبری دام‌طله نشان فتح را به ایشان (تنها روحانی دارنده این نشان) عطا فرماید و بعد از جهاد در سنگر علم به فعالیت پرداخته است.

نقش روحانیون در هشت سال دفاع مقدس

مراجع عظام و روحانیون در دفاع مقدس به‌صورت کاملاً فعال و محسوس نقش‌هایی را ایفا نموده‌اند که راهگشای بسیاری از مشکلات و مسائل مربوط به دفاع مقدس بوده است که عبارت‌اند از: نقش فرماندهی در سطوح مختلف؛ خطرپذیری با ایثار و از خودگذشتگی؛ نقش رزمندگی با اخلاص و گمنامی (پذیرفتن مسئولیت و فعالیت رزمی در عملیات خاکی، آبی و هوایی)؛ نقش الگویی، فرهنگی، تبلیغی و آموزشی؛ توانمندی زیاد ایفای نقش در جنگ‌های احتمالی آینده؛ مراجع عظام و روحانیت با بهره‌گیری از تجربیات دفاع مقدس و دارا بودن روحیه مردمی، مقبولیت، اخلاص، ایثار و از خودگذشتگی و سایر امتیازات منحصربه‌فرد در جنگ آینده (آقایی فیروزآبادی و دهقان ده جمالی، ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری

تفاوت‌هایی که ایران به لحاظ فرهنگی با دیگر کشورهای جهان دارد موجب تفاوت عوامل نقش‌آفرین در تحقق انقلاب اسلامی ایران با سایر انقلاب‌ها شده است که از آن جمله می‌توان به تفاوت‌های موجود در ارتباط با نقش روحانیت اشاره نمود. روحانیت شیعه قبل از انقلاب اسلامی در عرصه‌های مختلف به نقش‌آفرینی و ایفای رسالت خود همت گماشت و حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) توانست با نظریه‌پردازی «حکومت اسلامی» بر پایه «ولایت‌فقیه»، و آگاهی بخشیدن به مردم، قیام ملت برای اقامه حکومت اسلامی را رقم بزند. ایشان با همکاری یاران و همراهان خود و همچنین حضور فراگیر مردم توانستند، قیامی را که از خرداد ۱۳۴۲ آغاز شده بود، در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ بر پیروزی برسانند که ثمره آن «جمهوری اسلامی» بود.

برای نخستین بار، در پرتو یک حکومت، «جمهوریت و اسلامیت» به صورت نهادینه شده و قاعده‌مند در تاریخ ملت ایران شکل گرفت و روحانیت نیز در این جریان، به پویایی فرهنگی و سیاسی ملت ایران همت گماشت و اندیشه‌هایی چون؛ لزوم مبارزه و مجاهده با بیگانگان برای تحقق استقلال واقعی در جامعه تسری یافت. واقعیت امر این است که روحانیت در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران از دوره صفویه به این سو، نقش مرجع و هدایت‌کننده داشته و تنها گروهی بوده است که توان به جنبش درآوردن توده‌ها را داشته است. همین نقش در شکل‌گیری، پیشبرد و پیروزی انقلاب اسلامی ایران، پررنگ‌تر از قبل به ظهور رسید و همگان اقتدار معنوی و سیاسی این قشر عظیم را به عینه مشاهده کردند.

با شروع جنگ تحمیلی، بهره‌مندی دفاع مقدس از نهاد روحانیت در جبهه و جنگ با خلق فضای معنوی با حضورشان در بین رزمندگان اسلام، مشروعیت دادن به جنگ، تشویق مردم به حضور داوطلبانه در جبهه‌های نبرد و تقویت روحیه فرماندهان در پیروزی رزمندگان بسیار مؤثر بود. روحانیت با ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، جان‌فشانی و فداکاری رزمندگان در راه اسلام و دفاع از کشور را ارج می‌نهادند و به تقویت باورهای دینی رزمندگان کمک می‌کردند. حضور فعال و مؤثر روحانیت در جنگ، اعتماد مردم به روحانیت را افزایش داد و روحانیت با حضور خویش در جبهه‌های نبرد ثابت نمود که در وقت رزم نیز دوشادوش رزمندگان در میدان حضور دارند و در سختی‌ها، رزمندگان را همراهی می‌کنند و همسو و هماهنگ با مجاهدان مخلص، حماسه می‌آفرینند. حضور روحانیت در هشت سال دفاع مقدس، یک پدیده منحصر به فرد و قابل تحسین بود که تأثیرات و دستاوردهای ماندگاری به دنبال داشت.

منابع و مأخذ

- آقای فیروزآبادی، سیدحسن و دهقان ده جمالی، حسن (۱۳۹۷). *مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۱۷ (۷۸)، ۵-۳۴.
- اسدی، اکبر (۱۳۸۴). *سلوک معنوی: گفتارها، مصاحبه‌ها و خاطره‌هایی از فقیه وارسته و عارف فرزانه حضرت آیت‌الله بهاء‌الدینی*، نشر پارسیان.
- اشرفی اصفهانی، محمد (۱۳۶۲). *محراب خونین*، انتشارات سروش.
- امام خمینی، روح‌الله (رحمه‌الله) (۱۳۷۰). *صحیفه نور*، جلد دوم، مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، روح‌الله (رحمه‌الله) (۱۳۷۸). *صحیفه امام*، مجموعه آثار امام خمینی. مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، روح‌الله (رحمه‌الله) (۱۳۸۵). *صحیفه نور*، جلد بیست و یکم، مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، روح‌الله (۱۳۶۱). *پیام انقلاب*، شماره ۶۹، صفحه ۱۵.
- امام خمینی، روح‌الله (۱۳۶۲). *پیام انقلاب*، شماره ۹۳، صفحه ۷۴.
- امام خمینی، روح‌الله (۱۳۶۳). *پیام انقلاب*، شماره ۱۲۶، صفحه ۱۵.
- امام خمینی، روح‌الله (۱۳۶۳). *پیام انقلاب*، شماره ۱۲۶، دی ۱۳۶۳، صفحه ۱۵.
- امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد، شهرام‌نیا، مسعود و نجات‌پور، مجید (۱۳۹۱). *روحانیت شیعه و مقایسه سه دهه نقش آن پس از مشروطه و پس از انقلاب اسلامی، شیعه‌شناسی*، ۱۰ (۳۹)، ۱۵۳-۱۹۰.
- امیری، اقبال؛ نجفی سلامت، محمدرضا، نظری داراب‌خانی، مهدی (۱۳۹۷). *نقش روحانیت در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی انقلاب اسلامی، پژوهشنامه اندیشه معاصر*، ۱ (۱)، ۱۱۷-۱۳۴.
- باقری‌فر، علی و فراتی، عبدالوهاب (۱۳۸۹). *حوزه و روحانیت: مسائل آسیب‌ها و کارکردها*، جلد اول، مؤسسه فرهنگی دینم پژوهی بشرا.
- جعفری چمازکتی، احمد (۱۳۷۴). *نقش ائمه جمعه و جماعات در توسعه ملی*، یاد ایام، ۲ (۱)، ۱.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۹۱). *نبردهای شرق کارون*، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ ششم، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۱). *بنیان مرصوص امام خمینی رحمه الله علیه در بیان و بنان حضرت آیت‌الله جوادی آملی*، انتشارات اسراء.
- حوزه علمیه شاه‌آبادی (۱۳۶۵). *استادزاده: زندگی‌نامه آیت‌الله‌العظمی شاه‌آبادی*، نشر حوزه علمیه شاه‌آبادی.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۸). *حدیث ولایت*، مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری دام‌ظله، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- روزنامه جمهوری اسلامی.
- روزنامه کیهان، ۱۳۶۰/۷/۷، ص ۲
- ستوده، امیررضا (۱۳۸۸). *یا به پای آفتاب: گفته‌ها و ناگفته‌ها از زندگی امام خمینی رحمه الله علیه*، نشر پنجره.
- سینایی، حسین (۱۳۷۵). *قابلیت‌های سیاسی شدن مسجد*، روزنامه ایران، ۲ (۴۲۵)، ۶

شاهجویی، محمدامین (۱۳۸۴). *بنیان مرصوص امام خمینی (رحمه الله) در بیان و بنان حضرت آیت‌الله جوادی آملی*، نشر اسراء.

شفیعی، سیدحسن و لقمانی، احمد (۱۳۸۴). *آیت بصیرت، نشر بهشت بینش*.

صلح میرزایی، سعید (۱۳۹۰). *حوزه و روحانیت*، نشر مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

عباس زاده، سعید (۱۳۸۰). *شهید مدنی جلوه اخلاص*، نشر نورالسجاد.

ماهنامه پیام انقلاب.

مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی امام خمینی و فرهنگ عاشورا (۱۳۷۵). جلد دوم، تهران نشر عروج.

محدثی، جواد (۱۳۶۶). *شمع محفل خاتم*، نشر بسیج منطقه ۳.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۷). *مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی*، تهران: نشر صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری (آینده انقلاب اسلامی ایران)*، تهران: نشر صدرا.

مظفری، آیت (۱۳۹۴). *نشریه پیام*، شماره ۱۱۶.

معاونت فرهنگی تیپ مستقل امام جعفر صادق علیه‌السلام (۱۳۸۰). *خورشید جبهه*.

هنری لطیف‌پور، یدالله (۱۳۸۰). *فرهنگ شناسی شیعه و انقلاب اسلامی ۵۷-۱۳۴۲*، تهران: انتشارات مرکز اسناد

انقلاب اسلامی.

تأثیر فرهنگ سازمانی بر جذب زنان در مراتب مدیریتی (مورد مطالعه بنیاد شهید و امور ایثارگران استان گیلان)

یاسمن رمضان مقدم واجاری^۱، زهرا نظریان^۲، عمار باباپور^۳

چکیده

مطالعه حاضر با هدف سنجش تأثیر سطوح گوناگون فرهنگ سازمانی (باورهای راهنما و روزمره) بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی در بنیاد شهید و امور ایثارگران استان گیلان سامان یافته است. تحقیق حاضر از نوع هدف پژوهشی کاربردی محسوب می‌شود و روش و چگونگی به دست آوردن داده‌های مورد نیاز از نوع توصیفی پیمایشی است که در آن به منظور استخراج مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر بر عدم دستیابی به پست‌های مدیریتی از روش مصاحبه استفاده شده است که در این میان از ۸ نفر از کارشناسان مربوط در حوزه‌های مدیریتی و اساتید دانشگاهی مرتبط با موضوع به روش انتخاب غیر تصادفی و هدفمند درخواست گردید تا به سؤالات پاسخ دهند سپس به کمک مؤلفه‌های به دست آمده پرسشنامه‌ای به شیوه لیکرت پنج امتیازی طراحی (با ضریب آلفای کرونباخ ۰٫۷۶) و از ۵۹ نفر از اعضای حجم نمونه درخواست گردید تا به سؤالات پاسخ دهند. یافته‌ها حاکی از آن است که: شاخص‌های حمایت مدیران عالی از زنان، وجود الگوی مدیران موفق زن، در سازمان، آزمون زن‌ها در پست‌های مدیریتی و فرصت اظهار نظر برای زنان در تصمیم‌گیری‌های مهم در سازمان از مهم‌ترین فاکتورهای اثرگذار باور راهنما در انتصاب مدیران زن در پست‌های مدیریتی بوده؛ شاخص‌های حذف فرهنگ بزرگ جلوه دادن اشتباه زنان در سازمان، حذف کلیشه‌های جنسیتی مبتنی بر عدم توانایی زنان برای مدیریت در سازمان، اهمیت دادن به موفقیت زنان در سازمان و تغییر گرایش زنان و ترغیب آنان در پذیرش پست‌هایی با مسئولیت بیشتر و کارهای متنوع و جدید از مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی می‌باشند.

واژگان کلیدی

فرهنگ سازمانی، زنان، مراتب مدیریتی، بنیاد شهید و امور ایثارگران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۵

۱. مدرس دانشگاه آزاد لاهیجان، دانشجوی دکتری، گروه حقوق، دانشگاه لاهیجان، ایران (نویسنده مسئول)
yasaman.moghadam1368@yahoo.com

۲. مدرس گروه مهندسی صنایع دانشگاه پیام نور لنگرود، کارشناس ارشد مدیریت اجرایی.
z.nazarian184@gmail.com

ammr61babapour@gmail.com

۳. کارشناس ارشد مدیریت منابع انسانی

مقدمه

امروزه کشورهای جهان سوم در تلاش‌اند تا با افزایش کمی و کیفی شاخص‌های پیشرفت در راه توسعه کشور خویش گام بردارند. به‌گونه‌ای که بسیاری از این کشورها، مانند ایران، برای پیشبرد توسعه، برنامه‌هایی منظم فراهم آورده‌اند. یکی از مهم‌ترین عواملی که در فرآیند توسعه نقشی تعیین‌کننده دارد، منابع انسانی کشورهاست. بنابر تجربه بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته، منابع انسانی اثربخش‌ترین عامل پیشرفت این کشورها شمرده می‌شود (یزدانی، ۱۳۸۳: ۱۵). با توجه به اهمیت نقش منابع انسانی در فرآیند توسعه پایدار و اینکه زنان و مردان با هم منابع انسانی سازمان‌ها را می‌سازند می‌توان گفت که زنان نیز نقشی بنیادی در افزایش بهره‌وری و توسعه اجتماعی و اقتصادی کشورها دارند؛ اما برخلاف آنچه پیش‌بینی می‌شود، کشورهای دنیا، چه در حال توسعه و چه پیشرفته، نتوانسته‌اند در افزایش بهره‌وری و توسعه خود از زنان به‌سان انسان‌های کارآمد، بهره‌ کامل برند. برای رفع این کاستی، چند سالی است که کشورهای پیشرفته تلاش کرده‌اند با گذر از سدهای کنونی، با به‌کارگیری بیشتر توانمندی‌های زنان، گامی مؤثر برای افزایش بهره‌وری خود بردارند که در این زمینه موفقیت‌هایی چشمگیر نیز داشته‌اند. ولی در کشورهای در حال توسعه مانند ایران، این کاستی هنوز به چشم می‌خورد و جامعه از فرصت به‌کارگیری توانمندی‌های بالقوه نیمی از جمعیت فعال کشور ناتوان است (میرغفوری، ۱۳۸۵: ۱۰۲).

زنان یکی از مهم‌ترین گروه‌های اجتماعی متأثر از کیفیت زندگی و درعین‌حال مؤثر بر آن می‌باشند. این گروه عظیم اجتماعی از آنجاکه ارتباط مؤثری با گروه‌های اجتماعی جامعه دارند، علاوه بر وظایف شخصی و خانوادگی نقش فعالی را در پیشرفت‌های اجتماعی و توسعه پایدار آن ایفا می‌کنند. زنان نقش بسیار حساس و تعیین‌کننده‌ای در فعالیت‌های اجتماعی دارند، آنان برای تسریع روند تغییر و توسعه پایدار جامعه، مسئولیت بسیار جدی و تعیین‌کننده‌ای بر عهده‌دارند. به همین دلیل کشورهایی که در مسیر توسعه سازنده قرار دارند؛ به این امر مهم پی برده‌اند که ضرورت ایجاد جامعه سالم درگرو وجود زنان فعال و مؤثر در جامعه می‌باشد. آموزش زنان و مشارکت آنان نقش مهمی در توسعه کشور داشته به‌گونه‌ای که حدود نیمی از جمعیت شاغلین را زنان تشکیل می‌دهند. لذا زنان در جامعه یک حرکت اساسی و حساسی را ایفا می‌کنند؛ همچنین نقش زنان در توسعه، مستقیماً باهدف توسعه اجتماعی و اقتصادی بستگی داشته و از این‌رو در تحول همه جوامع انسانی، عاملی بنیادی محسوب می‌گردد (علیزاده ۱۳۸۹: ۵۰).

یکی از شاخص‌های مهمی که به‌عنوان معیار توسعه جنسیتی و نیز توانمندسازی زنان موردتوجه قرار می‌گیرد، میزان مشارکت زنان در تصمیم‌گیری‌های کلان کشور و همچنین حضور آنان در پست‌های مدیریتی است. علیرغم برنامه‌ریزی‌هایی که در این حوزه انجام شده است حضور زنان در پست‌های مدیریتی هنوز چشم‌گیر نیست و به نظر می‌آید که زنان در مسیر پیشرفت شغلی خود در سطوح مدیریتی با مسائل و مشکلات زیادی روبه‌رو هستند که این موضوع نه‌تنها در کشورهای در حال توسعه که در

کشورهای توسعه یافته نیز هنوز در حد یک مسئله باقی مانده است و صاحب نظران نتوانسته اند آن گونه که باید و شاید پاسخی برای آن بیابند (جعفرزاده و اسفیدانی، ۱۳۸۴: ۷۷). یکی از عواملی که منجر می گردد زنان با توجه به داشتن سطوح علمی بالا در جامعه نتوانند پست های مدیریتی در سازمان را اشغال کنند، عنصر فرهنگ سازمانی و کلیشه های موجود در جامعه و سازمان است. این کلیشه ها ممکن است موجب تبعیض جنسیتی در سازمان ها شده و فرصت های ارتقاء برابر را در سازمان از بین ببرد و آرامش خاطر زنان را تحت الشعاع قرار دهد. ادراکات کلیشه ای بر مبنای تئوری هویت اجتماعی و طبقات اجتماعی صورت می گیرد. ادراکات کلیشه ای یا بر اساس تجربه خود فرد یا بر اساس آموزه های فرهنگی است (Billig, 2002). از این روست که ورود بعضی از زنان به مشاغل مدیریتی تصادفی تلقی می شود. همچنین، ادراک از افراد تحت تأثیر کلیشه ها قرار می گیرد. برای مثال کلیشه ها در مورد جنسیت باعث می شود که زنان در مشاغل مدیریتی کمتر حضور داشته باشند. در حالی که توانایی های یک زن ممکن است بسیار بیشتر از کلیشه های موجود باشد. به عنوان مثال سازمان ها در زمان هایی که دنبال افرادی هستند که توانایی هدایت، اتخاذ تصمیم های اساسی را داشته باشند و همچنین میل رسیدن به موفقیت را در افراد ایجاد کنند. یافته ها حاکی از آن است که در این زمان ها بیشتر سازمان ها به دنبال یافتن مردان برای پست های مدیریتی هستند تا زنان و این مطلب برگرفته از این ادراک است که مردان بهتر می توانند مدیریت کنند (Leonardelli & Toh, 2012: 604).

سقف شیشه ای نیز مانعی نامرئی و تحمیلی در برابر ارتقای شغلی زنان در سازمان ها است و از آنجا که شرایط کار، بیشتر در اطراف علائق مردانه، به عنوان کارمندان و کارفرمایان، دور میزند اغلب از نقش ها، رفتارها و دیدگاه های زنان حمایت نمی شود؛ افزون بر آنکه زنان با موانعی مثل مسئولیت های خانوادگی، مادری و همسری نیز روبرو اند و نگرش منفی نسبت به توانایی زنان با این مانع افزون تر می شود. بر پایه نظریه انتظارات اجتماعی دوکس بری و هیگینز، این مسئله که زن انتظار است تمایلات و تعهدات کاری را طوری تنظیم و تعدیل کند که کاستن از تقاضای کاری بتواند تقاضای خانواده را برآورده سازد، در نگرش مدیران منفی داشته، از دستیابی به پست های بالاتر برای زنان جلوگیری می کند (رستگار، ۱۳۸۲: ۱۲۲) از سوی دیگر بین مدل خانوادگی که مسئولیت آموزشی بچه ها به عهده مادر است و مدل مدیریتی که خواستار وقف کامل به سازمان است تمایز وجود دارد و باعث ایجاد تنش به ویژه در دوره هایی خاص از چرخه زندگی - کار می شود؛ بر این اساس، مواردی چون دیدگاه های سنتی نسبت به نقش های زنان و مردان، وجود جداسازی حرفه ای، کلیشه های جنسیتی، مشکل زمان بندی در طول زندگی بین کار و خانواده، عدم افزایش آگاهی و آموزش جهت تغییر نگرش، عدم وجود آموزش دوره های زندگی و آموزش شغلی یکسان برای زنان و مردان و وجود تنش بین تقاضاهای خانوادگی و کار در دوره هایی خاص از طول چرخه زندگی (۳۰ تا ۴۰ سالگی) را می توان از موانع ارتقای شغلی زنان شاغل دانست (سیدان و عباس خلیفه لو، ۱۳۸۷: ۹۶). بر پایه پژوهش ها، زنان پس از ورود به سازمان ها هم گام با مردان شروع به

رشد و بالندگی می‌کنند و سطوح گوناگون سازمان را پشت سر می‌گذارند؛ اما هر چه زنان به سطوح بالاتر سازمانی می‌رسند سرعت رشد و ارتقای آن‌ها کاهش می‌یابد تا جایی که عامل‌هایی نادیدنی آن‌ها را از دستیابی به مشاغل سطح بالای سازمان بازمی‌دارد. این عوامل نادیدنی را سقف شیشه‌ای می‌نامند. این اصطلاح، به روشنی جایی که در سازمان نشان می‌دهد که هیچ دلیل روشنی نیست که زنان نتوانند به آنجا دست یابند؛ ولی در واقعیت دستیابی زنان به آنجا ممکن نیست. زنان شایسته و توانمند، با نگاه کردن به سطوح بالای سازمان از میان این سقف شیشه‌ای جایگاه‌هایی را می‌بینند که شایستگی رسیدن به آن‌ها را دارند؛ ولی به خاطر سدهای نادیدنی، توانایی شکستن این سقف شیشه‌ای را ندارند (پزدانی، ۱۳۸۳). کماکان محدودیت‌هایی مانع از آن می‌شود که زنان از فرصت‌های شغلی بهره ببرند. به عنوان نمونه سفرهای کاری داخلی و خارجی برای زنان دارای موانعی است. فقدان دسترسی زنان به بسیاری از پست‌ها به دو صورت متجلی می‌شود. از یک سو به صورت آشکار و غیر آشکار از احراز پست‌ها رده‌بالا از طرف زنان جلوگیری می‌شود و از طرف دیگر بر روحیه زنان تأثیر منفی می‌گذارد. با در نظر گرفتن سن فرهنگی، زنان برای کار خودشان ارزش کمی قائل هستند بسیاری از زنان احتمالاً نقشی برای خود در جامعه‌ای که تحت نفوذ مردان است در نظر نمی‌گیرند و در نتیجه تلاش زیادی برای آشنا شدن با حقوق خود در کار و یا مشارکت در اتحادیه‌های کارگری نمی‌کنند. زنان در مواجهه، با موانع مختلف، انگیزه خود را برای رقابت با مردان از دست می‌دهند و تنها به کسب حقوقی اکتفا می‌کنند (علالدینی و رضوی، ۱۳۸۳: ۱۴۷).

در نگرش جدید نسبت به سازمان‌ها، فرهنگ سازمانی و مدیریت آن جایگاه ویژه‌ای دارد، در کنار توجه به سازمان به عنوان موجودیتی که دارای ساختار هدف‌گرا، مجموعه وظایف سیستم‌های اطلاعاتی، فرایند تصمیم‌گیری یا گروه‌های عضو می‌باشد؛ فرهنگ سازمانی عدسی‌های متفاوتی را برای مطالعه فراهم می‌کند. فرهنگ را روح سازمان و انرژی اجتماعی تعریف کرده‌اند که می‌تواند سازمان را به جلو براند و یا از حرکت بازدارد و این توان بالقوه به دلیل تأثیری است که فرهنگ بر رفتار کارکنان دارد (الوانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۶). مهم‌ترین عامل پیچیده‌کننده سازمان، محیط سازمان و به خصوص فرهنگ محیطی سازمان است. بر این اساس برای تجزیه و تحلیل و شناخت پیچیدگی‌های سازمان از شناخت محیط و فرهنگ حاکم بر آن گریزی نیست. هر سازمانی در محیطی قرار دارد که فرهنگ خاصی بر آن سایه افکنده است و موجب می‌شود که اجازه رشد و نمو به هر چیزی را در پیرامون و درون خود ندهد. به بیان دیگر حیات و رشد و نمو سازمان‌ها مستلزم شناخت فرهنگ حاکم بر محیط سازمان است، این فرهنگ همان سیستم غیررسمی حاکم در سازمان می‌باشد که به آن فرهنگ سازمانی گفته می‌شود. فرهنگ سازمانی همان شالوده درونی و ساختار غیر مشخص سازمان است که بر اساس اهداف، فناوری،

ساختار، سیاست‌ها و عملکردها و محصولات سازمان تجلی‌یافته و آشکارترین نمودش را می‌توان در رفتار کارکنان مشاهده کرد (رحیم‌نیا و نیکزاد، ۱۳۹۲: ۹۲).

افرادی که در یک سازمان با هم کار می‌کنند، دارای اعتقادات، باورها، ارزش‌ها و هنجارهای مشترکی هستند که در مجموع فرهنگ آن سازمان را شکل می‌دهند. فرهنگ در تعامل با سازمان، بینش‌ها، کارمایه‌ها و سرزندگی‌هایی را پدید می‌آورد که گهگاه جای خود را درون نظم و ترتیب سازمان باز می‌کنند. به‌طور کلی «فرهنگ» و «سازمان» از ترکیب دو واژه یا مفهوم اندیشه تازه‌ای پدید آمده است که هیچ‌یک از آن دو واژه (فرهنگ و سازمان) به‌تنهایی این اندیشه را در بر ندارند. فرهنگ سازمانی بر تمام جنبه‌های سازمانی مؤثر است و امروزه اهمیت آن به حدی است که دانشمندان مدیریت وظیفه اساسی رهبران سازمان را تغییر و تحول وضع ارزش‌های فرهنگی مناسب می‌دانند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۵). فرهنگ واقعی تأثیرگذار بر همه جنبه‌های عملکرد سازمان است. امروزه کاربرد فرهنگ در سازمان‌ها رو به گسترش است، زیرا فرهنگ بر توانایی سازمان در میان برنامه‌ها، اهداف و دستیابی به این اهداف تأثیر می‌گذارد. فرهنگ سازمانی مکمل عملکرد سازمان است. غنای این فرهنگ سبب ایجاد همدلی میان تک‌تک اعضای سازمان می‌شود و به آن‌ها کمک می‌کند تا همگی خود را در یک صف ببینند (رحیم‌نیا و علیزاده، ۱۳۸۸: ۱۵۲). در این میان بعضی باورها مربوط به نکات جزئی زندگی روزمره و بعضی از آن‌ها در حوزه مسائلی است که از نظر فرد، سازمان یا جامعه به‌طور کلی اهمیت زیادی دارد. باورهای راهنمای عالی، زمینه ایجاد باورهای عملی و واقعی زندگی روزمره را تعیین می‌کنند. باورهای راهنما به دودسته تقسیم می‌شوند. باورهای برونی مربوط به نحوه رقابت و نحوه هدایت کردن کسب‌وکار و باورهای درونی که در خصوص نحوه مدیریت و هدایت سازمان است. ترکیب هر دو این‌ها شالوده‌ای است که شرکت بر اساس آن‌ها شکل می‌گیرد، به‌عبارت‌دیگر آمیزه‌ای از باورهای راهنما، زیربنای فلسفی سازمان را تشکیل می‌دهد. باورهای راهنما مانند قوانین بنیادی به‌ندرت تغییر می‌کنند، جزء حقایق کلی به شمار می‌روند و گستردگی آن‌ها به حدی است که با شرایط گوناگون تطبیق می‌یابند. از سوی دیگر باورهای روزمره از گونه دیگری هستند. ضمن آنکه آن‌ها نیز بخشی از فرهنگ سازمان را تشکیل می‌دهند، نباید آن‌ها را با باورهای راهنما اشتباه گرفت. باورهای روزمره، قانونمندی و احساس‌هایی است که به رفتار روزانه مربوط می‌شوند؛ بستگی به موقعیت دارند و متناسب با شرایط تغییر می‌کنند. شگرد دانستن و نادیده انگاشتن را به کارکنان می‌آموزند. باورهای روزمره ابزار کار ماندگاری فرد در سازمان است (دیویس، ۱۳۷۶).

توجه به فرهنگ در سطح سازمان و جامعه موضوع تازه‌ای نیست، اما ارزش و اهمیت آن چند دهه‌ای است که بیشتر مورد توجه قرار گرفته و اندیشمندان بسیاری به تحقیق و پژوهش در این زمینه پرداخته‌اند. فرهنگ الگویی از مفروضات مشترک است که گروه فرامی‌گیرد، به‌طوری‌که مشکلات انطباق‌پذیری خارجی و هماهنگی داخلی گروه را حل می‌کند و به سبب عملکرد و تأثیر مثبت اش معتبر دانسته می‌شود

و از این جهت به‌مثابه روش صحیح ادراک، تفکر و احساس در خصوص آن مشکلات، به اعضای جدید گروه آموزش و یاد داده می‌شود (شاین، ۱۳۸۳: ۳۰). جوامع به‌عنوان مجموعه‌های انسانی دارای فرهنگ‌هایی می‌باشند که راهنمای عمل گروهی آن‌ها می‌باشد. یکی از این مجموعه‌های انسانی، سازمان می‌باشد که به‌طور خلاصه این‌چنین تعریف می‌شود: «محل اجتماع مردمی که با هم طبق یک سازماندهی هماهنگ و مصوب کار می‌کنند تا هدف‌های سازمانی را تحقق بخشند» (افجه، ۱۳۸۰: ۱۶). بر اساس تعریف گوهری پور (۱۳۸۸) فرهنگ مجموعه‌ای از صفات ممکن انسان یا گروهی از انسان‌هاست، نه صفات ذاتی یا ضروری انسان یا گروهی از انسان‌ها. لاوسن (۱۳۸۱) بیان می‌کند که فرهنگ سازمانی یک متغیر محیطی است که به میزان متفاوت بر تمام اعضای سازمان اثر می‌گذارد و از این رو درک درست از این ساختار برای اداره سازمان و کار مؤثر حائز اهمیت است. استانلی دیویس بیان می‌کند که فرهنگ سازمانی یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر کلیه فرایندهای سازمانی است و زمینه را برای استفاده از سرمایه‌ی انسانی در سازمان‌ها بدون توجه به نوع جنسیت فراهم می‌کند. دیویس بیان می‌کند که فرهنگ هر سازمان پدیده‌ای مبهم است و از مجموعه ارزش‌ها و باورهای مشترک بین افراد آن سازمان تشکیل شده است. از دیدگاه دیویس، در هر سازمان دو نوع باور وجود دارد: نوع نخست باورهای روزمره و عملیاتی موجود در سازمان‌هاست که در بین کارکنان آن به‌صورت مشترک وجود دارد؛ این باورها به نکات جزئی روزمره‌ای که در سازمان وجود دارد، مربوط می‌شود. باورهای روزمره قانونمندی و احساس‌هایی است که به رفتار روزانه مربوط می‌شود، بستگی به موقعیت دارد و متناسب با شرایط تغییر می‌کند. این باورها ابزار کار ماندگاری فرد در سازمان بشمار می‌روند و دیگری باورهای راهبردی و راهنماست که جزء باورهای استراتژیک و عالی هر سازمان بشمار می‌رود. باورهای راهنما زمینه ایجاد باورهای عملی و واقعی زندگی را فراهم می‌آورند، که به دودسته باورهای بیرونی و باورهای درونی تقسیم می‌شوند. باورهای بیرونی به نحوه‌ی رقابت و هدایت کسب‌وکار مربوط می‌شود و باورهای درونی در خصوص مدیریت و هدایت سازمان است (دیویس، ۱۳۷۶). یافته‌های تحقیقات نشان می‌دهند که نیروهای قدرتمند و زیرکی مانع از پیشرفت زنان در محیط کار می‌شوند. این یافته‌های می‌تواند به این دلیل باشد که هنوز هم عده‌ای از مردان و حتی زنان بر این باورند که مردان رهبران و مدیران بهتری هستند و یا به نظر می‌رسد زنان در مورد مسیر شغلی خود انتظارات کمتری از مردان دارند (بهرام‌زاده، ۱۳۸۴: ۴۲). نگاهی به وضعیت موجود زنان در جامعه ایرانی، ما را به این حقیقت رهنمون می‌سازد، که هر چند گام‌های بلندی در جهت رساندن زنان به حقوق انسانی پیموده شده است، اما تا رسیدن به وضع مطلوب راه‌های نرفته بسیاری نیز پیش رو وجود دارد. وضعیتی که در آن انسان بودن و زن بودن فدای یکدیگر نشود و حق زن به‌عنوان یک انسان مورد شناسایی قرار گیرد. حل مسئله زن نه به‌خودی‌خود، بلکه به جهت ارتباط آن با سایر مسائل بشر در عرصه پژوهش، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی جایگاهی ویژه دارد.

تحقیقات عبداللهی (۱۳۸۱) و فاطمی صدر (۱۳۸۰) به این مطلب می‌پردازند که بسیاری از مردان تمایل ندارند مدیران بالادستی زن داشته باشند. بیشتر تحقیقات در ارتباط با موانع اشتغال زنان در کسب مراتب مدیریتی به بیان سقف شیشه‌ای می‌پردازند. به‌عنوان نمونه، تحقیق پورعزت و همکاران (۱۳۸۸) می‌باشد که به بررسی تأثیر سقف شیشه‌ای بر کاهش توانمندی زنان می‌پردازد و مطرح می‌کند که چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و روانی از جمله عوامل تأثیرگذار بر ناتوانی زنان در کسب مراتب مدیریتی سازمان‌ها است. پور عزت و همکاران همچنین بیان می‌کنند که یکی دیگر از عوامل تأثیرگذار، فرهنگ مردسالاری است که مانع از این می‌گردد زنان در سازمان‌ها ارتقا پیدا کنند.

رفعت‌جاه و خیرخواه (۱۳۹۲) در تحقیقی به بررسی مسائل و چالش‌های اشتغال زنان در کشور از دیدگاه شاغلان پست‌های مدیریتی پرداختند بر اساس یافته‌ها همه مدیران به اهمیت اقتصادی، اجتماعی و روان‌شناختی اشتغال زنان باور داشتند؛ اما زنان بر ضرورت اقتصادی و مردان بر ضرورت اجتماعی اشتغال زن تأکید بیشتری داشتند. همچنین نظر قالب مدیران اعم از زن و مرد این بود که اشتغال زنان هم خود آنان و هم جامعه را منتفع می‌سازد، از این رو شایسته است موانع ساختاری و فرهنگی اشتغال آنان رفع و شرایط مناسب برای اشتغال بهینه آنان فراهم شود.

احمدی کهنعلی و همکاران (۱۳۹۲) موانع سازمانی، موانع اجتماعی و موانع سیاسی را از جمله مهم‌ترین چالش‌های دستیابی زنان به پست‌های مدیریتی می‌دانند. گودرزوند چگینی و حقی (۱۳۸۹)، به بررسی تأثیر فرهنگ سازمانی به‌عنوان یکی از متغیرهای اثرگذار بر جذب زنان به‌عنوان بیمی از جمعیت فعال جامعه در پست‌های مدیریتی در سطح سازمان‌های دولتی استان گیلان پرداختند. نمونه‌گیری به‌صورت تصادفی ساده و به‌وسیله پرسشنامه از حدود ۶۰ مدیر و ۵۴۰ کارمند از میان سازمان‌های دولتی شهر رشت انجام گرفته است، نتایج این پژوهش حاکی از آن است که باورهای راهنما و باورهای روزمره به‌عنوان مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی در جذب زنان در پست‌های مدیریتی نقش بسزایی دارند.

نتایج پژوهش کجباف و همکاران (۱۳۸۷) نشان می‌دهد که مردان به مدیریت زنان نگرش منفی دارند و عوامل فردی و شخصیتی را از موانع مدیریت آن‌ها می‌دانند؛ درحالی‌که زنانی که نگرش مثبت داشتند، عوامل اجتماعی و فرهنگی را به‌منزله موانع ارتقای زنان به جایگاه‌های مدیریتی بیان می‌کنند. درزمینه تأثیر فرهنگ سازمانی بر ارتقا زنان در سازمان‌ها پژوهش‌های مختلفی انجام شده است مانند پژوهش لئوناردو و توه (۲۰۱۲) و چگینی و حقی (۱۳۸۹) ولی تاکنون پژوهشی در مورد بررسی چالش‌های فرهنگ سازمانی در بنیاد شهید و امور ایثارگران که دارای ساختار بزرگ و بروکراسی است، انجام نشده است. محقق در این پژوهش قصد دارد با استفاده از ابعاد فرهنگ سازمانی که توسط دیویس مطرح شده است چالش‌های فرهنگ سازمانی را در این سازمان مورد کنکاش قرار دهد و راهکارهای عملی در رابطه با رفع این موانع در سازمان‌ها را ارائه کند و به همین منظور این پژوهش کاربردی و دارای نوآوری است که در آن چالش‌های فرهنگی که در سازمان‌ها برای اشتغال زنان در کسب مراتب مدیریتی را

مورد بررسی قرار می‌دهد، لذا پرسش اصلی این پژوهش این است که سطوح مختلف فرهنگ‌سازمانی چه تأثیری بر جذب زنان در پست‌های مدیریتی دارد؟ در این راستا سؤالات فرعی مطالعه به صورت زیر می‌باشد:

۱. مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای راهنما فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران کدام است؟
۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران کدام است؟
۳. میزان تأثیر مؤلفه‌های باورهای راهنما در فرهنگ‌سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران چگونه است؟
۴. میزان تأثیر مؤلفه‌های باورهای روزمره در فرهنگ‌سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران چگونه است؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر مطالعه‌ای اکتشافی است که به طریق میدانی با ماهیت توصیفی- پیمایشی (زمینه‌یابی) انجام گرفته و از نظر هدف کاربردی می‌باشد که در آن برای گردآوری اطلاعات از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی در کنار هم استفاده شده است. مطالعات میدانی تحقیق مشتمل بر ۲ مرحله است:

مرحله اول: از آنجایی که موضوع مطالعه حاضر موضوعی است غیر ساختمند و پیچیده؛ به منظور استخراج مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر بر عدم دستیابی به پست‌های مدیریتی از روش مصاحبه استفاده شده است که سؤالات آن از نوع نیمه ساختمند و محقق ساخته می‌باشند. در این میان از ۸ نفر از کارشناسان مربوطه در حوزه‌های مدیریتی و اساتید دانشگاهی مرتبط با موضوع، به روش غیر تصادفی و هدفمند انتخاب و از آنان درخواست گردید تا به سؤالات پاسخ دهند. در زمان مصاحبه نخست در خصوص هدف کلی تحقیق و سؤالات اصلی و فرعی آن، توضیحات لازم داده و پس از آن سؤالات مربوطه مطرح گردید. با وجود محدودیت و وسعت کم جامعه، از طریق مصاحبه‌های عمیق، اعماق و زوایای موضوع مورد بررسی قرار گرفته و شاخص‌های مؤثر در باورهای راهنما (استراتژیک) و باورهای روزمره (عملیاتی) استخراج شد.

مرحله دوم: به کمک مؤلفه‌های به دست آمده پرسشنامه‌ای به شیوه لیکرت ۵ امتیازی و ضریب آلفای کرونباخ ۰,۷۶، طراحی و از اعضای حجم نمونه درخواست می‌گردد تا به سؤالات پاسخ دهند. پس از اجرای پرسشنامه‌ها، داده‌های خام پژوهش، از پرسشنامه‌ها استخراج و در جدول اطلاعات کلی تنظیم می‌گردد، سپس کلیه اطلاعات از طریق نرم‌افزار آماری Spss و Lisrel مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و هر مؤلفه با توجه به اهمیت و شدت تأثیر اولویت‌بندی گردید. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه

کارکنان شرق استان می‌باشد. با توجه به اینکه تعداد کل پرسنل (مدیران و کارکنان) که حدود ۷۰ نفر می‌باشند؛ بر اساس جدول کرجسی و مورگان تعداد ۵۹ نفر به‌عنوان حجم نمونه آماری جهت پاسخگویی به سؤالات پرسشنامه انتخاب گردید.

یافته‌های پژوهش

یافته اول: آمار توصیفی

از ۵۹ فرد مشارکت‌کننده در پژوهش ۶۱/۶ درصد مرد و ۳۸/۴ درصد زن بوده‌اند. در این میان شاخص‌های گرایش به مرکز نظیر میانگین، میانه و شاخص‌های پراکندگی نظیر انحراف معیار، مینیمم، ماکزیمم برای متغیرهای پنهان شامل باورهای راهنما و باورهای عامیانه محاسبه شده است، شاخص باورهای راهنما دارای میانگین ۳/۲۶، میانه ۳/۲۱، مد برابر ۳/۶۴، انحراف معیار ۰/۶۶، واریانس ۰/۴۴، مینیمم مقدار ۱/۲۹ و بیشینه مقدار ۴/۷۹ می‌باشد همچنین متغیر باورهای عامیانه دارای میانگین ۲/۹۳، میانه ۳، مد ۳، انحراف معیار ۰/۵۲، واریانس ۰/۲۷، مینیمم مقدار ۱/۵ و بیشینه مقدار ۴/۴۲ می‌باشد.

جدول ۱. شاخص‌های توصیفی متغیرهای پنهان تحقیق

باورهای عامیانه	باورهای راهنما	
۲/۹۳	۳/۲۶	میانگین
۳	۳/۲۱	میانه
۳	۳/۶۴	مد
۰/۵۲	۰/۶۶	انحراف معیار
۰/۲۷	۰/۴۴	واریانس
۱/۵۸	۱/۲۹	مینیمم
۴/۴۲	۴/۷۹	ماکزیمم

یافته دوم: پاسخ به سؤال مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای راهنما فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران کدام است؟

با توجه به مصاحبه‌های عمیق و کیفی صورت گرفته و کدبندی مؤلفه‌های مطرح‌شده مهم‌ترین شاخص‌های باورهای راهنما استخراج گردید. لازم به توضیح است سؤالات پرسشنامه نیز بر اساس همین مؤلفه‌ها سامان‌یافته است. فاکتورهای اثرگذار باور راهنما در انتصاب مدیران زن در پست‌های مدیریتی عبارت‌اند از:

برخورد و رفتار عادلانه مدیران ارشد سازمان با زنان، فرصت اظهارنظر برای زنان در تصمیم‌گیری‌های مهم در سازمان، تغییر دیدگاه و تفکر تصمیم‌گیرندگان در خصوص امکان پیشرفت زن‌ها در سازمان، عدم وجود فرهنگ و حاکمیت ایدئولوژی مردسالار در سازمان، یکسان نمودن مسائل گزینشی و حراستی برای زنان و مردان در سازمان، حمایت مدیران عالی از زنان، تغییر ساختار سازمان به‌گونه‌ای که مدیریت زن‌ها را بپذیرد، وجود الگوی مدیران موفق زن، در سازمان، حذف سدهای ارتباطی در ارتباط زنان و مردان در سازمان، یکسان‌سازی فرصت‌های آموزش و مهارت و تخصص برای مردان و زنان در سازمان، ایجاد فرصت‌های برابر استخدام برای مردان و زنان در سازمان، همکاری و مشارکت با زنان در سطوح عالی تصمیم‌گیری و باورداشتن آن‌ها، آزمودن زن‌ها در پست‌های مدیریتی، فراهم نمودن بستر مساعد برای اعمال قوانین حمایتی.

یافته سوم: پاسخ به سؤال مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران کدام است؟

با توجه به مصاحبه‌های عمیق و کیفی صورت گرفته و کدبندی مؤلفه‌های مطرح‌شده مهم‌ترین شاخص‌های باورهای روزمره استخراج گردید که بر این اساس فاکتورهای اثرگذار باور روزمره در انتصاب مدیران زن در پست‌های مدیریتی عبارت‌اند از:

حذف کلیشه‌های جنسیتی مبتنی بر عدم توانایی زنان برای مدیریت در سازمان، خودباوری زنان و اعتمادبه‌نفس در سازمان، نادیده گرفتن احساسات از سوی زنان در اجرای امور سازمان، تغییر گرایش زنان و ترغیب آنان در پذیرش پست‌هایی با مسئولیت بیشتر و کارهای متنوع و جدید، تمایل و تشویق زنان به دستیابی به پیروزی، عدم مقایسه توانایی بدنی زنان در تحمل فشارهای ناشی از پست مدیریت، تشویق زنان به مشارکت در امور و کمرنگ شدن تمایلات آن‌ها به دستورپذیری، نپنداشتن مدیریت زنان به‌عنوان تهدیدی برای فرصت پیشرفت مردان، حذف فرهنگ بزرگ جلوه دادن اشتباه زنان در سازمان، اهمیت دادن به موفقیت زنان در سازمان، نقش دوگانه زنان نقش در خانه و بیرون از خانه و عدم وابستگی زنان در انجام کارها به مردان.

یافته چهارم: پاسخ به سؤال میزان تأثیر مؤلفه‌های باورهای راهنما در فرهنگ‌سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران چگونه است؟

برای پاسخ‌گویی به این سؤال از آزمون فریدمن استفاده می‌نماییم. این آزمون یکی دیگر از آزمون‌های غیر پارامتری است. این آزمون برای مقایسه یک عامل بین سه گروه یا بیشتر از سه گروه همبسته به کار می‌رود. این آزمون درصدد است که بداند آیا مجموع رتبه‌های هر گروه با چیزی که مورد

انتظار می‌باشد بسیار متفاوت است یا خیر؟ اگر تفاوت زیادی بین شرایط مورد مطالعه وجود نداشته باشد در این صورت مجموع رتبه‌ها کم‌وبیش مثل هم خواهند بود. خروجی این آزمون در SPSS به صورت زیر است:

در سنجش اولویت و اهمیت مؤلفه‌های باورهای راهنما فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران مقدار آماره χ^2 با درجه آزادی ۱۳ برابر ۳۵۹/۰۹ شده و سطح معناداری آزمون برابر ۰ می‌باشد؛ به عبارتی داریم:

$$sig = 0 < \alpha = \%5$$

بنابراین فرض صفر مبنی بر یکسان بودن اولویت اثرگذاری فاکتورهای باور راهنما در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی رد می‌شود و تفاوت معنادار در اهمیت فاکتورها مشاهده می‌شود؛ فاکتورهای اثرگذار در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی به ترتیب اولویت و اهمیت با روند نزولی در جدول زیر قابل ملاحظه می‌باشد:

جدول ۲. نتایج اولویت‌ها در شناسایی مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای راهنما در انتصاب زنان

در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران

ردیف	فاکتورهای اثرگذار باور راهنما در انتصاب مدیران زن در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران	متغیر	میانگین رتبه
۱	حمایت مدیران عالی از زنان	x6	۸/۹۵
۲	وجود الگوی مدیران موفق زن، در سازمان	x8	۸/۸۶
۳	آزمودن زن‌ها در پست‌های مدیریتی	x13	۸/۵۸
۴	فرصت اظهارنظر برای زنان در تصمیم‌گیری‌های مهم در سازمان	x2	۸/۳۴
۵	عدم وجود فرهنگ و حاکمیت ایدئولوژی مردسالار در سازمان	x4	۸/۲۵
۶	تغییر دیدگاه و تفکر تصمیم‌گیرندگان در خصوص امکان پیشرفت زن‌ها در سازمان	x3	۸/۲۱
۷	تغییر ساختار سازمان به گونه‌ای که مدیریت زن‌ها را بپذیرد.	x7	۷/۹۳
۸	همکاری و مشارکت با زنان در سطوح عالی تصمیم‌گیری و باورداشتن آن‌ها	x12	۷/۶
۹	ایجاد فرصت‌های برابر استخدام برای مردان و زنان در سازمان	x11	۶/۷۶
۱۰	فراهم نمودن بستر مساعد برای اعمال قوانین حمایتی	x14	۶/۵۸
۱۱	برخورد و رفتار عادلانه مدیران ارشد سازمان با زنان	x1	۶/۵۷
۱۲	یکسان‌سازی فرصت‌های آموزش و مهارت و تخصص برای مردان و زنان در سازمان	x10	۶/۳۹
۱۳	یکسان نمودن مسائل گزینشی و حراستی برای زنان و مردان در سازمان	x5	۶/۳۱
۱۴	حذف سدهای ارتباطی در ارتباط زنان و مردان در سازمان	x9	۵/۶۷

همان‌طور که ملاحظه می‌شود بااهمیت‌ترین فاکتورها در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران، حمایت مدیران عالی از زنان و سپس وجود الگوی مدیران موفق زن، در سازمان، آزمودن زن‌ها در پست‌های مدیریتی، فرصت اظهارنظر برای زنان در تصمیم‌گیری‌های مهم در سازمان، عدم وجود فرهنگ و حاکمیت ایدئولوژی مردسالار در سازمان، تغییر دیدگاه و تفکر تصمیم‌گیرندگان در خصوص امکان پیشرفت زن‌ها در سازمان می‌باشد و کم‌اهمیت‌ترین فاکتور سدهای ارتباطی در ارتباط زنان و مردان در سازمان می‌باشد.

نیز برای سنجش میزان تأثیر مؤلفه‌های باورهای راهنما از روش تحلیل عاملی تأییدی و محاسبه بارهای عاملی با کمک نرم‌افزار spss و لیزرل؛ استفاده خواهیم نمود.

جدول ۳. نتایج آزمون بارتلت

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.804
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1800.666
	df	91
	Sig.	.000

با توجه به جدول ۳ ملاحظه می‌شود که مقدار آماره kmo برابر ۰٫۸ است، لذا داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب‌اند، زیرا مقادیر کوچک KMO بیانگر آن است که همبستگی بین زوج متغیرها نمی‌تواند توسط متغیرهای دیگر تبیین شود و کاربرد تحلیل عاملی متغیرها ممکن است قابل توجه نباشد. همچنین برای اطمینان از مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از آزمون کرویت بارتلت استفاده خواهیم نمود، نتایج آزمون کرویت بارتلت نیز معنی‌دار است، به این مفهوم که فرض صفر مبنی بر ناهمبسته بودن متغیرها رد و فرض مخالف (فرض همبسته بودن متغیرها) تأیید می‌شود، یعنی بین متغیرها همبستگی معنی‌دار وجود دارد و امکان استفاده از بارهای عاملی وجود دارد.

جدول ۴. درصد واریانس و مقادیر ویژه عامل‌های مختلف

Component	Total Variance Explained								
	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5.048	36.054	36.054	5.048	36.054	36.054	3.037	21.691	21.691
2	1.720	12.288	48.342	1.720	12.288	48.342	2.805	20.035	41.727
3	1.204	8.600	56.942	1.204	8.600	56.942	1.602	11.441	53.168
4	1.054	7.529	64.471	1.054	7.529	64.471	1.582	11.303	64.471
5	.858	6.128	70.599						
6	.841	6.010	76.609						
7	.737	5.261	81.870						
8	.574	4.102	85.972						
9	.485	3.466	89.438						
10	.381	2.720	92.158						
11	.366	2.617	94.775						
12	.282	2.016	96.792						
13	.250	1.784	98.576						
14	.199	1.424	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

جدول ۴، مقدار ویژه و واریانس متناظر با عامل‌ها را نشان می‌دهد. در ستون Initial Eigenvalues مقادیر ویژه اولیه برای هر یک از عامل‌ها در قالب مجموع واریانس تبیین شده برآورد می‌شود. واریانس تبیین شده بر حسب درصدی از کل واریانس و درصد تجمعی است. مقدار ویژه هر مؤلفه، نسبتی از واریانس فاکتور باورهای راهنما است که توسط آن مؤلفه تبیین می‌شود. در ستون Extraction Sums of Squared Loadings مقادیر ویژه آن‌ها بزرگتر از عدد یک می‌باشد. ستون Rotation Sums of Squared Loadings مجموعه مقادیر عامل‌های استخراج شده بعد از چرخش را نشان می‌دهد. همچنان که در جدول مشاهده می‌شود چهار عامل (مؤلفه‌های اول، دوم، سوم، چهارم) قابلیت بیشتری برای تبیین واریانس باورهای راهنما در فرهنگ‌سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران را دارند. در جدول بالا کاملاً مشهود است که عامل اول ۲۱،۶۹ درصد، عامل دوم ۲۰،۰۳ درصد، عامل سوم ۱۱،۴۴ درصد، عامل چهارم ۱۱،۰۳ درصد از واریانس را در بردارد، به عبارتی در مجموع ۶۴،۴۷ درصد از تغییرات باورهای راهنما در فرهنگ‌سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران توسط چهار مؤلفه اول یعنی برخورد و رفتار عادلانه مدیران ارشد سازمان با زنان، فرصت اظهارنظر برای زنان در تصمیم‌گیری‌های مهم در سازمان، تغییر دیدگاه و تفکر تصمیم‌گیرندگان در خصوص امکان پیشرفت زن‌ها در سازمان، عدم وجود فرهنگ و حاکمیت ایدئولوژی مردسالار در سازمان توجیه می‌شود.

یافته پنجم: پاسخ به سؤال مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ‌سازمانی در

انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران کدام است؟

برای پاسخ‌گویی به این سؤال تحقیق نیز، از آزمون ناپارمتریک فریدمن استفاده می‌نماییم. خروجی این آزمون در SPSS به صورت زیر است:

در سنجش اولویت و اهمیت مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران مقدار آماره χ^2 با درجه آزادی ۱۱ برابر ۵۴-۱۳۹ شده و سطح معناداری آزمون برابر ۰ می‌باشد، به عبارتی داریم:

$$sig = 0 < \alpha = \%5$$

بنابراین فرض صفر مبنی بر یکسان بودن اولویت اثرگذاری مؤلفه‌های باورهای راهنما فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران رد می‌شود و تفاوت معنادار در اهمیت فاکتورها مشاهده می‌شود؛ فاکتورهای اثرگذار در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران به ترتیب اولویت و اهمیت با روند نزولی در جدول زیر قابل ملاحظه می‌باشد:

جدول ۵. نتایج اولویت‌ها در شناسایی مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای روزمره در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران

میانگین رتبه	متغیر	مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران	
۷/۶۳	x23	حذف فرهنگ بزرگ جلوه دادن اشتباه زنان در سازمان	۱
۷/۳	x15	حذف کلیشه‌های جنسیتی مبتنی بر عدم توانایی زنان برای مدیریت در سازمان	۲
۷/۲۶	x24	اهمیت دادن به موفقیت زنان در سازمان	۳
۶/۸۵	x18	تغییر گرایش زنان و ترغیب آنان در پذیرش پست‌هایی با مسئولیت بیشتر و کارهای متنوع و جدید	۴
۶/۶۳	x22	نپنداشتن مدیریت زنان به‌عنوان تهدیدی برای فرصت پیشرفت مردان	۵
۶/۴	x25	نقش دوگانه زنان نقش در خانه و بیرون از خانه	۶
۶/۲۹	x26	عدم وابستگی زنان در انجام کارها به مردان	۷
۶/۲	x17	نادیده گرفتن احساسات از سوی زنان در اجرای امور سازمان	۸
۵/۹۹	x20	عدم مقایسه توانایی بدنی زنان در تحمل فشارهای ناشی از پست مدیریت	۹
۵/۸۶	x16	خودباوری زنان و اعتمادبه‌نفس در سازمان	۱۰
۵/۸	x19	تمایل و تشویق زنان به دستیابی به پیروزی	۱۱
۵/۷۹	x21	تشویق زنان به مشارکت در امور و کمرنگ شدن تمایلات آن‌ها به دستورپذیری	۱۲

همان‌طور که ملاحظه می‌شود بااهمیت‌ترین مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ‌سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی بنیاد شهید و امور ایثارگران حذف فرهنگ بزرگ جلوه دادن اشتباه زنان در سازمان حذف کلیشه‌های جنسیتی مبتنی بر عدم توانایی زنان برای مدیریت در سازمان می‌باشد. نیز برای سنجش میزان تأثیر مؤلفه‌های باورهای روزمره از روش تحلیل عاملی تأییدی و محاسبه بارهای عاملی با کمک نرم‌افزار spss و لیزرل؛ استفاده خواهیم نمود.

جدول ۶ نتایج آزمون بارتلت

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.704
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1576.590
	df	66
	Sig.	.000

با توجه به جدول ۶ ملاحظه می‌شود که مقدار آماره kmo برابر ۰,۷ است، لذا داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب‌اند، زیرا مقادیر کوچک KMO بیانگر آن است که همبستگی بین زوج متغیرها نمی‌تواند توسط متغیرهای دیگر تبیین شود و کاربرد تحلیل عاملی متغیرها ممکن است قابل توجیه نباشد. همچنین برای اطمینان از مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از آزمون کرویت بارتلت استفاده خواهیم نمود، نتایج آزمون کرویت بارتلت نیز معنی‌دار است، به این مفهوم که فرض صفر مبنی بر ناهمبسته بودن متغیرها رد و فرض مخالف (فرض همبسته بودن متغیرها) تأیید می‌شود، یعنی بین متغیرها همبستگی معنی‌دار وجود دارد و امکان استفاده از بارهای عاملی وجود دارد.

جدول ۷ مقدار ویژه و واریانس متناظر با عامل‌ها را نشان می‌دهد. در ستون Initial Eigenvalues مقادیر ویژه اولیه برای هر یک از عامل‌ها در قالب مجموع واریانس تبیین شده برآورد می‌شود. واریانس تبیین شده برحسب درصدی از کل واریانس و درصد تجمعی است. مقدار ویژه هر مؤلفه، نسبتی از واریانس فاکتور باورهای روزمره فرهنگ‌سازمانی است که توسط آن مؤلفه تبیین می‌شود. در ستون Extraction Sums of Squared Loadings واریانس تبیین شده مؤلفه‌هایی ارائه شده که مقادیر ویژه آن‌ها بزرگتر از عدد یک می‌باشد. ستون Rotation Sums of Squared Loadings مجموع مقادیر عامل‌های استخراج شده بعد از چرخش را نشان می‌دهد. همچنان که در جدول مشاهده می‌شود سه عامل (مؤلفه‌های پانزدهم، شانزدهم، هفدهم) قابلیت بیشتری برای تبیین واریانس باورهای روزمره در فرهنگ‌سازمانی برای انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی را دارند. در جدول بالا کاملاً مشهود است که عامل پانزدهم ۳۳,۶۹ درصد، عامل شانزدهم ۱۶,۵۵ درصد، عامل هفدهم ۱۲,۴۵ درصد، از واریانس را در بردارد، به عبارتی در مجموع ۶۲,۷ درصد از تغییرات باورهای روزمره در فرهنگ‌سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی سه مؤلفه پانزدهم، شانزدهم و هفدهم یعنی حذف کلیشه‌های جنسیتی مبتنی بر عدم توانایی زنان برای مدیریت در سازمان، خودباوری زنان و اعتمادبه‌نفس در سازمان، نادیده گرفتن احساسات از سوی زنان در اجرای امور سازمان توجیه می‌شود.

جدول ۷. درصد واریانس و مقادیر ویژه عامل‌های مختلف

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4.043	33.691	33.691	4.043	33.691	33.691
2	1.987	16.558	50.249	1.987	16.558	50.249
3	1.494	12.453	62.702	1.494	12.453	62.702
4	.967	8.056	70.759			
5	.734	6.114	76.873			
6	.649	5.404	82.278			
7	.534	4.447	86.724			
8	.525	4.375	91.100			
9	.406	3.386	94.485			
10	.251	2.089	96.574			
11	.222	1.848	98.422			
12	.189	1.578	100.000			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق حاکی از آن است که در بررسی میانگین رتبه متغیرهای موردبررسی در فرهنگ راهنما شاخص‌های حمایت مدیران عالی از زنان، وجود الگوی مدیران موفق زن در سازمان، آزمون زن‌ها در پست‌های مدیریتی و فرصت اظهارنظر برای زنان در تصمیم‌گیری‌های مهم در سازمان از مهم‌ترین فاکتورهای اثرگذار باور راهنما در انتصاب مدیران زن در پست‌های مدیریتی بوده و عواملی چون یکسان‌سازی فرصت‌های آموزش و مهارت و تخصص برای مردان و زنان در سازمان، یکسان نمودن مسائل گزینشی و حراستی برای زنان و مردان در سازمان و حذف سدهای ارتباطی در ارتباط زنان و مردان در سازمان پایین‌ترین اولویت را دارند. همچنین در مجموع ۶۴/۴۷ درصد از تغییرات باورهای راهنما در فرهنگ‌سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی توسط چهار مؤلفه برخورد و رفتار عادلانه مدیران ارشد سازمان با زنان، فرصت اظهارنظر برای زنان در تصمیم‌گیری‌های مهم در سازمان، تغییر دیدگاه و تفکر تصمیم‌گیرندگان در خصوص امکان پیشرفت زن‌ها در سازمان، عدم وجود فرهنگ و حاکمیت ایدئولوژی مردسالار در سازمان توجیه می‌شود؛ بنابراین می‌توان این چهار عامل را به‌عنوان عواملی که بیشترین تأثیرگذاری به عبارتی بیشترین نقش در تبیین واریانس را دارند در نظر گرفت.

در بررسی میانگین رتبه متغیرهای موردبررسی در فرهنگ روزمره می‌توان نتیجه گرفت که شاخص‌های حذف فرهنگ بزرگ جلوه دادن اشتباه زنان در سازمان، حذف کلیشه‌های جنسیتی مبتنی بر عدم توانایی زنان برای مدیریت در سازمان، اهمیت دادن به موفقیت زنان در سازمان و تغییر گرایش زنان

و ترغیب آنان در پذیرش پست‌هایی با مسئولیت بیشتر و کارهای متنوع و جدید از مهم‌ترین مؤلفه‌های باورهای روزمره فرهنگ سازمانی در انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی می‌باشند؛ و در مقابل تمایل و تشویق زنان به دستیابی به پیروزی و تشویق زنان به مشارکت در امور و کم‌رنگ شدن تمایلات آن‌ها به دستور پذیری از پایین‌ترین درجه اهمیت برخوردارند. نیز در مجموع ۶۲/۷ درصد از تغییرات باورهای روزمره در فرهنگ سازمانی بر انتصاب زنان در پست‌های مدیریتی توسط سه مؤلفه حذف کلیشه‌های جنسیتی مبتنی بر عدم توانایی زنان برای مدیریت در سازمان، خودباوری زنان و اعتمادبه‌نفس در سازمان، نادیده گرفتن احساسات از سوی زنان در اجرای امور سازمان توجیه می‌شود. بنابراین می‌توان این سه عامل را به‌عنوان عواملی که بیشترین تأثیرگذاری به عبارتی بیشترین نقش در تبیین واریانس را دارند در نظر گرفت.

نتایج این پژوهش با نظریه‌های ارائه شده در زمینه مدیریت زنان همخوانی و وجود موانع و معضلات باعث شده است که حتی خود زنان گاهی به توانایی‌های خود اطمینان نداشته باشند که با نظریه سقف شیشه‌ای همخوانی دارد که مجموعه باورها و پندارهای نادرستی است که در خصوص زنان جامعه وجود دارد؛ به‌نحوی که نه تنها تحمیل‌کنندگان آن، بلکه زنان نیز آن‌ها را پذیرفته‌اند. از سویی با توجه به نتایج یافته‌های پژوهش به نظر می‌رسد در جامعه نگاه سنتی به کارکردهای زن و فرهنگ مردسالاری در خانواده برقرار است و با اینکه هم مردان و هم زنان، خارج از خانه کار می‌کنند، بار اصلی کارهای خانه را زنان به دوش می‌کشند. وجود این چالش‌ها باعث شده زنان اعتمادبه‌نفس پایین‌تری داشته باشند و حتی گاهی خودشان نیز توانایی‌هایشان را باور نکنند.

در انتها برای کاهش یا برای رفع چالش‌های موجود می‌توان راهکارهای زیر را پیشنهاد نمود:

- نتایج نشان می‌دهد که بیشترین دشواری زنان در دستیابی به پست‌های مدیریتی و حضور در هسته‌های بالای تصمیم‌گیری دستگاه‌های اجرایی از جمله جامعه پژوهشی این تحقیق، در عامل‌های فرهنگی است. حل این دشواری‌ها و در نتیجه آسان‌سازی فرآیند ارتقای زنان نیازمند برنامه‌های درازمدت دگرگونی فرهنگ چیره بر مدیران است؛ اما برای حل تدریجی این دشواری پیشنهاد می‌شود تا دستگاه‌های دست‌اندرکار، با پیاده‌سازی برنامه‌ها هماهنگ آموزشی و فرهنگی، زمینه دگرگونی دیدگاه‌های مدیران و تقویت پایگاه فرهنگی را در این زمینه فراهم سازند. امر توسعه بدون مشارکت همه اعضای یک جامعه امکان‌پذیر نخواهد بود. از آنجایی که در حال حاضر نیمی از جمعیت فعال کشور را زنان تشکیل می‌دهند، استفاده نکردن از این بخش از جامعه به معنی نادیده گرفتن نیمی از ظرفیت و قابلیت امکانات بالقوه جامعه است. هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند به توسعه دست یابد مگر اینکه از همه ظرفیت‌های آن به‌خوبی استفاده نماید. اصلاح فرهنگ سازمان‌ها از مهم‌ترین راه‌های حضور زنان توانمند در پست‌های مدیریتی در جامعه است. ایجاد بستری مناسب و

- به‌دوراز نگرش‌های جنسیتی می‌تواند راهگشای بسیاری از مشکلات کنونی جامعه‌ی ایران باشد. این امر یک بسیج همگانی از جانب مسئولان سطح بالا را می‌طلبد.
- عامل اجتماعی نیز از عامل‌های مهم تأثیرگذار برگماشته نشدن زنان به پست‌های مدیریتی است. پیشنهاد می‌شود صداوسیما و دیگر سازمان‌ها تأثیرگذار کشوری، برنامه‌هایی برای دگرگونی دیدگاه‌های مردم در این باره و در زمینه کار زنان فراهم آورند.
  - برای کاهش یا کم‌رنگ ساختن عامل‌های شخصی زنان در راه رسیدن به پست‌های مدیریتی نیز، پیشنهاد می‌شود برای زنان، دوره‌های آموزشی ویژه‌ای برای توانمندتر ساختن آنان آموزش مهارت‌های مدیریتی و در نتیجه آماده ساختن برای پذیرش پست‌های مدیریتی برگزار شود.
  - با توجه به یافته‌های پژوهش، بالا بردن حس خودباوری و اعتمادبه‌نفس در زنان از طریق معرفی مدیران موفق زن و یادگیری و الگوبرداری از آن‌ها پیشنهاد می‌گردد.
  - برای از میان برداشتن عامل‌های بازدارنده سازمانی، باید به گردآوری و اجرای برنامه‌هایی پرداخت که بتواند زمینه حضور زنان را در پست‌های مدیریتی و هسته‌های ارشد تصمیم‌گیری فراهم سازد از آنجاکه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور سرپرستی بیشتر دستگاه‌های دولتی را دارا است. این وظیفه مهم نیز بر دوش این سازمان محوری کشور خواهد بود؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود در سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و استان‌ها، بخشی برای پشتیبانی از فرصت‌های کاری زنان بنیان گذارده شود که هدف آن از میان برداشتن سدهای فرهنگی و سازمانی در دستگاه‌های دولتی باشد. از راهکارهای اجرایی برای از میان برداشتن عوامل سازمانی، می‌توان تخصیص دادن درصدی از پست‌های مدیریتی استان و کشور را به‌صورت همیشگی به مدیران زن نام برد.
  - اشتغال ثمربخش زنان مستلزم کار فرهنگی در جهت رفع نگرش‌های جنسیتی در خانواده و در اجتماع است. اقدامات حمایتی دولت در این زمینه برای تسهیل و شتاب مشارکت زنان و از میان برداشتن موانع جنسیتی در کسب شغل و ارتقای شغلی ضروری است.
  - توجه به زنان در سازمان و انتخاب آنان در پست‌های مدیریتی، محک زدن و سپس قضاوت کردن درباره آن‌ها.
  - آموزش مدیران ارشد و برگزاری دوره‌های مختلف برای آن‌ها جهت اطمینان به بانوان به‌منظور دریافت پست‌های کلیدی و آشنایی همه کارکنان سازمان با مباحث مربوطه.
  - یکی از عوامل مهم برای نیل به رسالت تعریف‌شده در اخذ پست‌های مدیریتی توسط زنان، رعایت اصول اخلاقی می‌باشد. با توجه به این مهم، پیشنهاد می‌گردد زمینه رعایت اصول اخلاقی در محیط کار افراد فراهم آید تا زمینه برای ظهور توانایی‌های زنان مهیا شود. اصول اخلاقی به‌عنوان سرمایه اجتماعی از مفاهیمی است که موجب بهره‌وری بالاتر نیروی انسانی می‌گردد.

- با اینکه در برنامه‌های توسعه کشور به مقوله زنان و توانمندسازی آنان توجه شده است ولی باید به این نکته عنایت شود که در برنامه‌ها به زنان کمتر از دید مدیریتی نگریسته شده است. لذا پیشنهاد می‌گردد که در برنامه‌های توسعه کشور به مقوله توسعه مدیریت با رویکرد جنسیتی نیز نگریسته شود تا ظرفیت‌های لازم در زنان برای تصدی پست‌های مدیریتی پدید آید.
- کمک به حل مشکل تضاد نقش‌ها با آموزش افراد خانواده در تغییر توقعات و کارایی خود، توزیع مناسب مسئولیت‌ها میان اعضا خانواده، انجام هماهنگی‌های لازم در کارهای خانه و نگهداری از فرزندان.

منابع و مأخذ

- احمدی کهنعلی، رضا، بهبودی، محمدرضا و طاهره جام جور (۱۳۹۲). موانع دستیابی زنان به پست‌های مدیریتی از دیدگاه مدیران زن (مطالعه کیفی در شهر بندرعباس)، *زن در توسعه و سیاست*، ۱۱(۳)، ۳۳۳-۳۴۹.
- اسفیدانی، محمدرحیم (۱۳۸۳). موانع دستیابی زنان به پست‌های مدیریت، *زن در توسعه و سیاست*، ۱(۴)، ۱-۱۳.
- افجه، سید علی اکبر (۱۳۸۰). *مبانی فلسفی و تئوری‌های رهبری و رفتار سازمانی*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- الوانی، سید مهدی، محمدی، سمیه و مهدی میرزایی (۱۳۹۱). تأثیر فرهنگ‌سازمانی در بهره‌وری نیروی انسانی، *پژوهشگر، فصلنامه مدیریت*، ۹(۲۸)، ۲۵-۳۸.
- بهرام‌زاده، حسینعلی (۱۳۸۴). جایگاه زن در عرصه مدیریت و تصمیم‌گیری، *مجله خانواده و زنان*، شماره ۱۸.
- پورعزت، علی اصغر، طالقانی، غلامرضا و بهاره فرجی (۱۳۸۸). بررسی تأثیر سقف شیشه‌ای بر کاهش توانمندی زنان در سازمان توسعه برق ایران، *نشریه مدیریت دولتی*، ۱(۲)، ۸۹-۱۰۲.
- جعفر زاده، احمد و محمدرحیم اسفیدانی (۱۳۸۴). وضعیت زنان در اشتغال و مدیریت؛ مطالعه موردی ایران، *مطالعات زنان*، ۳(۷)، ۷۷-۱۰۳.
- حسینی، سید احمد؛ بیگی نیا، علیرضا و کیامرث فدایی (۱۳۹۰). بررسی ارتباط بین فرهنگ‌سازمانی و نظام پیشنهادها (مطالعه موردی: آموزش و پرورش شیراز)، *فصلنامه پارس مدیر*، شماره ۱، ۱۳۷-۱۲۳.
- دیویس، استانیلی (۱۳۷۶). *مدیریت فرهنگ سازمان*، ترجمه ناصر میرسپاسی، تهران، انتشارات مروارید.
- رابینز، استیفن (۱۳۹۱). *تئوری سازمان: ساختار و طرح سازمانی*، ترجمه مهدی الوانی و حسین رایانی فر، چاپ سی و پنجم، تهران، نشر صفار.
- رحیم نیا، فریبرز و نسرین نیکزاد (۱۳۹۲). بررسی تأثیر ابعاد فرهنگ‌سازمانی بر استانداردهای سیستم مدیریت زیست‌محیطی (ایزو ۱۴۰۰۱) مطالعه موردی: صنایع کوچک و متوسط مستقر در شهرک صنعتی توس مشهد، *علوم و تکنولوژی محیط‌زیست*، ۱۵(۳)، ۹۱-۱۰۵.
- رحیم نیا، فریبرز و مسعود علیزاده (۱۳۸۸). بررسی ابعاد فرهنگ‌سازمانی بر اساس مدل دنیسون، *مطالعات تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۱۰(۱)، ۱۴۷-۱۷۰.
- رستگار، خالد (۱۳۸۲). *تضاد بین نقش‌های خانوادگی و کاری*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- رفعت‌جاه، مریم و فاطمه خیرخواه (۱۳۹۲). مسائل و چالش‌های اشتغال زنان در ایران از دیدگاه شاعلان پست‌های مدیریتی، *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی- فرهنگی*، ۱(۲)، ۱۳۰-۱۵۶.
- سیدان، فریبا و سربه عباس خلیفه لو (۱۳۸۷). خانواده و ارتقای شغلی زنان: بررسی عوامل مؤثر بر میزان ارتقای شغلی زنان شاغل در اداره‌های دولتی شهرستان اسکو با تأکید بر خانواده، *مطالعات زنان*، ۶(۲)، ۸۹-۱۱۰.

- شاین، ادگار (۱۳۸۳). مدیریت فرهنگ سازمانی و رهبری، ترجمه برزو فرهی بوزنجانی و شمس‌الدین نوری نجفی، چاپ اول، تهران، سیمای جوان.
- عبداللهی، مژگان (۱۳۸۱). سقف شیشه‌ای: مانع ارتقای شغلی زنان، مطالعات مدیریت، شماره ۳۵ و ۳۶، ۲۰۰-۱۸۷.
- علیزاده، مرجان (۱۳۸۹). نقش اشتغال زنان در توسعه، زن و فرهنگ، سال دوم، شماره ۵۹-۴۹.
- کجباف، محمدباقر و ملیحه سادات کاظمی (۱۳۸۷). بررسی نگرش کارکنان آموزش و پرورش شهر اصفهان به مدیریت زنان و موانع ارتقای زنان به جایگاه‌های مدیریتی، مطالعات زنان، ۶(۳)، ۱۳۳-۱۴۷.
- گودرزوند چگینی، مهرداد، حقی، معصومه (۱۳۸۹). تأثیر فرهنگ سازمانی بر جذب زنان در پست‌های مدیریتی، فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه، ۱(۴)، ۹۵-۱۱۰.
- گوهری پور، مرتضی (۱۳۸۸). معنا و مفهوم فرهنگ عمومی در پرتو مفهوم جهان‌های ممکن، نامه پژوهش فرهنگی، شماره ۷، ۱۷۱-۱۳۶.
- میرغفوری، سید حبیب‌الله (۱۳۸۵). شناسایی و رتبه‌بندی عامل‌های مؤثر در گماشته نشدن زنان به پست‌های مدیریتی در سازمان‌های دولتی استان یزد، مطالعات زنان، ۴(۱)، ۱۰۱-۱۲۲.
- یزدانی، جواد (۱۳۸۳). آموزش توانمندسازی و اشتغال زنان، تهران، موسسه فرهنگی منادی تربیت.
- Billig, M. (2002). Violent Racist Jokes: An Analysis of Extreme Racist Humour, Unpublished Manuscript, Department of Social Sciences, Loughborough University.
- Falkenberg, L. (1990). Improving the Accuracy of Stereotypes in the Workplace”, Journal of Management, 16(1), 107-118.
- Leonardelli, G.J. & Toh, S.M. (2012). Cultural constraints on the emergence of women as leaders, Journal of World Business 47, 604-611.
- Robinson, S., (2001). An Examination of Entrepreneurial motives and their influence on the way rural women small business owners manage their employees, Journal of development entrepreneurship, 6(2), 151-167.

تجلی نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام و استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی

مهدی میرزایی^۱، هدی محمودی پناه^۲، الهام خاکی^۳، شهناز یاور^۴، فرشاد مؤمنی^۵

چکیده

نماز، فصل مشترک همه وصیت‌نامه‌های شهدا است. هدف پژوهش، بررسی تجلی نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام و استنتاج نکات تربیتی حاصل از آن در قالب مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی است. روش پژوهش از نوع کتابخانه‌ای و به‌صورت فیش‌نویسی بوده است که ۵۲ وصیت‌نامه شهید در اسناد کنگره ملی ۳۰۰۰ شهید استان ایلام در سال ۱۴۰۰ گردآوری شد. نتایج نشان داد مؤلفه‌های تربیتی حاصل از وصیت‌نامه شهدا در زمینه نماز به ترتیب شامل: توجه و اهمیت به نماز به‌عنوان ستون و پرچم دین، شرکت مداوم در نماز جمعه و جماعات، توجه به اقامه نماز اول وقت، توجه به خلوص نیت در نماز، تأکید بر اهمیت نماز به‌عنوان سدی در برابر تبلیغات منفی دشمنان علیه اعتقادات دینی و معنوی انقلاب اسلامی، خواندن صحیح نماز، توأم بودن اقامه نماز با دعا و توسل، توجه به معانی، درک و فهم پیام‌های نماز، توجه به عمل به نماز و درنهایت توجه به اثرات زیان‌بار غفلت از نماز. همچنین مشخص شد به ترتیب روش‌های تربیتی نظیر تبشیر و تنذیر، تشویق و ترغیب، پند و موعظه، مراقبه و محاسبه در وصیت‌نامه‌های شهدا در مورد نماز، بیشتر مشاهده شد. در پایان پیشنهادهای کاربردی ارائه شده است.

واژگان کلیدی

نماز، تربیت دینی، وصیت‌نامه شهدا، استان ایلام.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۵

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم تربیتی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول).
mmirza1000@gmail.com
۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد تاریخ دانشگاه شهید چمران اهواز.
mahmmodi.panah@gmail.com
۳. دانش آموخته کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه پیام نور مرکز دهلران.
KHAKI.E@GMAIL.COM
۴. دانش آموخته کارشناسی تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر.
yavar.s@gmail.com
۵. دانش آموخته کارشناسی آموزش الهیات دانشگاه فرهنگیان ایلام.
momeni.f@gmail.com

مقدمه

فطرت و سرشت انسان گرایش خدانشناسی و خدا گرایی دارد و در طول تاریخ حیات انسان آئین‌های عبادی و مذهبی به صورت‌های مختلفی خود را نشان داده و در این بین نماز^۱، تنها پناهگاه قرب الهی و بهترین و محکم‌ترین ادله ستون و آئین‌های عبادی بخصوص در جوامع اسلامی بوده است. با توجه به این مطلب در زندگانی عقلایی جوامع انسانی و به دنبال آن محیط‌های خانوادگی، عبودیت و بندگی خداوند رکن اساسی تداوم حیات دینی و دستیابی به قرب الهی است. در اینجا باید منظور از دین و عبادت و اجرای مناسک عبادی مانند نماز مشخص شود.

نماز در لغت به معنای صلات (دعا، خواندن و صدا کردن، درخواست نمودن، نیایش کردن، تسبیح و طلب معنویت و مغفرت) آمده است و در اصلاح شرع مقدس اسلام، عبادتی که متمم مناجات و خضوع در پیشگاه خدای متعال باشد؛ به عبارت دیگر شرعاً به افعال و اعمال مخصوصی که به نحوه کیفیت خاص انجام می‌شود، گفته شده است (شهسواری، ۱۳۸۲: ۲۹).

منظور از دین نزد ما مسلمانان که الهام گرفته از قرآن و دیگر منابع اسلامی است عبارت است از مجموعه‌ای از ایمان قلبی، عقاید نظری، احکام عملی که حول محور توحید و یکتاپرستی بوده که از طرف خداوند و از طریق پیامبر به آدمیان عرضه شده و هدف غایی آن، فلاح و رستگاری آدمیان در دنیا و آخرت است. منظور از عبادت، ایجاد نوعی رابطه خاضعانه و ستایش گرایانه مخلوق (انسان) با خالق (خداوند) است. در این رابطه همان‌طور که گفته شد هیچ شریعت و آئینی بدون رابطه خاضعانه و ستایش گرانه (نماز) وجود نداشته است، اگرچه در کیفیت برگزاری نماز اختلافاتی وجود داشته است.

دین مبین اسلام مهم‌ترین ارکان تأثیرگذاری و الگوبرداری در زمینه ارزش‌های انسانی و الهی را خانواده می‌داند و در این رابطه بدون تردید یکی از مهم‌ترین ارزش‌های دینی - عبادی و فرهنگی صدر اسلام فرهنگ نماز است.

شهادت^۲، به‌عنوان انسان‌های کامل، عالی‌ترین جلوه‌گاه کمال انسانی و عبادی‌اند و تجلی ارتباط عاشقانه و عاطفی خلق با خالق یعنی نمازند. شهدا به‌عنوان انسان‌های تربیت شده دینی، اخلاقی، نمازی و قرآنی که وجود شاخصه‌های تربیت دینی و اخلاقی‌شان مانند بصیرت، توکل، اهمیت به نماز و روزه، قرآن، حیا و عفت و آراستگی در عین سادگی می‌توانند الگوی ممتازی برای جوانان و خانواده‌های امروزی باشند و در این بین وصیت‌نامه^۳، این شهیدان به‌عنوان اسنادی معتبر تاریخی در هر طریقی از قبیل

---

1. Prayer

2. MARTYRS

3. WILL

نوشتاری، صوتی، تصویری و... به‌عنوان گنجینه گفتار و کردار آنان از جایگاه اعتقادی و عبادی ارزشمندی برخوردار است.

شهیدان در سرتاسر سفارش‌های خود، نماز را وسیله‌ای برای افزایش اعتقاد و ایمان خود به خدا، رشد معنویت و روحانیت، غالب شدن بر مشکلات و رنج‌های بشری، درک ساده مرگ باعزت در راه خدا، تصویر آبر انسان، خداباوری و خدامحوری (دست خدا همراه ماست)، پاسخ آزاد به فیض و کمال معنوی و اخلاقی، ایثار و عمل بزرگ در راه دین و نجات از آنچه در کل جهان، باعث آزار و اذیت روح می‌شود، می‌دانستند (Rhoades, 2017:3).

نماز به‌عنوان یکی از رفتارها و کردارهای مشهود عینی رزمندگان و شهدا در جبهه‌های جنگ حق علیه باطل بوده است و آنان در وصیت‌نامه‌های خود بر اهمیت، ابعاد و نهادینه نمودن آن در افراد، خانواده و سپس در جامعه تأکید فراوان داشته‌اند. آنان همواره در حال تبیین یاد خدا، مناجات، موعظه و نصیحت در این راه و یادآوری توجه به مرگ و آخرت و نقش نماز در زندگی دنیایی و اُخروی تلاش کردند. هدف این پژوهش در همین راستاست و به تجلی نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام می‌پردازد و نکات تربیتی حاصل از آن در قالب مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی^۱، استخراج می‌شوند.

در نماز شهدا می‌توان؛ حس تعلق به خدا، غرق شدن در رضایت الهی، فانی دیدن و خواندن دنیا، طلب نیاز به خدا، ایمان و شنیدن خدا (درک معنوی)، رشد و توازن بین اعتقادات و عمل به آن‌ها نظیر توجه به ایثار و فداکاری در زندگی مشاهده نمود (Lopat, 2016:5).

بر اساس آیات و روایات وارده در اسلام، هدف از خلقت و آفرینش انسان، عبادت، عبودیت و بندگی مطلق خداوند متعال است که برای نیل به این امر مهم، می‌بایست رفتارهای عبادی و دینی مختلفی از انسان سر بزند. نماز راه ارتباطی بندگان با خداوند است. نماز، نیاز به درگاه خالق بی‌نیاز و اصلی‌ترین زبان پیوند میان انسان و پروردگارش است.

شهیدان همواره از دعا و نماز برای ارتقاء و امتیاز خود برای رسیدن به فیض شهادت استفاده کرده‌اند. در نماز آنان ایمان کامل، تمایل به دین‌مداری، همدلی، حق و حقیقت‌خواهی، آزادی‌خواهی و ایثار و فداکاری جاری است و نماز وسیله‌ای برای درک فیض و رسیدن به شهادت است (Stratman, 2018:34).

فلسفه عبادت در قالب نماز، انس و تقرب به خدای تعالی است و از این طریق کمال و سعادت حاصل می‌شود. بدیهی است که نماز شهیدان، نمونه‌ای با ارزش از نماز مقبول درگاه خداوند و عالی‌ترین جلوه‌گاه کمال شهیدان است. با مطالعه وصایای پرمحتوای شهدا که امام خمینی (ره)، ۷۰ سال عبادت را

بامطالعه آن‌ها برابر دانسته‌اند به‌وضوح به اهمیت و بررسی این موضوع که هدف این پژوهش هم هست، پی خواهیم برد.

اخلاص، سادگی، ارتباط عاطفی با معبود، امید به رحمت‌الله، التزام به نماز اول وقت، شرکت در نماز جمعه و نماز جماعات، ارتباط عاشقانه همراه با عجز و نیاز به خالق و اقامه صحیح نماز از مهم‌ترین و بارزترین ویژگی‌های نماز شهیدان است (محمدی، ۱۳۹۳: ۱۱۰).

برپاداشتن نماز، نخستین ثمره و نشانه حکومت صالحان است. تقویت روح هم‌بستگی و رشد ابعاد مختلف و متنوع فردی و اجتماعی درزمینه افزایش معنویت و اخلاق و اصلاح امور زندگی بشری از مهم‌ترین آثار نمازاند.

نماز همواره آثار مثبتی در سیره و وصیت‌نامه‌های شهدا بوده و به‌عنوان نقطه مشترک بوده است. نماز جمعه عامل وحدت و همبستگی میان مسلمین و مسیر دشمن‌شناسی و دشمن‌ستیزی از نظر شهدا بوده و ضمن اینکه آنان همواره بر نماز اول وقت تأکید داشته‌اند (رضا نژاد، ۱۳۹۷: ۱۱۷).

نماز ستون دین و یادآور حضور خداوند در تمام لحظات زندگی، انسان است. نماز از محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند است و نماز نه‌تنها در اسلام بلکه در تمام ادیان الهی به‌عنوان برترین آیین عبادی و رکن معنویت و ارتباط با خداوند مطرح بوده است و شهدا به‌عنوان یکی از خاص‌ترین بندگان خداوند که به بهترین شیوه طریق عبودیت و بندگی را طی کرده‌اند تا درنهایت توانستند به درجه عظیم شهادت دست یابند، همواره به اقامه نماز سفارش داشته‌اند و این مسئله را به‌خوبی می‌توان در سیره آنان و هم‌وصایای آن‌ها به‌وفور مشاهده کرد (یوران و یوران، ۱۴۰۱: ۴).

فرهنگ نماز و نیایش اگر به‌طور حقیقی و بر اساس تعالیم اسلام و به‌دوراز تعصبات و بدفهمی‌ها صحیح قرار گیرد و نهادینه شود می‌تواند به‌عنوان دژی محکم در مقابل تهاجمات و انحرافات باشد. امروزه کشورهای غربی و به عبارت درست‌تر، استکبار جهانی با اتکا به قدرت و تسلط نسبی اقتصادی و سرمایه‌ای خود در تلاش‌اند تا زبان و فرهنگ اجتماعی خود را به کشورهای درحال توسعه به‌ویژه کشورهای اسلامی قرار داده و آن‌ها را در معرض هجوم فرهنگی قرار دهند. نفوذ فرهنگ‌ها در یکدیگر بالطبع موجب تضعیف و کمرنگ شدن هویت ملی و ارزش‌های فرهنگی و دینی طرفین می‌شود. لذا فرهنگ‌سازی و نهادینه کردن مفاهیم نماز از این ابعاد دارای اهمیت است:

۱. تأکید دین مبین اسلام و احادیث و روایات متعدد و معتبر و شخصیت‌های اسلامی و انقلابی در مورد جایگاه، اهمیت و ارزش فرهنگ نماز و نیایش؛
۲. برخورداری نوجوانان و جوانان در خانواده از ضمیر پاک و منزه و گرایش اثرپذیرتر در دریافت و پذیرش فرهنگ نماز و ارزش‌های اعتقادی و عبادی حاکم بر خانواده‌ها؛
۳. ریشه داشتن ذهنیت خانواده‌ها و فرزندان در پذیرش اصول و عقاید دینی و فرهنگ غنی اسلامی و انقلابی در مقابله با ارزش‌های غیر الهی، غیر اسلامی و غیرانقلابی فرهنگ مادی دنیای غرب؛

۴. اهمیت نماز به‌عنوان ستون و خیمه‌گاه دین اسلام و اینکه نماز نقش بسیار مهم و حساسی در سلامت روحی و روانی فرزندان، جلوگیری از انحرافات و بزهکاری‌ها، زنده نگاه‌داشتن ارزش‌ها و اعتقادات دینی در جامعه داشته دارد؛
۵. افزایش حجم فشارها و تبلیغات منفی دشمنان علیه ارزش‌های انقلابی، اسلامی و اعتقادی و دینی خانواده‌ها و نسل نوجوان و جوان.

بررسی و تحلیل کلام هر فرد (شهید) می‌تواند راه‌گشای ورود به شخصیت او و کسب آگاهی از نیات درونی و باطنی وی باشد. وصیت‌نامه شهید، بهترین و معتبرترین اسنادی که بیانگر اندیشه‌ها و دغدغه‌های شهید بوده و به‌واسطه کنکاش و تحلیل محتوای آن‌ها می‌توان به دسته‌بندی منطقی و مدونی از اندیشه‌ها، نگرش‌ها و دغدغه‌های آنان در حیطه‌های گوناگون دست‌یافت. در این پژوهش، برای بررسی محتوای آشکار و ضمنی پیام‌های موجود در وصیت‌نامه‌های شهید به بررسی محتوا و معنای متون به‌صورت نوشتاری و متن (Text) کاغذی و الکترونیکی در اختیار محققان قرار گرفت و به بررسی پیام‌ها (وصیت‌ها) و استنباط درباره فرستنده پیام (شهید) و دلایل پایش پیش آینده‌ای پیام (مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی نماز شهید) از حالت کیفی به کمی پرداخته شده است.

یکی از مهم‌ترین سفارش‌هایی که در وصیت‌نامه همه شهدای والامقام وجود دارد و به آن تأکید شده، نماز است. نماز به‌عنوان فصل مشترک همه وصیت‌نامه‌های شهدای والامقام استان ایلام است. شهید کسانی بودند که اشاعه دهنده فرهنگ نمازاند و شهدای ما در هنگام جنگ و در هر حالتی، اقامه نماز را در اولویت خود قرار داده بودند که به تأسی از فرهنگ عاشورا و قیام امام حسین (ع) و اقامه و تأکید آن حضرت بر نماز به جماعت در میدان جنگ، شهیدان نماز را برای احیای ارزش‌های اسلام اقامه می‌کردند. استان ایلام دارای ۴۲۵ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق، در دوران دفاع مقدس نقش مهمی ایفاء کرد. در استان ایلام هم ۴۵ درصد از وصیت‌نامه‌های شهیدان به نماز و نمازخواندن تأکید شده است.

نماز به‌عنوان ستون دین همواره موردتوجه اندیشمندان، علما و کارشناسان دینی قرار گرفته است و در این‌بین محیط خانواده به‌عنوان حساس‌ترین نهاد اجتماعی، دینی و فرهنگی در جامعه نقش مهمی در انتقال و نهادینه نمودن فرهنگ نماز و عبودیت در فرزندان دارد. نوآوری این پژوهش در این است که ضمن مطالعه دقیق وصیت‌نامه‌های شهیدان درباره نماز به بررسی، کنکاش و استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی در وصیت‌نامه‌های شهیدان هم می‌پردازد که این مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی می‌توانند چراغ راه جامعه و مخاطبان مختلف به‌ویژه خانواده‌ها باشند. لذا هدف پژوهش، بررسی نمود و تجلی فرهنگ اقامه نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام و استنتاج مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی حاصل از آن است و سؤالاتی که مطرح می‌شوند را می‌توان چنین بیان نمود: مؤلفه‌های تربیتی نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام کدامند؟ و روش‌های تربیتی نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام کدامند؟

نماز و نیایش در کلام الهی

کلمه صلات (نماز) در قرآن مجید با مشتقاتش، حدود ۸۰ مورد استعمال شده که به معانی گوناگون آمده است. نظیر نمازهای واجب (سوره نساء: آیه ۱۰۳)، دین و آیین (سوره هود: آیه ۸۷)، ترحم (سوره بقره: آیه ۱۵۷) و دعا (سوره توبه: آیه ۱۰۳).

خداوند در قرآن کریم بارها آیاتی در مورد اهمیت نماز و نیایش بندگان نسبت به خود اشاره کرده است. اهمیت و منزلت نماز و برگزاری آن که ریشه در فطرت الهی انسان دارد، فقط برای کسب رضایت الهی و قرب او، به صورت یک رفتار عبادی خاضعانه در قرآن کریم بارها مورد تأکید قرار گرفته است. بیش از ۱۲۲ آیه در قرآن کریم پیرامون نماز نازل شده است (صادقی تهرانی، ۱۳۸۱: ۶۹).

– ان الصلوه کانت علی المومنین کتابا موقونا...

همانا نماز بر همه مؤمنان ثابت و واجب است. (سوره نساء، آیه ۱۰۳)

– و اوصانی بالصلوه و الزکاه ما دمت حیا...

و خداوند تا زمانی که من زنده‌ام مرا به نماز در کنار زکات توصیه نموده است.

(سوره مریم، آیه ۳۱)

– فطره الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله...

بر اساس تفسیر این آیه می‌توان گفت نماز و نیایش به درگاه الهی ریشه در فطرت و سرشت انسان و گرایش او به خداشناسی و خداجویی دارد. (سوره روم، آیه ۳۰)

– رب اجعلنی مقيم الصلوه و من ذریتی...

خداوندا مرا و فرزندان مرا از برپاکندگانه نماز قرار بده. (سوره ابراهیم، آیه ۴۰)

– ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون ...

بر اساس تفسیر این آیه، هدف از خلقت، پرستش و بندگی خدا بوده و می‌توان گفت نماز کامل‌ترین و بهترین روش برای رسیدن به قرب الهی است. (سوره ذاریات، آیه ۵۶)

– ربنا انی اسکنت من ذریتی بوا غیر ذی ذرع عند بیتک المرم ربنا ليقیموا الصلوه...

پروردگارا! من بعضی از فرزندانم را در سرزمین بی‌آب‌وعلفی در کنار خانه‌ای که حرم توست ساکن دادم تا نماز را به پا دارند. (سوره ابراهیم، آیه ۳۷)

– اننی انا الله لا اله الا انا فاعبدونی و اقم الصلوه لذکری ...

من الله هستم، معبودی جز من نیست، مرا پرستش کن و نماز را به یاد من به پا دار. (سوره طه، آیه ۱۴)

(۱۴)

– و امر اهلک بالصلوه و اصطر علیها ...

خانواده (فرزندان) خود را به نماز فرمان بده و خود نیز بر انجام آن شکیبا باش. (سوره طه، آیه ۳۲).

نماز و نیایش در کلام شهدای استان ایلام

در این قسمت به وصایای برخی از شهدای استان ایلام از جهات مختلف و گوناگون نماز در وصیت‌نامه‌های آنان اشاره می‌شود:

- شهید علی نقی خورشیدی: در صف‌های نماز جمعه حاضر شوید و مواظب باشید که نماز مشت محکمی بر دهان ابرقدرت‌ها و دشمنان داخلی و خارجی بزنید.

- شهید ذوالفقار روز فراخ: همسرم فرزندانم که تنها یادگار من است به نماز اول وقت و روزه تشویق کن و الگوی او باش.

- شهید رضا اسدی: هوشیار باشید و همیشه به نماز جمعه بروید. بدانید نماز جمعه مشت محکمی بر دهان دژخیمان شرق و غرب است.

- شهید سیدعلی رحمانی‌زاده: نماز را همیشه بپا دارید که ستون ما مسلمین است و تنها رابطه ما از این سجده‌هاست.

- شهید حسین ملک‌زاده: نماز و پیام‌های آن را فراموش نکنید و غفلت نوزید و در مساجد نماز را به جماعت برگزار کنید.

- شهید موسی باولگ زاده: نماز را اول وقت و صحیح بخوانید و غفلت نوزید.

- شهید سید موسی حسینی: پیوسته با نماز اول وقت سروکار داشته باشید. بشارت باد شما را به نماز اول وقت.

- شهید مجید خوز: در نماز جمعه شرکت کنید و با دشمنان پیکار کنید.

- شهید رحمان راستی: نماز یک امتحان است. در نماز جمعه شرکت نمایید و به پیام‌های آن توجه کنید.

- شهید عبدالحسین پالیزبان: جوانان را به نماز جماعت، راز و نیاز با خدا، دعای کمیل - ندبه - توسل و زیارت عاشورا دعوت می‌کنم و بشارت باد شما را به ایمان و تقوی.

- شهید کرم بیگی: همواره به ذکر و نماز توسل جوئید و پیام‌ها و معانی آن را در زندگی بکار گیرید.

- شهید ستار کمالوند: نمازهایتان را با جماعت و در اول وقت بخوانید. در نماز جمعه مستمر و فعال شرکت داشته باشید. از نماز جماعت غفلت و سرپیچی نکنید، چون نماز عمود دین است، ستون دین است، هر کسی نماز نخواند کافر است. در تربیت اسلامی؛ نماز و روزه را مرتب بخوانید و همیشه در خط امام خمینی باشید.

- شهید/اله خاک بیمار: از برادران و خواهرانم می‌خواهم که در نماز جمعه و جماعات شرکت کنند و در این راه کوتاهی نکنند.

- شهید محمدعلی کندوله (صالحی): همگی را به نماز اول وقت، روزه و دوری از محرّمات می‌خوانم.

- شهید صمیر معصومی: هیچ‌وقت نماز را سبک نشمارید و ترک نکنید و آن را صحیح بخوانید، غافل نباشید و نماز را با الگوگیری از هم خلوص نیت و درست بخوانید.

- شهید جاسم امامی: نماز، تسلیم شدن در برابر خداست. صحیح بخوانید و عمل به معانی آن کنید و کوتاهی نکنید.
- شهید علیرضا اینانلو: نماز را همواره اول وقت بخوانید و با ذکر و توسل همراه باشد.
- شهید محمدعلی حسینی: به برادران و خواهرانم وصیت می‌کنم که همیشه و در همه حال از نماز خواندن و عبادت پروردگار غافل نمانند و با اطمینان، خلوص نیت و صحیح بخوانند.
- شهید غضبان عوضی: نماز سدی در برابر تمام ممالک جهان است که کمر به نابودی انقلاب بسته‌اند.
- شهید صباح احمد سوزه: نماز را به دیگران یاد دهید و همگان را تشویق به نماز نمایید، ستایش خدا و تنها آرامش‌دهنده و نجات‌دهنده افراد صالح و رتبه و مقام مستضعفین است.
- شهید سعید یار محمدیان: همیشه دعای گوی امام و رزمندگان باشید و در دعاهای کمیل، نماز جمعه و جماعت شرکت کنید و فرزندان را خوب تربیت کنید و در مقابل دشمنان مقاومت کنید.
- شهید قدرت دلاوری: مراقبت نمایید و به ائمه معصومین توسل داشته باشید و نماز را به پا دارید در اول وقت.
- شهید اسد عباسی: در برابر هر عمل نیکی، عمل برتر و بالاتر وجود دارد و نماز بالاترین است. نماز را با رغبت، با خشوع و خضوع قلب همراه با دعا و توسل بخوانید.
- شهید علی محمد سلیمانی: خدایا، هرگز مرا به خودم وامگذار که بی تو همیشه هیچم. نمازم را قبول گردان.
- شهید علی احمدی: شکر خدا که نعمتی واجب به همه داد. نعمت نماز را به پا دارید که سدی در مقابل کفار است.
- شهید محمد پرکاسی: بنام خدا آن یگانه معشوق عشاق که مردان شب، با او به عشق بازی برمی‌خیزند و در مقابلش به رکوع و سجود میافتند.
- شهید عبدالسلام خلفی: مادرم، بعد از شهادتم اظهار ناراحتی نکن. صبور باش. در موقع نماز و دعا و نیایش به درگاه خداوند برای پیروزی اسلام دعا کن.
- شهید رستم نادی: نصیحت می‌کنم در همه حال خدا را فراموش نکنید و با اخلاص باشید. نماز ستون دین است را به پا دارید و برای ما رزمندگان دعا نمایید و به پیام‌های نماز، عمل نمایید.
- شهید صفدرعلی رحیمی: بشارت باد که راه نجات انسان قرآن است با توسل و عمل به آن و نماز با خلوص، جانشین خداوند بر زمین باشید.
- شهید حیات سروری: نماز، ستون دین را به پا دارید و همه را ترغیب نمایید و غافل نشوید و همواره در این فکر باشید نکنه نماز آخرم باشه. نماز را با دعا بخوانید که سدی در برابر دشمنان است.

- شهید حمده جلیلیان: همگان را تشویق به نماز خواندن و با خدا بودن کنید که هر که خدا را داشته باشد و خلوص نیت، همه چیز را دارد و هر که خدا را نداشته و لو اینکه تمام دنیا را داشته باشد هیچ ندارد. چون فردا سر پل صراط است که او تنها فریادرس است و تنها غیاث المستغیثین.
- شهید هدایت صحرایی: نماز، پرچم دین را حتماً یاد بگیرید و به دیگران بیاموزید، چراکه در موقع برخورد با مشکلات کوچک و بزرگ متوجه اهمیت نماز می‌شوید و درک می‌کنید که نماز روح انسان را تغییر می‌دهد. البته مقدار تأثیر آن بر آدم بستگی به ایمان و توجه او دارد.
- شهید نادر منصور: یادآوری می‌نمایم که همواره، نمازهای واجب را اول وقت بخوانید.
- شهید علی حسین یوسفی: پیرو خط امام باشید و جبهه‌ها را خالی نکنید. نماز و قرآن را صحیح بخوانید و معانی آن‌ها را درک کرده که با این کار به خداوند نزدیک‌تر می‌شوید.
- شهید موسی سبزواری: نماز را با رغبت و میل برپا دارید که بالاترین فریادهاست.
- شهید هدایت صیدی‌نیا: نماز عشق دو رکعت است؛ که در جبهه‌ها به‌جا آورده می‌شود. رکعت اول آن خونین شدن تن و رکعت دوم آزاد شدن روح.
- شهید غلامرضا عمویان درزی: ای کسانی که ایمان دارید؛ نماز ستون دین است را بر پای دارید. ما که می‌جنگیم همه‌اش به خاطر نماز است. به خاطر زنده کردن دین اسلام است. مستحبات را به جای آورید که انسان را به خدا نزدیک می‌کند.
- شهید غلامحسین خیری: ای برادران و خواهرانم از شما می‌خواهم در نماز جماعت و نماز جمعه شرکت کنید و پیام آن‌ها را درک و عمل نمایید. همین نماز جماعت و نماز جمعه‌ها بود که انقلاب و اسلام ما را به اینجا رسانیده است.
- شهید غلامحسین محمدی: مبدا سنگرهای نماز جمعه خالی کنید که دشمنان اسلام از همین نماز جمعه‌ها وحشت دارند.
- شهید فریداله مرادی: نماز جماعت را ترک نکنید چراکه مسجدها هستند که پشت دشمن را خم می‌کنند.
- شهید اسماعیل جابری: امیدوارم همیشه در مراسمات دعای کمیل و توسل شرکت کنید و به مساجد بروید.
- شهید منصور قدمی: مواظب اعمال خود باشید و نماز بخوانید و نیت خلوص داشته و روزه به پا دارید. بنده یکسال نماز بدهکارم و ۴۹ روز روزه بدهکارم خانواده‌ام اگر براشون مقدور بود به جای آورند.
- شهید علی حیاتی: در نماز جماعت همواره شرکت کنید.
- شهید محمد کرمی: گوش به فرمان امام و پیرو ولایت فقیه باشید و در نماز جماعت شرکت کنید.

- شهید رضا/اسدی: از دوستان و خانواده‌ام می‌خواهم در نماز جماعت شرکت کنید و همیشه به نماز جمعه بروند که شرکت در نماز جماعت مشقت محکمی بر دهان دژخیمان شریک و غرب است و در دعا هیچ‌وقت امام را فراموش نکنید.

- شهید امید/علی منتی: به دین اسلام شور و شوق بورزید و نماز را با اخلاص بخوانید.

- شهید هدایت/صیدی‌نیا: نماز را با جماعت برپا کنید. نماز سدی در مقابل دشمنان اسلام است.

- شهید حسن/استرون: همیشه به یاد خدا باشید نماز به پا دارید. دعاگوی اسلام و امام و رزمندگان و مجاهدان در راه خدا باشید.

- شهید محمد رحیمی: خواهان معنویت و تعهد دینی هستم و همگان را به انجام اعمال مذهبی و ترویج فرهنگ دینی نماز و برگزاری نماز جماعت دعوت می‌کنم.

- شهید علی/اکبر لاجین: با هوشیاری و رشادت نیروی ایمان و خدایی که در وجودت نهفته است از تقوا و ایمان گرفته تا شهادت، با بردباری به کار گیر و با ذکر نماز و دعا و تقرب به خدا در راه اسلام قیام کنید.

- شهید نور محمد قربانی: برای اینکه از این دنیای زودگذر و فانی زندانی هوای نفس خود نشوید همیشه به یاد خدا باشید و نماز به پا دارید و ذکر و دعای خداوند کنید.

- شهید شاخص/استان/ایلام، شهید فرهنگی شهید علی محمد جمال‌الدینی: تسلیم محض ولایت فقیه باشید. دانش‌آموزان عزیز، چراغ و سراج نمی‌شوید مگر در پرتو تزکیه و تقوی، در مقام عبودیت الهی قرار گیرید. مطالعه کنید، نماز را با خلوص بخوانید، قرآن را خوب بخوانید. پیام‌های امام عزیز را ضمن خواندن، عملی کنید.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مختلفی در مورد نماز در تمامی ابعاد و حوزه‌ها صورت گرفته است و به‌طور کلی می‌توان این پژوهش‌ها را به چهار حیطه تقسیم کرد:

حیطه اول پژوهش‌ها، مبتنی بر شناخت وضع موجود و مطلوب اقامه نماز است؛

حیطه دوم پژوهش‌ها به بررسی و کندوکاو عوامل مؤثر در جذب و عدم جذب به نماز بوده است؛

حیطه سوم به بررسی نقش تقویت‌کننده‌های اجتماعی و فردی در جذب به نماز پرداخته شده است؛

حیطه چهارم به بررسی تأثیر نماز در ابعاد روانی، عاطفی و اجتماعی در فرد و جامعه پرداخته شده است.

می‌توان گفت که وصیت‌نامه‌های شهیدان به تمامی ابعاد مختلف در این ۴ حیطه پرداخته‌اند که در ذیل به برخی از آنان اشاره می‌شود.

پژوهشی در سال ۱۳۷۷، توسط محمدی کرمانشاهی در مورد نماز از دیدگاه و سیره شهیدان انجام گرفت. مشخص شد که شهیدان در کلام استاد شهید مرتضی مطهری چنین توصیف‌اند: دو شخصیت صلح و عارف را اگر تربیت کنند و از آن‌ها یک انسان به وجود بیاورند، شهید به وجود می‌آید. در این

پژوهش مشخص شد که بی‌تردید نماز شهیدان نمونه‌ای ارزشمند از نماز خوبان و نماز مقبول است و در این پژوهش تأکید بر اول وقت بودن و ادای نماز صبح و پنداشتن نماز شب (که اگر واجب شود) در خاطرات شهید محمد حیات‌بخش اشاره شده است (محمدی کرمانشاهی، ۱۳۷۷: ۱۲).

پژوهشی در سال ۱۳۸۱، توسط شهبازی درزمینه تحلیل وصیت‌نامه شهدای استان چهارمحال و بختیاری انجام گرفت. نتایج نشان داد که نماز به‌عنوان یک رابطه عاشقانه و عارفانه با معبود برای شهدا در ایام جنگ تحمیلی بوده است و آنان روحیه ایثار و ازخودگذشتگی، دینداری، وظیفه‌شناسی و اجرای کامل امر به معروف و نهی از منکر را مدیون نماز که ستون و پرچم اسلام است، می‌دانستند (شهبازی، ۱۳۸۱: ۵۹). در سال ۱۳۸۹، در خصوص بررسی وصیت‌نامه شهیدان درباره نماز، پژوهشی توسط حاجی‌آبادی و علوی انجام گرفت. نتایج نشان داد که تأکید بر وعظ و آموزش احکام اسلامی و مطرح کردن مسائل مهم اجتماعی و سیاسی در نماز جمعه در وصایای شهدا بسیار مورد تأکید قرار گرفته است (حاجی‌آبادی و علوی، ۱۳۸۹: ۶۱).

در سال ۱۳۹۰، پژوهشی توسط فراهانی در مورد بررسی وصیت‌نامه شهدا در مورد نماز انجام گرفت. در این پژوهش مشخص شد که شهدا به فریضه نماز به‌ویژه نماز جمعه و جماعت تأکید زیادی داشتند. آن‌ها از میان پیامدهای دعا و تلاوت قرآن، بیشترین تأکید را به پیامدهای سیاسی، اجتماعی و اخلاقی نماز داشتند (فراهانی، ۱۳۹۰: ۶۸).

پژوهشی درزمینه بررسی وصیت‌نامه شهدا، در سال ۱۳۹۲، توسط ربیعی و تمنایی انجام گرفت. نتایج مشخص کرد که در اکثر وصیت‌نامه‌های شهدا بر مواردی همچون: ولایت فقیه و رهبری امام خمینی، استکبارستیزی و در رأس آن آمریکا، واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع)، حجاب، نماز و نماز جمعه و جماعات، نفی زندگی دنیایی، توصیه به گریستن برای شهدا کربلا به‌جای گریستن برای شهادت خودشان تأکید شده است (ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲: ۱۶۱).

در سال ۱۳۹۳، پژوهشی توسط محمدی در مورد نماز شهیدان انجام گرفت. ثابت شد که رشد معنویت، اصلاح و تزکیه نفس و ایستادگی در برابر دشمنان اسلام و ایران را می‌توان در نماز شهیدان مشاهده کرد (محمدی، ۱۳۹۳: ۸۹). سال ۱۳۹۴،

پژوهشی توسط زوری و شعبان‌زاده در مورد وصیت‌نامه شهدا انجام گرفت. نتایج بیانگر این بود که یکی از ابعاد گفت‌وگو و وصیت‌نامه‌های شهدا، سطح فکری و باور مذهبی - اعتقادی است که در این بُعد بر اهمیت نماز بر مواردی همچون: خلوص نیت، حضور قلب، تأثیر نماز بر رفتار و گفتار و دوری از فحشا و منکر بر اثر خواندن نماز اول وقت تأکید شده است (زوری و شعبان‌زاده، ۱۳۹۴: ۵۳۴).

پژوهشی توسط دانشی در مورد نماز در سیره شهدا، در سال ۱۳۹۵ انجام گرفت. مشخص شد که نماز اول وقت و نماز همراه با درک و فهم از ویژگی‌های بارز نماز شهدا بودند و افزایش بصیرت و کسب آسایش و آرامش از اثرات و برکات نماز از دیدگاه شهدا بود (دانشی، ۱۳۹۵: ۸۲).

در سال ۱۳۹۷، پژوهشی توسط کاظمی ترکمن در خصوص نماز و آثار آن در سخنان، سیره و وصیت‌نامه شهدا، انجام گرفت. نتایج نشان داد که نماز تنها به امت پیامبر اکرم (ص)، اختصاص ندارد، بلکه عهد و پیمان الهی با همه مردم در همه دور آن‌هاست. نتایج نشان داد که اول وقت خواندن نماز و اخلاص در نماز مهم‌ترین وصیت شهدا بودند و شهدا معنای واقعی نماز را درک کردند و آنان کسانی بودند که در شرایط سخت و ناامن نماز را اقامه می‌کردند و حتی در هنگام نماز به شهادت رسیدند (کاظمی ترکمن، ۱۳۹۷: ۱۴۰).

پژوهشی در زمینه تحلیل وصیت‌نامه شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد توسط باقری دولت‌آبادی و شاکریان در سال ۱۳۹۸، انجام گرفت. نتایج مشخص کرد که نماز به‌عنوان یکی از انگیزه‌های دینی مؤثر برای حضور در جبهه‌ها توسط شهدا بوده و در وصیت‌نامه‌های خود همواره به ولایت‌فقیه، عشق به شهادت، اقتداء به نماز اول وقت امام حسین (ع) و نهضت عاشورا و درس‌های آن برای همگان و حجاب تأکید داشته‌اند (باقری دولت‌آبادی و شاکریان، ۱۳۹۸: ۹۰).

پژوهشی در سال ۲۰۱۱ توسط أمرا در مورد نصیحت شهدا در مورد نماز صورت گرفت. نتایج نشان داد که ایمان قوی، اخلاص در نیت و عمل، درک معنا و پیام‌های خدایی دعاها و نمازها در کنار اعتقاد به قیامت و جان‌آخوری را می‌توان از نمازها و دعا‌های شهیدان مسیحی عهد باستان استخراج و برشمرد (Omeara, 2011:76).

در سال ۲۰۱۲، پژوهشی توسط پُل در مورد سفارش‌های شهدای مسیحی در مورد نماز به خانواده‌ها انجام گرفت. نتایج تعیین کرد که شهدای مسیحی همواره دعا و نماز را پُلی برای افزایش روحیه شجاعت، توسل و استقامت خود قلمداد می‌کردند و خانواده‌های خود را به سیر و سلوک معنوی و عبادی از طریق نماز خواندن با خلوص و اول وقت دعوت می‌کردند که گفته‌های اعضای خانواده این شهیدان، گواه بر آن است (Paul, 2012:92).

در سال ۲۰۱۷، پژوهشی توسط هنیگ در مورد نماز از دیدگاه شهدای بوسنی و هرزگوین انجام گرفت. نتایج پژوهش بیانگر این بود که نماز به‌عنوان یکی از ارزش‌های معنوی و عرفانی در نزد شهدای بوسنی و هرزگوین بوده و خضوع و حضور قلب در نماز شهدا مشهود بوده و نماز عامل اتحاد، انسجام و رشد اخلاقیات بعد از جنگ هم بوده است (Henig, 2017:41).

در سال ۲۰۱۸، در مورد بررسی وصیت‌نامه شهدا، پژوهشی توسط آرنولد انجام گرفت. نتایج نشان داد که اخلاص در نیت، ترتیب ادای نماز، اهمیت و خردمندی در کنار وظیفه‌شناسی و همچنین احساس عجز و شکرگزاری در مقابل خالق در نماز و دعا‌های شهدا نمایان است (Arnold, 2018:221).

پژوهشی در سال ۲۰۲۳، توسط میادووس در مورد نماز و اعمال نماز از دیدگاه شهدای مسیحی انجام گرفت. در پایان مشخص شد که جلوه‌های نماز شهدای مسیحی در قالب اعمال آن‌ها نظیر ایمان قوی،

فداکاری، معنویت مقدس، خردمندی و توانایی‌های مدیریتی در میدان‌های مختلف را می‌توان مشاهده کرد (Meadows, 2023: 2).

در پایان باید گفت: بین نتایج مطالعات و تحقیقات صورت گرفته فوق، یک همخوانی نسبی وجود دارد و جنبه نوآورانه پژوهش حاضر این است که علاوه بر اینکه به بررسی تجلی و نمود ابعاد گوناگون نماز در وصیت‌نامه‌های شهدا می‌پردازد، به بررسی دقیق مؤلفه‌ها و نکات تربیتی استخراج‌شده از وصایای شهدا پرداخته و همچنین به روش‌های تربیتی مختلف استنتاج شده از بیانات شهدا در وصیت‌نامه‌های خود آن‌ها، هم اشاره دارد.

روش پژوهش

روش پژوهش از نوع کتابخانه‌ای^۱ و به صورت فیش‌نویسی^۲ بوده است. برای گردآوری، مطالعه و وصایا، زندگی‌نامه و خاطرات شهدایی که مدنظر بود و در سایت جامع شهدای استان ایلام درزمینه منابع مختلف در کنگره ملی بزرگداشت ۳۰۰۰ شهید استان ایلام و در تاریخ ۱۱ آذر ماه ۱۴۰۰، تعداد ۵۲ وصیت‌نامه شهید استخراج شد. سپس وصیت‌نامه‌های موردنظر به طور کامل مطالعه و نکات تربیتی مختلف در مورد اقامه نماز، به صورت مؤلفه و روش تربیتی استنتاج گردید. داده‌ها برحسب فراوانی وقوع، تأکید، تکرار و توصیف مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی نماز و کمیت‌ها در وصیت‌نامه‌های شهدا، حاصل شمارش فراوانی در مورد مؤلفه‌ها و روش‌های تربیتی نماز، هستند.

یافته‌های پژوهش

پاسخ به سؤال پژوهش: مؤلفه‌های تربیتی نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام کدامند؟ برای پاسخ به این سؤال به طور مستقیم به وصیت‌نامه‌های شهدا به صورت الکترونیکی و واقعی مراجعه کرده که مهم‌ترین این مؤلفه‌های استخراج‌شده به ترتیب عبارت‌اند از: توجه و اهمیت به نماز به‌عنوان ستون و پرچم دین، شرکت مداوم در نماز جمعه و جماعات، توجه به اقامه نماز اول وقت، توجه به خلوص نیت در نماز، تأکید بر اهمیت نماز به‌عنوان سدی در برابر تبلیغات منفی دشمنان علیه اعتقادات دینی و معنوی انقلاب اسلامی، خواندن صحیح نماز، توأم بودن اقامه نماز با دعا و توسل، توجه به معانی، درک و فهم پیام‌های نماز، توجه به عمل به نماز و درنهایت توجه به اثرات زیان‌بار غفلت از نماز. بنابر نتایج به‌دست‌آمده، در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام بیشترین توجه به مؤلفه اهمیت و ضرورت به نماز،

---

1. Library type

2. Receipt

ادای نماز، ستون و پرچم دین بودن نماز به‌عنوان یک واجب الهی و مؤلفه توجه به اثرات زیان‌بار غفلت از نماز، کمترین فراوانی را در میان مؤلفه‌های نماز داشتند.

پاسخ به سؤال پژوهش: چه روش‌های تربیتی، در مورد نماز در وصیت‌نامه‌های شهدای استان مورد توجه قرار گرفته‌اند؟ مطابق نتایج به‌دست‌آمده، به ترتیب روش‌های تربیتی: تبشیر و تندی، تشویق و ترغیب، پند و موعظه، مراقبه و محاسبه، مشاهده (دقت و توجه)، الگوگیری - الگودهی، تعمیق تربیت دینی، تقلید، استمداد از خداوند، ابتلاء، خطابه، تکرار و تمرین، محبت و مدارا و تمثیل در وصیت‌نامه‌های شهدا در مورد نماز شامل شدند. بنابر نتایج به‌دست‌آمده، در وصیت‌نامه‌های شهدای استان ایلام بیشترین توجه به روش تربیتی تبشیر و تندی و کمترین توجه به روش‌های تربیتی خطابه، تکرار و تمرین، محبت و مدارا و تمثیل شامل شدند.

نتیجه‌گیری، پیشنهادها و محدودیت‌ها

قال رسول‌الله (ص): الصلاه مفتاح الجنه: نماز، کلید بهشت است. (نهج‌الفصاحه، حدیث ۱۵۸۸). یکی از مهم‌ترین و اصیل‌ترین ارزش‌های اسلامی فرهنگ نماز است. اهمیت نماز آنجاست که سرور و سالار شهیدان حضرت امام حسین (ع) و یارانش هرگز نماز خود را در سرزمین کربلا فراموش نکرده و با تمامی شرایط سخت و انحرافات آن دوران، نماز را یکی از موارد تجلی امر به معروف و نهی از منکر دانسته و آن را برای زنده نگه‌داشتن ارزش‌های دینی و الهی برپا می‌کردند. باید گفت: یکی از پایه‌های اساسی دین مقدس اسلام، نماز است که متعالی‌ترین صحنه برقراری ارتباط بنده با خدا است. نماز، معراج مؤمن است و اولین واجب هر مسلمانی و اولین سؤال روز قیامت. یکی از مهم‌ترین رفتارهای دینی و عبادی شهدا که در وصیت‌نامه‌های آنان ساری و جاری است، نماز است. شهدا، اسلام و دین را فراگرفته و به آن عمل کرده‌اند و تمام تلاش و همت ایشان برای رضای الهی بود که برای اجرا و احیای نماز، از جان، مال، خانواده، مقام خود گذشتند و همواره این ایثار و فداکاری و ازخودگذشتگی خود را مرهون نماز و تقرب به خدا دانسته‌اند. در وصیت‌نامه‌های شهدا، نماز تجلی بالاترین نقطه خضوع بنده ضعیف نسبت به خالق توانای خود است. نماز ستون و پایه دین و همچنین پرچم دین است و یکی از مهم‌ترین و شاید اصلی‌ترین وسیله قرب و نزدیکی به خداوند می‌باشد. ذکر و نام یاد خدا در نماز مایه آرامش و دفع بحران‌های مختلف زندگی مادی بشر است. ایجاد اصلاحات بنیادی به‌منظور تغییر در نگرش افراد نسبت به نماز و مناسک مذهبی در آن و همچنین اصلاح روش‌ها و الگوهای تعاملی - رفتاری آسیب‌زا میان افراد، خانواده و جامعه می‌تواند زمینه‌ساز تحولات اساسی در شخصیت افراد شده و در وصیت‌نامه‌های شهدا به آن‌ها اشاره شده است و نه تنها نگرش آن‌ها را نسبت به صورت ظاهری اعمال عبادی و دینی بهبود بخشد بلکه در جهت‌گیری اصولی و واقعی نه ریاکارانه به‌سوی ارزش‌های الهی و انسانی و در تراز

بودن یک فرد انقلابی، در مورد نماز آن‌ها را هدایت نماید. نتایج مشخص کرد که مؤلفه‌های تربیتی حاصل از وصیت‌نامه شهدا در زمینه نماز به ترتیب شامل: توجه و اهمیت به نماز به‌عنوان ستون و پرچم دین، شرکت مداوم در نماز جمعه و جماعات، توجه به اقامه نماز اول وقت، توجه به خلوص نیت در نماز، تأکید بر اهمیت نماز به‌عنوان سدی در برابر تبلیغات منفی دشمنان علیه اعتقادات دینی و معنوی انقلاب اسلامی، خواندن صحیح نماز، توأم بودن اقامه نماز با دعا و توسل، توجه به معانی، درک و فهم پیام‌های نماز، توجه به عمل به نماز و درنهایت توجه به اثرات زیان‌بار غفلت از نماز. همچنین مشخص شد به ترتیب روش‌های تربیتی نظیر تبشیر و تذییر، تشویق و ترغیب، پند و موعظه، مراقبه و محاسبه در وصیت‌نامه‌های شهدا در مورد نماز، بیشتر مشاهده شد. نتایج این پژوهش با تحقیقات محمدی کرمانشاهی (۱۳۷۷)، شهبازی (۱۳۸۱)، فراهانی (۱۳۹۰)، ربیعی و تمنایی (۱۳۹۲)، زوری و شعبانی (۱۳۹۴)، دانشی (۱۳۹۵)، کاظمی و ترکمن (۱۳۹۷)، پُل (۲۰۱۲) و آرنولد (۲۰۱۸) مطابقت و همخوانی دارد.

- در ادامه به مهم‌ترین پیشنهادهایی کاربردی در خصوص ترویج و نهادینه نمودن فرهنگ اقامه نماز با تمرکز بر محیط خانواده دینی و جامعه اسلامی اشاره می‌شود:
- به بررسی رابطه بین نگرش‌های سهل‌گیرانه یا سخت‌گیرانه والدین نسبت به امور و تربیت دینی و عبادی فرزندان پرداخته شود.
  - پیشنهاد می‌شود رابطه بین جو آزاد منشانه در محیط خانواده‌ها با نگرش مذهبی و عبادی فرزندان بررسی شود.
  - پیشنهاد می‌شود بررسی نگرش‌های ادراک‌شده فرزندان از گرایش والدین به مناسک دینی و عبادی و رابطه آن با نگرش و دیدگاه‌های فرزندان انجام گیرد.
  - برای جذب فرزندان به نماز باهدف تقویت و تحکیم بنیان خانواده‌ها از روش‌های و الگوهای مشارکتی، حمایتی و تشویقی در خانواده‌ها استفاده شود.
  - برای جذب اعضای خانواده به مناسک دینی و عبادی و درنتیجه رشد و تعالی فرهنگ نماز در جامعه از رفتارهای تبعیض‌آمیز در خانواده‌ها جلوگیری شده و به شخصیت همه افراد خانواده احترام نهاده شود.
  - کاهش جو و تنش‌های خانوادگی، ایجاد فضای آزاد منشانه و افزایش دخالت فرزندان و اعضای خانواده در انتخاب صحیح و تصمیم‌گیری در امور دینی و عبادی می‌تواند اقداماتی مفید و مهم در این زمینه قلمداد شود.
  - پیشنهاد می‌شود خانواده‌ها حتماً با کارشناسان امور مذهبی، مبلغان و متولیان امور مذهبی، مشاوران، متخصصان و روانشناسان تربیت دینی، جلسات مشاوره‌ای مستمر داشته باشند.
  - ضرورت آشنایی والدین و خانواده‌ها با فلسفه، تاریخ و فرهنگ نماز به‌طورکلی و وصایای شهدا در انقلاب اسلامی به‌طور خاص پیشنهاد می‌شود.

- ضرورت وجود موضوع نهادینه نمودن فرهنگ نماز و چگونگی آموزش روش‌ها و انتقال صحیح و به‌روز آن در محتوای کتب درسی دانش آموزان و تحلیل محتوای کتب درسی در این زمینه، وصایای شهدا و دیگر منابع مکتوب در دسترس همگان مورد توجه قرار گیرد.
- همکاری و برگزاری جلسات صمیمانه خانواده‌ها با نهادها و افرادی نظیر متولیان امور مذهبی، فرهنگ و ارشاد اسلامی، ستاد تبلیغات، ستادهای اقامه نماز، روحانیون و ائمه جماعت، کارشناسان و مبلغان امور دینی، مطبوعات، صداوسیما، بنیاد شهید و امور ایثارگران، مشاوران، روانشناسان و متخصصان تربیت دینی، مساجد، معلمان و مربیان پرورشی مدارس، دانشگاه‌ها و سایر نهادها و ارگان‌های انقلابی مربوط در نهادینه نمودن فرهنگ نماز در فرزندان انجام گیرد.
- توجه به ضرورت برقراری ارتباط بین خانواده‌ها و مدارس، برای توسعه و ارتقای برنامه‌های مربوط به نماز، شورای توسعه و تحکیم اقامه نماز با همکاری دانش آموزان، خانواده‌ها و مربیان تشکیل شود.
- تهیه و توزیع کتب، مجلات، وصایای شهدا، محصولات فرهنگی رایگان با موضوع فرهنگ نماز و نیایش در بین خانواده‌ها مؤثر است.
- در آموزش، دعوت و نهادینه نمودن فرهنگ نماز و نیایش در بین اعضای خانواده و تحکیم و تقویت بنیان خانواده، خانواده‌ها از روش‌هایی نظیر تقلید و مشاهده، تقویت و تشویق، محبت و مدارا، یادگیری ضمنی، فضاسازی معنوی، امر به معروف و نهی از منکر، شرطی‌سازی، اختیار و عدم جبر و زور، استفاده از داستان‌های قرآنی، فعالیت‌های متنوع هنری، قصه‌ها، اشعار و خاطره‌ها، برگزاری جشن تکلیف، شرکت در نماز جماعت و محافل نماز و نیایش، نقاشی، سینما، معماری، طراحی، عکاسی، خطاطی و ... استفاده شود.
- در آموزش، دعوت و نهادینه نمودن فرهنگ نماز و نیایش، بررسی فلسفه تاریخ و کشف قانون‌مندی‌های نماز، عبرت‌آموزی، بررسی سیره پیامبران، امامان، صالحان، مراجع عظام آیات و رهبران انقلاب اسلامی در مورد نماز و استفاده از ظرفیت هنر انقلاب اسلامی استفاده گردد.
- در نهادینه نمودن فرهنگ نماز در به اصول و مبانی نظیر استفاده مثبت از انرژی مثبت درون خانواده‌ها، تناسب انتظارات با شرایط سنی و جنسی فرزندان، رعایت اصل استمرار و تداوم، رعایت اصل آموزش نماز به شیوه جامع‌و‌مانع، رعایت اصل تدریجی بودن، رعایت اصل اعتدال و میانه‌روی، رعایت اصل محبت و دلسوزی، رعایت اصل توجه به معانی و مفاهیم ضمنی و باطنی نماز، ارتباط مستمر خانه و مدرسه، حفظ و ارتقای و باروری شخصیت فرزندان، ابراز عکس‌العمل‌های مثبت و مناسب در قبال رفتارهای دینی فرزندان، ارتباط نماز و حس زیباشناسی و معرفتی در فرزندان، تدبر و تفکر در نماز، دوری از سلاقی شخصی و افکار قالبی، دستیابی به لایه‌های ژرف مفاهیم و پیام‌های نماز، استفاده از آموزه‌های نبی مکرم اسلام (ص) و ائمه اطهار (علیهم‌السلام) در مورد اقامه و حقیقت نماز و بالاخره دادن فرصت کافی به فرزندان برای سؤال کردن و رفع ابهامات و شبهات دینی و

عبادی نماز و پاسخ دادن مناسب و قانع‌کننده به آن‌ها، توجه لازم و کافی شود. در پایان باید گفت عدم دسترسی کامل و جامع به برخی از وصیت‌نامه‌های شهدا به‌ویژه به‌صورت اصل وصیت‌نامه کاغذی در بین خانواده‌های شهدا و یا اقوام شهدا و همچنین نبود کامل و جامع برخی از وصیت‌نامه شهدا در آرشیو صداوسیما استانی ایلام و ادارات بنیاد شهید و امور ایثارگران در شهرستان‌های استان ایلام از محدودیت‌ها بود.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

- اسناد کنگره ۳۰۰۰ شهید استان ایلام (۱۴۰۰). اداره هنری، اسناد و انتشارات، معاونت فرهنگی و امور اجتماعی بنیاد شهید و امور ایثارگران استان ایلام.
- اکبری، منوچهر (۱۳۹۶). *وصیت‌نامه شهدای استان ایلام (۴۶۴ وصیت‌نامه)*. نشر شاهد.
- افروز، غلامعلی (۱۳۸۴). *روش‌های پرورش حس مذهبی (نماز) در کودکان و نوجوانان*. تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان.
- باقری دولت‌آبادی، علی و شاکریان، جواد (۱۳۹۸). انگیزه شهدای استان کهگیلویه و بویر احمد برای حضور در جبهه‌ها: تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا. *فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس*، ۵(۱)، ۷۱-۹۳.
- حاجی‌آبادی، رضا و علوی، سیدمصطفی (۱۳۸۹). *فریاد محراب (شهیدان نماز و نماز شهیدان)*. انتشارات سفیر اردهال.
- دانشی، محمد (۱۳۹۵). *نماز در سیره شهدا*. انتشارات گرا.
- زوری، ریحانه و شعبان زاده، مریم (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌های شهیدان. *دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی*.
- ربیعی، علی و تمنایی، امیرحسین (۱۳۹۲). تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی. *فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی*، ۲۰(۲)، ۱۶۱-۱۸۶.
- رضانژاد، مرضیه (۱۳۹۷). نماز و آثار آن در سیره و وصیت‌نامه‌های شهدا. *دو فصلنامه علمی - تخصصی معارف فقه علوی؛ ویژه‌نامه همایش ملی نماز، تعالی فردی و اجتماعی*، ص ۱۱۷-۱۳۹.
- شهبازی، اصغر (۱۳۸۱). *روایت عشق: نماز شهیدان؛ پژوهشی پیرامون نماز از دیدگاه شهدای چهارمحال و بختیاری*. انتشارات آصف.
- شهسواری، حسین (۱۳۸۲). *نماز چهره دین*. انتشارات مهر دلدار.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۳۸۱). *نماز و نیایش از نظر قرآن و سنت*. انتشارات شکرانه.
- فراهانی، حجت‌الله (۱۳۹۰). *تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا*. انتشارات دفتر مطالعات و تحقیقات معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران.
- کاظمی ترکمن، نرگس (۱۳۹۷). نماز و آثار آن در سخنان، سیره و وصیت‌نامه‌های شهدا. *دو فصلنامه علمی - تخصصی معارف فقه علوی؛ ویژه‌نامه همایش ملی، تعالی فردی و اجتماعی*، ص ۱۴۰-۱۵۶.
- محمدی، محمد (۱۳۹۳). *نماز شب شهیدان*. انتشارات دارخوین.
- محمدی، محمد (۱۳۹۳). *نماز شهیدان*. انتشارات دار خوین.
- محمدی کرمانشاهی، اسماعیل (۱۳۷۷). پرواز با نماز، سیره شهیدان. *مجله فرهنگ کوثر*، شماره ۲۰، ص ۱۳-۱۲.
- بوران، مریم و بوران، فاطمه (۱۴۰۱). *نماز از نگاه شهدای استان ایلام*. انتشارات قلاویزان.

- Arnold, D.W.H. (2018). *Prayers of the Martyrs*. Foreword By Madeleine.
- Henig, D. (2017). Prayer as a History: of Witnesses, Martyrs, and Plural Pasts in Post-War Bosnia – Herzegovina. *Social Analysis*, 61(1): 41- 54.
- Meadows D.S. (2023). Acts of Prayer: A Martyr's Prayer. *Herald of Grace (An online chirstian magazine, heralding God's saving truth (2 Tim 4:2))*.
- Lopate, P (2016), *The Martyrdom Prayers, Published by Phi Beta Kappa (The American Scholar)*
- O'meara, J.J. (2011). Prayer Exhortation to Martyrdom. Ancient Christian Writers NO. 19, *Literary Licensing. LLC*.
- L' engle- Paul, J. (2012). A Prayer for the Families of Christian Martyrs. *Release International*.
- Rhoades, B.K.C. (2017). *Prayer in Memory of the Martyrs*. Diocese of Fort Wayne - South Bend.
- Stratman, P.C (2018). *A Prayer for the Privilege of Martyrdom*. Wisconsin University Prees.

English Abstracts

Martyrs of Ilam Province and Inferring the Components and Educational Methods Resulting

Mehdi Mirzaei, Master's degree in Educational Sciences, University of Tehran (responsible author). mmirza1000@gmail.com

Hoda Mahmoudipanah, Master's degree in history from Shahid Chamran University of Ahvaz. mahmmodi.panah@gmail.com 3. Bachelor of Educational

Elham Khaki, Sciences, Payam Noor University, Dehhran Center. khaki.e@gmail.com

Shahnaz Yavor, Bachelor's degree in history of Islamic Azad University, Shushtar branch. yavar.s@gmail.com

Farshad Momeni, Bachelor of Theology Education, Farhangian University of Ilam. momeni.f@gmail.com

Abstract

Prayer is the common chapter of all martyrs' wills. The goal is to examine the manifestation of prayer in the wills of the martyrs of Ilam province and to derive educational points from it in the form of educational components and methods. The research method was a library type and in the form of slip writing that 52 wills of martyrs were collected in the documents of the National Congress of 3000 Martyrs of Ilam Province in the year 2021. The results showed that the educational components resulting from the martyrs' wills in the field of prayer include: attention and importance to prayer as a pillar and flag of religion, constant participation in Friday prayers and congregations, attention to performing the first prayer on time, attention to the purity of intention in Prayer, emphasizing the importance of prayer as a barrier against the negative propaganda of the enemies against the religious and spiritual beliefs of the Islamic Revolution, reading the prayer correctly, performing prayer together with prayer and appeal, paying attention to the meanings, understanding and understanding the messages of the prayer, paying attention to the practice of Prayer and finally pay attention to the harmful effects of neglecting prayer. It was also found that educational methods such as preaching and warning, encouragement and persuasion, admonition and preaching, meditation and calculation were more observed in the wills of martyrs regarding prayer. At the end, practical suggestions are provided.

Key words

Prayer, Religious Education, Martyrs Will, Ilam Province.

The effect of organizational culture on the attraction of woman in managerial positions: the study of the Martyr Foundation and Affairs of Gilan province

Yasaman Ramezan Moghadam Vajari, Phd student of Law, Lecturer in Law department, Lahijan Branch Islamic Azad University Lahijani. Corresponding Author.
yasaman.moghadam1368@yahoo.com

Zahra Nazarian, Master degree in Executive Management, Lecturer in the Industrial Engineering Department of Payam Noor University z.nazarian184@gmail.com

Ammar Babapour, Master degree in human resources management ammar61babapour@gmail.com

Abstract

The present study was organized with the aim of measuring the effect of different levels of organizational culture on the appointment of women in management positions in the Martyrs Foundation and Affairs of Gilan Province. The current research is considered to be an applied research purpose and the method and method of obtaining the required data is a descriptive survey, in which the interview method was used in order to extract the most important factors affecting the non-attainment of managerial positions, among which 8 people were interviewed. Experts in management fields and academic professors related to the subject were asked to answer the questions using a non-random and purposeful selection method, then with the help of the obtained components, a five-point Likert questionnaire was designed (with Cronbach's alpha coefficient of 0.76) and 59 people from Sample size members were asked to answer the questions. The findings indicate that: the indicators of top managers' support for women, the existence of a model of successful female managers in the organization, the testing of women in management positions and the opportunity for women to comment on important decisions in the organization are among the most important factors influencing the belief in guidance in the appointment of female managers in positions It has been managerial; Indicators of removing the culture of highlighting women's mistakes in the organization, removing gender stereotypes based on the inability of women to manage in the organization, giving importance to the success of women in the organization and changing the attitude of women and encouraging them to accept positions with more responsibility and diverse and new tasks. The most important components of the daily beliefs of the organizational culture are the appointment of women in managerial positions.

Key words

Organizational Culture, Managerial Positions, Women, Martyr Foundation And Affairs.

Analysis of the role of seminary and clergy in holy defense

*Seyed Hamid Reza Mousavi, Fourth level student of Qom Seminary.
s.h.moosavi50@gmail.com*

Abstract

Shia seminaries have always stood against tyranny and oppression throughout history; So that in all popular revolutions and uprisings, often one or more Shia scholars were at the head or part of the main pillars of the uprising. Considering the influence of seminaries and clergy in many social and political currents of Iran, this research seeks to review the actions of seminaries before the Islamic Revolution and the imposed war, and to analyse various angles of the role of seminaries and clergy in the eight years of holy defense. The method of data collection in this research is library-based and The collected data were interpreted using a descriptive-analytical method. The results of the research showed that, in general, religious leaders and scholars and religious elders were often involved in the three axes of fatwa issuance, presence in the battlefield, and financial support. according to the type of danger faced by Muslims from colonialism, considering their strengths and weaknesses of Muslims and also by understanding the conditions of the time, they took the appropriate action, especially, during the period of holy defense, through leadership in war, formation of public mobilization, helping to create and strengthen the spirit of self-sacrifice and courage, enhancing the spirit of faith, legitimacy Giving to the war, encouraging people to participate in the war played a role in the holy defense.

Keywords

Seminaries, Clergy, Leadership, Holy Defense.

The Role of the Culture of Sacrifice and Martyrdom in Strengthening the Spirit of Jihad and Social Elevation

Mohadeseh Valizadeh, Faculty Member, School of Advanced Medical Technologies, Shahid Beheshti University of Medical Sciences (Corresponding Author). Email: Mohadesevali@sbmu.ac.ir

Mohammad Mehdi Khani, Faculty Member, School of Advanced Medical Technologies, Shahid Beheshti University of Medical Sciences. Email: Khani@sbmu.ac.ir

Atieh Tavakoli, PhD in Genetics, Science and Technology Park, Tarbiat Modares University. Email: tavakoli.s1367@gmail.com

Pouyan Pedram, PhD in Biochemistry, Lecturer, Islamic Azad University, Khorramabad Branch. Email: Pooyan.pedram@gmail.com

Maryam Dalaei Moghadam, Razi Herbal Medicines Research Center, Faculty of Dentistry, Lorestan University of Medical Sciences, Khorramabad. Email: maryam.dalaei@yahoo.com

Abstract

This article examines the role of the culture of sacrifice and martyrdom in fostering and strengthening the spirit of jihad in Islamic society. The culture of sacrifice and martyrdom is a fundamental aspect of Islamic culture that significantly reinforces social and ethical values. Sacrifice refers to selflessness and devotion in service to others and the community, whereas martyrdom represents the highest degree of faith and self-sacrifice for the sake of God. The aim of this article is to elucidate the role of the culture of sacrifice and martyrdom and analyze their impact on instilling a jihadist spirit within society. Utilizing an applied research methodology and reviewing the existing literature, this study analyzes the theoretical foundations and prior research related to the topic. The findings indicate that the culture of sacrifice and martyrdom encourages individuals to combat oppression and corruption by reinforcing qualities such as faith, reliance on God, sincerity, patience, courage, and justice-seeking. Moreover, these cultures contribute to enhancing human connections, moral elevation, and advancement of societal values. By promoting the culture of sacrifice and martyrdom and emphasizing the importance of these values in educational and training programs, it is possible to strengthen the spirit of jihad within society and achieve a cultural and ethical elevation among Muslims. In this way, the Islamic community can resist challenges and threats, leading to progress and development.

Keywords

Sacrifice, Martyrdom, Spirit of Jihad, Social Elevation.

Qualitative investigation of Islamic Iranian values recommended in martyrs' wills

Hakimeh Ansari, PhD in Educational Management, Lecturer of the Department of Educational Sciences, Fatemeh Al-Zahra Campus, Farhangian University, Tabriz, Iran (Corresponding Author).

Abstract

The main goal of this research is to analyze Islamic Iranian values in the wills of martyrs. In order to achieve this goal, the citation-analytical qualitative research method was used. Understanding the intellectual paradigms of martyrs and presenting a conceptual model of martyrs' wills is of interest. Data were collected from written documents (martyrs' wills). Qualitative research approach and random sampling method is simple. The statistical population includes the selected text of one hundred wills of the martyrs of eight years of holy defense. Among them, one hundred wills were selected randomly. Qualitative review was done using coding in MAXQDA software; Primary, central and selective coding led to the extraction of themes. According to the results of this survey, 372 codes were extracted from these wills, and finally 8 components were extracted from these codes. The extracted components include faith and doing one's duties, following the religious authority, hijab and chastity, the hereafter, knowing and protecting Islam, waiting for Appearance, training, fighting the enemy and hypocrites. The prioritization of the components extracted from the wills using the frequencies obtained showed that in the examined wills, the issue of following the religious authority is emphasized in the first priority.

Keywords

Will, martyrs, value, Iranian, Islamic.

Legal responsibilities of the sponsors of Takfiri terrorism towards the martyred defender of the Haram and other victims in domestic and international law

Seyed Mohammad Reza Mousavi Fard, Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran. CORRESPONDING AUTHOR). mousavifard136394@gmail.com

Zahra Shamsizad, PhD student in criminal law and criminology, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran. f.bahador1996@gmail.com

Farshid Bahador, PhD student in Political Sociology, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. zahrashamcizad@gmail.com

Saeed Saadatmand, Independent researcher of criminal law and criminology. saeedsadat1366@gmail.com

Abstract

Undoubtedly today the Middle East region is witnessing a series of conflicts of opinion which kind of ideological approaches play a very colorful role in these conflicts of course this tension has many causes and variables one of them is the presence of great powers in the region the military presence of the United States in order to realize the strategy and national interests of that country in the form of hegemon in some regions including the Middle East has caused direct and indirect conflicts with countries that are not aligned with it in the region it's drawn from direct confrontation to proxy wars where ISIS terrorism and the like is believed by many experts and for Undeniable Reasons in the It's in the national interest of the United States to justify being in the region and gaining benefits. Therefore, some countries, including Iran, also provide material and spiritual counseling to their allies to defend their regional interests in the form of a resistance axis; as a result, a kind of proxy confrontation has been formed, as a result of the US reaction in the region has killed Iranian counselors in the allies of Iran. In this article, we are trying to discuss and examine the legal responsibility of real and legal supporters of terrorist groups for the dead of the Iranian advisor (martyr defender of the Haram of Bethlehem) in international law and domestic law, emphasizing the courts of Iran and the guarantees of the implementation of its possible provisions.

Key words

Legal Responsibility, Terrorism, Proxy War, Sponsors Of Terrorism, Martyrs Defending The Sanctuary.

Comparison of the families of the martyrs who defended the shrine and ordinary victims in terms of post-tragedy growth, religious coping and religious commitment

Karim Sevar, Associate Professor, Department of Educational Psychology, Payame Noor University, Tehran, Iran. *k_sevari@pnu.ac.ir*

Abstract

In the current study, the families of the martyrs who defended the shrine and the families of the normal victims of the whole country were compared in terms of post-tragedy growth variables, religious coping and religious commitment. The statistical population of this study was formed by the families of the martyrs who defended the shrine and the ordinary victims of the whole country, 212 of whom were purposefully selected and completed the post-traumatic growth questionnaires, the religious coping scale, and the religious commitment questionnaire. The present research method is comparative causal and the data were analyzed through multivariate variance in SPSS 27 software package. The results showed that there was a significant difference between the families of the martyrs who defended the shrine and the normal victims in terms of post-traumatic growth variables and religious commitment, but there was no significant difference in terms of religious confrontation ($F=2.031$ and $p<0.01$). From the results of the present study, it can be concluded that the families of the martyrs who defended the shrine perform better in response to the loss of their loved ones than the families of normal victims in the variables of post-traumatic growth and moral commitment.

Keywords

Shrine Defender Martyrs, Ordinary Deceased, Post-Traumatic Growth, Religious Commitment, Religious Coping.

**Reflection of Jihadi identity in the Holy Defense novels according to Lacla
and Mouffe's discourse theory**
(based on the two works of "Safar be geraye 270 daraje" and "Dar sho'lehayeh ab")

Faeze Hataminia, Phd student of Persian language and literature

Mohammadreza Yousefi, associate professor of Persian language and literature

Abstract

The discourse theory of "Lacla and Mouffe" in the book "Hegemony and Socialist Strategy" is one of the new theories used in the analysis of social phenomena. The upcoming research with a descriptive-analytical method and with the aim of how to reflect this discourse in the two novels "Safar be geraye 270 daraje" and "Dar sho'lehayeh ab" which were written with the focus of war and promotion of jihadist spirit; It is trying to reach this important point, how much these works have elaborated the concepts, identification process and establishment of common discourses in the society of war, especially the new concept of "jihadi identity"? This concept is formed around what signifiers and with what articulation, and what achievement does it seek? The findings show; The most important elements that support the establishment and hegemony of the jihadist discourse and the formation of the jihadi identity are secondary symbols such as courage, sacrifice, resistance and the spirit of martyrdom, which are formed around the central symbol of religious and national beliefs and ideas, and the result and achievement of reflecting this identity in the novel is to keep alive. The spirit of resistance and standing against the aggressor, strengthening independence and protecting the security of this border and land, is among the people of today's war-free society. Also, in reflecting this case, the novel "Dar sho'lehayeh ab" has been more successful than the novel "Safar be geraye 270 daraje".

Key words

Jihadi Identity, Holy Defense Novel, Theory Of Lacla And Mouffe, Safar Be Geraye 270 Daraje, Dar Sho'lehayeh Ab.

Explaining the existential structure of Berr (extended goodness) and its role in managing communication and damage in society

Vahid Mohammadi, Phd student media management. Corresponding Author).
v.mohammadi94@chmail.ir.

Hasan Khojasteh, Professor media management irib. khojastehhasan@yahoo.com

Mohammadmehdi Labibi, Assistant Professor Allameh Tabatabaeei University.
abibi_mehdi@yahoo.com

Abstract

Every society has its own issues and problems, and minimizing the obstacles to a healthy and vibrant social life requires a solid and strong management force. Governments are often considered the main custodians of solving social opacity and faults, leading to those who are equipped with the ability to systematically monitor these issues, who consider social concern and human relations to be dependent on the realization of divine satisfaction and place themselves in these coordinates. The reason for Islam's command to respect and pay attention to believers and members of society, both in terms of material and spiritual matters, is that believers should be aware of each other and get out of the circle of selfishness. Khums, zakat, giving, and charity, etc., are the manifestation of this belief in caring for altruism. This article tries to explain the concept of "berr" by examining the verses and traditions and intellectual analysis, focusing on Surah Al-Insan and Surah Al-Mutaffifin. Attributed to this attribute is also expressed with the word "Abrar". In fact, the research method of this article was in the form of analyzing the content of the verses of the Qur'an and in the form of creating questions; That is, the question is the driving force for us to enter the Qur'an and turn to God. Our general question in this research is "What is the best way to deal with the social harms of the society?" which can obtain its details and numerous questions by referring to the scientific custom as well as the custom of the society and the set of experiences that have been seen from this concept in the society. This process led to the formation of the existential structure of Berr and in the end it led to the effect of the behavioral model of such people (Abrar) on solving the damages and disorders of the society, which by finding it in examples of traditions, a more detailed design of the spirit and performance of Abrar was formed.

Key words

Social Damage, Charity, Extensive Goodness (Berr), Extensive Benefactors (Abrar)

Descriptive-critical reading of Iranian studies of Issar and self-sacrifice (Case study: domestic research 1379-1401)

*Ekhlesi, Ebrahim, Associate Professor of Sociology, Allameh Tabatabai University.
eb.ekhlasi@gmail.com*

Abstract

Studying the culture of sacrifice and martyrdom has been one of the important research agendas in the period after the victory of the Islamic Revolution. The dispersion of the findings of sacrifice studies is such that simply performing the meta-analysis of previous studies can provide a clear perspective on sacrifice researchers and appropriate research agendas in the light of describing and criticizing the research findings available to them. The purpose of the study is to identify the study axes related to the culture of self-sacrifice, martyrdom and sacrifice, and also to clarify the criticisms of self-sacrifice studies. The 3 main questions of the study are as follows: What is the focus of study of the researchers in the studies on the culture of self-sacrifice, martyrdom and sacrifice (1379-01401)? What are the most important criticisms of sacrifice studies? What will be the future formulation of research agendas that can be presented in the field of self-sacrifice studies? The meta-analysis of 60 selected scientific-research articles shows that the explanation of the culture of sacrifice and martyrdom (32.4%), the description of the culture of sacrifice and martyrdom (24.3%), the conceptualization of sacrifice and martyrdom (18.9%), the policy making of culture of sacrifice and martyrdom (13.5%), pathology of the culture of sacrifice and martyrdom (8.1%), and methodological considerations in the studies of sacrifice and martyrdom (2.7%) constitute the six study axes. "Identifying factors affecting the culture of sacrifice and martyrdom" has been in the focus of researchers' interests; On the other hand, "Pathology of the Culture of Sacrifice" and "Methodological Exploration in the studies of the culture of sacrifice and martyrdom" have had the least success among the researchers of sacrifice. "The predominance of the functional-structural approach and the maximum inattention of researchers to interpretive approaches" and "researchers' contentment with the specific meaning of sacrifice and the abandonment of its phenomenal appearance in the current Iranian society" are two basic criticisms of internal studies of sacrifice. "Construction of a posteriori knowledge" and "designing researches based on multi-layered qualitative sampling" are two suggestable research agendas for future studies in the field of self-sacrifice and sacrifice.

Keywords

Self-Sacrifice, Sacrifice, Martyrdom, Meta-Analysis, Systematic Review, Study Criticism.

Contents

Descriptive-critical reading of Iranian studies of Issar and self-sacrifice (Case study: domestic research 1379-1401)	
<i>Ekhlasi, Ebrahim</i>	248
Explaining the existential structure of Berr (extended goodness) and its role in managing communication and damage in society	
<i>Vahid Mohammadi, Hasan Khojasteh, Mohammadmehdi Labibi</i>	247
Reflection of Jihadi identity in the Holy Defense novels according to Lacla and Mouffe's discourse theory (based on the two works of "Safar be geraye 270 daraje" and "Dar sho'lehayeh ab")	
<i>Faeze Hataminia, Mohammadreza Yousefi</i>	246
Comparison of the families of the martyrs who defended the shrine and ordinary victims in terms of post-tragedy growth, religious coping and religious commitment	
<i>Karim Sevar</i>	245
Legal responsibilities of the sponsors of Takfiri terrorism towards the martyred defender of the Haram and other victims in domestic and international law	
<i>Seyed Mohammad Reza Mousavi Fard, Zahra Shamsizad, Farshid Bahador, Saeed Saadatmand</i>	244
Qualitative investigation of Islamic Iranian values recommended in martyrs' wills	
<i>Hakimeh Ansari</i>	243
The Role of the Culture of Sacrifice and Martyrdom in Strengthening the Spirit of Jihad and Social Elevation	
<i>Mohadeseh Valizadeh, Mohammad Mehdi Khani, Atieh Tavakoli, Pouyan Pedram, Maryam Dalaei Moghadam</i>	242
Analysis of the role of seminary and clergy in holy defense	
<i>Seyed Hamid Reza Mousavi</i>	241
The effect of organizational culture on the attraction of woman in managerial positions: the study of the Martyr Foundation and Affairs of Gilan province	
<i>Yasaman Ramezan Moghadam Vajari, Zahra Nazarian, Ammar Babapour</i> ...	240
Martyrs of Ilam Province and Inferring the Components and Educational Methods Resulting	
<i>Mehdi Mirzaei, Hoda Mahmoudipanah, Elham Khaki, Sciences, Shahnaz Yavor, Farshad Momeni</i>	239

Editorial Office

Taleghani St., Martyr Foundation and Veterans Affairs
Office of studies and researches.
Tehran, Islamic Republic Of Iran
Website: [Http:// Http://Www.Shahedeandisheh.Ir](http://www.Shahedeandisheh.Ir)

the purpose of the journal:

preparing scientific platform for maximizing the use of sacrifice and martyrdom in cultural, social, Political And Economic Development Of The Country.

**In the Name of God
Journal of Shahede Andisheh**

Martyr Foundation and Veterans Affairs
Office of Studies and Researches

Course 5, No 1, Series 9, Spring & Summer 2024

Managing Director: Narimani, Rahim (Ph.D)

Editor In Chief: Qavam, Hamed (Ph.D)

Editorial Board:

Asadi Abbas (Ph.D)

Jamshidi Gholamreza (Ph.D)

Jamshidi Gholamreza (Ph.D)

Rajabzadeh Tahmasebi Ali (Ph.D)

Soltanifar Mohammad (Ph.D)

Saeedi Rahman (Ph.D)

Oudi Star (Ph.D)

Ghane Ahmad Ali (Ph.D)

Kia Ali Asghar (Ph.D)

Massoud Omid Ali (Ph.D)

Valizadeh, Mohadeseh (Ph.D)

Production Manager: Mousavi, Seyyed Mohammad Amin

Technical Director: Ganjipour, Abdul Reza

Latin Editor: AhmadLou, Yaqub

Editor & Layout: Sattarpour, Shadi

Cover Designer: Khalil, Hamed

Printing House: Kowsar
